

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
TÜRK İSLAM SANATLARI BİLİM DALI

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU'NA BAĞLI İSTANBUL
KÜTÜPHANELERİNDEKİ HÜSN-İ HAT KONULU
YAZMALARIN İNCELENMESİ

Sami NADDAH

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

KONYA – 2024

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sami NADDAH		
	Numarası	138110013010		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Sanatları		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Türkiye Yazma Eserler Kurumu'na Bağlı İstanbul Kütüphanelerindeki Hüsn-i Hat Konulu Yazmaların İncelenmesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Sami NADDAH

.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sami NADDAH		
	Numarası	138110013010		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Sanatları		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM		
Tezin Adı	Türkiye Yazma Eserler Kurumu'na Bağlı İstanbul Kütüphanelerindeki Hüsn-i Hat Konulu Yazmaların İncelenmesi			

İslam'ın doğuşundan bu yana gelişmeye devam eden hüsn-i hat sanatı, vahiy kâtipleri arasında bir yarış ile başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'i daha güzel hatlarla yazma arzusu bu sanatın asırlar boyunca gelişmesine sebep olmuştur. Bu gelişmenin sonucu hattatlar ve müverrihler bu sanatı oluşturan kaideleri tespit edip eserlerinde belirtmişlerdir. Bu bilgileri ihtiva eden birçok yazma eser, kütüphanelerin raflarında gün ışığına çıkartılmayı beklemektedir.

Günümüz hat sanatının gelişim sürecine katkı sağlamak amacıyla bu araştırmada Türkiye Yazma Eserler Kurumu'na bağlı İstanbul kütüphanelerinde bulunan Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça dillerinde yazılan yazma eserler tespit edilip Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu risâlelerin 9 adeti Osmanlı Türkçesi, 4 adeti Arapça ve 2 adeti Farsça dillerinde yazılmıştır. Birden fazla nüshası tespit edilen risâlelerle toplam 25 risâle incelenmiştir.

Yapılan bu inceleme ve tercüme çalışması sonucunda, hat tarihçesi, hattat silsileleri, hattat biyografileri, hat çeşitleri ve hat malzemeleri gibi başlıklara dair günümüz hat sanatının literatürüne katkı sağlayacağı düşünülen bilgilere ulaşılmıştır.

Hat sanatının asırlar boyunca gelişim sürecine dair bilgilerin yer aldığı bu yazma eserler, kullanılan malzemelerin yapısını, malzeme çeşitliliğini ve üretim aşamalarını, hat çeşitlerini ve harflerin yazılış şekline göre isimlendirilmesini, hattat silsilelerini, hattat biyografisini ve hat tarihçesini içermektedir. Bu araştırmada yapılan incelemelerden elde edilen bulguların, İslam hat sanatı alanındaki temel bilgilerin birbirini izleyen nesiller boyunca kesintisiz aktarılması için gerekli olan önemli bilgileri sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelime: İslam Sanatları, Yazma Eser, Hüsn-i Hat Sanatı, Hat Malzemesi, Hattat Silsileleri.

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Sami NADDAH		
	Student Number	138110013010		
	Department	Islamic History and Arts / Turkish Islamic Arts		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM		
Title of the Thesis/Dissertation	Evaluation the Manuscripts Wich is Written on The Subject of Calligraphy Art in Istanbul Libraries Affiliated to the Turkish Manuscripts Institution			

The art of calligraphy, which has continued to develop since the birth of Islam, started with a competitive spirit among the scribes of revelation. The desire to write the Holy Quran with more beautiful calligraphy has caused this art to develop over the centuries. As a result of this development, calligraphers and historians have determined the principles that constitute this art and stated them in their works. Many manuscripts containing this information are waiting to be unearthed on the shelves of libraries.

In order to contribute to the development process of contemporary Islamic calligraphy, in this study, manuscripts written in Ottoman Turkish, Arabic and Persian languages in libraries in Turkey were identified and translated into Turkish. Nine of these treatises were written in Ottoman Turkish, four in Arabic and two in Persian. A total of 25 treatises were analyzed including the treatises with multiple copies.

As a result of this research and translation work, information on topics such as the history of Islamic calligraphy, calligraphers' sequences, calligraphers' biography, types of calligraphy and calligraphic materials, which are thought to contribute to the literature of contemporary Islamic calligraphy, has been attained.

The manuscripts under consideration, which encompass valuable insights into the developmental trajectory of Islamic calligraphy spanning centuries, encompass a wide array of crucial information. These include the structural composition of utilized materials, the diverse range of materials and their respective production stages, the classification of calligraphic styles, the nomenclature associated with lettering based on their writing techniques, the sequences of calligraphers, biographical details of these artists, and the historical evolution of Islamic calligraphy. It is evident that the findings derived from the examinations conducted in this research yield significant information essential for the seamless transmission of foundational knowledge within the realm of Islamic calligraphy across successive generations.

Keywords: Islamic Arts, Manuscripts, Islamic Calligraphy, Calligraphic Materials, Calligrapher Sequences.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HAT SANATININ TANIMI VE TARİHÇESİ

1.1. Hat Sanatının Tanımı	7
1.2. Hat Sanatının Tarihçesi	8
1.2.1. Arap Yazısının Kökeni	8
1.2.2. Asr-ı Saâdet'te Yazı	11
1.2.3. Dört Halife Döneminde Yazı.....	12
1.2.4. Emevîler Döneminde Yazı	13
1.2.5. Abbâsîler Döneminde Yazı	15
1.2.6. Selçuklular Döneminde Yazı.....	19
1.2.7. Osmanlı Döneminde Yazı	20
1.3. Yazı Çeşitleri.....	41
1.3.1. Aklâm-ı Sitte	41
1.3.2. Aklâm-ı Sittenin Dışındaki Yazı Çeşitleri.....	45
1.4. Hat Sanatında Malzemeler	48
1.4.1. Kalem	48

1.4.2. Kalemtraş.....	49
1.4.3. Makta.....	51
1.4.4. Hokka.....	52
1.4.5. Lika.....	53
1.4.6. Mürekkep.....	53
1.4.7. Kâğıt.....	54
1.5. Hattat Vasıfları.....	55
1.6. İcazet Geleneği.....	57

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU'NA BAĞLI İSTANBUL KÜTÜPHANELERİNDEKİ HÜSN-İ HAT KONULU YAZMALAR

2.1. Osmanlı Türkçesi Yazmalar.....	61
2.1.1. Âhar Mecmuası.....	61
2.1.2. Hattın Kavâ'idi ve Tarihine Dair Risâle.....	96
2.1.3. Risâle fi İlmi'l-Hat.....	117
2.1.4. Hattat Şeyh Hamdullah'ın Terceme-i Hâli.....	138
2.1.5. Mîzânü'l-Hat.....	144
2.1.6. Devhatü'l-Küttab.....	148
2.1.7. Muhtasar Tezkere-i Hattâtîn.....	150
2.1.8. Gülzar-ı Savâb:.....	169
2.1.9. Hücetü'l-Hattî'l-Hasen.....	178
2.2. Arapça Yazmalar:.....	209
2.2.1. Manzûme fi Hüsni'l-Hat ve Usûlih.....	209
2.2.2. Silsiletü'l-Hattâtîn (Hattatların Silsilesi).....	214
2.2.3. Risâle fi'l-Hat.....	226

2.2.4. Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi	230
2.3. Farsça Yazmalar	252
2.3.1. Risale der Hat	252
2.3.2. Âdâb-ı Hat	261

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEĞERLENDİRME

3.1. Yazının Tarihçesi ve Hüsni Hat Sanatının Fazileti.....	272
3.2. Hüsni Hat sanatında kullanılan malzemeler	277
3.2.1. Kalem	277
3.2.2. Kâğıt	279
3.2.3. Mürekkep.....	284
3.2.4. Kalemtraş.....	289
3.2.5. Boyalar	290
3.3. Hattat silsileleri	293
3.4. Harf Bünyesinde Yapılan Tarifler.....	294
3.4.1. Harflerin Ölçüleri	294
3.4.2. Harflerin Yazılış Şekline Göre İsimlendirilmesi.....	313
3.5. Risâlelerde İsmi Geçen Hattatları	345
3.6. Hat Çeşitleri	348
SONUÇ	353
KAYNAKÇA.....	356
EKLER	361
Resimler Listesi.....	361

KISALTMALAR

(a.s) :	Aleyhi's-selâm
b. :	Bin (oğlu)
bkz. :	Bakınız
c. :	Cilt
DİA :	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed. :	Editör
H. :	Hicrî
Haz. :	Hazırlayan
Hız. :	Hazret-i
İSTEM :	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü dergisidir
M. :	Miladî
nr :	Numara
nşr. :	Neşreden
ö. :	Ölümü
(r):	Radiye'l-lâhu Anhu
S. :	Sayı
s. :	Sayfa
(s.a.v) :	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
ss. :	Sayfa sayısı
thk:	Tahkik Eden
vb. :	ve benzeri
v.s :	ve saire
vr. :	Varak
y. :	Yıl
y.y. :	Yüzyıl

ÖNSÖZ

Geleneksel sanatlarımızın en önemlilerinden birisi olan Hüsni hat sanatı, gelişimi itibarıyla yazıldığı şehirlerin isimleriyle anılarak bölgesel gelişim göstermiştir. Asr-ı Saâdet'te Peygamber Efendimizin övgü ve teşvikleriyle vahiy katipleri arasında başlayan bu sanat yarışı, Emevî ve Abbâsîler döneminde, Kutba el-Muharrir, İbn-i Mukle, İbnü'l-Bevvâb ve Yakût el-Musta'sımî gibi hattatların çabalarıyla ve bıraktıkları eserleriyle bir sonraki devirlere temel oluşturmuştur. Bu sanat, Selçuklularla birlikte Anadolu'ya taşındıktan sonra, Osmanlı döneminde yönetimin en yüksek kademesi olan Padişah tarafından himaye edilmiştir. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra hattat Şeyh Hamdullah'ın devletin hazinesinde bulunan eserleri incelemesi neticesinde hat sanatında Türk ekolünü başlatmıştır. Bu ve benzeri çabalar sonucunda hat sanatı yazma eserlere konu olmuştur.

Büyük İmparatorluğunun vârisi olan Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan müzeler ve kütüphaneler yazma eserler bakımından zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Bu eserlerin büyük bir kısmı resmi evrak olmasının yanı sıra ilmi, edebi ve sanat bakımından, İslam sanatlarının önde gelen sanatlarından biri olan hüsni hat sanatına dair bilgiler içermektedir. Araştırmamızın ana iskeletini bu eserler oluşturmaktadır. Bu bakımda Türkiye genelinde bulunan yazma eser kütüphanelerinde uzun bir tarama çalışmasının ardından bu eserlere ulaşılmıştır. Bu konu bağlamında tespit edilen eser sayısı 25 adettir. Bazı risâlelere ait birden fazla nüshanın bulunması sebebiyle tezde yer alan eserlerin sayısı 15 risale olarak belirlenmiştir. Bunların 9'u Osmanlı Türkçesi, 4'ü Arapça ve 2'si Farsçadır. Ana dilim Arapça olmasından, lisans eğitimin esnasında Osmanlı Türkçesi öğrenmiş olmam ve Şam'da bulunan İran Kültür Merkezi'nde bir yıl boyunca Farsça eğitimini görüp orta seviye Farsça diploması almış olmamdan dolayı bu tezde yapılan tüm çeviriler tarafımdan yapılmıştır. Türkçe'ye çevrilen bu eserlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda yazma eserlerin günümüz hat sanatıyla olan benzer ve farklı yönleri ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Hat sanatının ana başlıklarını teşkil eden; hat tarihçesi ve fazileti, hattat silsileleri, hattat biyografileri, hat çeşitleri, harf tanımlamaları ve hat malzemeleri (kalem, kâğıt, mürekkep, kalemtırâş, boyalar v.s) gibi başlıklar çerçevesinde yazma eserler incelenmiştir. İnceleme yaparken eserlerin dış ve iç özelliklerini içeren bir ön inceleme formu

hazırlanmıştır. Formda, Bulunduğu Yer, Kütüphane Adı ve Bölümü, Envanter Numarası, Eserin Adı, Dili, Tarihi, Telif, İstinsah, Müstensihi, Eser Ebadı, Yazı Çeşidi, Varak Sayısı, Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları, Satır Sayısı, Mürekkebi, Cildi, Tezhip, Mühür ve Notlar gibi teknik bilgiler incelendi. İncelenen eserlerden elde edilen bilgiler; Yazının Tarihçesi ve Hüsn-i Hat Sanatının Fazileti, Hüsn-i Hat sanatında kullanılan malzemeler, Harf Bünyesinde Yapılan Tarifler, Harflerin Yazılış Şekline Göre isimlendirilmesi, Risâlelerde ismi geçen hattatları, Hat Çeşitleri gibi başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Tez yazım aşamasında, ana şemasının oluşturulmasında, belirlenen konu bağlamında gerekli kaynaklara ulaşmada ve uygun çalışma metodunun belirlenmesinde bilimsel araştırma yönünden sağlamış olduğu farklı bakış açılarından dolayı danışmanım Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM hocama, Tez izleme sürecinde değerli görüşleriyle araştırmaya katkı sağlayan Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI hocama teşekkür ederim. Türkçe'yi sonradan öğrendiğim için oluşabilecek dil bilgisi ve anlatım bozuklukları için kusurlarımın bağışlanacağını ümit ederek, hatalarımı düzeltmeye yönelik çabalarıyla, zamanından feragat ederek yazım ve anlatım yönünden katkı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Hikmet ATİK'e teşekkürü borç bilirim.

Bu süreçte desteklerinden dolayı eşime ve çocuklarıma teşekkür ederim.

Sami NADDAH

Konya-2024

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hüsn-i hat sanatının İslam'ın doğuşuyla kazandığı ehemmiyet, İslam var olduğu sürece artacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulünden bu yana hattatlar arasında güzel yazı yazmak bir yarış haline gelmiştir. Yaklaşık on dört asrı aşan bir süre boyunca sürekli geliştirilen hüsn-i hat sanatı, İslam medeniyetinin fikir hazinesini kitaplara aktarmıştır. Bu nedenle İslam devletleri "Hayırlı selefe hayırlı halef" olma mantığıyla birbirlerine bıraktıkları mirasa sahip çıkma gayretiyle İslam medeniyet varlıklarını geliştirerek yaşatmışlardır. Bu varlıklar arasında da İslam sanatları da yer almaktadır. İslam sanatlarının en önemlileri arasında bulunan hüsn-i hat sanatı, bu gelişimin bir parçası olup her devirde İslam mirasına verilen önemden nasibini almıştır.

Tıp, matematik, felsefe, astroloji, mimari gibi birçok bilim dalında pek çok bilim adamı yetiştiren ve insanlığa yüz binlerce eser kazandıran İslam medeniyeti, hat sanatını bir yazı yazma eylemi olarak görmemekle birlikte onu bir sanat olarak kabul etmiştir. Hattın her çeşidi matematik ve altın oran kaidelerine bağlı olarak icra edilmektedir. Hattın incelikleri üstadın taliminde gizli olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Buna binaen, hat sanatında *sülüs*, *sülüseyin*, *muhakkak* ve *ma'kilî* gibi birçok hat çeşidi ortaya çıkmış olup isimlerinden anlaşıldığı gibi bazıları matematik ve geometriye dayanmaktadır.

Asr-ı Saâdet'te vahiy kâtipleri arasında başlayan güzel yazı yazma yarışının sonucu olarak sanat hüviyetini kazanan hat, daha sonra Emevî Devleti zamanında İbrahim eş-Şeceri ve Kutbe el-Muharrir gibi zatlar tarafından geliştirilip sonraki nesillere aktarılmıştır. Abbâsîler döneminde İbn-i Mukle, İbnü'l-Bevvâb ve Yâkûtü'l-Musta'sımî gibi hattatlarla büyük bir gelişme göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Şeyh Hamdullah'tan Sâmi Efendi'ye kadar hat sanatı, tekâmül ve terakki açısından uzun bir yol kat ederek zirveye ulaşmıştır.

Geniş bir coğrafyaya yayılan İslam medeniyetini anlamak ve keşfetmek ilk olarak kütüphanelerde başlar. Çünkü yüzbinlerce yazma kitap ve milyonlarca risâle bu

medeniyetin her ayrıntısını nesillere aktarmaktadır. “*Türkiye Yazma Eserler Kurumu’na Bağlı İstanbul Kütüphanelerindeki Hüsn-i Hat Konulu Yazmaların İncelenmesi*” başlıklı araştırmamızda, bu mirasın içinde bulunan ve henüz gün ışığına çıkarılmamış hüsn-i hat sanatına dair bilgilerin gelecek nesillere aktarılması amaçlanmıştır. Çünkü hat sanatı asırlar boyunca bir silsile takip etmiştir. Bu takip sürecinde hat sanatının uğradığı kesintilerin ve değişikliklerin söz konusu eserler incelenmedikçe anlaşılması kolay değildir.

Yazmalardaki hat sanatını konu alan kitap ve risâlelerin okunuşu, tercümesi, tahlili ve mükerrer nüshalarının karşılaştırılması son derece önemlidir. Bu bağlamda yapılan araştırmalar neticesinde araştırmamanın amacına yönelik kapsamlı çalışmaların olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma, hüsn-i hat sanatının araştırmacılarına, hat hocalarına ve hat talebelerine ecdadın bu sanatla alakalı yazdıklarını eski dönemlerin kültür havzasından çıkarıp bilim dünyasına kazandırmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda sonraki süreçte benzer konu bağlamında araştırma veya inceleme yapacak olan araştırmacılar açısından nitelikli bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

2. Araştırmanın Kapsamı

İslam’ın son bayrağını taşıyan Osmanlı İmparatorluğu’nun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yüz binlerce yazma eser bulunmaktadır. Bu eserler farklı kütüphanelere dağılmış durumda olup, birçoğu İstanbul’da yer almaktadır. İstanbul Osmanlı Devleti’nin payitahtı olmasından dolayı kültürel alanlarda olduğu gibi hüsn-i hat alanında da zengin bir envantere sahiptir. Bu sebeple öncelikle araştırmaya İstanbul’daki kütüphanelerde bulunan yazma eserlerden başlanmıştır. Tezin kapsamı düşünüldüğünde Türkiye’deki diğer kütüphanelerde yer alan yazma eserlerin de araştırmaya dâhil edilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu tezde yer alan hüsn-i hat konulu kitap ve risâlelere *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*’nın veri tabanı üzerinden ulaşılmıştır.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu’na bağlı İstanbul kütüphanelerindeki hüsn-i hat konulu yazma eserlerin araştırılması neticesinde konu, dil ve varak sayısı açısından

birbirinden farklı, 15 risâle tespit edilmiştir. Aynı risâlelerin farklı kütüphanelerde birden fazla nüshasına rastlanmıştır. Bu nüshalarla birlikte sayı 25'e ulaşmıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Türkiye Yazma Eser Kurumu'na bağlı İstanbul kütüphaneleri: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı ve Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesidir. Bu araştırmada kullanılan kaynaklara kütüphanelerin veri tabanı tarama yöntemi ile ulaşılmıştır. Çalışmaya, öncelikle hüsn-i hat sanatını konu alan risâle ve kitaplar hakkında yapılan çalışmalar incelenmiştir. Daha önce üzerinde çalışma yapılmış eserlerin listesi çıkarılıp bulunduğu kütüphanedeki nüshasına ulaşılmıştır. Bu listede yer alamayan eserlere ise kayıtlı buldukları kütüphanelerin veri tabanında, eserin adında yer alması muhtemel olarak görülen şu kelimeler tarattırılarak ulaşılmıştır: *Hat, hattat, hattatan, hattatin, hutut, hüsn-i hat, kâtip, küttap, ketebe, kalem, kâğıt, mürekkep, hibr, divit, devat, midad, sülüüs, nesih, muhakkak, reyhânî, rika', icâze, Kûfî, harf, huruf, hurufat, Musta'simî, İbn-i Mukle, İbnü'l-Bevvâb, Şeyh Hamdullah, Karahisarî, Hafız Osman, sahaf, verrak, muharrir, tahrir, tahrirat.*

Yapılan tarama çalışması sonucunda ortaya konan eser listesindeki tüm eserlerin dijital nüshalarına ulaşılmıştır. Birden fazla nüshası bulunan risâlelere de ulaşılmış olup bu çalışmaya eklenmiştir.

Tespit edilen eserler şu şekilde incelenmiştir:

- 1- Eserlerin isimleri veri tabanında bulunduğu şekilde yazılmış olup yazıldığı dile göre bir hata tespit edilmişse tezde dipnot olarak düzeltilmiştir.
- 2- Eserin bulunduğu kütüphanedeki bölüm adı ve envanter numarası belirtilmiştir.
- 3- Eser tavsifi (tanımlama) yapılırken, dıştan ve içten, eser ebadı, cilt, yazı çeşidi, varak sayısı, satır sayısı, müstakil bir eser değilse bulunduğu varak numarası, müellifi, müstensihi ve tarihi hakkında bilgi verilmiştir.

Bu bilgiler aşağıda bulunan örnek gözlem formunda sunulmuştur.

Gözlem örnek formu:

Eserin Adı			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü	Envanter Numarası	
Dili		Tarihi	Telif
			İstinsah
Müellifi		Müstensihi	
Eser Ebadı		Yazı Çeşidi	
Varak Sayısı		Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	
Satır Sayısı		Mürekkebi	
Cildi			
Tezhip			
Mühür ve Notlar			

Yapılan tercümelerin ardından elde edilen bilgiler doğrultusunda, değerlendirme için ayrı bir bölüm açılmış olup hattın tarihçesi ve ehemmiyeti, hattat silsileleri, hat çeşitleri, harflerin yazılış şekline göre isimlendirilmesi ve hat malzemeleri (kalem, kâğıt, mürekkep, boyalar, kalemtıraş vb.) gibi hat sanatının bileşenlerini teşkil eden kavramlar maddeler halinde sunulmuştur.

4. Konu ile İlgili Literatür

Yapılan ön kaynak taraması gösteriyor ki, bu konuda yapılan çalışmaların bir tanesinin konuyu bir bütün olarak ele aldığını, bazılarının ise tek bir risâle hakkında yapılan yayınlar olduğunu göstermektedir.

Konuyu bir bütün olarak ele alan çalışma; Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu'nun 1994 yılında hazırladığı “*İstanbul Kütüphanelerinde Hat Sanatı İle İlgili Yazma Eserler ve Seyyid Ahmed el-Vehbî'nin Risâle-i Esrâr-ı Hatt'ı*” adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezidir. Bu tezde araştırmacı, İstanbul kütüphanelerinde bulunan hat sanatıyla ilgili yazma eserleri tespit edip bu eserlerin bulunduğu kitapları vasıflandırdıktan sonra başlangıç ve bitiş cümleleri yazılmıştır. Risâlelerin içeriği, dili, müellifi, müstensihi, tarihi ve bu eserler hakkında yapılan yayınlarla ilgili bilgi vermiştir.

Münferit olarak tek bir risâleyi ele alan veya bir risâleye dayanarak belli bir konuda yayımlanan eserler şunlardır:

- 1- Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin. (1928), *Tuhfe-i Hattâtîn*, Yayına Haz: İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul.
- 2- Nefeszâde, İbrahim. (1938), *Gülzar-ı Savâb*, (Yayına Haz. Kilisli Muallim Rifat) Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul.
- 3- Meşhedî, Sultan Ali. (1957) *Risâle-i Manzûm der İlm-i Hatt-ı Nesta'lik, Sırâtü's-stûr (Kavâ'id-i Hutût)*, Yayına Haz. Galina Kastinova, Moskova.
- 4- Yılmaz, Abdülkadir. (1999), “İbn Bevvâb'ın Kasîde-i Râiyye tercümesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.14, ss.219-224, Erzurum.
- 5- Schik, Irvin Cemil. (2000), “Tâczâde Risâlesi'ne Göre Sülûs Hattına Dair Bazı İstilahât”, *Derman Armağanı*, ss.457-482, İstanbul.
- 6- Fîrûz, Bâlî Efendi. (2007), *Mizânü'l-Hatt Fîrûz-Nâme*, Yayına Haz: Ali Haydar Bayat, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- 7- Çağlar, Yusuf. (2010), “Hat ve Kalem Risâlesi Üzerine”, *İstanbul'un Meşhur Hattatları*, İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul, ss.77-107.
- 8- Yaman, Bahaattin. (2012), “Osmanlı Kitap Sanatlarında La'lî Mürekkep Yapımı”, *Süleyman DEMİREL Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.28, Isparta, ss. 129-142.

BİRİNCİ BÖLÜM
HAT SANATININ TANIMI VE TARİHÇESİ

1.1. Hat Sanatının Tanımı

Arapça kökenli bir kelime olan hat, sözlükte “ince, uzun, doğru yol, birçok noktanın birbirine bitişerek sıralanmasıyla meydana gelen çizgi, çizgiye benzeyen nesnelere ve yazı” gibi anlamlara gelir. Bu kelime özellikle İslam kültüründe “yazı” ve “güzel yazı” (hüsn-i hat, hüsnü’l-hat, el-hattu’l-hasen) anlamlarında kullanılmıştır¹.

Arapçada, “yazmak, çizmek, kazmak, alamet koymak” anlamlarını içeren hatt mastarından türetilen hat kelimesi, terim olarak Arap yazısını estetik ölçülere bağlı kalarak güzel bir şekilde yazma sanatını ifade etmek için kullanılmıştır².

Hüsn-i hat kavramı yalnızca İslam yazıları için kullanılan bir terimdir. Sanatkârına verilen en eski unvan, kâtip, muharrir ve verrâk kelimeleridir. Tahminen H.IV. M.X. yüzyıldan sonra hattat terimi kullanılmıştır³. İranlılar hattat karşılığında hoş-nüvis (güzel yazan) kelimesini tercih etmişlerdir. Osmanlılar da kâtip, hattat ve hoş-nüvis kelimeleriyle birlikte, yazı hususiyetlerine göre farklı isimler kullanmışlardır. Farsça’dan Türkçe’ye geçen bu terimler yazı çeşidine göre değişir. Nesta’lik yazana ta’lik-nüvîs, celî yazana celî-nüvîs, siyâkat yazana siyâkat-nüvîs, divanî yazana çep-nüvîs denilir. Mehmed b. Tâceddin (ö.1588/996H.) Kâvâid-i Hüsn-i Hat Risâlesi’nde (vr. 4a, 4b) hattat manasında “yazar” kelimesini kullanmışsa da bu terim fazla rağbet görmemiştir. Bunun yerine İslam yazılarını güzel yazma ve öğretme hünerine sahip sanatkâra hattat, bu sanata da ‘hattatlık’ denilmiştir.

Hat, insanın cevherini teşkil eden ruh hallerini, düşünce ve duygularını alfabe vasıtasıyla dışa vurmasıdır⁴. Nitekim Öklid de aynı anlamı ifade ederek, “Hat, maddî aletlerle meydana gelen ruhani bir hendesedir”⁵ der. Yazı ise, taşıdığı mananın değerini aktarma vazifesinin yanında, sanat olma ayrıcalığına da sahiptir⁶. Böylece

¹ Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar* (İstanbul, 2010), 17; Ebü’l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Alî, el-Kalkaşendi, *Subhu’l-A’sâ fi Smâati’l-İnşâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987), III/21.

² M. Uğur Derman, “Hat”, *Yeni Türk Ansiklopedisi* (İstanbul, 1985), IV/1230.

³ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, thk. İbnülemin Mahmud Kemal (İstanbul, 1928), 309.

⁴ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürçani, Arif Erkan, *et-Ta’rifat* (İstanbul, 1997), 98.

⁵ Ebu Bekir es-Sûlî, *Edebü’l-Küttâb*, thk. Muhammed Behcet el-Eserî (Bağdat, 1341), 41.

⁶ Ahmet Gedik, *Hat Sanatı Bakımından Kudüs ve Çevresindeki Eyyûbî Kitâbeleri* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 13.

yazıyı, menşei, tarihi ve doğuşu yanı sıra, sanat ve estetiği açısından incelemek mümkündür.

Söz ve yazı, duygu, hayal ve düşünce dünyasında doğan anlamları ifade eder. Ancak söz, yalnızca dinleyenin anlayışıyla sınırlıyken, yazı hem yakın hem de uzaktaki insanlara ve gelecek nesillere ulaşarak onların duygularına ve düşüncelerine hitap eder. Tarih boyunca büyük medeniyetler, yazıyla aktarılan bilim ve kültür mirası üzerine yükselmiştir.

Her medeniyetin temelini oluşturan bir yazı dili vardır. Geniş bir coğrafyaya yayılan İslam medeniyetinin yazı dili de Arap yazısıdır. Nabatî yazısından alınan ve Arap dilinin fonetiğine uygulanan Arap alfabesinde (hurûfü'l-hecâ) yirmi sekiz harf bulunmaktadır, bunlar basit şekil ve isimlere sahiptir. Hat, elif, bâ, Cîm, gibi formları tanımlayan seslerin somutlaşmış halleridir.

1.2. Hat Sanatının Tarihçesi

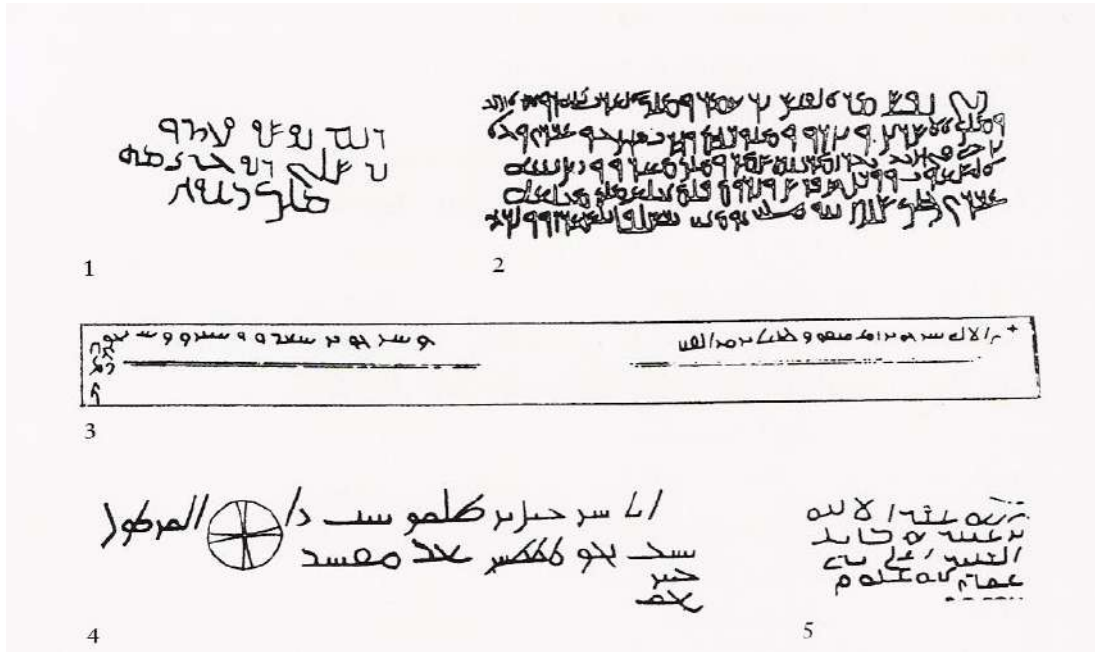
Yazı insanlığın en önemli icatlarından biridir. En ilkel kavimlerden en medeni topluluklara kadar insanlar bilgilerini tespit etmek, hatıralarını canlı tutmak, olayları nakletmek için çeşitli yöntemler aramışlardır. İnsanlar başlangıçta resim ve sembollerle geleceğe köprü kurmuş, duygularını düşüncelerini ve olaylarla ilgili olan işaretleri kemiklere, taşlara oymuşlardır. Mısırlıların Hiyeroglif yazısı, Mezopotamya ve Çinlilerin eski yazıları sonraki uygarlıkların kurulmasında büyük rol oynamıştır. Bilinen ilk yazı, milattan önce IV. binyıla tarihlenen Sümerlerin kullandıkları resme dayalı çivi yazısıdır. Daha sonra milattan önce 1000 civarında ortaya çıkan hece ve ses sistemine dayanan Fenike yazısı doğmuştur.

Medeniyetlerin yükselişleriyle paralel olarak yazı da tarih içinde sembol ve resimlerden sadeleşmiş şekillerle sesler arasındaki ilişkiler güçlenmiş; hecelere, nihayet harflere evrilmiş ve alfabeler ortaya çıkmıştır.

1.2.1. Arap Yazısının Kökeni

Alfabelerin kökeni sayılan Fenike yazısı, Mısır yazısından alınan yirmi iki harfle oluşturulmuştur. Dönemin dünya ticaretine hükmeden Fenikeliler, ticari ilişkiler

yoluyla yazılarını Doğu ve Batı'da yerleşmiş toplumlara yaymışlardır. Bu etkileşim sonucunda Batı'da Latin alfabesi, Doğu'da ise İbrani ve Ârami yazıları ortaya çıkmıştır⁷. Arap yazısının başlangıcı ve nasıl yayıldığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı âlimler meseleyi hadislerin ışığında açıklayarak yazının vahye dayandığını savunurlar. Diğer bazı yazarların verdiği bilgiler ise farklıdır, ancak Arap yazısının Güney ve Kuzey Arabistan'da bulunan Arap devletlerinin kullandıkları yazıların özellikle Nabatî yazısının etkisiyle ortaya çıktığını göstermektedir. Bu konuda açıklık getiren ve daha tatmin edici bir sonuca ulaşan ise müsteşriklerin eski Arap kitabeleri üzerinde yaptıkları araştırmalardır. (Resim 1)

Resim-1: İslam Öncesi Arap Kitabeleri (Serin'den).

- 1- Miladi 250 yılına ait Ümmü'l-Cimâl kitabesi
- 2- En-Nemare'de bulunan miladi 320 tarihli İmru'l-Kay's'ın kabir taşı kitabesi
- 3- Miladi 512 yılına ait Zebed kitabesi
- 4- Miladi 568 tarihli Harran kitabesi

⁷ Fatih Özkafa, "Çizgilerdeki Kadim Estetik: HAT SANATI", *Yüksek Öğretim Dergisi* 13 (2019), 26-27.

5- Miladi 6. yy. ait Ümmü'l-Cimâl kitabesi

Yazının tevkîfi (ilâhî bir lütufla) olduğunu ileri süren bazı İslam âlimleri Arap hattının beşerî olmadığını, Allah tarafından Hz. Âdem⁸ veya Hud peygambere vahyedildiğini ve aynı şekilde bütün semavi kitapların da peygamberlere yazılı olarak gönderildiğini iddia ederler. Bazı müellifler ise yazının ilk defa Hz. Âdem tarafından icat edildiğini, tuğla çamuru üzerine yazarak pişirilerek kullanılabilir bir hale getirildiğini⁹ ifade ederler ve bu konuda el-Cami'ü's-sagîr'de geçen bir hadisi naklederler. Peygamberlerin ilki Hz. Âdem sonuncusu ise Hz. Muhammed'dir. Kalemle ilk yazı yazan ise Hz. İdris peygamberdir¹⁰.

Meşhur İslam bilginleri Arap yazısının çeşitli sebeplerle Dumet'ül-Cendel yoluyla Enbar'dan Hire'ye oradan da Hicaz'a geldiğini belirtirler, Belazûri¹¹ Süryanice harflerden, İbn Haldun ise Yemen'de Himyeriler'e atfedilen Müsnedü'l-Himyerî'den türediğini yazmaktadır. Ayrıca bazı kaynaklarda Arap yazısını icat eden ve öğreten isimlerden bahsedilir. İbn Abbas'ın bir rivayetine göre, Arap yazısını ilk defa Tay kabilesinin Bevlan kolundan üç kişi Bakka'da toplanarak icat etmiş, Süryanice hecesi üzerine düzenlemişlerdi. Bu üç kişi Enbar'a gelmişler ve yazıyı öğretmek yaymaya başlamışlardır. Müramir b. Mürre harflerin şekillerini, Amir İbn Cedere nokta ve harekelerini, Elsem b. Sidre de harflerin bitişik ve ayrı yazılacak olanlarını tespit etmiştir. Daha sonra Dumet'ül-Cendel Emiri Ükeydir b. Abdülmelik'in kardeşi Bişr b. Abdülmelik, yazıyı Enbarlılardan öğrenerek Mekke'ye geldi ve Sahba bint Harb ile evlendi. Ebu Süfyan b. Harb yazıyı babasından, ondan da Ömer b. Hattab ve Kureyş'ten bir grup, Muaviye b. Ebu Süfyan da amcası Süfyan'dan öğrendi¹².

⁸ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 37; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî, el-Kalkaşendi, *Subhu'l-A'sâ fi Sinâati'l-İnşâ*, III/7.

⁹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî, el-Kalkaşendi, *Subhu'l-A'sâ fi Sinâati'l-İnşâ*, III/6; Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbn Nedim, *el-Fihrist* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1994), 13.

¹⁰ Muhammed Abdür-rauf Münâvî, *Fezû'l-kadîr Şerhü'l-Camii's-Sagîr* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1972), 97.

¹¹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzûri, *Futûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enis ed-Dabba', Ömer Enis ed-Dabba' (Beyrut, 1987), 659.

¹² Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 52.

1.2.2. Asr-ı Saâdet'te Yazı

Peygamber Efendimizin yaşadığı dönemde güzel yazı yazmayı teşvik ettiğini günümüze intikal eden bazı hadis-i şeriflerden anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kâtibine yönelik “mürekkebi ıslah et, kalemi yont, bâ'yı uzat, sin'in dişlerini belli et, mim'i köreltme, Lâfzatullâh'ı güzel yaz, er-Rahmân'ı uzat, er-Rahîm'i güzel yaz”¹³ şeklindeki yazıyla ilgili tavsiyeleri yazının gelişmesi açısından son derece önemlidir.

Bedir Savaşı'nda esir alınan ve yazı bilen, fakat fidye ödeyemeyen müşriklerin, on Müslüman çocuğuna okuma yazma öğretme karşılığında serbest bırakılmaları¹⁴ da, Hz. Peygamber'in yazıya verdiği önemi göstermektedir. Ayrıca, yazı bu dönemde hem Kur'an-ı Kerim'in kayıt altına alınarak hatasız muhafaza edilmesine hem de gayrimüslimlerle yapılan ahitnamelerin kaydedilmesini sağlamış olup çeşitli gayrimüslim devlet başkanlarına gönderilen nebevî mektuplar¹⁵ aracılığıyla İslamiyet'in yayılmasına hizmet etmiştir. Bu işler için Hz. Peygamber'in kâtibi olarak görev yapan sahabîler çok önemli bir konuma sahiptiler¹⁶. Bunlar arasından; Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Hz. Ömer, Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit, Muâviye b. Ebî Süfyân, Ebû Süfyân b. Harb, Hâlid b. Velid, Amr b. Âs, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Abdullah b. Erkam, Abdullah b. Revâha, Abdullah b. Abdullah b. Ebû Selûl, Zübeyr b. Avvâm, Abdullah b. Mesleme¹⁷ en çok bilinenlerdir. Bu dönemde yazılmış mektuplardaki yazıların birbirinden kısmî farklarla ayrılması, farklı kâtiplerin ellerinden çıktığına işaret edebilir¹⁸. Asr-ı Saâdet'te, resmi olmayan günlük işlerde “şâmî” adı verilen yuvarlak karakterli “nabatî” yazı kullanılmaktaydı¹⁹; bunun karşılığında, resmi yazışmalarda, “hicâzî” olarak adlandırılan köşeli karaktere sahip “ma'kılî” yazı tercih ediliyordu²⁰.

¹³ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdariyye: Nizâmü'l-Hükûmeti'n-nebeviyye* (Rabat, 1346), I/211.

¹⁴ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdariyye: Nizâmü'l-Hükûmeti'n-nebeviyye*, I/130.

¹⁵ Nihad M. Çetin, *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı* (İstanbul, 1992), 15.

¹⁶ Muhammed Hamidullah, “Allah'ın Elçisi (s.a.v.) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı”, *İslamî Araştırmalar* II/7 (ts.), 95-102.

¹⁷ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdariyye: Nizâmü'l-Hükûmeti'n-nebeviyye*, I/199-201.

¹⁸ Fevzi Günüş, “Hat Sanatının Asr-ı Saâdet'teki Durumu ve Gelişmesi Hakkında Bazı Düşünceler”, *İstem* 4 (2004), 149.

¹⁹ Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslamiyye Tarihi*, çev. Zeki Muğâmiz (İstanbul, 1328), II/101.

²⁰ Habib Efendi, *Hat ve Hattâtân* (İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1888), 11; Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 47; Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli* (Ankara, 1981), I-II/54.

Kur'an-ı Kerim ayetlerinin yazılmasında ilk kullanılan yazı da ma'kılî yazı olmuştur. Bu yazının düz ve köşeli hatlara sahip olması, gözlü harflerin büyük kısmının dört kalem hareketiyle yapılabilmesi gerek resmî işlerde gerekse Kur'an-ı Kerim'in yazılmasında birtakım zorluklar doğurunca yazıda kolaylık ve yenilik arayışına gidilmiştir. Böylece, Şâmî yazının yuvarlak hatları ile ma'kılî yazının düz hatları birleştirilerek bu kaynaşmadan yeni bir yazı teşekkül etmiştir. İslamiyet'in ilk yıllarında kullanılan ve "mensûb" adı verilen bu yazının, vahiy kâtipleri tarafından ayetleri yazmada ilk olarak kullandıkları ma'kılî yazıdan türediği düşünülmektedir. Kûfe şehri fethedildikten sonra burada da devam edince bu yazı "kûfi" olarak anılmaya başlanmıştır. Burada yazılan Kur'an Kerimlerin diğer Müslüman ülkelere de gönderilmesi sonucunda yazının bu yeni ismi daha çok bilinir hale gelmiştir²¹.

1.2.3. Dört Halife Döneminde Yazı

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in vefatına yakın bir zamanda tamamen yazılmış ve ayetler bugünkü şekliyle tertip edilmişti. Kur'an'ın Mushaf haline getirilmesi ise Hz. Ebû Bekir zamanında gerçekleşti. Ancak kıraat konusunda bazı farklılıklar vardı ve zamanla bu farklılık Müslümanlar arasında ihtilaflara sebep oldu. İhtilâf, metinle ilgili değil, bazı kelimelerin farklı okunuş şekilleriyle ilgiliydi, çünkü henüz imlâ kuralları tespit edilmemişti²². Hz. Osman, artan bu ihtilafları bertaraf etmek üzere, ashabın ileri gelenleriyle istişare ederek Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir istinsah heyeti oluşturdu. Böylece, Mushaflar'ın imlâsında uyulacak kaideler belirlenmiş oldu. Daha sonra bu usullere "Resm-i Osmanî" veya "Resm-i Mushaf" denildi. Bu Mushaflar, parşömen üzerine siyah mürekkeple, Mekkî ve Medenî diye adlandırılan hatlarla yazılmıştı. Bunlara nokta ve hareke konulmamış, secde ve durak işaretleri yapılmamış, sûre isimleri yazılmamıştır. Hz. Osman'a izafe edilen Kur'an-ı Kerim nüshaları günümüzde İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde, Taşkent ve Kahire gibi şehirlerde bulunmaktadır. Farklı özellik ve ölçülere sahip olan bu Mushaflar'ın Hicrî I. veya II. yüzyılda yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Ancak, bu Mushaflar'ın Hz. Osman'a ait olmadığı

²¹ Habib Efendi, *Hat ve Hattâtân*, 35.

²² Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 53.

görüşü, araştırmacılar arasında çoğunluktadır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bunlardan başka, Hz. Ömer'e ve Hz. Ali'ye ait olduğu belirtilen örnekler de bulunmaktadır²³.

1.2.4. Emevîler Döneminde Yazı

İslam dininin genişleyip yayıldığı Emevîler devri, aynı zamanda İslam sanatlarının kuruluş dönemidir²⁴. Bu dönemde (661-750 / 41-132 H.), iktisadi ve kültürel seviyenin yükselmesiyle ilim ve sanat alanlarında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Şehirlerdeki imar faaliyetlerinin yanı sıra, Kur'an ve kitapların çoğaltılması, telif ve tercüme çalışmaları da hızla artmıştır. Hüsn-i hatla Mushaf yazan kâtiplerin sayısı artarken, saraylarda halifeler adına çalışan kâtipler de görev almıştır. Bu faaliyetlerin Kûfe'den sonra Şam'ın merkez olmasıyla, kûfi hat nevelerinden celilüşşâmî adı verilen bir yazı geliştirilmiştir. İbn-i Mukle kûfi tûmâr kalemini, "O kendisinde yuvarlaklık olmayan geniş bir kalem" olarak tanımlamıştır²⁵. Arap yazısının gelişmesinde halifelerin teşvik ve himayelerinin büyük rolü olduğu şüphesizdir. Hattatlar bütün sanat heyecanlarını ve emeklerini Kur'an yazısının güzelleşmesine adanmışlar. Kur'an istinsahında hattatların duydukları ilâhî aşk, gösterdikleri sabır, itina ve titizlik başka bir sanatta bu ölçüde bulunmayan bir öz veri örneğidir. İbadet haline gelen bu gayret, günümüze kadar yazılmış Kur'an nüshaları arasında hat sanatının en güzel örneklerini ortaya koymuştur. (Resim 2-3).

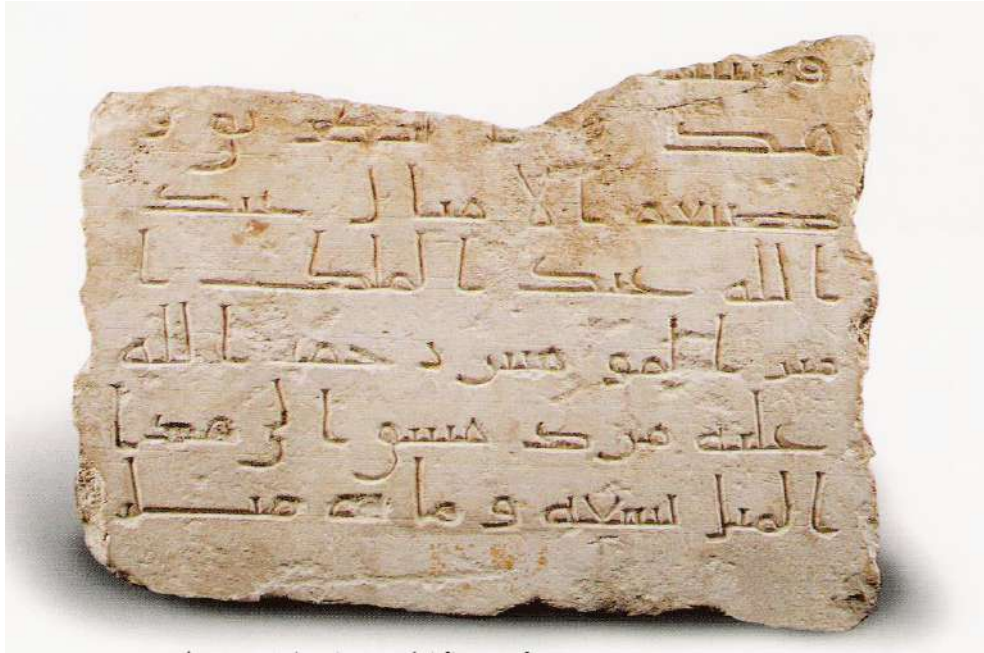
²³ Tayyar Altıkulaç, *Mushaf-ı Şerif (Bibliothèque Nationale, Paris)* (İstanbul, 2011), 67.

²⁴ Mustafa Yıldırım, "Emevîler Dönemi Sanatı", *Türk İslam Sanatlarına Giriş*, ed. Mustafa Yıldırım (Konya: Palet Yayınları, 2017), 198.

²⁵ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 50; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî, el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fi Sınâati'l-İnşâ*, III/48.

Resim-2: Kûfî hattıyla bir Mushaf sahifesi, hattatı meçhul (Serin'den).

Resim-3: Emevî devrine ait kûfî mesafe taşı (Serin'den)

Emevîler devrinin ilim ve sanat hayatı hakkında bilgiler veren İbnü'n-Nedîm, hicrî I. yüzyılda hüsn-i hatla Mushaf yazan Hz. Ali'nin dostu Hâlid b. Ebü'l-Heyyâc'dan bahsederek onun yazdığı Mushaf'ı gördüğünü kaydeder. İlk büyük hattatlar arasında adı geçen Hâlid, Velîd b. Abdülmelik (705-715) için şiir ve kasideler

istinsah ederdi. İlk celî yazı hattatı olarak da kabul edilen Hâlid, Mescid-i Nebevî'nin kible duvarına Şems sûresinden Kur'an'ın sonuna kadar altınla ilk âbidevî yazıyı yazan hattattır. Ya'kübî ve Taberî tarihlerinde Mescid-i Nebevî'nin tamiri sırasında Velîd b. Abdülmelik'in isteği üzerine II. Justinianos tarafından kırk yük mozaik ve usta gönderildiği kaydedilir. Tarihçilerin bildirdiği bu hadise, hattat Hâlid'in Mescid-i Nebevî'nin kible duvarına yazdığı yazıyı altın mozaikle teşkil etmiş olabileceği kanaatini uyandırmaktadır. Yine İbnü'n-Nedîm, Ömer b. Abdülazîz'in (717-720) Hâlid'den bir Mushaf yazmasını istediğini, lâkin Kur'an'ın yazılması tamamlandıktan sonra çok beğendiği halde fiyatını yüksek bulduğu için Kur'an'ı elde edemediğini nakleder²⁶.

1.2.5. Abbâsîler Döneminde Yazı

Abbasî hilâfetinin (750-1258/132-565H.) ilk zamanlarına kadar kâtipler celîl, sülüs, tûmar ve sülüseyn hatlarıyla yazmaya devam ettiler. Bu devirde Irâkî (verrâkî, neshî) denilen, “el-müstedîr” yazıdan doğmuş bir yazı türü geliştirildi. Bu yazı Me'mûn'un (813-833) hilâfetine kadar artarak güzelleşti. Me'mûn'un sarayında çalışan kâtipler yazılarını güzelleştirmede birbirleriyle yarıştılar ve insanlar bu hususta birbirlerine övünür oldular. X. yüzyılda (IVH.) “el-hattu'l-mensûb”un belirmeye başlamasıyla kûfi hattın önemi azalmış H.VI. (M.XII.) asırda ise hayatiyeti sona ermiştir.²⁷ Ancak kûfi hattı Kuzey Afrika, Endülüs ve Mağrib'de yuvarlaklaşarak “kûfiyyü'l-mesâhifi'l-Garbî” ve “el-hattü'l-Mağribî” şekliyle, İran'da ve doğusunda ise Meşrik kûfisi adıyla aklâm-ı sittenin yayılmasına kadar kullanılmaya devam etmiştir.

Seffâh'ın hilâfetinde (750-754), Kutbe'den sonra en büyük hattat olarak kabul edilen Dahhâk b. Aclân el-kâtib, Kutbe'nin yazılarını geliştirdi. Daha sonra Mansûr (754-775) ve Mehdi (775-785) hilâfeti zamanında İshak b. Hammâd el-Kâtib yetişti.

²⁶ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 9; Ahmed b. İshak Ca'fer Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya-kübi*, thk. M. Th. Houtsma (Leiden, 1883), I/284; Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî (Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk)* (Beyrut, 1988), IV/436.

²⁷ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 54; Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 8; Arthur Upham Pope, *A Survey of Persian Art* (Londra, 1965), IV/1712; Nihad M. Çetin, “İslam Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi”, *İslam Tedkikleri Dergisi* 9 (1995), 1-50; Nihad M. Çetin, “Aklâm-ı Sitte”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/276-280.

Kendisi ve talebeleri “hutût-ı mevzûne-i asliyye”nin birçoğunu icat ettiler.²⁸ Ca’fer Nühâs’ın *Sanâatü’l-küttâb* adlı eserinde, “Şam ehlerinden, Dahhâk ve İshak b. Hammâd el-Kâtib gayretiyle yazı güzelliğinin sonuna ulaştı. Her ikisi de celîl hatla yazıyorlardı. O yazı tûmara benziyordu”²⁹ diyor. Pek çok talebe yetiştiren İshak b. Hammâd’ın en meşhur talebeleri, Yûsuf el-Kâtib (Lakvet’üş-şâir), kardeşi İbrahim es-Siczi’dir³⁰. İbrahim es-Siczi, celîl yazıdan hafifleterek tûmar kalemine nisbetle kalemü’s-sülüseyn ve sülüs dediği iki yazı tesbit etti³¹. Züriyâseteyn Fazl b. Sehl (ö.818/202H.) zamanında *Yûsuf el-Kâtib* “en-nısfü’s-sakib”den yeni bir kalem icat etti. O kalemlerin en güzelidir. Vezir ona riyâsî adını verdi. Bu kaleme daha sonra kalemü’t-tevkîât denilmiştir. O da birkaç kaleme ayrılır³². İbnü’n-Nedîm bu hattatların kimsenin daha güzelini yazamadığı mevzun hatla yazdıklarını kaydeder³³.

Hârûn Reşîd’in (786-809) sarayında çalışan, Kûfe’nin Mehdi ve Basra’nın Hoşnâm isimli hattatları da meşhurdurlar. Hârûnürreşîd oğlu Mu’tasım (833-842), zarif küçük Kur’an’ı ile meşhur, Kûfî hattını hünerle yazan Ebû Hîrî’yi sarayında himaye etti. Hârûn Reşîd’in veziri Yahya b. Hâlid’in (ö. 805) hat sanatına karşı büyük alâkası vardı. Yahya “Yazı bir şekildir, onun ruhu mana, elleri hız, ayakları denge, organları da aralık bilgisidir”³⁴ derdi.

Bermekîler’in himayesinde hattın manasını ve şekillerini bilen, İbrahim es-Siczi’nin talebesi Ahvel el-Muharrir adında bir sanatkâr ortaya çıktı. Me’mûn’un en güçlü saray hattatıydı. Yazının şekil ve ölçüleri hakkında kesin kurallar ve düzenlemeler getirdi. On bir yazı ortaya çıkardığı söylenen Ahvel “el-müselsel, el-hattu’l-muâmerât, hattü’l-kısas”tan başka tûmar esas olmak üzere, bazı kalemler

²⁸ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 54; Ebü’l-Ferec Muhammed b. İshak İbn Nedim, *el-Fihrist*, 10; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 11.

²⁹ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 54; Ebü’l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Alî, el-Kalkaşendi, *Subhu’l-A’sâ fi Sinâati’l-İnşâ*, III/12.

³⁰ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 54; Ebü’l-Ferec Muhammed b. İshak İbn Nedim, *el-Fihrist*, 10; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 47.

³¹ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 47.

³² İbn Kuteybe, *Edebü’l-kâtib*, thk. Ali Fâûr (Beyrut, 1988), 2; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 134; Arthur Upham Pope, *A Survey of Persian Art*, IV/1713.

³³ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 54; Ebü’l-Ferec Muhammed b. İshak İbn Nedim, *el-Fihrist*, 10.

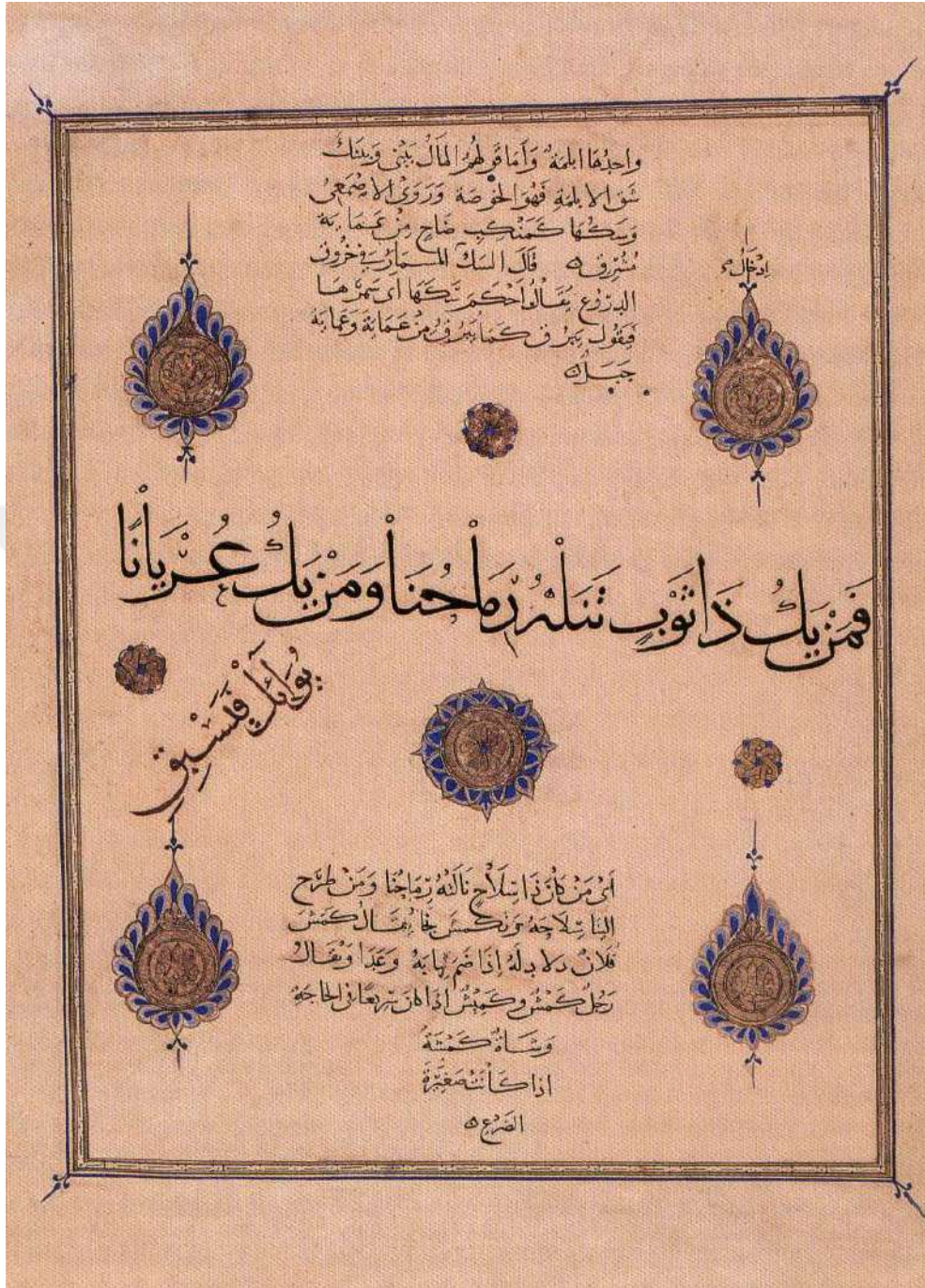
³⁴ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 54; Ebu Bekir es-Sûlî, *Edebü’l-Küttâb*, 4; Arthur Upham Pope, *A Survey of Persian Art*, IV/1711.

çıkarmış, “harîu'n-nısf” ve “hafîfü's-sülüs” yazılarını ortaya çıkarmıştır. Bu hattat sultanlardan, yakın komşu meliklere tesirli mektuplar yazardı. Kalemleri kalından (sakil) başlayarak ince (hafif) hatlara doğru bir tasnife tâbi tuttu. Böylece Emevîler'in son, Abbâsîler'in ilk zamanlarında I ve II. yüzyılda Mushaf yazısı ile el-müstedîr yazısı arasında her iki yazının da karakterlerinden istifade ile sayıları yirmi dördü bulan kalem kalınlığına, kalemin tahsis edildiği saha ve mevzua göre isimlendirilen yazı karakterleri doğdu. Bu sebeple bunlara aslî ve mevzun hatlar (el-hutûtü'l-mevzûne) denilmiştir.

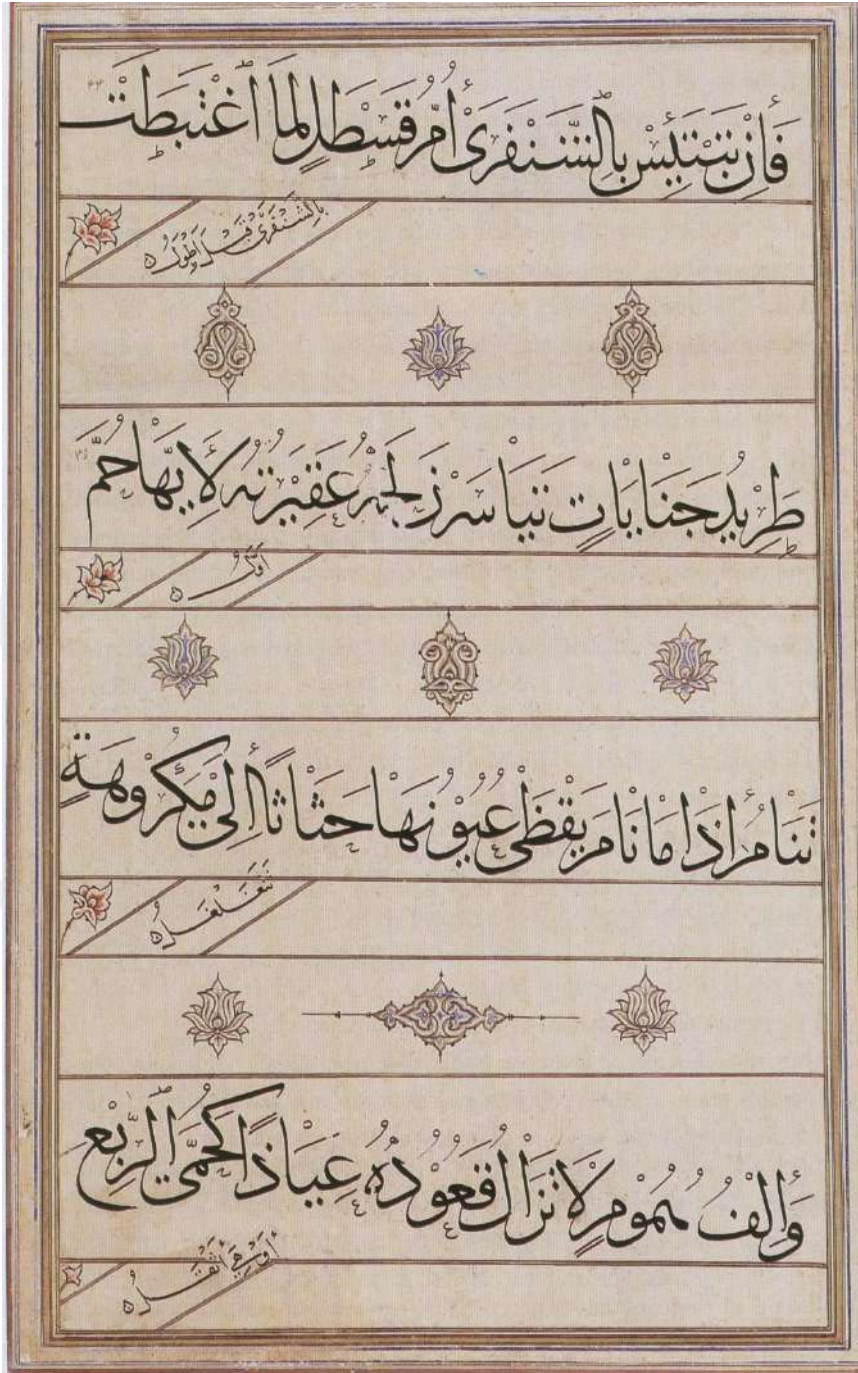
M.IX ve X. yüzyıllar Arap yazısının estetik bakımından, formüle, edildiği asırlardır. Büyük Arap düşünürlerinden Kindî (ö.873/260H.), “Ebatlardaki büyük değişmelere bağlı olarak uzatılabilen başka yazı bilmiyorum. Arap yazısı ile diğer yazılardan daha hızlı yazmak mümkündür” diyor³⁵. (Resim 4-5)

---

³⁵ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 54; Ebu Bekir es-Sûlî, *Edebü'l-Küttâb*, 36; Arthur Upham Pope, *A Survey of Persian Art*, IV/1713.

Resim-4: İbnü'l-Bevaâb hattıyla muhakkak-reyhânî bir sayfa. Selâme b.Cendel dîvânından (Serin'den)

Resim-5: Yakût Musta'sımî tarafından sülüs-nesih hatlarla yazılmış bir sayfa (Serin'den)

1.2.6. Selçuklular Döneminde Yazı

Büyük Selçuklu Devleti, M.XI. Yüzyılın başından M. XIII. Yüzyılın ortalarına kadar devam eden (Osmanlı Hanedanı hariç) Türk tarihinde ve dünya tarihinde en büyük hanedanlarından biridir.

Büyük Selçuklular mimari eserlerinde başlıca ma'kili, kûfî, celî sülüs yazıları kullanmışlardır. Celî, uzaktan okunabilmesi için geniş ağızlı kalemle yazılan, geniş ebatlı yazılardır. Sadece “celî” denildiği zaman celî sülüs anlaşılırsa da her yazının celîsi olabilir.

Mimarlık tarihi araştırmacıları tarafından Selçuklu Kûfisi, Selçuklu Celîsi, Selçuklu Neshi gibi tabirler kullanıldı. Büyük Selçuklular döneminde daha çok İbnü'l-Bevvâb ekolü hâkimdi; henüz Yakût el-Musta'sımî'nin etkisi görülüyordu. Bu dönemde yeni arayışlar da devam etti. Celî sülüs ve nesih yazılarını bolca kullanılmışsa da en fazla kûfî yazı tercih edilmiştir. Büyük Selçuklu celîlerinin harflerde belirgin karakteristik özellikleri Lâm, dâl, nun harflerinin zülfesiz olması, dik harflerin zaman zaman gruplar halinde bulunmaları ve tamamen düz yazılmaları, aynı zamanda aşağıya doğru incelmeleridir. Ayrıca Celî yazıların zeminlerinde tezyinat bulunması dikkat çeker. Zeminlerde yuvarlak, helezonî kıvrımlar, dallar, yaprak motifleri, rûmîler, örgü motifleri yazılarla iç içedir. Bu zemin tezyinatı zamanla azalarak Osmanlılara kadar devam etmiştir.

Abdülhamid Tüfekçiöğlü, ilk Celî-Sülüs yazının Karahanlılar devrinde inşa edilen Muhammed bin Nasr (1012) türbesinde kullanıldığını yazmaktadır. Bern'deki Devletabad (1108-1109) minaresi ve Ardistan'da Cuma Mescidinin (XII.yy) iç kısmındaki celî yazılar, Büyük Selçuklu celîlerine en güzel örneklerdir³⁶.

Ayrıca Hargird Nizamiye Medresesi, Damgan Çihil Buhteran Türbesi ve Afganistan'daki İmam Hurd Türbesi'nde bol miktarda tezyini kûfî örnekleri bulunmaktadır³⁷

1.2.7. Osmanlı Döneminde Yazı

Türk sanatları, tarih öncesi çağlardan başlayarak dönem dönem çeşitli dinlerin, iklimlerin ve coğrafyaların etkisi altında Anadolu'da İslam medeniyeti çerçevesinde yepyeni bir senteze ulaşmıştır. Bu sanatların köklerini Türklerin müslüman olmadan

³⁶ Fevzi Günüş, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Celî Sülüs Hattı” (. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Konya, 1995), 172.

³⁷ Abdülhamid Tüfekçiöğlü, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı* (İstanbul, 2001), 13.

önceki dönemlerde yükselttikleri uygarlıklarda aramak gerekmektedir. Son zamanlarda Rus ve Avrupalı Türkologların Orta Asya’da yaptıkları kazılar neticesinde ortaya çıkan maddî kültür belgeleri bu yakınlığı kuvvetlendirmektedir.

Günümüze kadar ulaşan Göktürk kitabeleri, Orta Asya’da gelişmiş bir medeniyetin ürünüdür. Bu kitabeler Türklerde yazı sanatı ve kültürünün ne kadar gelişmiş olduğunu gösteren belgelerdir. Göktürk hakanları ev yapan ve süsleyen yazı yazan sanatkârları korumuş onlara önemli mevkiler vermişlerdir. Göktürkler’de kullanılan bu yazının, milattan önceki Orta Asya Türk kavimleri arasında da kullanılmış olduğu tahmin edilmektedir³⁸.

Uygurlar; mimari, resim, heykel, şiir, musiki, dans, dokuma, çini ve kâğıt üretimi gibi sanat dallarında olduğu gibi güzel yazıda da yüksek bir seviyeye ulaşmışlardır. Uygur yazısı, asırlarca Orta Asya’da kültür ve sanat dili olarak varlığını sürdürmüştür. Eski kültür ve sanat geleneklerine dayanarak, Türkler Müslüman olduktan sonra İslam yazısının önemli aşamalarını oluşturan ustalar yetiştirmiş, bu alandaki zevk, yetenek ve tecrübelerini ortaya koyarak İslam yazısının gelişiminde büyük bir tarihî rol oynamışlardır.

İlk Müslüman Türk devletlerinden Karahanlılar ve Gazneliler döneminde yazı sanatı hızla gelişmiş; özellikle mimari eserlerde, süslemelerle birlikte, renkli ve sırlı tuğlalar kullanılarak kûfi yazı sanatının en eski örnekleri ortaya konmuştur³⁹.

Selçuklu tarihçisi Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, Rahatü’s-sudûr adlı eserinde, Selçuklu sultanlarının zamanlarını aileleri, şairler ve nedimleriyle geçirdiklerini ve özellikle kitap sanatları ile hat sanatına büyük ilgi duyduklarını aktarır.

³⁸ Zeki Velidi Togan, Umûmî Türk Tarihine Giriş, c. 1, İstanbul 1946, s.49; Ayrıca bkz. Necib Âsım, Orhun Âbideleri, İstanbul H.1341, ss.3-12; Aydın Taneri, Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı, Ankara 1978, s.65.

³⁹ Muhittin Serin, a.g.e., s.85; Ögel, İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına göre, Esin, İslamiyet’ten Önceki Türk Tarihi ve İslamâ Giriş, Türk Kültürü El-Kitabı II, cilt 1/b’den ayrı basım, İstanbul 1978, ss.86,99,140,142; İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Türk Plâstik Sanatları, Ankara 1971, s.115

Râvendî'nin aktardığına göre, Irak bölgesinde Selçuklu Devleti'nin son hükümdârı Sultan Tuğrul, Hükümettiği sürece hakimiyeti altında bulunan Irak ve İran'da ilim ve sanat sahasında yapılan tüm çalışmaları gereken desteği vererek himayesi altına almış ve yakinen takip etmiştir. Çeşitli sanat dallarında yetenek sergileyen Sultan Tuğrul, 1177 yılında güzel yazı yazma ve edep ilmini öğrenme hevesine kapılınca, Râvendî'nin dayısı olan âlim ve hattat Zeynüddin Mahmud b. Muhammed b. Ali er-Râvendî'yi üstadı olarak tayin etmiş ve onun bilgi ve yeteneklerinden yararlanmak istemiştir. Kısa sürede yazı sanatının inceliklerini öğrenen Sultan Tuğrul, hat sanatındaki başarısını sergilemek amacıyla otuz cüz halinde bir Mushaf yazdırmış ve bu Mushaf'ı, aralarında Rahatü's-sudûr müellifi Râvendî'nin de bulunduğu müzehhiplere tezhip ettirmiştir⁴⁰.

Tezhip ve cilt sanatlarında üstat olan Râvendî, on yıl boyunca diğer dayısı Taceddin Ahmet'ten çeşitli yazıları öğrenmiş ve zamanını önde gelen hattatlar arasında yerini almıştır. Râvendî Rahatü's-sudûr adlı eserinde hat ilmine özel bir bölüm ayıran Râvendî, İbn-i Mukle ve İbnü'l-Bevvâb'la ortaya çıkan mensup hatların şekillerini hendesi esaslarını geniş bir şekilde ele almış ve nesih, rika', sülüs ve muhakka yazılarda, harflerin birbiriyle alakalarını her harfin kendinden önce gelen harflerin yardımıyla nasıl şekillendiğini örneklerle açıklamıştır⁴¹.

İslam dünyasını siyasi ve sosyal anarşiden kurtaran Selçuklular, ilmi ve sosyal kurumlarıyla İslam medeniyetine yeni bir hız ve yön kazandırarak, milli üsluba bağlı muhteşem mimari eserler meydana getirmişlerdir. Türk sanatının klasik çağına zemin hazırlayan Selçuklu mimari üslubu, tüm geleneksel sanatlarla birlikte Anadolu'da en verimli dönemini yaşamıştır.

Türk tarihinde süreklilik gösteren devlet geleneği ve sosyal hizmet anlayışı doğrultusunda, Selçuklular döneminde ilim, sanat ve tarikat mensupları devletin himayesine alınmıştır. Medrese, imaret, han, darüşşifa ve zaviye gibi kültürel

⁴⁰ Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, İstanbul 2010, s.86; Muhammed b. Ali Râvendî, Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr, c.1, trc. Ahmet Ateş, Ankara 1957, s.38.

⁴¹ Muhammed b. Ali Râvendî, Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr, c.2, trc. Ahmet Ateş, Ankara 1960, s. 403.

kurumlara vakıflar bağlanmış, buralarda görevli hizmetlilere maaş tahsis edilmiştir⁴². Her türlü sanat ve ilim adamlarının Selçuklu saraylarında resmi mevkileri bulunmaktaydı. Padişahların çevresini, ona insaf ve adaleti öğütleyen yol gösteren tecrübeli saray mürebbi ve hocaları, akıllı vezirleri, şairler ve sanatkârlar meydana getirirdi.⁴³ Sultanın sohbet meclislerinde ilim, lisan ve yazı sanatlarında temayüz etmiş, üstadü'd-dâr, üstadüssaltanat makamında âlim ve fazıl kimseler bulunurdu. Sarayda ayrıca meliküşşüara, mutrian-ı hassa unvanlarıyla şairler daima hizmet gören musikişinaslar vardı. Mimarlar, nakkaşlar ve oymacılar da devletin destek ve himayesinde idiler⁴⁴.

Anadolu Selçuklu sultanları ve valilerinin âlim arif ve sanatkarlara gösterdikleri ilgi ve saygıdan dolayı, Herat, Horasan ve Semerkant gibi kültür merkezlerinden şair, mûsikişinas, hattat, nakkaş, meşayih ve ulemanın Konya, Kayseri, Sivas ve Amasya gibi şehirlere gelmelerine sebep oldu.

Anadolu Selçuklularının kültür ve sanat hayatını kesin çizgilerle tespit etmek mümkün değildir. Mevcut eserlerden Selçukluların İslam sanatlarının bütün şubelerinde olduğu gibi hat sanatında da yüksek bir heyecana ve gelişmiş bir zevk ve tecrübeye ulaştıklarını görüyoruz. Araştırmacılar üstâdân-ı seb'a döneminden Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar geçen sürede, üslup sahibi bir hattatın ortaya çıkmadığını kabul ederler. Ancak mimaride bir tezyin unsuru olan celî sülüs yazının Selçuklu sülüsü adıyla yeni bir karakter kazanarak devam ettiğine Konya İnce Minareli Medrese, Sahip Ata Külliyesi ve Konya Karatay Medresesi gibi eserlerde şahit olunmaktadır. Bu dönemin kitap sanatlarında ise özellikle Mushaflar'dan en çok işlenen yazı aklâm-ı sittenin muhakkak ve reyhânî nevileridir. Birbirine çok yakın olan ve yazı tarihinde gelişmesini ilk defa tamamlayan tevki ve rika' hatları kullanım

⁴² Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 86; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar* (Ankara, 1958), 37; Muhammed b. Ali Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, çev. Ahmet Ateş (Ankara, 1957), I/13-14.

⁴³ Aydın Taneri, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı* (Ankara, 1978), 17-19.

⁴⁴ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 86; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 37-58.

sahaları sınırlı olmakla beraber, Selçuklu divanlarında vakfiye ve kadı sicillerinde kitapların ferağ kayıtlarında kullanılmıştır.

Selçukluların Anadolu’da başlattıkları ve hakim oldukları tüm coğrafyaya yaydıkları ilim ve sanat faaliyetlerinde, Osmanlı medeniyetine hazırlığın izlerini görmek mümkündür. Selçuklu ve Anadolu beylikleri döneminden itibaren, şehirlerin içinde nesiller boyunca varlık gösteren köprüler, kümbetler, şifahaneler ve kervansaraylar, Türk sanatının ideal hacim, birlik, oran ve üsluba ulaşma yolundaki son estetik denemelerini temsil eder. Bu yapılar, aynı zamanda Osmanlı’nın büyük medeniyetine temel hazırlayan Türk ilim ve kültür hayatının, Selçuklu zemininde olgunlaşan incelikli estetik zevkini yansıtır.

Osmanlı döneminde birçok hattatın ismi öne çıkmaktadır. Kimi hüsn-i hat konusunda yaptığı özgün çalışmalarla ekol sahibi sayılır, kimi ise kendi şahsına münhasır tavır ve şivesiyle üslup sahibi olmuştur. Bu anlamda Osmanlı döneminin bazı ünlü hattatları şöyledir:

Şeyh Hamdullah:(1433/837H.-1520/926H.)

Anadolu’ya hicret eden ve Amasya şehrine yerleşen Buhara Türkleri’nden olan Şeyh Mustafa Dede’nin oğlu Şeyh Hamdullah, Amasya’da doğdu. Rivayete göre babası, gençliğinde evlenme arzusunda bulunduğu sırada manevi bilimlerde ileri seviyede olan bir veli ile karşılaştı. Bu veli, ona şu şekilde vasiyette bulundu: “Ey dede, senin evleneceğin (kız) filan mahalledeki bir fakir kişinin kızıdır; ondan başkası değildir, hemen onu al. Sakın tereddüt etme⁴⁵”. Şeyh Mustafa Dede; tavsiyeye uyarak bu kızla evlendikten sonra aynı zata müracaat ederek tavsiyesinin sebebini öğrenmek istedi. Zat da fakir kızı olduğu için Mustafa Dede’yi takdir ederek hayır dualarında bulundu ve ona; Allah’tan bilgide üstün ve iyi ahlaka sahip, adı her yerde anılacak ve şöhreti kıyamete kadar sürecek bir evlat sahibi olmasını ve bu çocuk doğduğunda ona Hamdullah adının verilmesini dua edip tavsiye etti. Doğan çocuğa Hamdullah adı verildi⁴⁶. *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eserde “temeşşük” kelimesinin ebcet hesabıyla bu

⁴⁵ Nefeszâde İbrahim, *Gülzar-ı Savâb*, thk. Kilisli Muallim Rifat (İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1938), 48.

⁴⁶ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları* (Ankara, 1992), 26.

doğum için bir tarih olduğu belirtilmiş ve onun 845 hicride doğduğu ifade edilmiştir⁴⁷. Şeyh Hamdullah'ın halen Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal Sultan Bölümü No:19'da kayıtlı Kura'n'nın belirttiğine göre bu Kur'an-ı seksen küsür yaşında ve yaşlılığında başının titrediği bir dönemde yazdığı kaydedilmiştir. Müstakimzâde, 1436/840H. yılında doğduğunu belirtirken (Tuhfe, s. 185), Osman Fevzi Olcay (Amasya Meşâhiri, s. 54) ve Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre (Fâtih Devri Hattatları, s. 49) göre 1426/830H.-1430/833H. yılları arasında doğmuştur⁴⁸.

Hamdullah, genç yaşında devrinin klasik bilgilerine ek olarak güzel yazı yazmaya merakıyla tanınmış olan hattat Hayreddin-i Mar'aşî'den ders aldı. Daha sonra bu sanatkarın hocası olan Abdullah-ı Sayrafi ile onun da hocası Yakût el-Musta'simî'nin yazı örneklerini toplayarak onlara bakarak meşk etmek suretiyle hat sanatında ilerlemeye başladı. Onun hayatında da büyük hattatlar gibi efsanevi rivayetlere dayanan bazı taraflar bulunmaktadır. Hattâtîn'de yazıdaki şahsiyetini bulma sürecinde zahmet çektiği ve ıstıraplı anlar geçirdiği zamanlarda Hızır Peygamber'in kendisine geldiğini, aradığı üslubu öğrettiğini ve tesellide bulunduğunu belirtir. Hamdullah kısa zamanda hayalinde yaşattığı sanat üslubuna Allah'ın yardımıyla ulaştığını ve bunun Allah'ın bir hediyesi olduğunu bilmektedir⁴⁹.

Şeyh Hamdullah henüz Amasya'dayken, o sırada valilik görevinde bulunan Şehzâde II. Bayezid'in dikkatini çekti ve ondan güzel yazı meşk etmeye başladı. Bu hoca ve öğrenci münasebeti Hamdullah'ın hayatında yeni bir dönemin açılmasına neden oldu. Şehzâde yazıda sürekli gelişen genç hattattan yazı öğrenip icazetname aldı. Babası Fatih'in 1481'deki ölümü üzerine tahta geçmek üzere Amasya'dan ayrılırken hocasını İstanbul'a davet etti. Bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğunun başkentine gelen Şeyh Hamdullah, burada daha önce gelmiş olan, aynı zamanda akrabası olan Amasyalı hattatlar Cemalettin ve Abdullah'ın Saraçhane'deki evlerine misafir oldu⁵⁰.

⁴⁷ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 185.

⁴⁸ Muhittin Serin, "Hamdullah Efendi, Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/449.

⁴⁹ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal), İstanbul 1928, s.186

⁵⁰ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, Ankara 1992, s.27

Gülzar-ı Savâb'ın rivayetine göre saray kapıcılarından biri padişaha takdim edilmek üzere kendisine bir dilekçe yazdırmış ve padişahın bu dilekçeyi okurken hocasının yazısını tanıması sonucunda onun İstanbul'a geldiğini anlamıştır. Bunun üzerine yazı sahibinin bulunup getirilmesini emretti. Padişah ve hoca tekrar karşılaştılar. Sultan Beyazıt, Şeyh'e sarayda özel bir yer ayırarak ilgi ve sevgisini göstermekten geri kalmadı. Artık hattat burada kâtip ve hat öğretmenliğine tayin edilmişti.⁵¹ Böylece hattatın sanat hayatının ikinci ve en önemli devresi başlamış oldu.

Şeyh, sarayda büyük bir ilgi ve sevgiyle karşılandı. II. Bayezid, yazı yazarken sık sık onun hokkasını elinde tutuyor ve arkasını yastıklarla destekleyerek tevazu gösterip ona olan hürmetini ifade ediyordu. Şeyh, sarayda büyük bir sevgi ve ilgi gördü. Yazı yazarken II. Bayezid çoğu zaman onun divitini elinde tutmak arkasını yastıklarla desteklemek suretiyle tevazuu ve dolayısıyla hürmetini göstermiştir. Bu tür ilişkilerin sanatçı üzerinde şüphesiz etkisi olmuştur. Ancak Gülzar-ı Savâb'ın sık sık buluştuklarından bir gün padişahın kendisine Yakût-ı Musta'sımî'den bahsettiğini ve hocasına "Siz Yakût'un itina edip yazdığı yazıları görmemişsiniz" dediğini ve hazineye ait olan, Yakût tarafından yazılmış yedi adet eseri çıkarıp ona verdiğini "Bu tarzdan başka üslup bulunsa iyi olur" dediğini kaydetmesi⁵² belki de padişaha bir teşvik hissesi çıkarmış olabilir. Zira Şeyh, daha İstanbul'a gelmeden önce şahsi üslubunu ortaya koymuş, adını duyurmuş ve daha Amasya'da iken Fatih için iki eser istinsah etmişti. Bu sebeple biz hattatın padişahın böyle bir ikazına ihtiyacı duymadığı düşünülmektedir. Bununla birlikte bıraktığı sayısız eserde şüphesiz teşvikin büyük bir rolü olmuştur. Şeyh, II. Bayezid'in 1481'de tahta çıktığı tarihte İstanbul'a geldiğinde 48 yaşlarındaydı ve yazısı güzeldi. Ancak en güzel eserlerini bu tarihten sonra vermiştir.

Hemen her sanatkârda olduğu gibi Şeyh'in saraydaki mevkii, özellikle bilginler tarafından kıskanılmış ve hatta köşeye oturtulması bazı itirazlara yol açtı. Bir gün, bilginlerle birlikte Şeyh, padişahın meclisine davet edildi. Padişah, baş köşeyi Şeyh'e verince bilginler bundan rahatsız oldular. Durumu sezen sultan, onun yazdığı bir

⁵¹ Nefeszâde İbrahim, *Gülzar-ı Savâb*, 49.

⁵² Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 28; Nefeszâde İbrahim, *Gülzar-ı Savâb*, 49.

Kur'an-ı getirip orada hazır bulunanlara gösterdi. Herkes yazıyı beğenince padişah, “eski hükümdarlardan hiç kimse böyle bir hattata malik olmamıştır” diyerek bilginlerin orada bulunan kitaplarını üst üste koyduktan sonra “Kur'an'ı bu kitapların üstüne mi altına mı koyalım.” Diye sorunca onların Kur'an'ın en üste konulması gerektiğini söylemeleri üzerine latife yollu “içimizde bu kadar güzel yazan bir kişi yoktur. Böyle bir kimseyi sizden aşağı bir yere nasıl oturtabilirim” dedi⁵³.

Şeyh Hamdullah daha Amasya'dayken devrinin belli başlı sporu olan okçulukla uğraşmıştı. Bu spora İstanbul'a geldikten sonra da devam etti. Okmeydanı'nda ok talimleri yaptırdığı öğrenildiğinde, padişah o meydanı ok atıcılara tahsis ve vakıf etti. Bu okçular tekkesinde ok talimi yapan sporcular Hamdullah'ı kendilerine Şeyh yani başkan olarak tanıdılar. Okmeydanı'nda bilinen menzil taşlarından biri ona ait olup 1505/911H. tarihini taşımaktaydı. Padişahın ona duyduğu sevgisinin bu meydanın kurulmasına ve vakıflarının yapılmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır⁵⁴. Şeyh ayrıca doğan ve şahin avında olduğu gibi yüzücülükte de ustaydı. Bir yaz günü Üsküdar tarafında cüzdanı ağzında denize girdiği ve onun ıslatmadan saraya kadar yüzdüğü aynı zamanda usta bir terzi olduğu, II. Beyazıt Han için biçip diktiği kaftanın dikiş yerlerini kimse fark edemeyecek kadar bu sanatta usta olduğu ve tasavvufta birçok mürit yetiştirip el verdiği ve mertebesi yüksek bir şeyh olarak tanındığı söylenen rivayetler arasındadır⁵⁵.

Önceleri babası Şeyh Mustafa Efendi'nin Sühreverdîye tarikatı şeyhlerinden olması nedeniyle bu yola bağlanan ve daha sonra Nakşebendîye tarikatına giren Şeyh Hamdullah'ın tasavvufa olan ilgisi fazlaydı. Yazı ve sporla meşgul olmadığı zamanlarda Alemdağı'nda Sarıgazi ve Akbaba köylerine giderek inzivaya çekilir ve kendisini yalnız ibadete adardı. Rahat bir hayat süren sanatkâr Harem-i Hümayûn'da tahsis edilen meşk odasında yazıyla uğraşır ve sık sık padişahla görüşürdü. Hattatın ayrıca günde otuz akçe geliri vardı ki Yavuz Sultan Selim devrinde Ahmet Karahisari ve diğer hattatların gündelik gelirleri ancak onbeş, onaltı akçe idi. Bu rakamlardan

⁵³ Nefeszâde İbrahim, *Gülzar-ı Savâb*, 51.

⁵⁴ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 28.

⁵⁵ Nefeszâde İbrahim, *Gülzar-ı Savâb*, 50.

anlaşıldığına göre hiçbir hattat onun aldığı kadar para almamıştı. Bu da ona ve sanatına verilen kıymetin bir nişanesiydi⁵⁶.

Dine ve tasavvufa bağlı samimi bir dindar olmasına rağmen mutaassıp değildi; batıl inançlara itibar etmezdi. Bu durumu anlamak için şu Tuhfe-i Hattâtîn'de geçen hikayeden anlamak mümkündür: “II. Bayezid’in Amasya valisi olduğu bir dönemde düzenlenen tazı yarışlarında bir yeniçeri sipahisi, tazısını bir muskayla güçlendirmek istemiş. “Benim tazım valinin tazısını geçsin tavşanı onunkinden önce yakalasin” diye düşünen sipahi, bir kıyye koyun etiyle birlikte Şeyh Hamdullah’ın babasını bulmaya gelmiş. Ancak babası olmadığı söylenince sipahi bir üzüntüye kapılmış. Şeyh durumu görünce eti alıp “Üzülme, ben de muska yazmaya yetenekliyim, yani müsaadem vardır” diyerek bir kâğıda bir şeyler yazmış ve “bunu tazını boynuna bağla” diyerek sipahiye vermiş. Yarışta valinin tazısını geçip tavşanı yakalayınca herkes şaşırılmış. Muskada ne yazılı diye merak edip açtıklarında Şeyh’in muska yazıyorum dediği şeyin başka şeyler yazdığını görmüşler⁵⁷.

Bu hikâyeden anlaşıldığına göre şakacı olduğu anlaşılan hattat, devrin padişahı tarafından el üstünde taşınan bir kimse olmasına rağmen asla gurura kapılmamıştır.

1512’de II. Beyazıt tahtını ve tacını asi oğlu Yavuz sultan Selim’e bırakmak zorunda kaldığında, Şeyh Hamdullah hiddet ve şiddetiyle tanınan bu yeni padişahın herhangi sert bir hareketine maruz kalmamak için Alemdağı’nda Sarıgazi köyüne çekildi ve kendini ibadete adadı. Yavuz, saltanatı müddetince seferden sefere koştuğu için hattatla ilgilenmedi veya onu anlamadı. Onu tahtta bulunduğu 1512 - 1520 yılları arasında unutilan Şeyh, Kanuni Sultan Süleyman’ın 1520’de Osmanlı tahtına geçtiği sırada artık iyice ihtiyarlamış, saçları beyazlamış olsa da, buna rağmen yazı yazmaktan vazgeçmemişti⁵⁸.

Ölümünden on yıl önce yazdığı bir Kur’an’ın sonunda imza kısmında yaşlılık durumunu bildiren şu ibareyi eklediği yazar. “Ey hakkıyla insaf eden kimse, işte bunu sultanoğlu sultan Bayezid Han’ın kâtibi ihtiyarlıkta başı titredığı saçları ağardığı

⁵⁶ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 29.

⁵⁷ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 187.

⁵⁸ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 187.

seksen küsur yaşında bulunduğu halde nasıl yazmış, niçin yazmış, ne ile yazmış” Müellifin hattatın başka yazılarını görmediği anlaşılıyor⁵⁹. Oysaki Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki bir kıtasının ketebesinde Şeyh’in kendisi henüz yetmiş küsur yaşında iken saçlarının ağardığını ve başının titrediğini belirttiği bir ifade yer alıyor. Melek Celal bu kıtayı Şeyh Hamdullah adlı küçük eserinde yayımlamıştır. Ancak onun yazı yazmaktan geri kalmadığını gösteren bir belge olarak, seksen dokuz yaşında iken dahi Kur’an yazdığını ifade eder ve muhtemelen bu onun son Kur’an’ıdır⁶⁰.

1520’de Yavuz’un ölümü üzerine tahta oturan Kanuni Sultan Süleyman Şeyh Hamdulah’ı huzuruna çağırarak övgülerde bulundu ve gönlünü aldıktan sonra kendisi için bir Kur’an yazmasını istedi. Ancak Şeyh ihtiyarlığını bahane ederek özür diledi ve kendi yerine halazâdesi Muhyiddin’i önerdi. Bu tarihten kısa bir zaman sonra 1520 yılının sonlarına doğru hayata veda etti ve Karacaahmet mezarlığına defnedildi. Bu mezarlık, Şeyh’in soyunu temsil eden bir sofa olarak bilinir. Tuhfe-i Hattâtîn’in verdiği doğum tarihi söylediğimiz sebeplerden dolayı yanlıştır. Çok alçakgönüllü olduğu için adının mezar taşına yazılmasını istememişti. Ünlü hattat Hafız Osman en azından ruhuna Fatiha okunabilmesi için, yazı eklemek istemiş ancak Şeyh’in vasiyetini hatırlayarak bu girişimden vazgeçmiştir. Rivayete göre, Cesaret gösteren Şahin Ağa adındaki bir hattat mezar taşını yazmış ancak bir hafta geçmeden ölmüştür. Şeyh’in mezar taşı yuvarlatır ve üzerinde şu yazı bulunmaktadır: “Reis’ül-Hattâtîn Hamdullah el-ma’rûf bi’bni’s-Şeyh rahmetullâhi aleyh” tarih belirtilmemiştir. Sonradan bazı hattatlar onun yanına gömülmeyi bir şeref saymışlardır.

Ayrıca yazıdaki kabiliyeti ve üstünlüğü Tanrı tarafından kendisine verilmiş bir hediye gibi düşünülmüş, yolunda ilerlemek isteyenler de manen ona bağlanma ihtiyacını hissetmişlerdir. Yerleşen bir inanca göre, güzel yazıda ilerleyebilmek için yazı meşk etmeye başlamadan önce onun ruhuna bir Fatiha okumak ve sonradan yazılarını iyice tetkik etmek, hatta ilk meşkten önce bir kamış kalem açıldıktan sonra mezarının üstündeki torağın içinde bir hafta kadar kalmasını müteakip yazılacak

⁵⁹ Nefeszâde İbrahim, *Gülzar-ı Savâb*, 51.

⁶⁰ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 33.

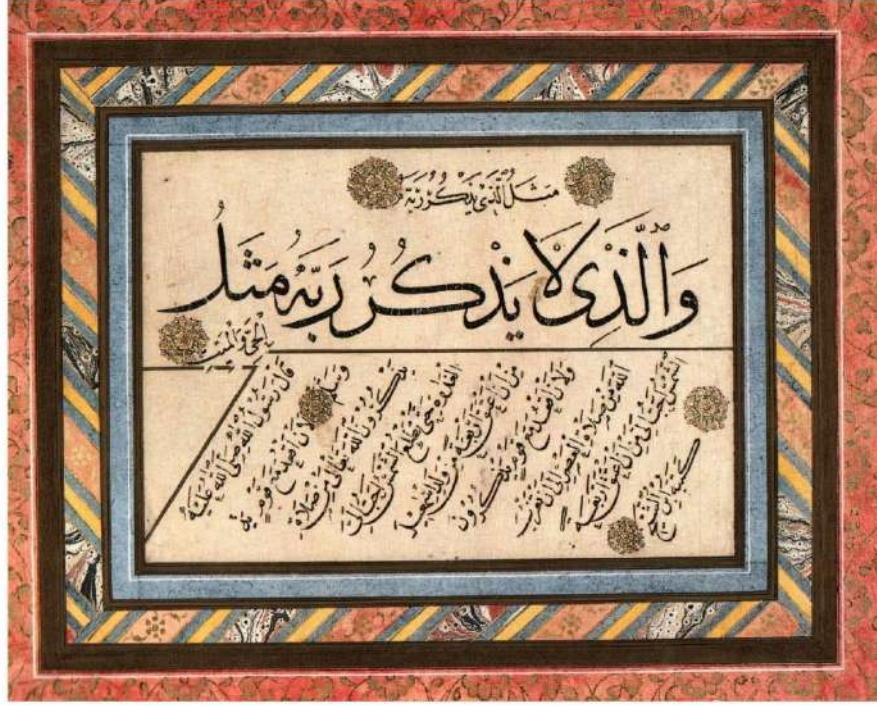
meşkların ilk satırın bu kalemle yazmak, ancak diğer satırlar için başka bir kalem kullanmak, başarının sırrı olarak kabul ediliyordu⁶¹.

Şeyh Hamdullah Amasya'da iken evlenmiş erkek çocuğu Mustafa dede ünlü bir hattat olmuş; kızının kocası yani damadı Şükrullah Halife de ünlü bir hattat olarak yazı tarihimize geçmiştir.

Sanatı: Şeyh Hamdullah, babası Mustafa Dede'ye atıfta bulunarak İbn-i Mustafa Dede veya İbnü's-Şeyh olarak bilinir. Genellikle ketebelerinde isminden sonra ikinci adı olan İbnü's-Şeyh'i kullanmıştır. Osmanlı Türk hattatlarının babası olarak kabul edilen Hamdullah, daha önce bahsi geçen aklâm-ı sitte adlı altı yazı çeşidiyle ilgili olarak, XIII. yüzyılın ikinci yarısından bu yana süregelen Yakût-ı Musta'sımî ekolünün estetik anlayışına katkılarda bulunmuş ve bu ekolün etkisini sona erdirmiştir. Gençliğinde ise Yakût üslubunda eserler vermiştir. Zira hocası olan Hayreddin Mar'aşi, aklâm-ı sitte'yi Yakût'un öğrencilerinden biri olan Seyyit Haydar Künde-nuvis'in öğrencisi Abdullah-ı Sayrafi'den öğrenmişti. Daha sonra Amasya'da bulunduğu sırada A. Sayrafi'nin ve Yakût'un yazılarını toplayıp inceleyerek, onların eserlerindeki bazı eksiklikleri belirledi. Bu araştırma, sahip olduğu doğal yetenekle birleşince, sadece onları taklit etmekle kalmayıp zamanla onları aşmayı ve İslam yazısına estetik açıdan yeni bakış açıları kazandırmayı başardı. Aklam-ı sittenin gelişiminde, doğuştan gelen yeteneğinin yanı sıra II. Bayezid'in desteği ve teşviki de önemli bir rol oynadı. İstanbul'da hattaki maharetini daha da ileri taşıyarak İslam'ın en önde gelen yazısı olan aklam-ı sitteye herkesin beğeneceği bir Türk karakteri kazandırdı; bu sayede tüm İslam hattatları bu yeni üslubu benimsemeye başladılar. Şeyh, hem yeni bir üslup geliştirmiş hem de aklâm-ı sitte'ye açtığı yeni çığırda birlikte bu akıma "Şeyh Hamdullah Ekolü" adı verilmiştir. Onun üstünlüğünü herkes kabul etmiş ve IX/XV. yüzyılın sonunda İslam âleminde aklâm-ı sitte yeni bir aşamaya geçmiştir. Bu yazılar, Arap ve İran bölgelerinde Yakût Ekolü'nün sınırlı sanat anlayışıyla devam ederken, Anadolu'da büyük bir gelişim göstermiştir. Abbâsîlerin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen 524 yıl boyunca Bağdat, bu yazıların merkezi

⁶¹ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 33; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 187.

olarak önemini sürdürmüşken, zamanla İstanbul, İslam yazısının yeni merkezi haline gelmiştir⁶². (Resim 6)

Resim-6: Şeyh Hamdullah Sülüs Nesih Yazısı (Serin'den).

Şeyh Hamdullah'ın sanatı, belirlediği estetik ilkelerin netliği ile öne çıkmaktadır. O, Yakût-ı Musta'sımı Ekolü'nün yazı kurallarını ve estetik anlayışını ortadan kaldırarak yazıya yeni matematiksel ve geometrik ölçüler kazandırdı; böylece yazısındaki sertliği daha yumuşak bir görünüme dönüştürdü. Aklâm-ı sitte'ye dinamizm ekledi. Yakût-i Musta'sımî, harflerin yapısı bakımından estetik bir güzellik sunmuştu; ancak fizyolojik açıdan bazı eksiklikleri mevcuttu. Yazılarında kelimeler ve satırlar arasında tam bir uyum yoktu; kelimeler, dağınık bir görünüm sergiliyordu. Şeyh Hamdullah bu eksikleri tamamlamak suretiyle istikrarı sağladı. Fakat burada Yakût-ı Musta'sımı'nin hat sanatındaki yeri ve onun devrine göre aklâm-i sitte'ye kazandırdığı yeniliği ve güzelliği inkâr etmek mümkün değildir. O çağlar her çeşit yazının devamlı surette terakki halinde olduğu devirlerdir. Nitekim Şeyh Hamdullah'ın estetik yönden eksiklerini de XVII. yy'ın ikinci yarısında yetişen Hafız

⁶² Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 34.

Osman tamamlayacaktır. Bu durumda hiçbir zaman Şeyh Hamdullah'ı tahtından indirecek bir hamle telakki edilmeyecektir. Onun şanı ve sanatı daima saygıyla anılacaktır. İşte bu yüzdendir ki kaynaklarımızdan Gülzar-ı Savâb onun için “kutbul-küttab, gülzar-ı butsan-ı adab, tavus-ı baharistan-ı tullab, melek-nisab, felek-meab sıfatlarını kullanmış ve belki yine o veyahut başkaları onun hakkında şu iki beyti söyleyerek onu methetmişlerdir:

Şeyh oğlu Hamdi hattı ta kim zuhûr buldı

Âlemde bu muhakkak nesh oldu hatt-ı Yâkût

(Şeyh oğlu Hamdullah'ın yazısı meydana çıkınca şu muhakkak ki yeryüzünde Yakût-ı Musta'sımî'nin yazısının hükmü kalmadı.)

Şeyh-ı sahib-tarz-ı ali-ihtisas

Ab-ı ruy-ı cevher-i Yakût-ı has⁶³

(Hususi yüksek bir tarz “üslub” sahibi olan Şeyh Hamdullah, seçkin ve üstün hattat Yakût-ı Musta'sımî'nin cevherinin yüzü suyudur.)

Bu biri Türkçe diğeri Farsça olarak söylenmiş iki beyit hattatın yeni bir üslup meydana koyduğunu ve Yakût'u geçtiğini ifade etmekte; Tuhfe-i Hattâtîn de ona “kıbletü'l-küttab” ve “kıdvetu ehlil-hat” unvanları verilmiştir. Bu sözler mübalağalı birer ifade sanılmamalı hakikatte o bu unvanlara layık bir sanatkâr olduğunu göstermiştir.

Şeyh'in döneminde, Amasya'da yaşayan Abdullah-ı Amasi ve onun Cemal ile Muhyiddin adındaki oğulları da tanınmış hattatlar arasında yer almaktadır. Bu iki isim, Şeyh'in halaoğullarıdır. Amasya'nın, Şeyh'in hat tarihindeki önemli konumu açıkça görülmektedir. Abdullah-ı Amasi, bu hattatlar arasında en mahir olanı olmasına rağmen, hepsinin eserlerinde az da olsa Yakût-ı Musta'sımî üslubunun izleri bulunmaktadır. Oysa Şeyh, yazılarında Yakût üslubunu hızla terk etmiş ve estetik

⁶³ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 36.

açıdan hoş, ince özelliklere sahip bir yazı stili geliştirmiştir. Gerçekten de, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin belirttiği gibi, Abdullah-ı Amasi, "Şeyh Hamdullah'ın her türlü karşılaştırmanın ötesindeki etkileyici üslubunun ortaya çıktığı dönemde bulunmasaydı, daha büyük bir üne sahip olabilirdi⁶⁴.

İstanbul'da doğan Osman, Haseki Sultan Camii'nin müezzini Ali Efendi'nin oğludur. "Hafız Osman" adıyla tanınan bu hattat, vezir Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın himayesinde eğitim aldı. Devrinin yaygın ilimleri yanı sıra Kur'an'ı ezberleyerek hıfz ederek hafız oldu. Güzel yazıya olan merakıyla, Şeyh Hamdullah ekolünün tanınmış hattatlarından Derviş Ali'den, muhtemelen 1067-1656H. yıllarında aklâm-ı sitte adı verilen altı çeşit yazı dersleri almaya başladı. Birkaç yıl boyunca yazı eğitimi aldıktan sonra, hocası yaşlılığı nedeniyle onu 1659-1070H. yıllarında talebelerinden Mustafa Eyyübi, diğer adıyla Suyolcuzâde Mustafa Eyyübi'ye yönlendirdi. O dönemde on sekiz yaşında olan Hafız Osman, yazı konusundaki eksikliklerini gidermesine rağmen, tatmin olamadığı için daha sonra yukarıda bahsedilen iki hocası gibi Şeyh Hamdullah ekolünde yetişen ve "Nefeszâde" unvanıyla tanınan Seyyid İsmail Efendi'ye başvurdu. Bu zat aklâm-ı sitte yazılarında şeyh Hamdullah derecesindeydi. Osman, Nefeszâde'den yeni derse gelmiş acemi talebe gibi elif, be'den başlamak suretiyle güzelyazı öğrenmeye girişti. Mustakimzâde Tuhfe-i Hattâtîn adlı ünlü eserinde "dekayık – 1 Şeyhaneyi Nefeszâde Seyyid İsmail Efendi merhumdan taallüme mübaşeret ve tekrar elif ve ba ekinden ibtida ile hüsn-i Şeyhane'ye sürat vermekle Nefes oğlu olup mahsulünü harice çıkarmakla tefevvuk-ı akran eylemiştir" sözleriyle onun, Nefeszâde'den yazmak suretiyle Şeyh Hamdullah'ın yazılarının inceliklerin öğrendiğini ve onun yazıya kazandırdığı güzelliği ileri götürdüğünü adeta Nefeszâde'nin oğlu olup yazıda güzel eserler ortaya koyduğunu ve akranlarını geçtiğini yazmaktadır. Böylece Şeyh Hamdullah'ın üslubuna hakkıyla vakıf olan ve artık Hafız Osman olarak şöhret kazanan hattat ayrıca Şeyh'in bir de Kur'an'ını taklit ederek onun sanatı içinde kemale ermişti. Fakat şuradan anlaşılıyor ki, bu derece "fenafiş-şeyh" olmak ona kâfi gelmemiş yazıda yenilikler aramaya koyulmuş ve nihayet 1679/1090H.'dan itibaren yazısında bir değişiklik görülmeye başlamıştı. O,

⁶⁴ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 34.

Şeyh'in yazılarına daha doğrusu harflerine ayrı bir güzellik katarak aklâm-ı siteyi güzelliğin zirvesine ulaştırdı.

Hayatını yazı ile kazanan 1672-1083H. yılında Mısır'a; 1676-1677/1087-1088H. tarihleri arasında da hacca giden Hafız Osman güzel yazıya son derece düşküdü, hattatlığı bir ibadet derecesine verdirmişti. Her nerede fırsat bulursa karalama yapardı. Hatta hacca giderken bile elindeki melekeyi kaybetmemek için yolda her dinlenme yerinde boş durmayıp bir iki sayfa karalama yapardı⁶⁵. Arafat'ta bile yazı yazdığı sabittir. Ayrıca Sara-yı Âmire'deki hocalığı dolayısıyla bir aralık Edirne'de oturduğu hatta bir kıtasından Bursa'da bulunduğu ve oralarda da yazı yazdığı anlaşılmaktadır.

1694 yılının sonlarında Sultan II. Mustafa'ya yazı hocası olan hattat sarayda padişaha ders verirken hacıların hac sırasında giydikleri cinsten bir ihram giyerdi. Padişah da hokkasını tutacak kadar hocasına saygı gösterirdi. Padişah bir yazı yazmak istediği zaman önce onu hocasına yazdırır, sonra onu üzerinde çalışarak onun gibi yazmaya gayret ederdi. Ayrıca şehzâdeliğinde III. Ahmet de hattatın öğrencileri arasındaydı. Kendisini seven II. Mustafa sırf maaş olsun diye ona Diyarbakır mansıbını; Necib Efendi'nin ifadesine göre ise Filibe mansıbını vermişti. Hattat vazifenin verildiği yere gitmeden İstanbul'da oturarak maaşını alırdı.

Sanatı: Hafız Osman, aklâm-ı siteyi yani altı çeşit yazıyı, Şeyh Hamdullah Mektebi'nin tanınmış hattatları olan Derviş Ali, Suyolcuzâde Mustafa Eyyubi ve Nefeszâde Seyyid İsmail'den öğrenmiştir. İlk hocası, yaşlılığı nedeniyle onu öğrencisi Mustafa Eyyubi'ye yönlendirmiştir; böylece Hafız Osman, 1656/1070H. yılında bu ustadan icazetnamesini almıştır. Daha sonra hocasının izniyle Nefeszâde'ye devam ederek, Şeyh Hamdullah'ın eserlerini incelemeye başlamış ve onun Kur'an'ını taklit eden bir hattat haline gelmiştir. Böylelikle, tamamen onun üslubunda eserler vermeye yönelmiştir. Hafız Osman tahminen ilk derse başladığı 1656/1067H. yıllarıyla son hocasının vefat ettiği 1679/1090H. yılları arasında takriben yirmi üç yıl Şeyh Hamdullah ekolünü takip etmiştir. Yazıda şahsi karakterinin ortaya çıkması, belki de

⁶⁵ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 303.

son hocasının ölümünden önce başlamış olmalıdır. Şeyh Hamdullah'ın yazılarını sürekli inceleyen Hafız Osman, bu dönemde, yani 1679/1090H. yılında önce harfleri küçültmüş ve ardından Şeyh Hamdullah'ın en çok beğendiği harfleri alarak kendi tarzında kullanmaya başlamıştır. Bu şekilde yeni bir üslup geliştiren Hafız Osman, Şeyh Hamdullah'ın Yakût-ı Musta'sımî yazılarındaki belirgin unsurları ayıklayarak, onun yaratıcılığını en yüksek seviyeye taşımıştır. (Resim 7)

Resim-7: Hattat Hafız Osman Sülüs Nesih Yazısı (Serin'den)

Yaptığı bir hamle ile nasıl Şeyh Hamdullah, Yakût-ı Musta'sımî'yi unutturmuşsa; Hafız Osman, neredeyse Şeyh'in üslubunu unutturacak bir etki yaratmıştır. Ancak, iki hattatın arasındaki fark oldukça az olduğu aşıkardır. Türk hattatları, her ikisine de borçlu olduğu gibi, Hafız Osman'ın da Şeyh'e birçok şey borçlu olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, Topkapı Sarayı'na gittiği zaman Şeyh'in Kur'an'ını inceleyerek yazdığı sayfaları en yakın öğrencisi Yedikuleli Abdullah Efendi'ye gösterdiğinde, Abdullah'ın "Yazdığımız, Şeyh'ten daha üstündür" demesi üzerine Hafız Osman'ın "Oğlum Abdullah, ben onun bir harfini bile yazamam. Ben nerede, Şeyh Hamdullah Efendi nerede? Bu sözü bir daha tekrar edersen seni reddederim," diyerek onu azarlaması oldukça anlamlıdır⁶⁶.

⁶⁶ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 34.

Hafız Osman'ın gerçekleştirdiği bu üslup değişikliği sonucunda aklâm-ı sitte yazılarındaki harfler, gövde ve duruş bakımından son derece estetik bir forma kavuştu; bu harflerin oluşturduğu kelimeler de düzenli bir görünüm elde etti. Bu büyük usta, harflere kattığı bu eşsiz güzellik unsurlarıyla daha hayatta iken sanat camiası tarafından takdir edilmeye başlandı. Ortaya koyduğu yeni üslup sayesinde aklâm-ı sitte, güzelliğin zirvesine ulaştı ve kendisi de hattatların kibleli haline geldi. Günümüzde Türk ve Arap ülkelerindeki hattatlar, Hafız Osman ekolünü takip etmektedirler. Öte yandan, İran ve bu etkide kalan Afganistan, Pakistan ve diğer Asya Müslüman ülkeleri hâlâ Yakût üslubunu sürdürmektedir. XVIII. yüzyılın şair ve musikişinaslarından Tabi Mustafa Efendi, yazdığı bir kasidede onun için şu beyti kaleme almıştır:

Açtı bâ hât-ı şerif ol gülzâr-ı hüner

İhtirâ-ı nev ile tekye-i Şeyh'e revzen

(Sanat gülbahçesinin o gülü yani Hafız Osman şerefli, muteber yazısıyla yeni bir icatla bulunarak Şeyh Hamdullah'ın tekesine pencere açtı.)

Daha hayatta iken sanatı takdir edilen Hafız Osman için Şeyh'in mahir öğrencilerinden Ağakapılı İsmail b. Ali "Hüsn-i hattı biz bildik Osman Efendimiz yazdı" diyerek onun üstünlüğünü anlatmak istemiştir. Bu zat vefat ettiği zaman evrakı arasında Hafız Osman'ın yazıları bulunmuştur.

Sanatını meslektaşları da kabul etmişti. Hocası, Suyolcu-zâde ile ders gördükleri ve "Karakız" unvanıyla tanınan Hoca-zâde Mehmet Efendi yazıdan anlayanlara "Ders arkadaşımızın yazıda ustalıklarının derecesine bakınız" diyerek Hafız Osman'ın eserlerini gösterirdi. Aynı şekilde Kur'an yazmakla ün kazanmış Ramazan b. İsmail de hastalandığı zaman yarım kalan Kur'an'ların tamamlanmasını ondan istemiştir.

Yazı da yüksek mertebeye ulaşmasına rağmen katiyen gurura kapılmamış; hocalarına saygı, öğrencilerine sevgi göstermekten geri kalmamıştır. Bir gün icazetname aldığı hocası Suyolcuzâde ile sadrazamın huzurunda buldukları sırada

genç hattatın yazısının güzelliğinden bahsedilirken sadrazam kendisinden bir Kur'an yazmasını ister ve hocasının kim olduğunu sorar. Hafız Osman "Efendi hazretlerinden mezunum" diyerek hocasını gösterir. Suyolcuzâde o kadar memnun olur ki dışarı çıktıkları zaman Hafız Osman'ı görerek hayır duaları eder.

Bir gün yolda attan inerek kendisine saygı gösteren birine yanında bulunan ünlü öğrencisi Yedikuleli Abdullah'ı göstererek "Benden iyi yazar" diye iltifat etmiştir⁶⁷.

"Ta'lik yazıyı biz icat ettik, bizim kadar dünyada güzel yazan yoktur" diyen İranlıları anadan doğma solak ve çolak olan ve sanatıyla onlara parmak ısırtan, bu yüzden İmad-ı Rum unvanını hakkıyla kazanan ve Türk Ta'lik Ekolü'nün doğmasında ilk adımı atan Yesârî Mehmet Esad oğlu Mustafa İzzet Abdurrahman, doğduğu tarihi kayda göre H.1190 / M.1776 yıllarına doğru⁶⁸ İstanbul'da dünyaya geldi. Ta'liki babasından öğrenerek kısa zamanda ustalaştı ve H.1202 / M.1788'de icazetname aldı. Ayrıca aynı tarihte Mehmet Emin ve H.1203 / M.1788-9'da Hırka-i Şerif Şeyhi Seyit Osman el-Üveysi'den kendisine ayrı bir sayfalık bir yazısı daha vardır ki bu da üçüncü bir diplomadır. Bugün Mehmet Emin'e ait olan dışındakiler Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Geniş bir tahsili olmamasına rağmen sanatkarlara gösterilen teveccüh ve teşvik neticesinde, geleneğe uyularak devlet mekanizmasında yüksek makamlara yükselen hattat, bazı emsalleri gibi önce lafzen müderris ve molla oldu. 1826/1242H. yılında Mekke 1829/1245H. yılında İstanbul kadılığı ve 1837/1253H. yılında da Anadolu kadı askerliği payelerini aldı. 1835/1255H. yılında ise fiilen kadı askerliğe getirildi. Daha sonra 1256/1840'da Rumeli kazaskeri payesini kazanan hattat 1842/ 1258H. yılında Takvimhâne nazırı olunca Matbaa-i Âmire'nin işleri de kendisine bağlandı.

Hattat'ın matbaayla alakadar olmasının ta'lik yazısının buraya girmesine ve dolayısıyla kitapların bu yazıyla basılmasına vesile olduğu görülmektedir. Lütfi Efendi, tarihinde şunları söylemiştir:

⁶⁷ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 72.

⁶⁸ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 110.

Nazırlığa getirilmesi münasebetiyle Lütfi Efendi şu tarih kıtasını söylediğini yazmaktadır:

Olur musdk u kizbe muhtemil sadıkların kavli

Sözün sağı budur işte kalem tahrirden kaldı

Hilafi irtikab etmem dedim tarih-i tevcihin

*Yeminil Yesârîzâde takvim mesnedin aldı.*⁶⁹

Her ne kadar 1729'da İbrahim Müteferrika devrin sadrazamı İbrahim Paşa'ya sunduğu yazıda basılacak kitaplarda nesih yanında ta'lik hurufatın da kullanılacağını bildirmiş olsa da yalnızca dökülen nesih yazı harfleriyle kitap basılabilmıştır. Ebüzziya Tevfik'in "Muharrir" mecmuasında II. Mahmut zamanında Yesârî'nin ta'lik harflerinin döküldüğünü belirtmesi ve İhsan (Sungu)'nun⁷⁰ da, ta'lik harflerini ilk olarak 1848/1264H.'de Enderun-ı Hümayûn yazı hocalarından Racih Efendi'ye yazdırılarak Matbaa-ı Âmire'de kullanıldığını söylemesi yanlıştır. Ta'lik hattı, ilk olarak Lütfi Tarihi'nde kaydedildiği gibi Padişah Abdülmecit'in emriyle 1842/1258H.'de matbaacılığımıza girmiş ve Yesârîzâde'nin hazırladığı ta'lik harflerinin dökülmesi sayesinde 1842/1258H.'de ilk defa Kasapbaşızâde İbrahim Efendi'nin İslami bilgilerden bahseden Risâle-i İtikadiye'si basılmıştır. Onbeş gün aradan sonra tekrar ikinci defa yayımlanan bu onbeş sayfalık küçük eserin iki baskının hatime sayfaları biraz farklı olmakla birlikte her iki baskıda da risâlenin Yesârîzâdenin hazırladığı ta'lik harfleriyle basıldığı belirtilmiştir. Birinci baskının hatime sayfası olduğu gibi nakledilmiştir:

“İşbu Risâle-i İtikadiyye Şehryar-ı muazzam, cihandar-ı mufahham, es-sultan ibnüs-sultanis-sultan Abdülmecit Han İbnüs-sültanil-Gazi Mahmut Han Efendimiz hazretlerinin Zeman-ı saltanat-ı seniyyelerinde Yesârîzâde kullarının kavaidi hatt-ı ta'lik üzere müceddeden resmeylediği hurûfât ile eser-i celîle-i Hazret-i mülûkâne

⁶⁹ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 111.

⁷⁰ Uğur Derman, “Yazı Sanatının Eski Matbaacılığımıza Akisleri”, ts., 97-118.

olarak Darül-Hilafeti'l-Aliye tâbhâne-i Âmiresinde tab' ve temsil olunmuştur. Fî evâsıt-ı şehri-i Ramazani'l-mübârek li sene semânîn ve hamsîne ve mieteyni ve elf'

Her ne kadar Abdülmecid, ta'lik harflerinin yeniden yazdırılıp dökülmesini istemesi üzerine 1848/1264H.'de, yukarıda adı zikredilen Racih Efendi'nin meşhur İranlı hattat İmad'ın üslubunda hazırladığı harflerle bu defa XVI. yy.'da yaşamış olan şairlerimizdendir. Hakani'nin Hz. Peygamber'i nazmen anlatan Hilye-i Hakani adlı eseri basılmışsa da görmemiş Yesârîzâde'nin harfleri ise her zaman beğenilmiştir.

Takvimhâne Nâzırlığı'nda bir yıl vazife gördükten sonra azledilmesine rağmen bir müddet sonra 1846/1262H. yılında bizzat Rumeli Kazaskerliği'ne getirilerek devlet işleriyle meşgul oldu. 23 Haziran 1849/2 Şaban 1265H.'da vefatında Fatih'te Gelenbevî Caddesi üstündeki kabristanda yatan babasının yanına gömüldü. Bu cadde tahminen 1925'te genişletilmesi sırasında mezarlıktan yol geçirilmesinden dolayı mezarının kitabesi Evkaf-ı İslamiye Müzesi'ne taşındı.

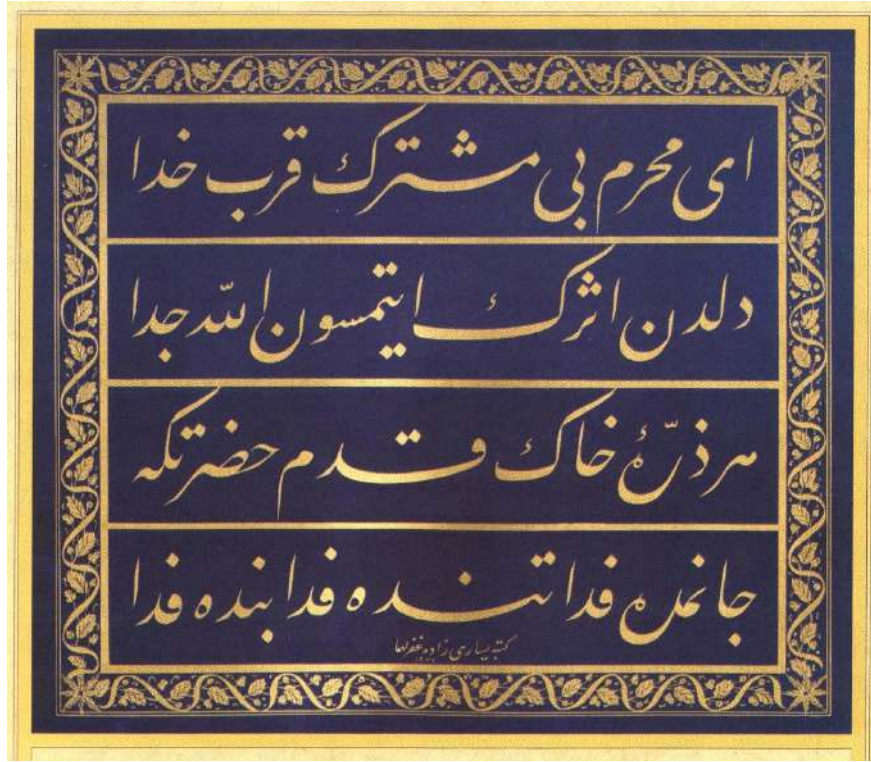
Sanatı: Hattatlar arasında kısaca Yesârîzâde olarak anılan Mustafa İzzet daha genç yaşta babasından yazı yazmaya başladığı yıllarda dikkat çekmeye başladı. Hayatının ilk devresinde tamamen babasının tarzında yazdı. O kadar yetenekli bir ele gözleme sahipti ki, yazısını babasınınkiyle aynı bulan birçok kişi, “yazıyı babasından alıyor, kopya ediyor” şeklinde yorum yapmışlardı.

O, yazıda değişik bir sanat anlayışını babasının 1798/1213H.'de ölümünden sonra özellikle 1800/1215H. tarihinden itibaren yavaş yavaş onun izinde, başka bir deyişle İran ta'lik ekolünden ayrılarak ortaya koyma ve ta'liki kedi anlayışına göre tadil ederek kesin kaidelere bağlı yeni bir üslup geliştirmiştir. Daha önce bahsettiğimiz gibi, babası bu yazıda bir dereceye kadar değişiklik yapma öncülüğünü kazanmış olsa da, sabit kurallar Yesârîzâde tarafından gerçekleştirilmiştir. O, babasının eksiklerini tamamlamış; başka bir ifadeyle, onun yazılarındaki harflerin matematik, geometri ve anatomi bakımından en güzellerini seçmiştir. Hattatın sanat yönünden en üstün çağı, üslubunun 1815/1230H. yılında şekillendiği ve 1834/1250H. yılından sonradır.

Fatih devrinde kullanılmaya başladığını kabul edilen, üç yüz elli yıl Türkiye'de etkisini sürdüren İran Ta'lik'i Yesârîzâde'nin bilinçli müdahalesi sonucunda milli

Türk estetik anlayışı istikametinde değişikliğe uğradı ve İran ta'lik üslubundan ayrı Türk ta'lik üslubu ortaya çıktı. Yesârîzâde'nin kurduğu bu yeni ekolü Türk hat tarihi çerçevesinde “Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi Ekolü” olarak adlandırılmakta, geniş anlamda ise Islahat tarihi çerçevesinde “Türk Ta'lik Ekolü” olarak kabul edilmektedir.

Yesârîzâde'nin babasının üslubundan ayrılmaya başladığı 1800/1215H. tarihini takriben Türk ta'likinin kuruluş yılları olarak kabul edilir. Bu tarihten sonra Türk hattatları İran ekolünü terk ederek Yesârîzâde ekolünü takip etmeye başladılar. Bugüne kadar süren ve bundan sonra da devam edecek olan bu üslup, hesaba göre yaklaşık yüz doksan yıllık bir tarihe sahiptir⁷¹. (Resim 8).

Resim -8: Hattat Yesârîzâde Ta'lik Yazısı (Serin'den) .

⁷¹ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 119-121.

1.3. Yazı Çeşitleri

1.3.1. Aklâm-ı Sitte

Arapça bir kelime olup “altı kalem” (altı hat çeşidi) anlamındadır. Farsça’da “Şeş kalem” de denen aklâm-ı sitte harflerin yazılış şekline göre genel olarak birbirlerine benzemekle birlikte aralarında küçük farklar bulunur⁷².

Muhakkak: Muhakkak kelimesinin lügat anlamı, "muhkem" ve "muntazam" olup, şüpheli bir yönü kalmamış, sağlam söz ve sağlam dokunmuş kumaş anlamına gelir. Bu yazı çeşidi ağız genişliği 2,5-3 mm civarında bir kalemle yazılmaktadır. Bu yazıda dik harflerin boyları, sin, şîn, sâd, dâd ve fe gibi çanaklı harflerin sola uzanan kısımlarına göre sülüs yazıya göre daha uzundur ve harflerin dönüşleri sülüse nazaren biraz daha sert, derinliği ise daha azdır. Bu yazı, özellikle Kur’an’ların yazımında tercih edilmiştir. (Resim 9)

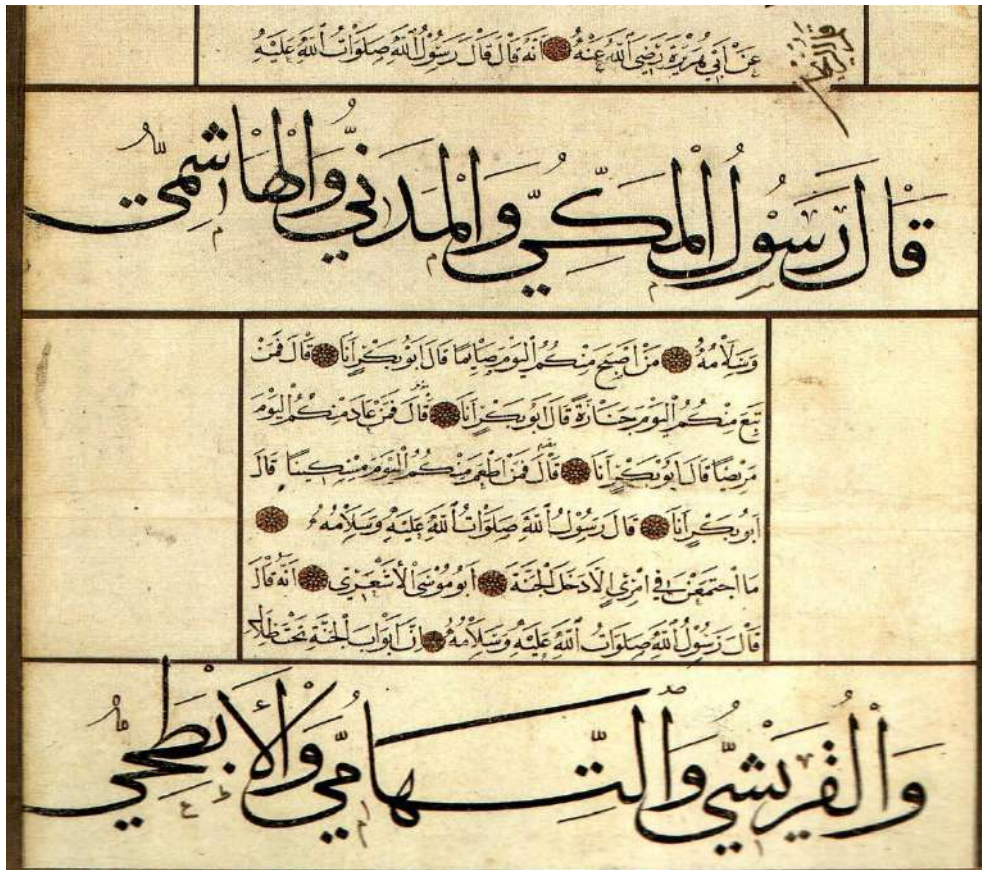

Resim-9: Şeyh Hamdullah tarafında yazılmış muhakkak hattıyla bir kıta (Alparslan’dan).

⁷² Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 6.

Reyhânî: Muhakkak'ın kurallarına bağlı olarak yazılan daha küçük bir şekilde yazılan yazı türüdür. Bu yazı, muhakkak'ın üçte biri kadar küçüktür. Bu bakımdan sülüs'e göre nesih ne ise, muhakkak'a göre reyhânî odur demek mümkündür. Anlamı tam olmasa da, büyük ölçüde reyhân çiçeğine benzetildiği için bu adın verildiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, reyhânî terimi "reyhânımsı" anlamına gelmektedir.

Bu iki yazı, sayfada fazla büyük yer kapladığı ve birçok harfi sülüs'e benzediği için özellikle XVI. yüzyıldan itibaren popülaritesini yitirmiş ve yavaş yavaş sülüs ve nesih'e yerini bırakmıştır. Aslında reyhânî, muhakkak'a kıyasla biraz daha uzun ömürlü olmuştur; ancak kısa metinler ve bazı vakfiyeler gibi uygulamalara dayanamayarak kullanımda azalmıştır. Yine de, Kur'an'ların yazımında bolca tercih edilmiştir. (Resim10)

Resim-10: Şeyh Hamdullah tarafında Reyhânî hattıyla yazılmış bir kıta (Alparslan'dan).

Sülüs: Lügat anlamıyla üçte bir demektir⁷³. Bu adı almasının nedeni ile ilgili çeşitli görüşler olsa da en uygun görüş, harflerinin üçte iki kısmında düzlük, üçte bir kısmında meyil hâkim olduğu görüşüdür. Gerçekten de bu yazı muhakkak’a nispetle yuvarlak kısımlar daha belirgindir. Ayrıca harflerinin boyları ve genişlikleri biraz daha küçük olup sîn, sâd ve kâf gibi çanak şeklindeki harfler daha derin ve kısa görünür. Sülüs muhakkak’a nispetle daha tatlı ve yumuşak bir görünüme sahiptir.

Ümmü’l-huttût olarak adlandırılan sülüs, Emevîlerin son döneminden itibaren çeşitli amaçlar için kullanılmaya başlanmış, XVI. yüzyıldan itibaren ise bütün İslam dünyasında muhakkak’ın yerini almıştır. (Resim 11).

Resim-11: Şevki Efendi'nin sülüs-nesih meşk kıtası (Alparslan'dan).

Nesih: Sülüs yazıya benzerliği olan bir yazıdır ve genişliği sülüsün üçte biri kadardır. Nesih'in sözlük anlamı "bir şeyi kaldırmak, onun yerine başka bir şey koymaktır"⁷⁴. Bu yazının neden bu adı aldığı konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri, kûfî yazının Kur'an yazma mevkiinden resmen kaldırılarak nesih'in onun yerini aldığıdır. Diğer görüşlere göre ise nesih, Kur'an

⁷³ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul, 1995), 98.

⁷⁴ Serdar Mutçalı, 880.

nüshalarını teksîr etmek veya kitapların istinsahında (kopyalanmasında) kullanılmak üzere ortaya çıkmıştır.

Nesih'te sülüs harfleri üçte bir oranında küçülmüş olsa da tam anlamıyla sülüs değildir; ancak ona benzeyen belirgin özelliklere sahiptir⁷⁵. Yani harfleri sülüsün harflerinden biraz farklı olsa da aralarında sıkı bir ilişki ve benzerlik bulunmaktadır. Bu yazı, kitapların yazılmasında kullanılmıştır.

Tevki': Sözlük anlamı bir şeyi vaki ettirmek⁷⁶, oluşuna sebebiyet vermek ve tesir etmektir. Sülüs yazının kurallarına bağlı yazılan ancak ölçü olarak biraz küçük ve dikkatlice yazılmamış bir yazı karakterine sahiptir. En belirgin özelliği, birleşmeyen elif, ra ve vav gibi harflerin yazıda birbirine bağlanabilmesidir. Bu yazı sitili, geçmişte halife ve vezirlerin mektuplarının yazımında sıkça kullanıldığından bu adı almıştır. Tevki' aynı zamanda padişahların buyruklarının üzerine yazılan ve tuğra denilen nişanın adıdır. Hüccetlere yazılan hâkim imzalarına da Tevki' denirdi. Bu nedenle, bu Tevki'lere yazılan yazıya da bu ad verildi. Eskiden mu'ahedeler süferânâmeler ve devlet mukavenâmeleri gibi resmi yazılar da genellikle bu hat çeşidiyle yazılırdı. (Resim12)

Resim-12: Şeyh Hamdullah tarafında tevki' hattıyla yazılmış bir kıta (Alparslan'dan).

Rıkâ': Rıkâ' Arapçada rık'anın çoğudur. Rık'a kelimesi deri ve kâğıt parçası anlamına gelmektedir. Bu sebeple bu parçalara yazılan yazılara ve kullanılan hat

⁷⁵ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-II/92.

⁷⁶ Kamûsü'l-Ma'ânî (قاموس المعاني الجامع، المعجم الوسيط، اللغة العربية المعاصر، الزائد، لسان العرب، القاموس المحيط - معجم عربي عربي صفحة 1 (almanya.com))

çeşidine rikâ' adı verilmiştir. Rikâ' tevki'nin küçük boyda yazılan şekli olup, onun kurallarına bağlıdır. Bu yazı, mektuplar ve hikâyelerin yazımında kullanılmakta olup, stenografik bir karakter taşır. Ayrıca, çabuk yazılmaya oldukça uygundur. Osmanlı döneminde, genellikle vakıf işlerinde, Kur'an'ın son dua sayfasında ve öğrencilerin sülüs ve nesih icazetnamelerinde, hattat hoca tarafından yazılan tasdik yazılarında da kullanılmıştır. Bu nedenle bu yazıya "icaze" veya "hatt-ı icaze" denilmiştir. (Resim13)

Resim-13: Şeyh Hamdullah tarafından Rikâ' ve Tevki' hattıyla yazılmış bir kıta (Alparslan'dan)

Aklâm-ı sitte bugün bütün İslam ülkelerinin ortak yazıları ise de anlattığımız özellikleri dolayısıyla en fazla kullanılanları sülüs ve nesihdir⁷⁷.

1.3.2. Aklâm-ı Sittenin Dışındaki Yazı Çeşitleri

Siyakat: Sanat yazısı olmaktan ziyade, maliye, tapu ve evkafa ait kayıtlarda ve vesikalarda kullanılan bu yazının menşei kûfiye dayanmaktadır.

⁷⁷ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi* (İstanbul, 2016), 21.

Bu yazının mali işlerde kullanılmasını göz önünde bulunduran bazı kimseler onun gizliliği temin için böyle kendine has bir tarzda yazıldığına inanmaktadırlar ki, bu şüphesiz doğrudur. Nitekim bu yazıyı herkes yazıp okuyamamaktadır.

Nesta'lik: Aklâm-ı siteden sonra tarih sahnesine çıkan ve İslam yazı tarihinde yazı tarihinde çok önemli bir yeri olan nesta'lik kırlangıç kanatlarının yayvan uçuşlarını andıran görünüşle İran zekâ ve sanat anlayışının eseridir. Nesta'lik, “asma, asılma” anlamına gelmektedir. Bu adı almasının sebebi de harflerinin birbirine asılmış gibi bir manzara çizmesinden ileri gelmektedir.

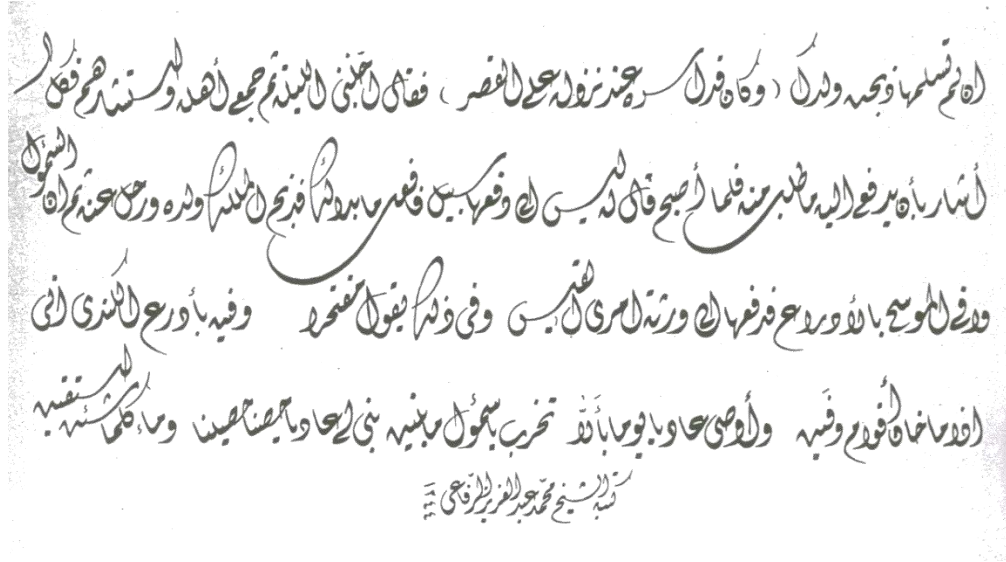
Nesta'lik yazıda iki ekol bulunmaktadır. Biri İran nesta'lik ekolü; diğeri Türk nesta'lik ekolüdür. Türkiye müstesna, diğer ülkeler hala birinci ekole bağlıdır. Anadolu, XII – XIX. yüzyıla kadar İran ekolünün etkisi altında kalmıştır. Ancak Türk hattatları, bu yazıda kendi görüş ve sanat anlayışlarına uygun yeni bir üslup geliştirerek İran nesta'lik ekolünden ayrıldılar. Esad Yesârî'nin öncülüğünde ve oğlu Yesârîzâde'nin çabalarıyla, Osmanlı – Türk nesta'lik ekolü adında yeni bir üslup ortaya çıkardılar. (Resim 14)

Resim-14: Hulusi Efendi, Ta'lik Yazı (Serin'den).

Divânî: Divanî, divana mensup demektir. Neden bu adı aldığını anlamak için ona bu adın verilmesine sebep olan tarihi çevreyi düşünmek lazımdır. Bilindiği gibi devletin resmi kararları, bugünkü “bakanlar kurulu” makamında olan divandan geçerdi. Burada yazılan ferman, menşur, berat ve tayinleri bildiren resmi yazılar, padişahın iradesiyle olurdu. Bu tip yazıların üstünde padişahın imzası olan tuğrası

bulunurdu. Bu durumdan, divânî yazının devletin kararları ve padişahın iradelerini yazmak için kullanılan bir yazı olduğu anlaşılmaktadır⁷⁸. (Resim 15).

Resim-15: Aziz Efendi'nin Divanî Yazısı (Mekkâvî'den).

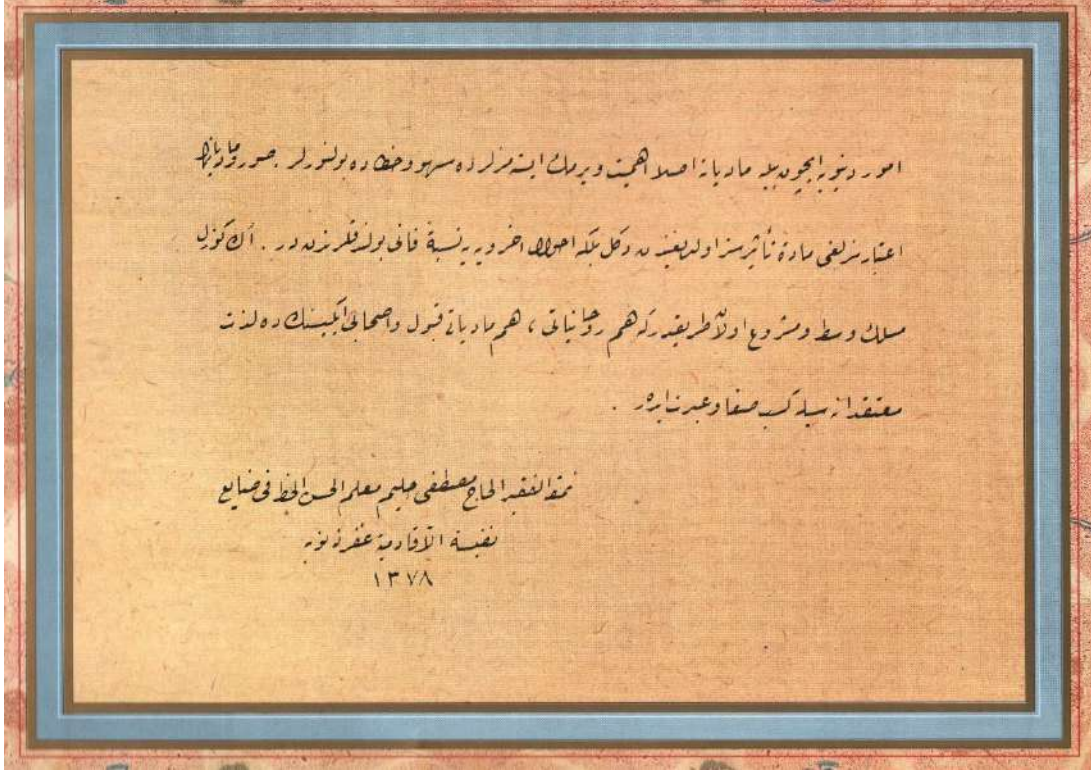
Divânî yazının, Fatih döneminde kurulan divanda kullanılmak üzere İbrahim Münif adındaki bir hattat tarafından icat edildiği ifadesi yanlıştır. Çünkü bu döneme ait divânî örneklerinin olgunluğu, yazının daha önceki bir tarihte geliştiğini göstermektedir. Fatih'ten önceki döneme ait kayıtların kaybolmuş olması nedeniyle, bu yazının ortaya çıkış tarihi hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Nitekim, divânî örneklerine Topkapı Sarayı, Başbakanlık Arşivi ve diğer ülkelerin kütüphane ve arşivlerinde rastlanmaktadır⁷⁹.

Rık'a: Osmanlı döneminde Türk hattatlar tarafından icat edilen bir yazı türüdür. Divânînin bazı harflerinin küçülmesi, sadeleşmesi ve dik yazılması sonucu oluşmuştur. Ayrıca kavis ve meyillerinin azaltılması da bu yazının özellikleri arasında yer alır. Daha az yuvarlak, daha fazla düz ve hareketsiz olan rık'a, kolaylık ve sürat arayışı sonucunda geliştirilmiştir. Sarayda Divan-ı Hümayûnda teşekkül edip gelişen

⁷⁸ Ali Alparslan, "Divanî", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994), 9/445.

⁷⁹ Alparslan, "Divanî", 9/445.

bu mektuplarda ve özellikle XIX. Yüzyılın başından itibaren günlük resmi yazışmalarda da kullanılmaya başlamıştır.⁸⁰ (Resim 16)

Resim-16: Halim Efendi'nin Rık'a Yazısı (Serin'den).

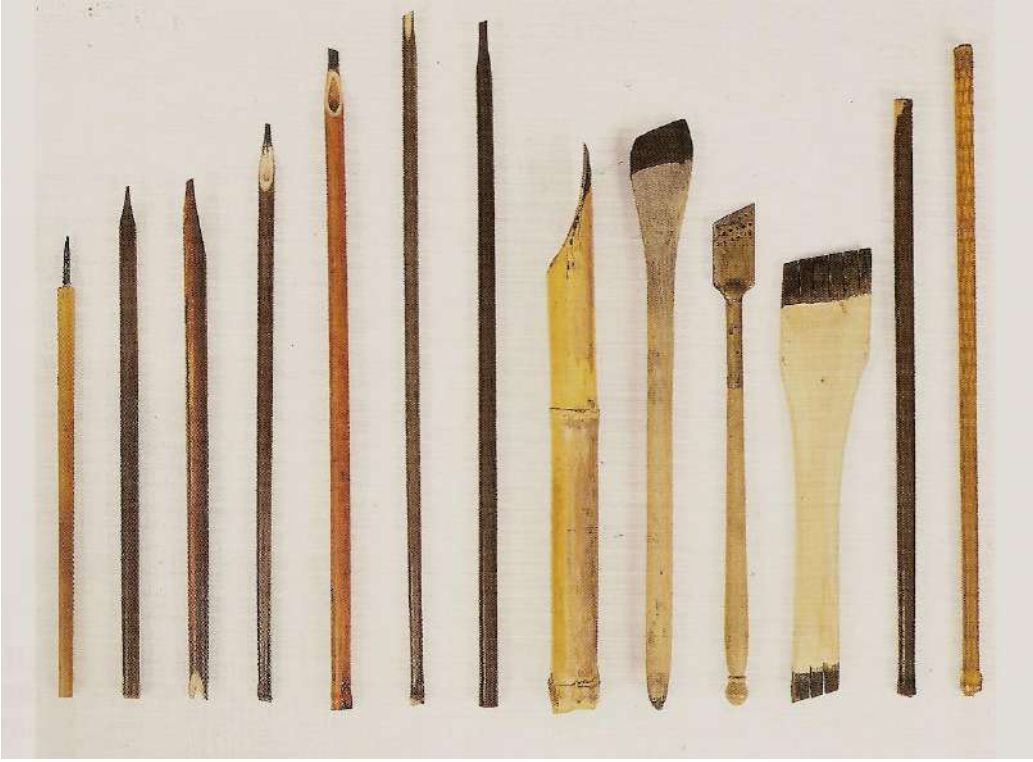
1.4. Hat Sanatında Malzemeler

1.4.1. Kalem

Lügatte kamaşa, bir rivayete göre yontulmuş olanına "kalem" denir; bu nedenle yazı yazılan kaleme de bu ad verilmiştir. Kesilmiş olan kamaşa "mizbzer," kesilmemiş olanına ise "kasab" veya "yerâa" denir. Farsça'da bu kaleme "hame" veya "Kilk" denir. Eğer uç kısmı kesilerek düzeltilmezse, Arapça'da "ünbûb," Farsça'da ise "garva" olarak adlandırılır⁸¹. (Resim 17).

⁸⁰ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 22.

⁸¹ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-II/165.

Resim-17: Kalem çeşitleri (Serin'den).

Kalemin Künyesi: İbn'üz-zencîye'dir ⁸² . “Zenciyyenin oğlu” demektir. Zenciyye'den kastedilen, divittir. Kaleme lakap olarak “Esmer” adı verilmiştir⁸³.

Kalem Çeşitleri:

Bunlar başlıca şunlardır: 1 – Kamış kalem, 2 – Kargı kalem, 3 – Tahta kalem, 4 – Çite kalem, 5– Demir kalem, 6 – Kurşun ve renkli kalemler, 7 – Tarama kalemi, 8 – Cetvel kalemi, 9 – fırça⁸⁴.

1.4.2. Kalemtırış

Kalemtırış kelimesi, kalem ve tıraş kelimelerinden mürekkep Farsça bir tamlamadır. Kalemi tıraş edecek, yani yontup, tıraşlayıp kesecek aletin adıdır. Kalem bıçağı, kalem çakısı demek gibidir. Arapçada Mibree denir. “beriy” (بری) maddesinden

⁸² Zenciyye: Arapça'da siyah kadın (divit veya devât, Arapçada müennes bir kelimedir, çoğunlukla içine siyah mürekkep konulduğu için böyle bir benzetme yapılmıştır.)

⁸³ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-II/165.

⁸⁴ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-II/166.

“yontma aleti” demektir. Farsçada gizlilik de denir. Bir de, Mifrez denilen bir alet daha vardır ki, şakk ve ifraz edecek bir nev’i kalemtraş olup, ötekinden başkadır⁸⁵.(Resim 18).

Resim-18: Kalem Traşı. Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonu (Serin'den).

Kalemtraş Çeşitleri: Kalemtraşların başlıca küt, selvi, cam kırığı, söğüt yaprağı adı verilen dört çeşidi vardır ve isimlerini benzedikleri şekillerden almışlardır. Küt’ün ucu yuvarlakçadır, daha çok kalem yontmak için kullanılır. Selvi, ise kalem kesmek için de kullanılır. Cam kırığı kalemtraşın yukarı bakan ufak ağzı, kalemin fazla yerlerini almak, kurşun kalemi yontmak kâğıt kesmek gibi işlerde kullanılır; alt kısmı ise kalın ve sert kalemleri yontmada kullanılır. Kalemtraşlar, genellikle kamış kalemlere özgüdür. Kalemlerin ağızlarının bozulmaması için, kargı ve tahta kalemlerde kullanılmaz⁸⁶. Konya Mevlâna ve Etnografya Müzelerinde bir kısmı

⁸⁵ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 604.

⁸⁶ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-II/175.

Topkapı Sarayı Müzesinden nakledilen, bıçak kısımları metal, sap kısımları ise metal, ahşap ya da fildişi malzemeden yapılmış 19-20. yüzyıla ait kalemtraşlar mevcuttur⁸⁷.

1.4.3. Makta

Arapçada “sert bir şeyi kesmek” anlamına gelen Katt (قط) kelimesinden türeyen Makatt (مَقَط) keseci aleti ifade eder; Mıkat (مِقَط) ise kesme yeri demektir⁸⁸. Burada ikinci anlam kastedilmiştir.

“Tuhfe-i Hattâtîn’de şöyle deniliyor: “Makat: Kalemin kesileceği zaman konulduğu yerdir. Mıkat olursa: Kesici alet manasına gelir. Burada istenen mekân adı, yani Mıkat’dır. Yüzeyi sert olmamalıdır. “Makatta yanlıştır, lâkin mana itibariyle doğrudur”. Muallim Naci’nin de Lugat’ında belirttiği üzere, doğrusu Mıkkatta’dır⁸⁹. Farsça’sı Kıtzen’dir⁹⁰. (Resim 19).

Resim-19: Makta'lar (Serin'den).

⁸⁷ Hacer Kara, “Konya Müze Müdürlüğüne Bağlı Müzelerdeki Hat Sanatı Araç Gereçleri” (Ankara International Congress On Scientific Research, Ankara, 2020), 164-188.

⁸⁸ Kamûsü'l-Ma'ânî (قاموس المعاني) <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D9%85%D9%82%D8%B7/>

⁸⁹ Mıkkatta (مِقَطَة) Mıkat kelimesinin müennesidir, bu sebeple Mıkat veya Mıkkatta ikisi doğrudur.

⁹⁰ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-II/176.

1.4.4. Hokka

Hokka, içine kalem konup yeterli miktarda mürekkep almaya mahsus kabın adıdır. Divit, Mihbere, Mecma, Furza, Demlik de denir. Divit'in künyesi Ümmü'l-Ataya'dır. Farsçası Devat, Ame, Hastan, Haste'dir. Kapağına Şicab derler. Hokka, bunların hepsini ifade eden bir tabir olup bizde Hokka ve Divit isimleri şöhret bulmuştur. Topraktan, cevizden, abanozdan, zeytin ve kuka ağacından, pirinç, gümüş ve altın gibi madenlerden yapılmış basit ve kıymetli birçok çeşidi mevcuttur.

Bir kısmının yalnız mürekkep konacak yeri vardır. Hokka asıl bunun adıdır. Bir kısmı kalem koymaya mahsus kapaklı bir boruya bağlıdır. Bunlara da divit denir. Divitler genellikle pirinç dökümden yapılmıştır⁹¹. (Resim 20).

Resim-20: Osmanlı dönemine ait hokka takımı (Derman'dan).

⁹¹ Geniş bilgi için, bkz. Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-II/176.. Konya Etnografya Müzesinde çok sayıda divit örneğiyle karşılaşmak mümkündür. Aynı müzede ve Mevlâna Müzesinde içinde hokkalarında bulunduğu yazı takımları mevcuttur. Bkz. Hacer Kara, "Konya Müze Müdürlüğüne Bağlı Müzelerdeki Hat Sanatı Araç Gereçleri" (Ankara International Congress On Scientific Research, Ankara, 2020), 164-188

1.4.5. Lika

Lika⁹² (ليقه), mürekkep hokkasının içine konan ham ipeğin adıdır. Milkaa peşence, peşm, lâs, kersef, zıvana ve penağ da denilir. Bürümcük⁹³'ten yapılır. Varak altını yapıştırmakta kullanılan terbiye edilmiş beziryağına da lika derler.

Lika, mürekkebin kaleme rahatça alınmasına yarar. Kalem ucunu hokka içinde şuraya buraya çarparak bozulmasına da mani olur. Ham ipek, geç çürüdüğü için tercih edilir hale gelmiştir. Didikleyip kabarttıktan sonra hokkaya münasip miktarda konur ve üzerine mürekkep ilave edilerek karıştırılır. Bir münasebetle de söylenildiği üzere yazmaya başlamadan önce hokkayı biraz karıştırmak gerekir ki, mürekkebin üzerindeki su, alt tabakaya çökmüş olan is zerrelere ile iyice kaynaşsın. Pamukla karışık ipek koyulmamalıdır; çünkü bunlar kalemin ucuna parça parça takılmaya başlayınca çürümüş demek olup yenilemek gerekir⁹⁴.

1.4.6. Mürekkep

Arapça'da midâd (مداد), mısmağ (مصمغ), hazâz (خضاض), naks (نقس), liyâk (لياق), ikâs (عقاص), şicâb (شجائب), hıbr (حبر); Farsçada siyahi, zerkab ve zaba, zekab denilen ve yazı yazmak için kullanılan siyah sıvıya Türkçe'de mürekkep denilmiştir. Bunun sebebi şu olsa gerektir. Mürekkep kelimesi, Arapçada "Rükub" maddesinden ve "tef'il" vezninden "ism-i mef'ul"dur. "Rükub: binmek", "terkip: birbiri üzerine bindirmek" demek olduğuna göre, "mürekkep; iki veya daha fazla şeyin cüzlerinin birbiri üzerine bindirilmiş olduğunu" ifade eder. Mürekkep denilen siyah sıvının cüzlerini teşkil eden, zamk, su vesaire zerrelere döküle döküle birbiri üzerine binercesine karıştırılmış ve bu suretle bunlar tam mahlûl değil, ince bir karışım halini almış olmaları sebebiyle buna bir işaret mahiyetinde, mürekkep kelimesi kullanılmış olması muhtemeldir⁹⁵.

⁹² "Lika" şeklinde yazılır, <http://www.lugatim.com/s/lik>

⁹³ Bükülmüş ham ipek.

⁹⁴ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-II/180.

⁹⁵ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-II/181.

1.4.7. Kâğıt

Arapça’da kırtas, Farsça’da kâğız, Türkçe’de kâğıt denilen bu kelime, üzerine yazı yazmak veya bir şey sarmak için kullanılan sayfanın genel adıdır. Nitekim bugün kâğıt denilince, yalnızca yazı kâğıdı anlaşılmaz. Yerine göre gazete kâğıdı, şekerci kâğıdı... diye ayırt edilir. Bununla birlikte, kâğıdın icadına başlıca sebebinin yazı yazma ihtiyacı olduğu şüphesizdir⁹⁶.

Hattatların Kâğıtlarda Aradıkları Vasıflar:

Hattatlar kâğıtlara yazacakları yazının değerine kıymet verirler. Bir sebep bulunmadıkça birinin yerine diğerini kullanmak istemezler. Yazacakları yazının güzel olmasını yazıyı kürsüsüne oturtmayı düşündükleri gibi, o yazıyı koyacakları kürsünün en gerekli malzemesi olan kâğıda da bu gözle bakarlar. Hatta bazıları bu konuda çok titiz davranırlar. İyi kâğıt bulamazlarsa yazı yazmak istemezler. Örneğin Mushaf yazımında kullanılan kâğıtların kolayca silinebilir ve kazınarak tashih edilebilir yapıda olmalarına dikkat ederler. Kullanım amacına göre, kâğıdın elverişli olup olmadığını bilmek tecrübeye bağlıdır. Kâğıtların hamurlarını renklerini âhar ve mührelerini ve hangi kâğıtların hangi yazıyla daha kullanışlı olduğunu ayrıca bu alanda tecrübe sahibi olanlardan öğrenilmelidir. Bu nedenle bu konuda eski üstatların tavsiyeleri şunlardır:

“Bida’atü’l-Mücevvid” adlı kitaba göre Yakût ile İbnü’l-Bevvâb şöyle demişlerdir: “kâğıdın pürüzlü olmayanını düz ve yumuşak olanını kullan ki hattatın mertebesine erebilesin” Yani, demek istemişlerdir ki, iyi ve güzel bir yazı elde etmek için, iyi ve güzel kâğıt kullanmak gerekir.

Tecrübelerden doğan bazı hususlar şu şekilde sıralanabilir;

1 – Ham kâğıt kullanmamalı, kalem kâğıda iyi yapışmalı, mürekkebi yayan kâğıt tercih edilmemeli, kalem cam üzerinde yazar gibi akıp gitmemeli, kâğıdın içine gömülmemelidir. Kâğıt yumuşak hamurlu olmalı emme hassasiyetine sahip olmalı, mürekkebi arkasına geçirmemeli.

⁹⁶ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-II/166.

2 – Kâğıt, mümkün olduğu kadar çok silinebilmeli, silindiğinde leke bırakmamalı ve rengi değişmemelidir. Kâğıt, âharlı ve mühreli olmalı ve mümkünse bunlar eskiden yapılmış olmalı.

3 – Kâğıdın rengi çiğ değil, latif olmalıdır. Kâğıt yazıyı boğacak, donuk ve cansız gösterecek renkte olmamalıdır. Yazıların çeşitlerine göre, harekeli veya harekesiz, sık veya seyrek, ince veya kalın yazılışına göre uygun kalınlıkta bir kâğıt seçilmelidir.

4 – Rutubeti çabuk emen, yazıldıktan sonra kıvrılıp buruşan ve sertleşen inceliği sebebiyle arkasına gölge yansıtan kâğıtlara yazmamalı sağlam kâğıt tercih edilmelidir.

5 – Beyaz kâğıt, günlük veya uzun yıllar boyunca saklanmayacak yazılar için geçerli olsa da uzun ömürlü olmaları istenilen yazılar için, gözün yorulmaması ve çabuk kirlenip lekelenmemesi maksadıyla mümkün olduğu kadar kullanmamalıdır.

1.5. Hattat Vasıfları

Hattatlık şartlarına riayet edenlerin hattat olması lazım gelirse bazı vasıfları haiz olması da bu sanatta aranılan hususiyetlerdendir. Bunlar şöylece özetlenebilir: Bir hocadan icazet almış olmak, estetik değeri bulunan belirli bir veya birkaç yazı ile uğraşmayı adet edinmiş olmak, kalemini kötü şeylere alet etmemek, ruhaniyetini öldüren maddi ve manevi aşağılık durumlardan uzak durmak, talebelerine karşı şefkatli, nazik, sabırlı, adaletli ve cömert olmak, kendisine tevdi edilen bir sırrı ifşa etmemek, övgülerle gururlanmamak, eleştiriye açık olup gerçek ise kabul, değilse affetmek, sözüne sadık ve vefakâr olmak bu sanatta feyz almanın gizli sebeplerindendir.

Nitekim, bu sanatın üstatları verdikleri derslerden dolayı talebelerinden ücret almamayı, hep parasız öğretmeyi bir ibadet olarak görmüşlerdir. Fakir olanlar bile buna uymuşlardır. Mekteplerde yazı hocalığı yapanlar da resmi vazifelerinin geliri dışında hediye dahi kabul etmekten imtina etmişlerdir. Talebelerine karşılıksız kâğıt,

kalem, mürekkep, ve güzel yazılar vermek suretiyle şefkat ve yardımlarını gösteren üstatlar da vardır.

Tuhfe-i Hattâtîn'de şu ifadeler yer verilmiştir: “Eğer bir hat üstadı kötü huylu olup da yazı öğretmekte zayıf talebelere eziyet diyorsa, yoksulluğa düşer... Kaldı ki, “Bildiğini saklayan muallimin ağzına ateşten gem vurulur” mealinde bir hadis-i şerifte “Muallim tövbe ile Allah’a sığınıp, halis niyetle cehaleti yok etmeye ve Hat İlmi’ni yaşatmaya çalışmalıdır⁹⁷.” buyurulmaktadır.

Yine o eserde şöyle denilmiştir: “Kalem ehli, Hakk’ın emin ve vekil kullarıdır. Hat ve kitabet ile uğraşanlar da âlimler sırasında sayılır⁹⁸. (عَلَّمَ بِالْقَلَمِ) “kalemle öğretti⁹⁹.” âyet-i kerimesi ve (ان الله جميل يحب الجمال) “Allah güzeldir, güzeli sever¹⁰⁰.” hadis-i şerifinden anlaşıldığı üzere, bu sanat bir ilim olarak kabul edilmiştir.

Hadis-i şerifine imtisaline ehemmiyetini ve kıymetini takdir eden bir hattat yaşamının fazileti yaşatmak olduğunu yazılarında fiilen tadar ve yaşatmaya çalışır. Allah’ın “Nûn, Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun ki¹⁰¹” mealindeki (ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ) “Nû ve’l-kalemi ve mâ yesturûn” ayetinde kalemler, yazılar ve yazanlar hakkındaki kaseminin mana ve şumulünü bütün güzelliğiyle güzel yazılarında yaşatmaya koyulur. Bu suretle hattatlar o (ن)’un o kase edilen şeylerle şerh ve tefsirini yapmaya çalışmışlar, müfessirlerin el sürmedikleri bir sahada kalemlerini öyle kullanmışlardır ki ne bir puta tapmışlar ne de o güzel yazılarını put diye tanıtmayı düşünmüşlerdir. Kendilerini Allah’a vermişler, amellerinin hakiki müşterisi olarak ancak O’nu seçmişler, ne yapmışlarsa rızasını kazanmak için yapmışlar ve yazmışlardır. Nihayet, kendilerini, amellerini, kefenlerini, mezar taşlarını ve Fatihalarını kendi elleriyle güzel yazılarına nakış ve defin etmişler.

⁹⁷ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-II/156; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 625.

⁹⁸ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-II/156; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 602.

⁹⁹ Alak 96/19.

¹⁰⁰ Buhârî, *el-Cami’s-Sahih*, Yayına Haz. Abdülkâdir Şeybe el-Hamed, Riyad 2008,c.3 nr.7674.

¹⁰¹ Kalem 68/52

1.6. İcazet Geleneği

İcazet geleneği, belirli bir eğitim sisteminin bir değerlendirme ve sonuçlandırma aşamasından ibarettir. Asr-ı Saâdet döneminden Osmanlı'ya kadar gelen süre içerisinde özellikle Emevî ve Abbâsî devirlerinde yaşamış bazı hattatların günümüze ulaşan risâlelerinden bu eğitimin önemini tespit etmek mümkündür.

Örneğin, Abbâsî dönemi hattatı İbnü'l-Bevvâb Kasîde-i Râiyye adlı eserinde, kullanılacak kalemin vasıfları, kalem açmanın usul ve incelikleri, mürekkebin ıslahı, meşk etme yöntemleri gibi konularda hüsn-i hat talebelerine rehber niteliğinde birtakım bilgiler aktarmıştır¹⁰².

Bu devirlerin eğitim sisteminde her ne kadar icazet metnine rastlanmasa da, icazet, Osmanlı devrinde tekamüle eren hat sanatının önemli bir parçası olmuştur. Buna göre bir üstat tarafından ders almak, yazı usul ve kaidelerini, nazari ve ameli olarak öğrenmek, yazdıklarına imza atma yetkisi kazanmak ve bunu resmi olarak belgelemek bir gelenek haline gelmiştir.

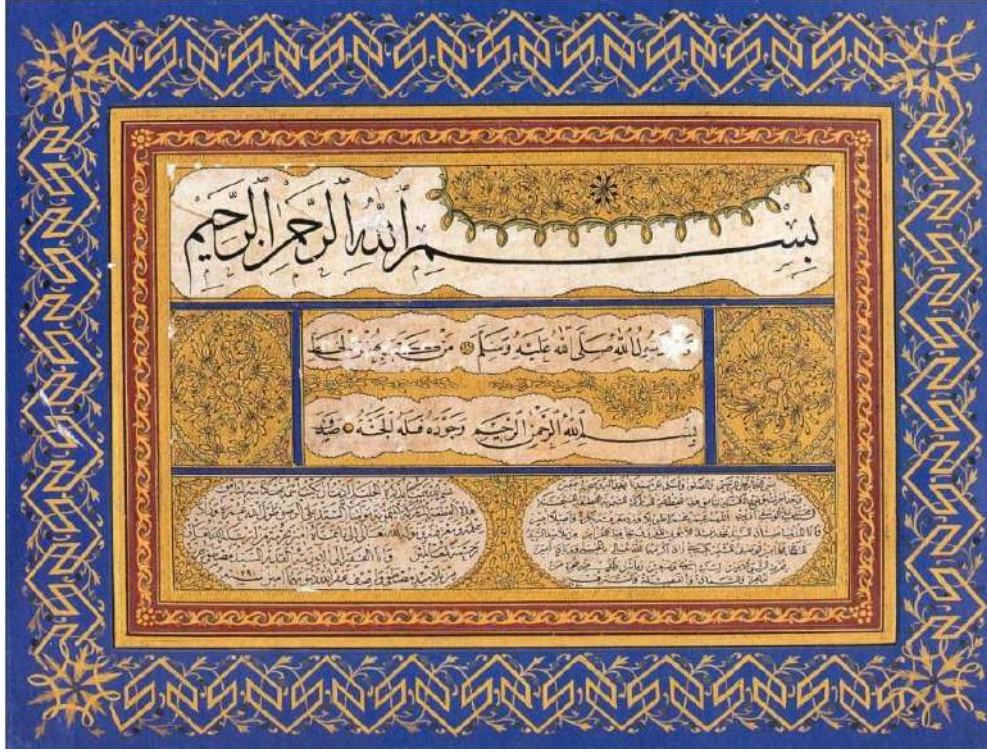
Bu geleneğe göre talebe, olgunlaşıp imza atabilecek bir seviyeye ulaştıktan sonra tahsil ettiği yazıları genellikle bir kıta, bazen bir murakka (yazı albümü) veya hilye gibi bir levha üzerine yazarak hocasına sunar. Hocası veya hocaları, bu yazıyı inceleyerek talebenin yetenek seviyesini belirleyip onayladıktan sonra, levhanın altına talebenin ve hocaların adlarını içeren bir icazet metni yazarlar. Böylece talebe, yazdıklarının altına ketebe koymaya, başkalarına öğretmeye, ders ve icazet vermeye hocaları tarafından yetkilendirilmiş olur¹⁰³. İcazet alamayan kişi ise, kendi yazılarının altına imzasını koyamaz başkasına da icazet veremez.

Hocaların yazılı ikrarlarını taşıyan icazet levhasına “icazetnâme” denir. İzin belgesi anlamına gelen İcazetnâme, Arapça'da mezuniyet, ruhsat manalarına gelen

¹⁰² Bkz. Bu tez ss.179-180

¹⁰³ Mehmet Memiş, “Osmanlıda Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk Ve İcazet Geleneği”, *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* vol2/3 (2018), 68.

icâzet kelimesinin, Farsça'da belge, kitap anlamında olan nâme kelimesi ile birleşmesinden meydana gelir¹⁰⁴. (Resim 21)

Resim-21: Eyüplü Raşid Efendi Tarafından Mehmed Ali Vasfi Efendiye 1291/1874 Tarihinde verilen Kıt'a Formunda Bir İcâzetnâme Örneği (Mehmet Memiş'ten).

Bu usul, hat sanatının kıymetini, hattatların hak ve itibarlarını, toplum içindeki yerini ve değerini koruyarak bu sanatının estetik değerini zedeleyecek ehliyetsiz kimselerin eline düşmesini engeller¹⁰⁵.

“Bu usulde yalnız hat sanatı değil, doğal olarak hattatlığın ahlaki ve hukuki yükümlülükleri de öğrenilmiş olur. Bunu da hoca ile talebe arasında karşılıklı fedakârlık temelinde oluşan ve ekseriya bir ömür devam eden saygı sevgi atmosferi sağlamaktadır. Bu ilişki hat sanatının ruhuna aykırı düşmeyecek hiçbir yeniliğe mani

¹⁰⁴ Osman Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3/16.

¹⁰⁵ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-II/152-154.

değildir. Talebenin başarısı aynı zamanda hocasının başarısı anlamına geleceği için, talebesinin kendisinden daha ileri eserler ortaya koyması hocasını da mutlu eder.¹⁰⁶

---

¹⁰⁶ Mehmet Memiş, “Osmanlıda Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk Ve İcazet Geleneği”, 73.

İKİNCİ BÖLÜM

**Türkiye Yazma Eserler Kurumu'na Bağlı İstanbul
Kütüphanelerindeki Hüsn-i Hat Konulu Yazmalar**

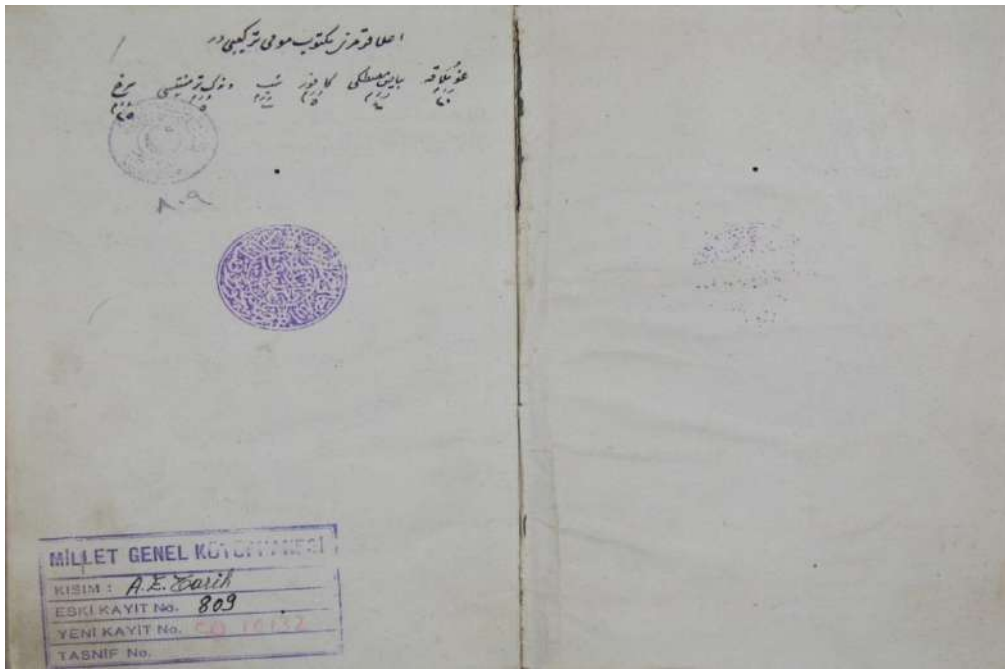
2.1. Osmanlı Türkçesi Yazmalar

2.1.1. Âhar Mecmuası

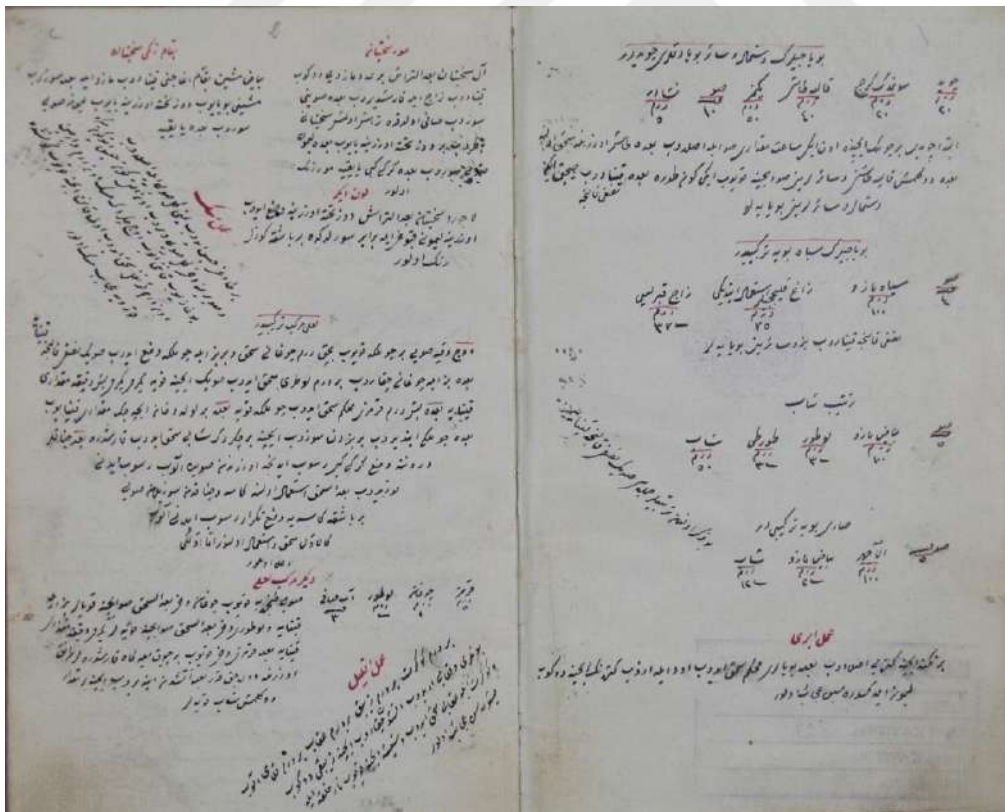
Eserin adı	Âhar Mecmuası آخار مجموعه سی		
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü	Envanter Numarası	
	Millet Kütüphanesi – Ali Emîri	AEtrh 809	
Dili	Osmanlı Türkçesi	Tarihi	Telif -
			İstinsah -
Müellifi	-	Müstensihi	-
Eser Ebadı	16x26cm	Yazı Çeşidi	Ta'lik
Varak Sayısı	14	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	3b-11a ¹⁰⁷
Satır Sayısı	23	Mürekkebi	İs Mürekkebi ve kırmızı mürekkep
Cildi	Ebru cilt, zahriyesinde ve 12b, 13a varaklarda Ali Emiri'nin temellük mührü bulunmaktadır. Kitabın hiçbir yerinde risâlenin ismine rastlanmamıştır. Kayıt altına alınırken içeriğine bakılarak bu isimle kayıt edilmiş olması muhtemeldir.		

Risâlenin Görünümü:

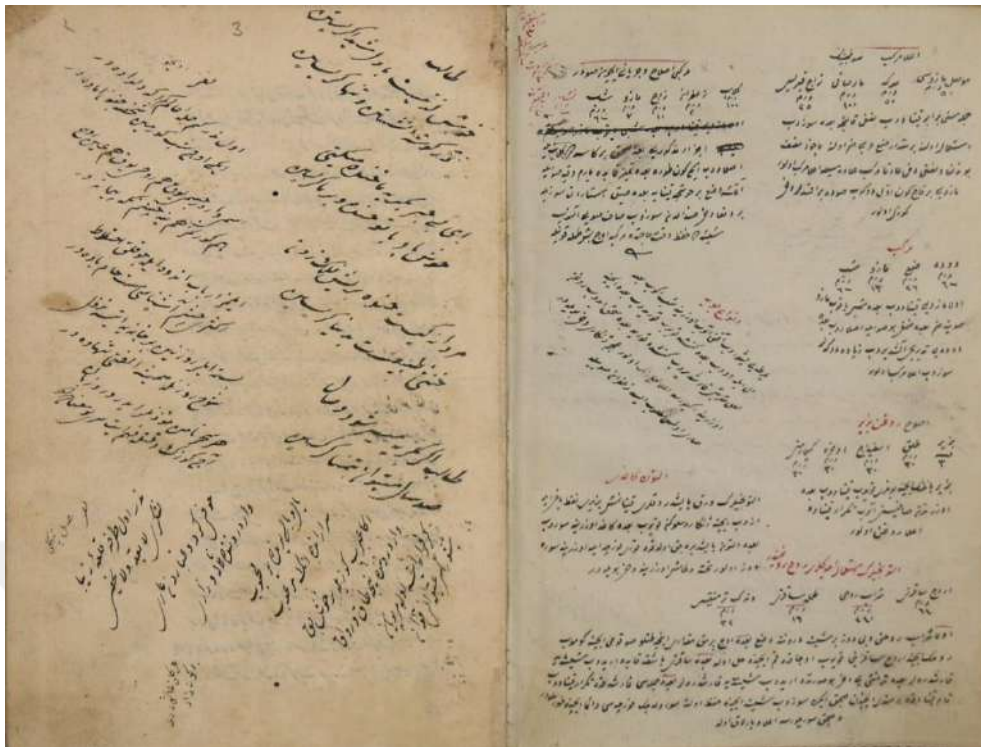
¹⁰⁷ Risâlenin başında (1a-3a), sonunda (11b-14a) ve haşiyesinde enva-i boya ve mürekkeplerin yapılışıyla ilgili bilgiler yer almaktadır.

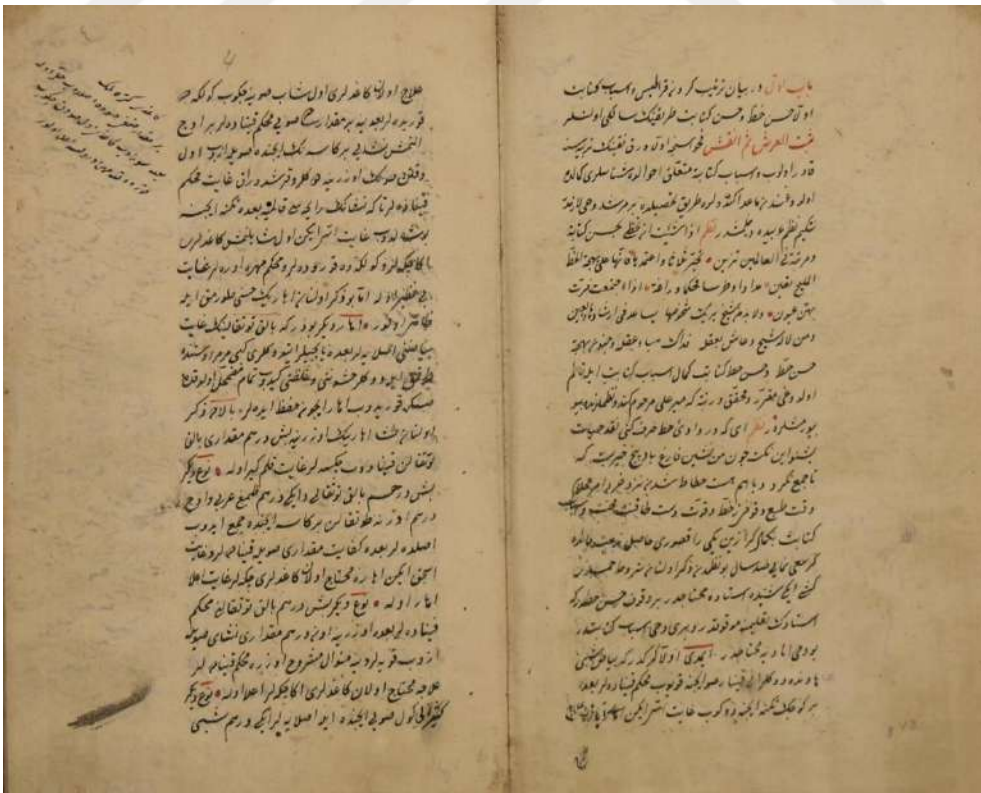
Resim-22: Âhar Mecmuası 1a sayfası

Resim-22: Âhar Mecmuası 1b-2a sayfaları

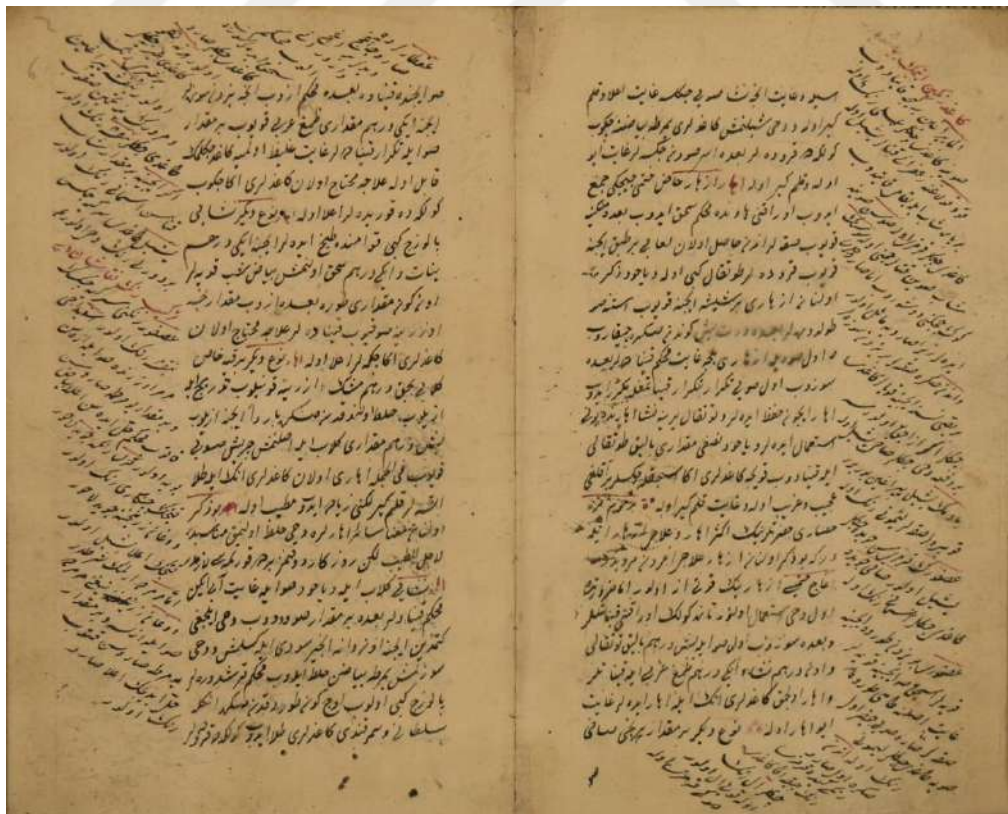
Resim-23: Âhar Mecmuası 2b-3a sayfaları

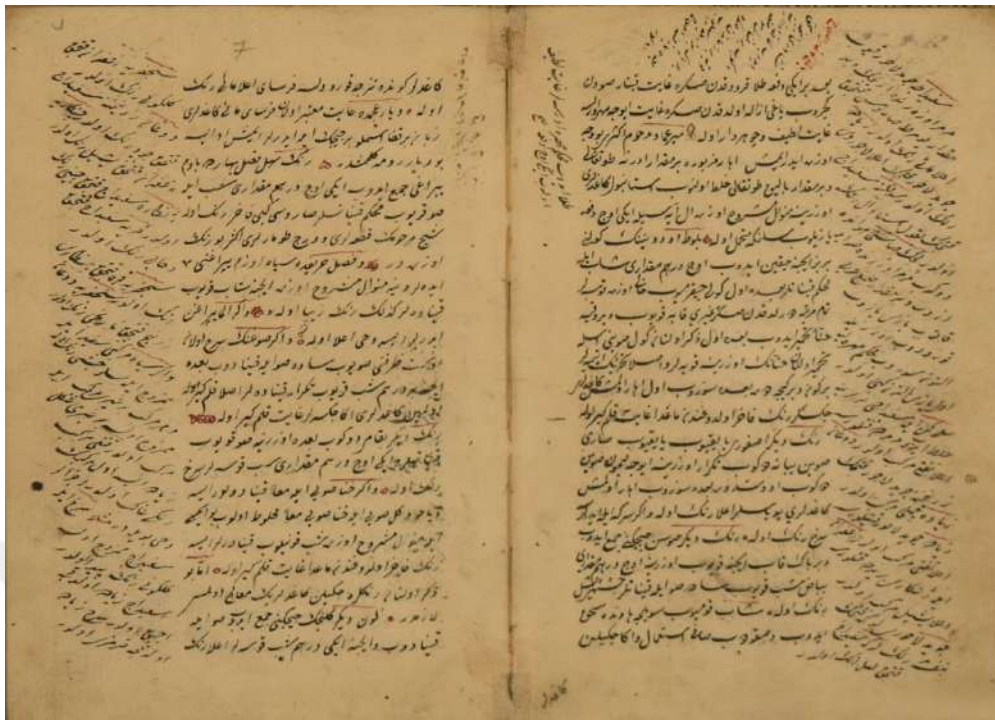
Resim-24: Âhar Mecmuası 3b-4a sayfaları

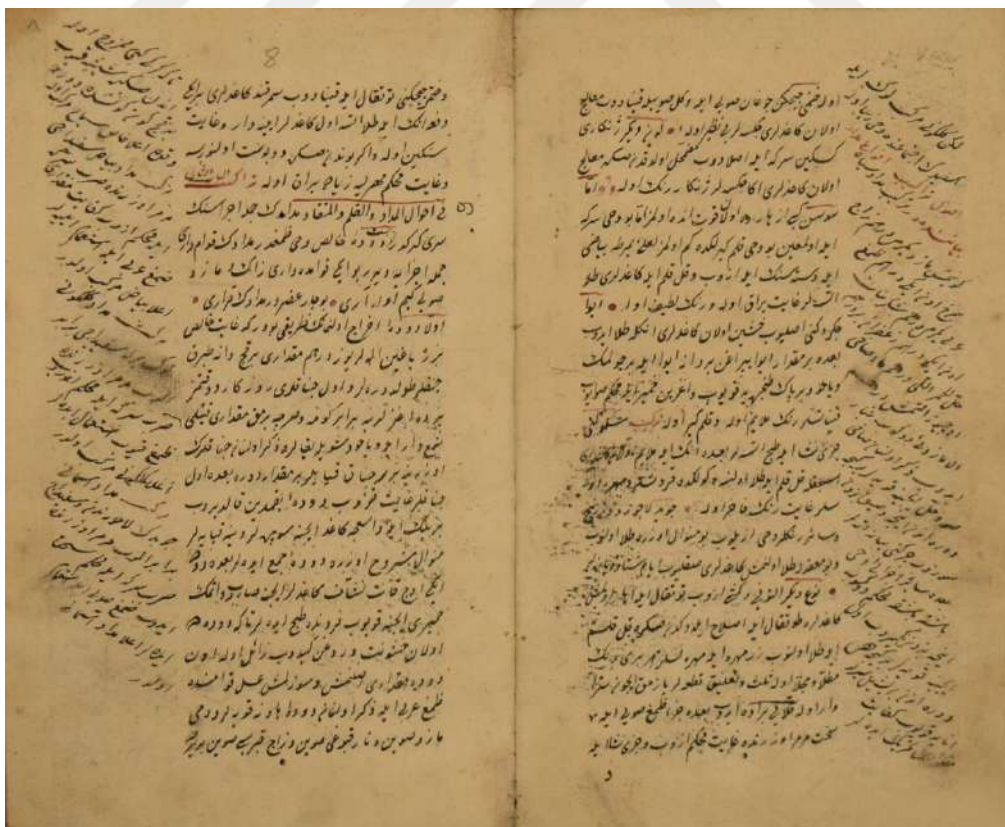
Resim-25: Âhar Mecmuası 4b-5a sayfaları

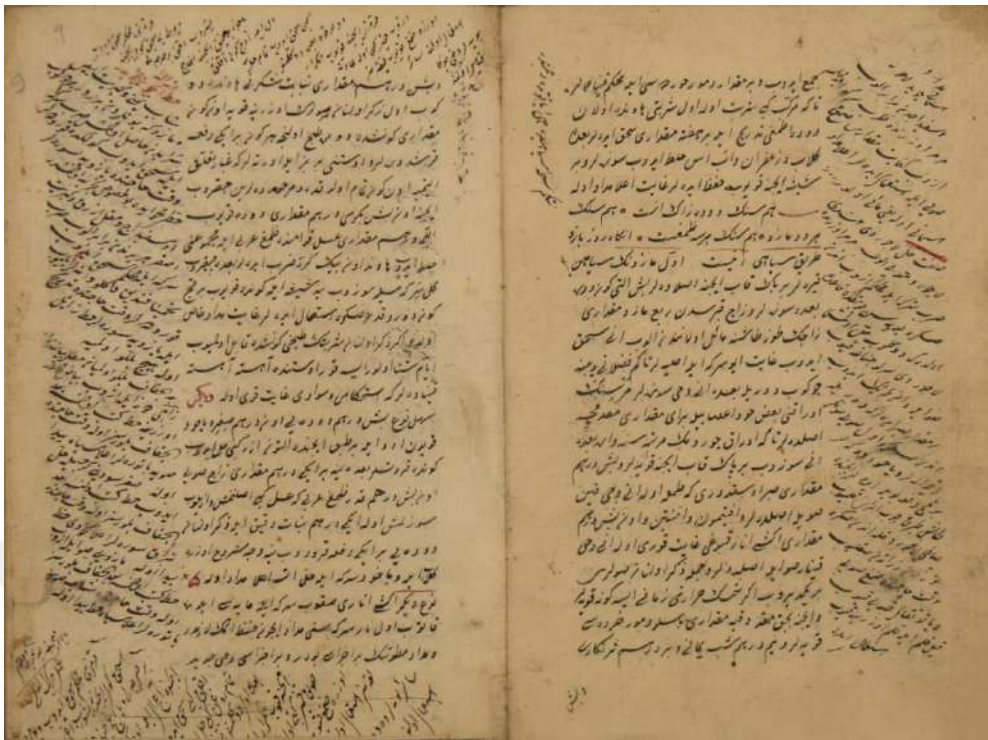
Resim-26: Âhar Mecmuası 5b-6a sayfaları

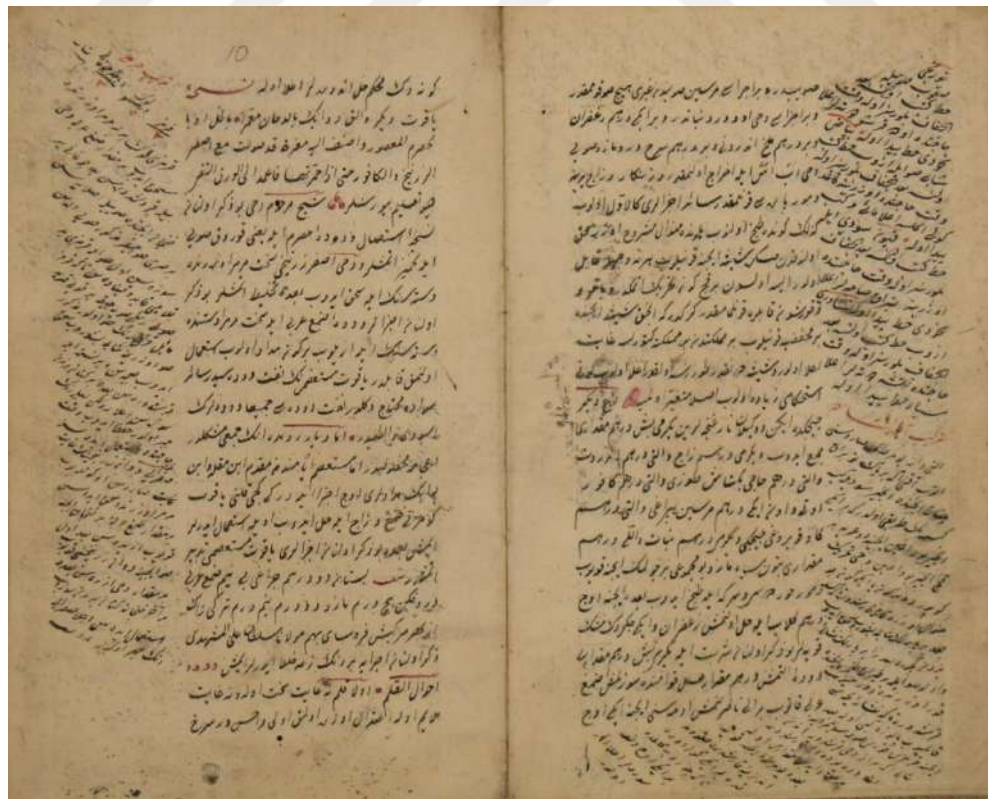
Resim-27: Âhar Mecmuası 6b-7a sayfaları

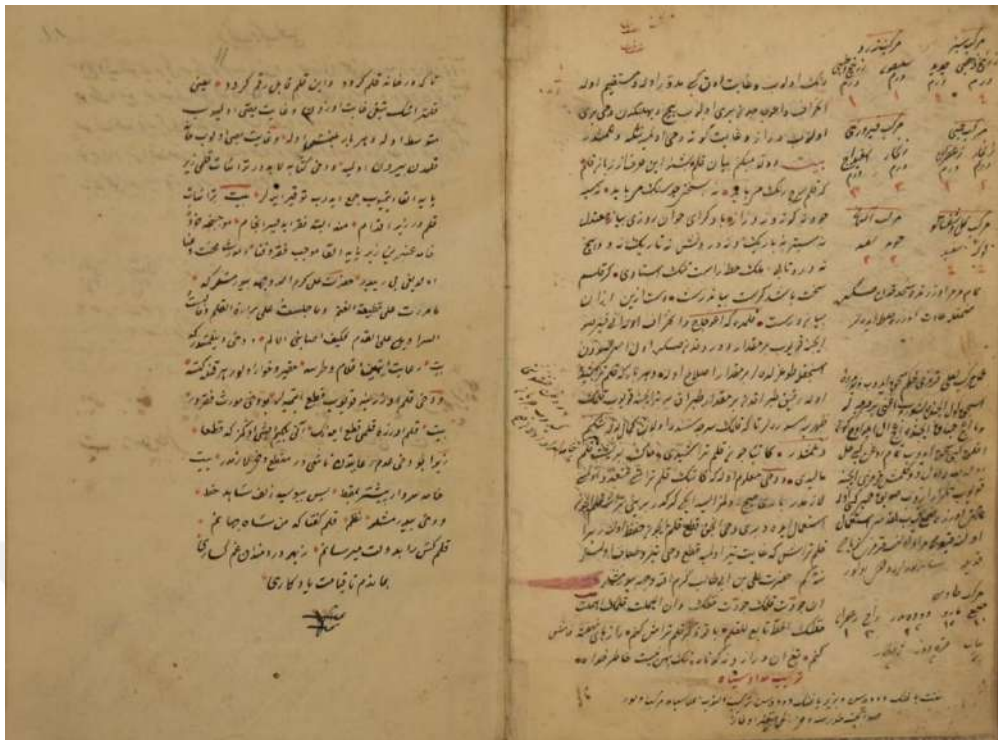
Resim-28: Âhar Mecmuası 7b-8a sayfaları

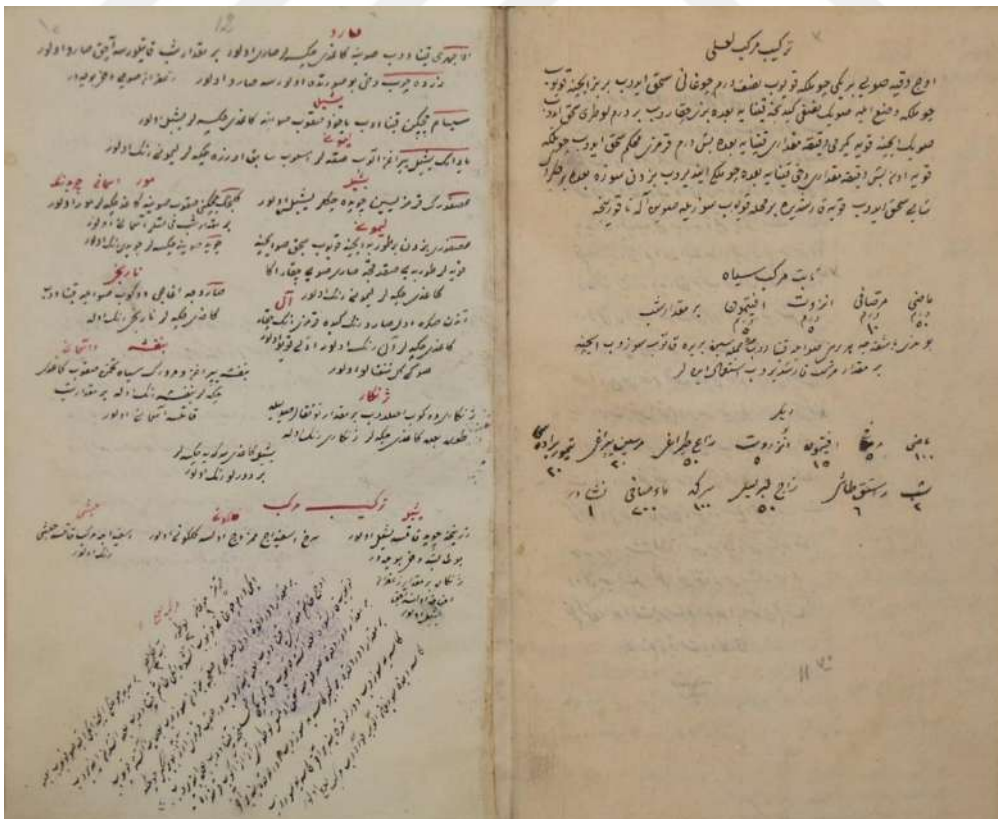
Resim-29: Âhar Mecmuası 8b-9a sayfaları

Resim-29: Âhar Mecmuası 9b-10a sayfaları

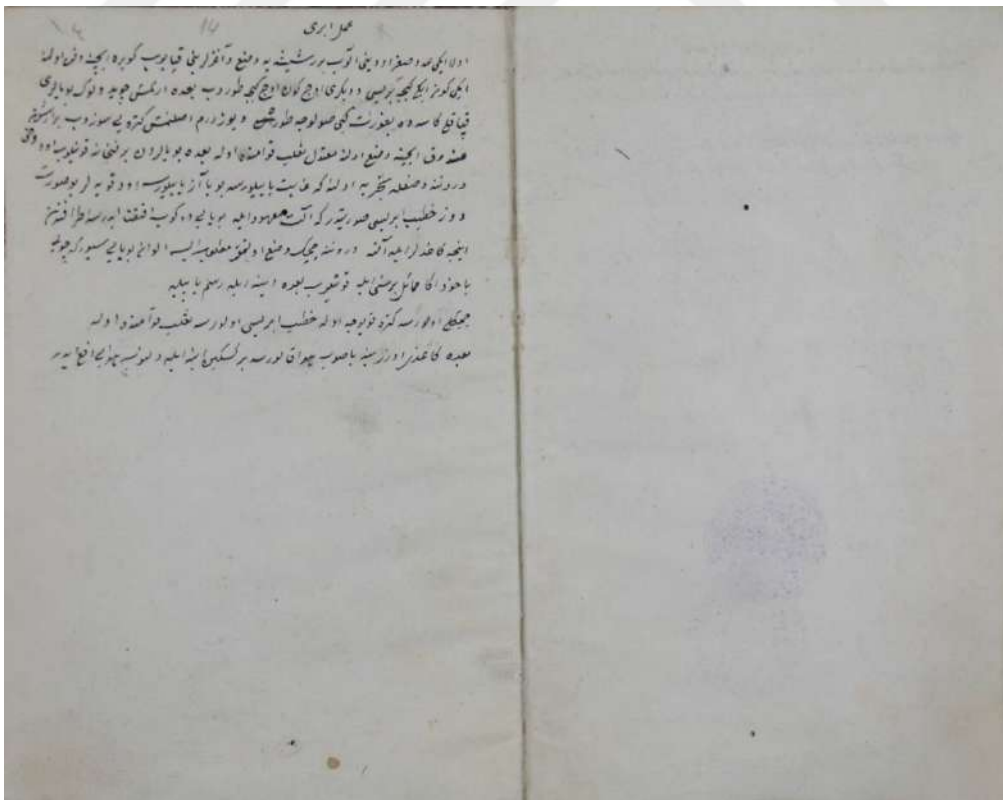
Resim-30: Âhar Mecmuası 10b-11a sayfaları

Resim-31: Âhar Mecmuası 11b-12a sayfaları

Resim-32: Âhar Mecmuası 12b-13a sayfaları

Resim-33: Âhar Mecmuası 13b-14a sayfaları

Risâlenin Transkripsiyonu¹⁰⁸:

Varak 1a-3a arasında bulunan metinler:

A'lâ kırmızı mektup mumu terkididir:

Gomalak	Beyaz Mastika	Kâfur	Şap	Venedik Termentisi ¹⁰⁹	Surh
20 dirhem	4 dirhem	5 dirhem	2 dirhem	5 dirhem	25 dirhem

Boyacıların destmâl ve sair boyadıkları çivitler

Çivit	kireç	Kalya taşı	Pekmez	Su	Nişadır
20 dirhem	20 dirhem	40 dirhem	50 dirhem	10 dirhem	5 dirhem

İptidai çividi bir çömlek içinde on iki saat miktarı su ile ıslatıp ba'dehu taşlar üzerine sahk oluna. Ba'dehu dövülmüş kalya taşını ve sairlerini su içine koyup iki gün dura. Ba'dehu kaynatıp sıcak iken destmal ve sairlerini boyayalar.

Boyacıların siyah boya terkididir.

Su	Siyah Mazı	Zağ Kılıççıların istimal ettiği	Zâc-ı Kıbrısı
4 dirhem	100 dirhem	75 dirhem	37 dirhem

Nısfı kalınca kaynatıp bez ve sairini boyayalar

Tertib-i şâb

Su	Beyaz Mazı	Lotor	Tortu	Şab
5 dirhem	100 dirhem	3 dirhem	3 dirhem	50 dirhem

¹⁰⁸ Tezin 3. Bölümünde risâlenin değerlendirilmeye alınan bölümleri günümüz Türkçesine uyarlanarak yazılmıştır.

¹⁰⁹ Yabani fıstık ağacı veya çam türü ağaçlarından çıkan bir nevi boya, neft. bkz Kamus-u Türki s.400

Sarı boya terkibidir

Su	Alacehr	Beyaz Mazı	Şap
5 dirhem	100 dirhem	2 dirhem	12 dirhem

Bu zikrolunan tertipler cümlesi suyun nısfı kalınca kaynatıla.

Amel-i Ebrî

Bir tekne içine kitreyi ıslatıp ba'dehu boyaları muhkem sahk edip öd ile ezip kitrenin içine döküp limon ile gideresin acayip olur.

Mor sahtiyan

Al sahtiyan ba'de't-tıraş bir adet mazıyı dövüp kaynatıp zac ile karıştırıp ba'dehu suyunu süzüp safi oldukça tıraş olmuş sahtiyanı batırıp bir düz tahta üzerine yayıp ba'dehu limon suyu sürüp ba'dehu gereği gibi yaykıya, mor renk olur.

Levn-i diğer

Lacivert sahtiyan ba'de't-tıraş düz tahta üzerine vaz' edip üzerine limoni kabuğu ile beraber sürüldükçe bir başka güzel renk olur.

Bakkam rengi sahtiyan

Beyaz meşin bakkam ağacını kaynatıp mazı ile ba'dehu sürüp meşini boyayıp düz tahta üzerine yayıp limon suyu sürüp ba'dehu yaykıya.

Amel-i misk

Bir tavuğu hapsedip yemeni gül suyu ile ıslatıp ve su yerine dahi gül suyu verip on altı gün hapis ettikten sonra boğazlayıp kanını alıp üç çekirdek misk on dirhem tarçın on dirhem karanfil sahk edip ol kanın içine koyup güneşte kuruya, acayip misk olur.

La'î mürekkep terkidir

Üç ükiyye¹¹⁰ (أوقية) suyu bir çömleğe koyup buçuk dirhem çöğeni sahk ve bir bez ile çömleğe vaz' edip suyun nısfı kalınca kaynaya. Ba'dehu bez ile çöğeni çıkarıp bir dirhem lotru sahk edip suyun içine koya. Yirmi yirmi beş dakika miktarı kaynaya, ba'dehu beşer dirhem kırmızı muhkem sahk edip çömleğe koya. Ba'dehu bir lüle duhan içecek miktarı kaynayıp ba'dehu çömleği ittirip bir bezden süzüp içine bir çekirdek şabı sahk edip karıştırı. Ba'dehu çanaklar derununa vaz' gereği gibi rüsub edince üzerinden suyun alıp rüsub edeni kurutup ba'de's-sahk istimal olunan kâse ve çanaktan süzülen suyu bir başka kâseye vaz' tekrar rüsub (çökme) eyleyeni alıp kelevvel sahk ve istimal olunur evvelki a'lâ olur.

Diğer mürekkeb-i Lali

Kırmızı	Çöğen	Lotur	Ab-ı Safi
5 dirhem	1 dirhem	2 dirhem	3 dirhem

Suyu tencereye koyup çöğen dahi ba'de's-sahk (ezdikten sonra) su içine koyalar. Bez ile kaynaya ve loturu dahi ba'de's-sahk su içine koyalar. Yirmi dakika miktarı kaynaya. Ba'dehu kırmızı dahi koyup bir çubuk ile kâh karıştırılar tırnak üzerine dolacak kadar ba'dehu ateşten indirip içine bir miktar dövülmüş şab koyalar.

Amel-i iklîl

Bir dirhem kükürt bir dirhem zeybek (civa) bir dirhem ukab¹¹¹ bir dirhem kalay alıp bunları ve kalayı eritip ateşten çıkarıp içine zeybeki döküp ve kükürt ile ukabı sahk edip ve şişe içine koyup nar-ı harika¹¹² ile pişiresin acayip olur.

¹¹⁰ 1 Ükiyye, 1.28 kg civarında ağırlık ölçüsüdür (Muhammed b. Mahmud b. Hacı eş-Şirvânî, *Ravzatü'l-İtr (Şifa Bahçesi)*, çev. Muammer Sarıkaya, Celal Turgut Koç (Ankara, 2022), 404).

¹¹¹ Tavşancıl otu

¹¹² Kızgın ateş

A'lâ mürekkep

Musul Mazısı	Sirke	Ma-i Safi	Zâc-ı Kıbrısı
5 dirhem	5 dirhem	100 dirhem	25 dirhem

Cümlesini beraber kaynatıp nısfı kalınca ba'dehu süzüp istimal oluna. Bir miktar zamg-ı Arabî zammoluna. Yahut nısfı bundan ve nısfı dahi adeta mürekkep ilavesiyle a'lâ mürekkep olur. Mazıyı birkaç gün evvel döğüp sonra bıraksalar dahi güzel olur.

Mürekkep

Dûde	Zamg	Mazı	Şap
62 dirhem	26 dirhem	13 dirhem	62 dirhem

Evvela mazıyı kaynatıp ba'dehu şir yakıp mazı suyuna zam ba'dehu zamgı bu su ile ıslatıp ba'dehu dûdeyi tedrici alıştırıp ziyade dökeler. Süzüp a'lâ mürekkep olur.

Islah-ı Ruğan¹¹³-ı Bezir

Bezir	Talk	Esfîdâc ¹¹⁴	Uhre	Kırlarmini
3 Ükiyye	30 dirhem	30 dirhem	30 dirhem	30 dirhem

Bezir yağının içine bunları koyup kaynatıp ba'dehu üzerinden sakızın alıp tekrar kaynata, a'lâ revgan olur.

Mürekkebi ıslah ve cereyanı için sudur.

Güllab	Zaferan	Zac	Mazı	Şap
100 dirhem	2 dirhem	10 dirhem	7 dirhem	6 dirhem

Ecza-yı mezkûreyi ba'de's-sahk bir kâsede güllab ile ıslatıp iki gün dura, ba'dehu temiz kapta yarım vakıyye su ile ateşe vaz' bir hoşça kaynaya. Ba'dehu sık

¹¹³ Ayakabı imalatında kullanılan parlak siyah

¹¹⁴ üstübeç

astardan süzüle. Bir defa dahi elden süzüp saf suyu alınıp şişede hıfz vakt-i hacette mürekkebe üç beş damla konula.

Enva-ı boya

Yumurta yı pişirip akını alıp üzerine şeb ekip ba'dehu el ile urup ba'dehu güneşe koyup kurutup ba'dehu içine la'l şerbeti karıştırıp güneşte kuruya. Ba'dehu sahke edip revgan üzerine ekilirse a'lâ la'lî renk olur. Acem jengârı dahi böyledir. Sarı olması matlup ise zaferan suyuyla

Altın kâğıdı

Altıncıların varak yapıştırdıkları kaynamış beziri nohut yağı ile ezip içine jengâr .. koyup ba'dehu kağıt üzerine sürüp ba'dehu altın yapıştıracak oldukça koru ... ile üzerine süre düz olur tahta ve taşlar üzerine dahi böyledir.

Altıncıların istimal ettikleri ruh ruganıdır

Ardıç Sakızı	Şarap Ruhı	Damla Sakızı	Venedik Termentisi
64 dirhem	240 dirhem	16 dirhem	32 dirhem

Evvela şarap ruhunu dibi düz bir şişe derununa vaz' ba'dehu üç parmak miktarı ince tatlı su kumu içine gömüp ruhun içine ardıç sakızını koyup ocakta kum içinde hallola. Ba'dehu sakızı başka kapta eritip şişeye karıştırırlar, ba'dehutermentisi ahir bu surette eritip şişeye karıştırırlar. Ba'dehu cümlesi karıştıktta tekrar kaynatıp tamam kaynadıkta bir sandal içinden sıcak iken süzüp şişe içinde hıfz oluna sürülecek fırçası daima içinde durmalıdır. Ve sıcak sürülürse a'lâ ve parlak ola.

Luğz-ı uyku (uykunun sırrı)

Ol nedir kim cümle-i âlem kim ana dildâdedir

İki üç şeb görmeyen şahsa cünun âmâdedir

İsmi var cismi yok hem ruhu yok hem ayn-ı ruh

Hem görülmez hem yine çeşm-i nigeş peymânedir

Eylemez erbâb-ı endûh ile çokluk ihtilat

Ekseri çeşm-aşinası mest-i hâm-ı bâdedir

Beste eyler revzenin bir haneye etse nüzul

Şûh revzenle hemişe ülfeti tenhadadır

Her seher emre müezzinler eder vird ü zebân

Aç gözün dikkatle fehm it Sırrî bu manadadır

Lugz-ı Asel Petekli (balın sırrı)

Nedir ol turfe-i kal'a-i ziba

Teşekkürü lâ-yuad velâ yuhsâ

Havfi gerd ü gubârdan ârî

Var derununda nâle vizârî

Pay ü bâli yerinde yer mahbûb

Serarende anun mergûb

Ana ibret gözüyle bir hoş bak

Varid-i revîşinde nice tâk u revâk

Ger firar etse ola her pûyân

Yetişir süratle anı kovan

Risâlenin ana metni: 3b-11a

Bâb-ı evvel. Der-beyân-ı tertîb kerdin-i karâtîs ve esbâb-ı kitâbet evvelâ hüsn-i hat ve hüsn-i kitâbet tarikinin sâliki olanlar sebbetü'l-arş sümme'n-nakş fehvasınca

evvela varak-ı nakînin terbiyesine kâdir olup ve esbab-ı kitabete müteallik ahvalde şinasları kemalde olduğundan maada kendülere tarik-ı tahsilde bir mürşid dahi lazımdır. Nitekim nazm-ı Arabîde denilmiştir.

Nazm:

اذ شئت ان تحظى بحسن كتابة ومرتبة في العالمين تزين

تخير ثلاثاً واعتمدها فانها على بهجة الخط المليح تعين

مداداً وطرساً فحكماً وراغاً اذا اجتمعت قرّت بهنّ عيون

ولا بد من شيخ يريك شخوصها يساعد في ارشادها ويعين

ومن لا له شيخ وعاش بعقله فذاك هباء عقله وجنون

izâ şî'te en tahza bi-hüsni kitabetin ve mertebetin fi'l-âlemîne tezîn

Teheyzer selasen ve itemedeha feinnehâ alâ behceti'l-hatti'l-melihi tü'în

Midadün ve tırsün fe-hükma ve râğetün iza ictema'te kerret bihünne'l-uyun

ve la büdde min şeyin yürike şuhusaha yüsaidü fi irşadiha ve yü'in,

vemen lâ lehu şeyhun ve âşe bi-aklihi fezâke hebaü aklihi ve cünun

Bahcet-i Hüsn-i hat ve hüsn-i hatt-ı kitabet kemâl-i esbab-ı kitabet ile kaim olduğu mukarrer ve muhakkaktır. Nitekim Mîr Ali merhum kendü nazımlarında buyurmuşlardır. Nazım:

اي كه در وادی خط حرف کنی نقد حیات

بشنو این نکته جون من نشین فارغ باد

بنج خیرست که تا جمع نکرد

و با هم هست خطاط شدین نزد

خرداد محلاى وقت طبع و قوفى از خط

وقوت دست طاقت محنت

واسباب کتابت بکمال کی از این یکی را قصوری حاصل

ندخت فایده کر سعی نمایی صد سال

Ey ki der vâdiyi hat harf künî nakd-i hayat

bişnev îñ nükte çun men neşin fariğ bad

benç-i hayrest ki ta cem' nekerd

ve ba hem hest hattat şudin nezd

herdâd-ı muhalla vakte tab' vukûfu ez hat

ve kuvvete deste takate mihnet

ve esbabı kitabet bi kemal ke ez in yeki ra kusuru hasıl nedeht

fayda ger saiyi nûmayı sad sâl

Bu nazımdan zikrolunan şurût-ı hamddir. Kişi iki şeyde üstada muhtaçtır. Bir vukuf-ı hüsn-i hattır ki üstadın talimine mevkuftur. Ve biri vahy esbab-ı kitabettir. Bu dahi ilâ rebbihi (rabbına) muhtaçtır.

İmdi evvela gerektir ki beyaz şap havanda döğülür onu kaynar su içine koyup muhkem kaynatarlar. Ba'dehu bir küçük tekne içine döküp gayet eser iken âharlı ve bi ilaç olan kağıtları ol şap suyuna çekip gölgede kurutalar. Ba'dehu yine bir miktar da suyu muhkem kaynatarlar. Bir avuç elenmiş nişayı bir kâsenin içinde suyla ezip ol vaktin suyun üzerine dökeler ve karıştırarak gayet muhkem kaynatarlar. Ta ki nişanın rayıhası kalmaya. Ba'dehu tekne içine boşaltıp gayet eser iken ol şablanmış kağıtları ona çekeler ve gölgede kurutalar. Ve muhkem mühre vuralar. Gayet bî-nazir ola. Ammâ bu zikrolunan âharın hüsnü durmak ile zahir olur.

Âhar-ı diğeri budur ki balık tutkalının gayet beyazını ıslayalar. Ba'dehu yaycılar itdikleri gibi mermer üstünde tokmak ile döveller. Huşuneti ve gılteti gidüp tamam

muzmahil olduktan sonra kurutup âhar için hıfzedeler. Bâlâda zikrolunan nişâ âharının üzerine beş dirhem miktarı balık tutkalın kaynatıp çekseler gayet kalem-gîr ola.

Nev'-i diğêr beş dirhem balık tutkalı ve iki dirhem zamk-ı Arabî ve üç dirhem Edirne tutkalın bir kâse içinde cemedip ıslatalar. Ba'dehu kifâyet miktarı suyla kaynatarlar. Ve gayet sıcak iken âhara muhtaç olan kağıtları çekeler. Gayet a'lâ âhar ola.

Nev'-i diğêr beş dirhem balık tutkalını muhkem kaynatarlar. Ba'dehu üzerine on dirhem miktarı nişâyı suyla ezip koyalar. Ve yine minvâl-i meşrûh üzere muhkem kaynatarlar. İlaça muhtaç olan kağıtları ona çekeler, a'lâ ola.

Nev'-i diğêr kesir iyi gül suyu içinde öyle ıslayalar. İki dirhem şebbi muhkem döğüp üzerine ekip karıştıralar, bir iki gün dura. Ba'dehu bir çömlek içine koyup muhkem kaynatarlar. Üzerine iki kerre miktarı nişâyı suyla ezip koyalar. Ba'dehu tekrar kaynatarlar. Gayet beyaz olan kağıtları çekeler. Kurutup tekrar ıssı sade suya çekeler. Gayet a'lâ ve kalem-gîr ola.

Bulut şeceri gülünü bir bez paresine çıkın edip bir çömlek içinde kaynatıp ve ol çıkını çömlekten çıkarmayıp bir iki gün hâlî özün kosalar. Ba'dehu süzüp âhar olmuş kağıtları ona ıssıyla çekeler, kalem-gîr ola. Ve gayet âharı çok olup haşin olan kağıtları def'aten vahideten karadı karadı soğuk sudan geçirip ve biri birinin üzerine başla koyup bir rüzgâr dokunmaz yerde kosalar üç gün miktarı durduktan sonra biri birinin üstünden kaldırıp gölgede korsalar. Ve huşuneti gidip gayet kalem-gîr ola. Gayet haşin olan kağıtları mücerret ıssı sudan çekseler huşuneti gidip kalem-gîr ola.

Nev'-i diğêr beş dirhem miktarı isfidacı deste seng ile somaki mermer üstünde muhkem uralar. Ba'dehu çömlek içine koyup suyla karıştırıp muhkem kaynatarlar. Ba'dehu on dirhem miktarı nişâyı onun ile ezip muhkem karıştırdıktan sonra tekrar bir defa dahi bir miktar su koyup muhkem kaynatıp el ayasında kuvvet lamesin yoklayalar. Eğêr ziyade ise ona göre dahi su koyalar ve dahi kaynatarlar. Ba'dehu bir pak sini veya tepsi içine boşaltıp ol tepsiyi bir sac ayağı üzerine koyup altına bir miktar kor koyup mümkün olduğu mertebe ıssıyla âhar olan kağıtları çekeler, gayet bî-nazir ola ve berrak-gîr ola.

Nev'-i diğەر Şam ve Halep'te işlenen tutkallar tatlı suda tabh olunmakla gayet eyüdüür. Sair tutkallardan koydur. Onun on dirhemini kaynatıp sadece bî-ilaç kağıtları ısıcakla çekeler ve gölgede kurutalar, a'lâ âhar ola. Ve su değirmenleri duvarına taalluk edip ve kalan dakikin gubarını cemedip kaynatsalar ilaca muhtaç olan kağıtları ona çekseler a'lâ âhar ola.

Nev'-i diğەر ördek veyahut tavuk yumurtasın cemedip safi beyazlarını bir kap içine koyup incir sütü tamzıralar veyahut incirin taze dalından korarıp onun ile ol yumurta beyazını tahrik edeler. Ta ki ol dalda olan süt yumurtaya tesir ede ve bir miktar kâsenin içinde durup yumurta beyazı kesile. Ba'dehu bir bezden süzüp ve üzerine iki yahut üç ol kadar baridle balık tutkalı suyun koyalar. Bir miktar durup alıştıktan sonra abadi kağıtları ona çekip gölgede kurutalar. Ba'dehu ol kağıtları yumurta beyazının yağın def etmek için bir defa dahi gayet ıssı sudan geçürürler. Ta ki yağı gidip rugandan eser kalmaya. Ba'dehu yine gölgede kurutup eyüce mühre uralar. Gayet kalem-gîr ola ve berrak ola ve eğer kâğıdın istihkâmı az olur ise bu zikrolunan âharın üstüne gayet ıssıyla ve gayet ince nişâ suyu çekilse gayet a'lâ ve kalem-gîr ola. Ve dahi şeblenmiş kağıtları yumurta beyazına çekip gölgede kurutalar. Ba'dehu ıssı sudan çekseler, gayet eyü ola ve kalem-gîr ola.

Âhar, Ezhâr-ı hâz hatmi çiçeği cemedip evrakını havanda muhkem sahk edip ba'dehu mengeneeye koyup sıkalar. Ondan hâsıl olan luâbı bir tabak içine koyup kurutalar. Tutkal gibi ola veyahut zikrolunan ezhârı bir şişe içine koyup üstüne su doldurular. Ba'dehu dört beş günden sonra çıkarıp ol suyla ezhârı belce gayet muhkem kaynataalar. Ba'dehu süzüp ol suyu tekrar be-tekrar kaynatmakla mükerrer edip âhar için hıfz edeler. Ve tutkal yerine nişâ âharında bunu istimal edeler. Veyahut nısfı miktarı balık tutkalı ile kaynatıp kavice kağıtları ona ısıcakla çekeler. Berraklığı acib ve garib ola ve gayet kalem-gîr ola.

Merhum Karahisari hazretlerinin ekser âhar ve ilacı ezhâr iledir ki bu zikrolunan ezhâr ilacı onlardan mervidir. Ağaç hatmisi: Ezhârının kuvveti az olur. Ammâ zarurette ol dahi istimal olunur. Taze gülün evrakını kaynatsalar ve ba'dehu süzüp ol su ile beş dirhem balık tutkalı ve on dirhem nişâ ve iki dirhem zamg-ı Arabî ile kaynataalar. Ve âhar olıcak kağıtları onun ile âhar edeler, gayet eyü âhar ola.

Nev'-i diğer bir miktar pirinci safi su içinde kaynata. Ba'dehu muhkem ezip ince bezden süzeler. İçine iki dirhem miktarı zamg-ı Arabî koyup bir miktar su ile tekrar kaynata. Gayet galiz olmaya kağıt çekilmek kabil ola. İlaça muhtaç olan kağıtları ona çekip gölgede kurutalar, a'lâ ola.

Nev'-i diğer nişâyı paluze gibi kıvamında tabh edeler. İçine iki dirhem nebat ve iki dirhem sahk olunmuş beyaz şeb koyalar. On gün miktarı dura. Ba'dehu ezip miktarınca üzerine su koyup kaynata. İlaça muhtaç olan kağıtları ona çekeler, a'lâ ola.

Âhar nev'-i diğer. Bir kıyye has güllabı buçuk dirhem misk üzerine konulup tedriç ile ezilip halt olunduktan sonra bariden içine ezilip beş dirhem miktarı güllab ile ıslanmış çiriş suyu koyup filcümle âharı olan kağıtları onun ile tıla etse kalem-gîrliğini ziyade edip mutayyeb ola. Bu zikrolunan mana sair âharlara dahi halt olunmak münasıptir. Liecli'l-mutayyeb lakin rüzgâr dokunmaz yerde kurutması lazımdır.

Âhar Nişâyı güllab ile veyahut su ile gayet âbî iken muhkem kaynata. Ba'dehu bir miktar su tutup dahi ılıcağı gitmeden içine on tane incir sütü ile kesilmiş ve dahi süzölmüş yumurta beyazın halt edip muhkem karıştırılar. Paluze gibi olup üç gün durduktan sonra onunla Sultani ve Semerkandi kağıtları tıla edip gölgeye koyalar. Ba'dehu bir iki defa tıla, kuruduktan sonra gayet kaynar sudan geçirip yağı izale olduktan sonra gayet eyüce mühür vurulsa gayet latif ve cevherdar ola.

Mîr İmad merhum ekseri bu vech özün eder imiş âhar mezbure bir miktar Edirne tutkalı ve bir miktar balık tutkalı halt olunup İstanbul kağıtları üzerine minval-i meşruh özün el ayasıyla iki üç defa yazılıp silinmeye mütehammil ola. Bulut odununun külünü bir bez içine çıkın edip üç dirhem miktarı şâb ile muhkem kaynata. Ba'dehu ol külü çıkarmayıp hâlî özün kusalar. Tamam mertebe durulduktan sonra gayrı kaba koyup ve bir vakıyye hınna tahmir edip ba'dehu ol zikrolunan kül suyunu ıssıla tahmir olunan hınnanın üzerine koyalar ve asla tahrik etmeyeler. Bir gün ve bir gece dura ba'dehu süzüp ol âhar olmuş kağıtları reng-i diğer usfuri yaykayıp yaykayıp sarı suyun yabana döküp tekrar üzerine eyüce limon suyun

döküp ovuştura ba'dehu süzüp âhar olmuş kağıtları boyasalar, a'lâ renk ola. Ve eğer sirke ile ederlerse sürh renk ola.

Reng-i diğer süsen çiçeğini cemedip ve bir pak kap içine koyup üzerine üç dirhem miktarı beyaz şeb koyup sade su ile kaynatılar yeşil renk ola. Şâb koymayıp şöylece havanda sahk edip ve sokudup safi istimal ve ona çekilen kağıtlar günde tezce kurutulsa fersâ-yı a'lâ mâî renk ola. Diyar-ı Acem'de gayet muteber olan fersâ-yı mâî kağıtları zebân-ber-kafâ isimli bir çiçek ile ederler imiş. O ise bu diyar-ı Rum'a gelmemiştir.

Reng-i sehl fasl-ı baharda badem yaprağı cemedip iki üç dirhem miktarı şeb ile sokudup muhkem kaynatılar. Sarısı gibi fahir renk ola. Şeyh merhumun kıt'aları ve derc-i tomarları ekser bunun üzeredir. Ve fasl-ı harîfde siyah üzüm yaprağını edeler ve yine minval-i meşruh üzere içine şâb koyup kaynatılar. Kezalik reng-i ziba ola. Ve eğer elma yaprağın ederler ise dahi a'lâ ola. Eğer soğanın sürh olan üst tarafını soyup sade suyla kaynatıp ba'dehu içine bir dirhem şeb koyup tekrar kaynatılar. Asla kalem-gîr olmasın. Kağıtları ona çekseler gayet kalem-gîr ola.

Reng-i diğer bakkamî döğüp ba'dehu üzerine su koyup kaynatılar ve iki üç dirhem miktarı şeb kosalar sürh renk ola. Ve eğer hınna suyu ile maan kaynatılır ise veyahut gül suyu ile hınna suyu maan mahlut olup bu ikisi ile minval-i meşruh üzere şeb konulup kaynatılır ise reng-i fahir olduğundan maada gayet kalem-gîr ola. Ammâ bu zikrolunan renklere çekilen kağıtların mualic dolması lazımdır.

Levn-i diğer gelincik çiçeğini cemedip su ile kaynatıp ve içine iki dirhem şeb koysalar a'lâ renk ola. Hatmi çiçeğin çöğen suyu ile ve gül suyuyla kaynatıp mualic olan kağıtları çekseler bî-nazir ola.

Levn-i diğer jengârı keskin sirke ile ıslatıp muzmahil olduktan sonra mualic olan kağıtları ona çekseler jengâr-renk ola. Ammâ süsen gibi ezhârda olan kuvvet onda olmaz. Ammâ bu dahi sirke ile olmanın bu dahi kalem-gîrlikte kim olmaz. La'liyi yumurta beyazı ile deste-seng ile ezip ve kıl kalem ile kağıtları tıla etseler gayet berrak ola ve reng-i latif ola. Ayva çekirdeğini ıslayıp haşın olan kağıtları onunla tıla edip ba'dehu bir miktar ayva yaprağın bir tane ayva ile bir çömlek veyahut bir pak tencereye

koyup ve ağzın hamiz ile muhkem suvayıp kaynatsalar reng-i mülayim ola ve kalem-gîr ola.

Terkibi nişâ ile tabh etseler ba'dehu onun ile mülayim olan kağıtları ısıcakla kıl kalem ile tıla olunsa ve gölgede kurutsalar ve mühür vursalar gayet reng-i fahir ola. Çivid-i Lahor ve zırnıh ve sair renkler dahi ezilip bu minval üzere tıla olup ve bu makidle tıla olunmuş kağıtları saklayıp eyyam-ı şitada yazalar.

Nev'-i diğêr altını ve gümüşü ezip tutkal ile âhar olmuş kağıtlara tutkal ile ıslah eyledikten sonra kıl kalem ile tıla olunup zer mühre ile mühreleseler biri reng-i mutallâ ve mücellâ ola. Sülüs ve ta'lik kıt'alar yazmak için seza-var ola kalanı bürade edip ba'dehu cüzü zamg suyu ile saht mermer üzerinde gayet muhkem ezip ve cüzü nişâ ile ve hatmi çiçeğini tutkal ile kaynatıp Semerkant kağıtları bir iki defa onun ile tıla etse ol kağıtlar ayine-dâr ve gayet sengin ola. Ve eğer bundan sonra du bedest olunursa ve gayet muhkem mühürleye ziyade berrak ola.

Terakîbü'l-bâbu's-sânî. Fî ahvâlü'l-midâd ve'l-kalem ve'l-müttekâ ve midâdın cümle icrasının sırrı gerektir dûde-i hâlis dahi zamgdır. Midâdın kıvam darı cümle eczaya verir bu iki kıvamda darı zak ve mazı suyu kim ola ari. Bu çâr unsurdur midâdın kararı evvela dûde-i ihraç olunmanın tariki budur ki gayet halis bezir yağın alalar. Yüz dirhem miktarı birkaç tane toprak çanaklar dolduralar ve ol çanakları rüzgâr dokunmaz yerde ağızlarına beraber göme ve serçe parmak miktarı fitili şem'dâr ile veyahut şöyle yakalar. Ve zikrolunan çanakların üzerine birer çanak kapayalar. Bir miktar dura. Ba'dehu ol çanaklar gayet kızıp dûdeyi yakmadan kaldırıp bir belik ile vâsi'ce kağıt içine süpüreler ve yine kapayalar. Minval-i meşruh üzere dûdeyi cemedeler. Ba'dehu dûdeyi iki üç kat nişan kağıtlar içine sarıp ve ekmek hamuru içine koyup fırında tabh edeler. Tâ ki dûdede olan huşunet ve revgan gidip zail ola. On dûde miktarı ıslanmış ve süzölmüş asel kıvamında zamg-ı Arabî ile zikrolunan dûdeyi havana koyalar ve dahi mazı suyun ve nar kabuğu suyun ve zâc-ı Kıbrısı suyun bir yerde cemedip ve bir miktar demir hurdesi ile muhkem kaynatarlar. Ta ki mürekkep gibi şerbet ola. Ol şerbeti havanda olan dûdeyi zamgı tedriç ile bir hafta miktarı sahk edeler. Ba'dehu güllab-ı zaferan deb-i üs halt edip süzeler. Ve bir şişe içine koyup hıfz edeler. Gayet a'lâ midâd ola.

Beyit Hem seng ü dude zag est / Hem seng her du mazu / Hem seng her se zamgest / Angâh ruz-ı bazı tarik-i siyahha enist. Evvel mazunun siyahın kıralar bir pak kap içine ıslatılar. Beş altı gün dura. Ba'dehu süzeler. Ve zâc-ı Kıbrıs'tan rub' mazu miktarı zâcın tuz taşına mail olanından alıp onu sahk edip gayet eyü sirke ile ıslayalar. Ta ki fazlası dibine çöküp durula. Ba'dehu onu dahi süzeler mersinin evrakını bazı hod aza bile bir ay miktarı mukaddemce ıslatılar. Ta ki evrak çürümek mertebesine vara ba'dehu onu süzüp bir pak kap içine koyalar. Ve beş dirhem miktarı sabr-ı üskudarî ki damla ola onu dahi kın suyla ıslatılar. Ve eftimun ve efentin ve on beş dirhem miktarı ekşi nar kabuğu gayet kuru ola onu dahi kaynar su ile ıslatılar. Ve cümle zikrolunan suları biriktirip eğer şemsin harareti zamanı ise güne koyalar. Ve içine buçuk mikdar ve kıyye miktarı paslı demir hurdesi koyalar ve nîm dirhem şebb-i Yemeni ve bir dirhem jengârî ve beş dirhem miktarı nebat şekerini havanda dövüp ol zikrolunan suların üzerine koya. On gün miktarı güneşte dura tabh olunca her gün bir iki defa karıştırılar. Ve üstünü bir bez ile örteler ki gubar taalluk etmeye. On gün tamam oldukça demir hurdelerin çıkarıp içine on beş yirmi dirhem miktarı dûde koyup elli dirhem miktarı asel kıvamında zamg-ı Arabî ile mecmuunu halt edip havanda on bin kere darb edeler. Ba'dehu çıkarıp gül sirkesiyle süzüp yine şişe ile günde koyup birkaç gün durduktan sonra istimal edeler. Gayet midâd-ı has ola. Ve eğer zikrolunan şerbetin tabhı güneşte kabil olmayıp eyyam-ı şita olur ise kor üstünde aheste aheste kaynatılar ki istihkâmı ve sevâdı gayet kavi ola.

Diğer sehl-i nev'. Beş dirhem dûdeyi on dirhem sığır veyahut koyun öd ile bir tabak içinde altın ezer gibi halledip gölgede kurutsalar. Ba'dehu yine bir iki dirhem miktarı zâc suyu on beş dirhem kadar zamg-ı Arabî ki asel gibi ıslanmış ve ezilip süzölmüş ola. İki dirhem nebat-ı dakik ile zikrolunan dûdeyi bir iki defa kurutup yine vech-i meşruh üzere güllâb ile veyahut sirke ile halletse a'lâ midâd ola.

Nev'-i diğer ekşi narı sıkıp sirke mayası ile katıp o nar sirkesini midâd için hıfz etmek lazımdır. Ve midâd-ı mutavveşin bir eczası budur ve bir eczası dahi cedit suyudur ve bir eczası mersin suyundan gayrı hiç su komamaktır ve bir eczası dahi oddur ve nebattır. Ve bir iki dirhem zaferan ve bir dirhem milh-i enderuni ve bir dirhem sürhdür mazı suyu dahi ebb-i ess ile ihraç olunmaktır. Ve zengâr ve zâc yerine demir

pareisi konulmaktır. Sair eczaları keleveel olup kezalik günde tabh olunup havanda minval-i meşruh üzerine sahk olunduktan sonra şişe içine konulup her ne veçhile kabil olur ise olsun birkaç gün tahrik etmektir. Ve baır ve kurşun kaplara konulmamaktır gerektir ki ancak şişe içinde bir mahfazaya konulup bir memleketten bir memlekete götürülse gayet a'lâ a'lâ olur. Ve şişede ne kadar durursa ol kadar a'lâ olup levni istihkâmı ziyade olup asla mütegayyir olmaya.

Nev'i diğer çiçekte iken dökülen nar goncaların yirmi beş dirhem miktarı cemedip yirmi dirhem zâc ve altı dirhem enderut ve altı dirhem Hacı Bektaş tuzu ve altı dirhem ve altı dirhem kâfur otu ve on iki dirhem mersin yaprağı ve altı dirhem gâv kuyruğu çiçeği ve yirmi dirhem nebat ve elli dirhem miktarı bütün siyah mazı ve bu mecmuu bir çömlek içine koyup ve demir hurdesi ve sirke ile tabh edip ba'dehu içine üç dirhem güllâb ile hallolunmuş zaferan ve iki çekirdek müşk koyalar. Bu zikrolunan şerbet ile yirmi beş dirhem miktarı dûdeyi altmış dirhem miktarı asel kıvamında süzölmüş zamg-ı Arabî katıp bir eli nasırlanmış adama sini içine iki üç güne dek muhkem hallettireler, a'lâ ola.

Nüşa-i Yakût-ı diğer Arapça deyü talim buyurmuşlar. Şeyh merhum dahi bu zikrolunan nüshai istimal ve dûdei hasrem ile yani koruk suyu ile tahmir eylemişler. Ve dahi asfer-i zırnıhı saht mermer üzerinde deste-seng ile sahk edip ba'dehu tahlit etmişler. Bu zikrolunan eczalar dûdei zamg-ı Arabî ile saht mermer üstünde deste-seng ile ezilip bir gün midâd olup istimal olunmak kabildir. Yakût-ı Musta'siminin neft dudesidir. Sair sevada muhtaç değildir. Neft dûdesi cemian dûdelerin esvedi ve eltafidır. Ammâ diyâr-ı Rum'da onun cem'i müşküldür. A'câma mahsustur. Ammâ Musta'sım eyyamından mukaddem İbn-i Mukle ve İbnü'l-Bevvâb'ın midâdları üç ecza iledir ki keçi kılını yakıp gevherini zamg ve zâc ile halledip öyle istimal ederler imiş. Ba'dehu bu zikrolunan eczaları Yakût el-Musta'sımî tedbir etmiştir. Mevlânâ Sultan Aliyyü'l-Meşhedî. Zikrolunan eczaya bir reng-i zemme halt ederler imiş. Vedûd-ı Ahvâlü'l-kalem. Evvela kalem ne gayet saht ola ne gayet mülayim ola. İtidal üzre olmak evla ve ahsendir sürh renk olup ve gayet ok gibi müdevver ola ve müstakim ola. İnhiraf ve i'vicacdan berî olup gayet kuteh dahi olmaya. Nitekim denilmiştir.

Kalemdeki i'vicac ve inhiraf ola, onu kaynar su içine koyup bir miktar durduktan sonra ol ıssı sudan ısıcakla doğrultalar. Bir miktar ıslah ola. Ve her bâr ki kalem tıraşide ola. Rakik topraktan bir miktar toprak bir bez içine koyup kalemin zahrına süreler. Ta ki kalemin serçesinde olan kemal bula. Nitekim denilmiştir. Kâtibâ çün kalem tıraşidi. Hâk-i ... kalem mâlidi. Ve dahi malum ola ki kâtibin kalemıraşı müteaddid olması lazımdır. Bari hiç olmaz ise iki gerektir ki birini tıraş-ı kalem için istimal ede ve biri dahi ancak kat-ı kalem için hıfz oluna. Zira kalemıraş ki gayet tiz olmaya. Kat'ı dahi tiz ve saf olmaya. Nitekim Hazret-i Ali bin Ebî Tâlib kerremallahu vechehû buyurmuşlar.

Yani kalemıraşın tîgi gayet uzun ve gayet yassı olmayıp mutavassıt ola. Ve her bar bilenmiş ola. Ve gayet yassı olup hane kaleminden bîrûn olmaya. Ve dahi küttâba lâbüddür tıraşat kalemi zîr paye ilka etmeyip cemedip tevkîr edeler.

Mucibince hurde hâme anberîn zîr-i paye ilkâ mucib-i fakr u fena ve muris-i mihnet u inâ olduğu bî-reybdır Hazret-i Ali kerremallahu vechehû buyurmuşlar ki (Arapça) ve dahi denilmiştir ki beyit. Riayet etmeyen aklâm u tarse . Hakir u hor olur her kanda gitse. Ve dahi kalem üzerine koyup kat' etmeyeler. Bu dahi muris-i fakrdır. Beyit. Kalem üzere kalemi kat' edenin. Anı bil kim işi onmaz ki kat'â. Zira bu dahi adem-i riayetden naşidir. Mukattı dahi lazımdır.

Ve dahi buyurmuşlar. Nazm. Kalem güftâ ki men şâh-ı cihânem. Kalem keşrâ be-devlet-i mîr-i sânem. Zi-behr-i ru-mendan gam-küsâri. Be-mandem tâ kıyamet yadigâri.

Risâlenin Hâşiyesinde bulunan metin:

Derkenar: Kâğıdı kitrelemek bir miktar zamgı suda ıslatıp hallola ba'dehu süzüp kâğıdı ol sudan çekip kurudukta mühr olursa a'lâ olur.

Nev'-i diğér. Bir çömlek içine su doldurup yanmış yarım dirhem şabı içine koyup ateş kenarında uzaktan kaynatıp sülüsânı gidince ba'dehu bir fincan nişâyâ on beş fincan su ile nişâ kokusu zail olunca kaynatılar. Ba'dehu beş yumurta beyazını süpürge ile kesilince çalkayalar. Lakin şablı suyu âher ocakta iken koya. Bادهu

indirip bir parmak dayancak miktarı soğuduktâ zikrolunan yumurtayı içine koya, a'lâ âhar olur.

Diğer Sandoros elli dirhem bezir yağına yirmi veya yirmi beş veya otuz dirhem sarı çam sakızı katıp büyük çömlek içinde koruyla kaynatıp daim bir ağaç ile karıştırı. Tâ rengi kararıp talavetçe ilik gibi çekile çıkarıp ba'dehu süzülecek yere evvel kara tutkal suyu sürüp kuruta. Sonra süreler. Kuruyup gayet mücella ola.

Kağıt rengin itmek: Elma yaprağın bir gece kaynatıp suyuna kâğıdı çekeler. Aselî renk ola. Kurt kulağına zaferanı katarlar yeşil ola tıla edip muhkem mühre vursalar gayet latif olup iki üç defa bir pare şâb ile bakkamı kaynatıp kâğıdı çekeler, kırmızı ola süsen suyuna şâb suyun katarlar, çemenî ola. Süsenin gök çiçeğini devşirip ammâ sarıcaların ayıralar. Zira sarıya mail olur. Ve ondan sonra sıksalar, bir bezden süzeler. Bir yassı nesne içine koyalar, kâğıdı çekeler, eğer azıcık olursa bir defa dahi çekeler, safi yeşil ola. Bademin yeşil yaprağın birer birer koparalar, sıkalar, limoni renk ola. Usfurun kırmızısın çivide çekeler yeşil olur safi çivide kâğıdı çekeler, asumani renk ola. Usfuri bir bezden torba içine koyalar, ısıcak su içine koyalar, gayet ıslana, tası torba sıkalar, sarı suyu çıkar. Ol suya kâğıdı çekeler, limoni renk ola. Ondan sonra ol sarı rengi gide, kırmızı renk çıka, ona kâğıdı çekeler, al renk ola, koyu al olur. Sonra kırmızı ola.

Aktarlarda saruca ağaç derler, bir ağaç vardır. Onu alıp muhkem sahk ideler, süzüp kâğıdı çekeler, sarı olur. Her ne renkli kâğıdı gayrıya çekeler, bir gayrı renk olur. Benefşe yaprağın mürverin yine tohumun sıkıp kâğıdı çekeler, benefşe renk olur. Eğer içine bir miktar şâb katasın, asumani renk olur. Yeşil kâğıdı sirkeye çekesin bir türlü renk dahi olur. Terkib-i reng-i nakkâşandır. Usfur rengini sirkeye çeksen, benefşe renk olur. İsfidacı mermer üzerinde su ile ezesin ve bir miktar yumurta sarısın katıp muhkem halledesin, a'lâ beyaz boya olur. Kızıl renge çivid-i Lahor katicak çengârî renk olur. Ruğan-ı zerencine çivid-i Lahor katicak a'lâ yeşil olur. Ammâ mermerde ezilmek şarttır. Ruğan-ı zerencine mermerde su ile ezilse ve bir miktar yumurta sarısı katıp halledicek a'lâ sarı renk olur.

Yağlı kâğıdı ıslah. Nişadırı ince sahik edip kağıt üzerine ekip bir nemnâk mevzie koya. Bir zamandan sonra bir pak bez ile silip ba'dehu yazılsa ıslah olur.

Sefidaca çivid-i Lahor koyup mermer üzerinde ezilecek ve bir miktar yumurta sarısın katıcak, a'lâ mâî renk olur. Ziyade çivid-i Lahor katıcak a'lâ laciverdî renk olur. Südleğene sefidâç katıcak be-kavl-i üstad âl renk olur. Havanda dövüp mermer üzerinde su ile ezip ve bir miktar zamg-ı Arabî karıştırıp yazı yazıp kurutup üzerine altın sürüp muhkem mühreleye ol yazı altın gibi olur. Sefidac ile birbirine halt edip mermerde katılırsa a'lâ nefi mürekkep olur. Ruğan-ı zerencine lacivert katıcak ziyade çemeni mürekkep olur. Ziyade çivid-i Lahor katılırsa a'lâ nefî mürekkep olur. Zaferan ile jengârı bir yerde katılırsa a'lâ yeşil mürekkep olur. çivid-i Lahori sirke katıcak benefşe renk sirke sefidac katıcak la'l renk olur.

Sencefiriye zaferan katıcak gülgûnî renk olur. Ruğan-ı zerencine sefidâc katıcak çivid renk olur. Çingâriye zaferan katıcak yeşil renk olur. Jengara sefidâc katıcak çemenî renk olur. ??? sefidâc katıcak rehayî renk olur. Sencefiriye kara katıcak çingârî olur. Senceferiye revgan-ı zerenc katıcak narenci renk olur. Ve eğer siyah mürekkebi sefidâc ile memzûc eyleseler habeşi renk ola. Ve her mürekkep bir şîri mürekkep ile memzûc olsa bir gayrı şekil mürekkep olur. Hangi mürekkep ziyade ise ol mürekkebin rengi galip olur. Eczalar dahi böyledir. Mesela sürh ile sefidâc memzûc olsa gülgûnî renk peyda olur. Sefidâc ziyade oldukça açık olur. Sürh ziyade oldukça kırmızı olur.

Lâkin gülgûnî mürekkeplerin ile esfidin içtimaında dahi ziba ola. Usûl-i terâkîb-i envâ-ı midâd beyanındadır. Terkib-i midâd siyah göyünmüş mazı yirmi dirhem zâc sürh on iki dirhem zamg-ı Arabî yirmi dirhem şeker-i nebat on iki dirhem zaferan bir dirhem hıllu'l-hamr elli dirhem mâ-i safi üç yüz altmış dirhem ela mazıyı döküp gubar edip zikrolunan safi su ve hıll içine koyalar. Bir gece dura ondan ince ve sık bezden süzüp çirkini yabana atalar. Ba'dehu ... icrayı dahi başka başka muhkem döküp ince bezden geçirip evvela içine koyalar. Bir gece dura. Ondan bir yeşil ??? koyup kifayet miktarı tahrik edeler.

Tâ ki gereği gibi memzûc ola. Ondan sonra şişeye koyup birkaç gün güneşte durdukta a'lâ has siyah mürekkep ola. Terkip. Midâd-ı beyaz sefidâcı mermer üzerinde darb ile muhkem ezip kifayet miktarı zamg-ı Arabî ile istimal eyleyeler. A'lâ beyaz mürekkep olur. Terkip. Midad-ı gülgûnî yerle sefidâcı beraber alıp mermer üzerinde sarp sirke ile muhkem ezip zamg katıp istimal edeler. A'lâ gülgûnî mürekkep olur. Terkip. Midâd-ı asumani Çividin lahorundan ve sefidâc beraber alıp mermer üzerinde sarp sirke ile muhkem sahk edip zamg suyu ile istimal edeler, a'lâ midâd-ı asumani olur. Midâd-ı asumani çivid-i lahor ve sefidâcdan beraber alıp mermer üzerinde sarp sirke ile muhkem ezip kifayet miktarı zamg suyu ile istimal edeler. A'lâ midâd-ı asumani ola. Yani mâî olur sıfat-ı hill-i laciverdi alıp mermer üzerinde sarp sirke ile muhkem ezip ondan sonra malum kaide oldur ki döğölüp hallolmuş laciverdi sırlar çanağa koyup su ile vafır tahrik edip bir miktar sabredeler ki durula ondan sonra ol suyu sünger ile alalar. Veyahut dökeler. Birkaç defa böyle edeler. İçinde taş toprak çöp eseri kalmayıp safi lacivert kala. Ondan sonra tozdan zerrattan sıkılıp vakt-i hacette zamg suyu veya tutkal suyu koyup kıl kalem ile kalem üzerine koyup istimal ede. Nitekim nüsha-i siyahi-i Yakût da denilmiştir.

Kırmızı muhkem sahk edip ve yumurtayı sıcak kül içinde pişirip akını bir sırçalı yahut çanak içine ağaç el ile üç gün aklık gibi sahk edip tamam halloldukta ba'dehu döğölmüş kırmızı içine koyup tekrar ezip hamur gibi ola. Âdet üzere zamg koyup yongasız istimal oluna. Sair boyalar dahi buna kıyas oluna.

İzale-i hat için mücerrebdır. Şabb-ı Yemeni ve kibrit-i ebyaz ve mazu ki bunlardan birer dirhem döküp şaraptan hâsıl olmuş sarp sirke ile sahk edip gölgede kurutalar. Vakt-i hacette yazıya süreler hattı mahvede. Bu husus tecrübe olmuştur. O sefidâc ve makal-i ezrak ve kibrit-i asfer her birinden beraber alıp sarp sirke ile muhkem sahk edip tahminen fındık denlü daneler eyleyüp kurutalar. Vakt-i hacette tedriç ile yazıya süreler. Hat zail ola, hiç belli olmaya. Ba'de'l-cifaf belli olmayan hatlar beyanındadır. Zâcî düz ile ezip beyaz kağıt üzerine hatt-ı kütüp olunsa ba'de'l-cefâf belirsiz ola vakt-i hacette suya batıralar. A'lâ siyah peyda ola. Sığır sütünü ger hubbille halledip hatt-ı kütüp olunsa ba'de'l-cifaf belirsiz ola. Vakt-i hacette toprak

süreler. A'lâ nohudi hat peyda ola. Mazıyı su ile ezip hatt-ı kütüb olunsa ba'de'l-cifaf belirsiz ola. Vakt-i hacette şâb suyuna batıralar. A'lâ siyah hat peyda ola.

Bâlâ-yı sahifeye tahri oluna

Amel-i mürekkeb-i la'lî

Kırmızı muhkem sahk edip ve yumurta kül içinde pişirip ağaç veya bir sırçalı içinde ağaç ile aklık gibi sahk ede. Tamam revgan gibi hall ola, Ba'dehu ol döğülmüş su içine koyup tekrar soğuk hamur gibi olunca üzere zamg koyup istimal ola sair levnelerde de istimal oluna.

Turuncu sıkıp suyla hatt-ı kütüb olunsa ba'de'l-cifâf belirsiz ola. Vakt-i hacette oda karşı tutalar. A'lâ nohudi hat peyda ola. Beyaz şabı su ile ezip hatt-ı kütüb oluna, ba'de'l-cifaf belirsiz ola. Vakt-i hacette üzerine kağıt külü ekilse a'lâ mâî mürekkep peyda ola. Koyun sütü ile hatt-ı kütüb olunsa ba'de'l-cifaf belirsiz ola. Vakt-i hacette üzerine toprak saçalar. A'lâ nohudi hat peyda ola. Nişadırı ezip hatt-ı kütüb olunsa ba'de'l-cifâf belirsiz ola. Vakt-i hacette ateşe tutalar. A'lâ siyah hat peyda ola.

Terkîb-i âhar sade. Altı tane yumurtanın sarısını alıp akını ala bir pak toprak çanak içinde incir sütüyle kese, kesmenin tarıkı oldur ki bir iki incir budağın içine doğraya. Birkaç incir budağın dahi tahrik köpürte. Bir gün ya iki gün bu minval üzere karıştırı. Ta ki kesile. Badehu bir parerek şabı pişirip sahk edip bezden geçire badeza bir parelik şabı varlı su ile bir toprak tencere içinde kor üzerinde durmayıp karıştırı ki nişa rayıhası kalmayıp paluze gibi ola badehu içine kırmızı kuru su ile şabı eke biraz onu karıştırı. Ondan sonra dahi karıştırı. Parmak miktarı ola. Ba'dehu yumurta içine koya. Ondan yine karıştırı. Soğudukta bir üç gün dura. Ta ki çürüye kâğıda bir iki üç defa süreler. A'lâ âhar olur.

Terkîb-i Cerr-i La'li

Kırmızı lök birle mermer üzerinde sahk edip bir miktar zamg-ı Arabî dahi böyle karıştırı. Ba'dehu çöğeni bir fincan içinde suyula ıslayasın. Bir sarı su çıkar. Mezkûr suyu alasın, süzesin. Ol suyla kırmızı bir kalaylı kaptı kaynatasın. Ta ki kırmızı suyu rengi suya çıka. Bir koyu karye mail kızıl renk su olur. Mezkûr su üzerine şabı

pişirip sahk edip saçasın. Ve bir nesne ile karıştırasın. Ba'dehu bir keten bezden süzesin. A'lâ revgan-ı la'lî renk oldur hıfz edip vakt-i hacette istimal edesin. Safrayı ve dane zırnıh gayet sarısın öğütleyip mermer üzerinde sahk edesin. Bir miktar zamg-ı Arabı bir fincan içine koyup eridesin badehu evvel su içine ve tane zırnıhını koyup bir miktar dahi ezesin. Ba'dehu bir âhar bir fincana keten bezden süzüp istimal edesin. A'lâ safrayı reng-i sabr olur.

Mürekkebi Sebz (yeşil)

Zırnıh-ı zehebî	Çivid
4 dirhem	4 dirhem

Mürekkebi Zerd (sarı)

Selifun	Zırnıh-ı zehebi
1 dirhem	1 dirhem

Mürekkebi Çemeni (ot yeşili)

Zencar	Zaferan
2 dirhem	2 dirhem

Mürekkebi Firuzi

Zencar	Sefidâc
3 dirhem	2 dirhem

Mürekkebi Gül ü Şeftali

Lök	Sefid
4 dirhem	4 dirhem

Mürekkebi Asumani

Çivid	Sefid
2 dirhem	2 dirhem

Tamam mermer üzerinde sahkdan sonra zamkla âdet üzere halt edeler.

Amel-i Mürekkeb La'li:

Kırmızı muhkem sahk edip mürdeyi ısıcak kül içinde pişirip ağrı bir sırçalı veya ağaç çanak içinde ağaç el ile üç gün aklık gibi sahk edip tamam revgan gibi hallola. Ba'dehu ol dövülmüş kırmızı içine koyup tekrar ezip soğuk hamur gibi ola. ... üzere zamg koyup istimal oluna. Koyu midad olursa kırmızı ziyade koyula.

Mürekkeb-i Tavusi

Zamg	Mazı	Dude	Zac	Zaferan
10	10	2	3	1

Terkib-i midad-ı siyah

Neft yağının dûdesin ve bezir yağının dûdesin terkip olunup a'lâ siyah mürekkep olur. Su içinde dursa vafır rengi mütegayyir olmaz.)

(12) Terkib-i Mürekkeb La'fî

Üç ükiyye suyu birini çömleğe koyup nısf dirhem çöğeni sahk edip bir bez içine koyup çömleğe vaz' ile suyun nısfı gidince kaynaya. Ba'dehu bezi çıkarıp bir dirhem lotri sahk edip suyun içine koya. Yirmi dakika miktarı kaynaya. Ba'dehu beş dirhem kırmızı muhkem sahk edip çömleğe koya. On beş dakika miktarı dahi kaynaya. Ba'dehu çömleği indirip bezden süze. Ba'dehu bir çekirdek şâbı sahk edip koya karıştıra bir mahalle koyup süzüle suyun ala ta kuruyunca.

Sâbit-i Mürekkeb-i Siyah

Mazi	Müressafî	Enzut	Efitmon	Şap
50 dirhem	10 dirhem	5 dirhem	5 dirhem	Bir miktar

Bundan başkaca her birini su ile kaynatıp ba'dehu cümlesini bir yere katıp süzüp içine bir miktar mürekkep karıştırıp istimal edeler.

Diğer

Mazi	Müressafi	Efitmon	Enzut	Zağ Toprağı	Mersin Yaprağı	Demir hurdesi
100	5	15	5	50	20	20

Şap	Rastık taşı	zâc-1 Kıbrisi	Sirk	Mâ-i Safi	Nişadır
2	6	50	100	200	1

Sarı

El-ebheri kaynatıp suyuna kâğıdı çekseler sarı olur. Bir miktar şeb katılırsa açık sarı olur. Zerde çöp dahi bu surette olursa sarı olur. Zaferan suyu dahi boyadır.

Yeşil

Susam çiçeğin kaynatıp yahut sıkıp suyuna kâğıdı çekseler yeşil olur.

Limoni

Usfurun (Aspir'in) yeşil yaprağını alıp sıkalar üslub-ı sabık üzere çekeler, limoni renk olur.

Yeşil

Usfurun (Aspir'in) kırmızısın çivide çekeler yeşil olur.

Mor Âsumani Çivid Rengi

Gelincik çiçeğini sıkıp suyuna kağıt çekeler, mor olur. Bir miktar şeb katsalar asumani olur. Çivit suyuna çekseler çividî renk olur.

Limoni

Usfuru bezden bir torba içine koyup sıcak su içine koyalar, torbayı sıktıkça sarı suyu çıkar, ona kâğıdı çekeler, limoni renk olur.

Al

Ondan sonra ol sarı renk gide, kırmızı renk çıkar. Kâğıdı çekeler al renk olur. Evveli koyu olur. Sonu gül tutkalı olur.

Narenci

Saruca ağacı dövüp su ile kaynatıp kâğıdı çekeler, narenci renk ola.

Benefşe ve asumani

Benefşe yaprağın mürverin siyah tohumun sıkıp kâğıdı çekeler, benefşe renk ola, bir miktar şeb katılsa asumani olur.

Jengâr

Jengârı döğüp ıslatıp bir miktar tutkal suyuyla dura ba'dehu kâğıdı çekeler jengâri renk olur.

Yeşil kâğıdı sirkeye çekseler bir türlü renk olur.

Terkib-i mürekkeb

Yeşil

Zırniha çivit katılsa yeşil olur.

Bu Tâlibine dahi böyledir.

Jengâra bir miktar zaferan (safran) izafe olunsa açık yeşil olur.

Gülgûnî

Sürh sefidâc memzûç olsa gülgûnî olur.

Habeşî

Sefidâca mürekkep katılsa habeşi renk olur.

Mürekkeb-i La'fî

Kırmızı (5) çöğen (1) lukur (2) ab-ı safi (saf su) (2) bir müddet çömleğin içine iki ukiye (200g) su koyup ba'dehu iki dirhem çöğeni dövüp ateşte iki taşım kaynatıp ba'dehu ateşten indirip bir miktar durdukta ol suyu bir sıkıca bezden süzüp ba'dehu yine ateşe koyup üç taşım miktarı kaynatıp ba'dehu indirip der-akab kırmızı az az biber gibi çömleğe koyup karıştıra ba'dehu ateşe koyup kahve köpüğü kesilinceye kaynatıp ba'dehu bir mikdar durdukta soğusa sahk olmuş lotru az az ekip karıştıra. Bir miktar durdukta bir kebir kâseye süzüp duruldukta bir âhar kâseye süzüp duruldukta yine bir âhar kâseye süzüp kâse dibinde süzüleni alıp kurutup mürekkeb-i la'l olur.

İzale-i hat

Esfidâc makall-i ezrak kibrit-i asfer beraber olup ba'de's-sahk sarp sirke ile tahmîr edip fındık gibi haplar edip kurudukda tedriç ile yazı üstüne bir miktar vuralar hat zail olur.

Beyaz kâfuru şem'-i aseli ısıtıp yumuşak oldukda kâğıdı nemnâk eyleyip yazı üstüne birkaç kere basalar, hat zail olur. Mastaki çiyneyip vech-i muharrer üzere amel olunsa izale-i hat eder.

Çiğnenmiş sakız suyu ile kâğıdı ve yazıyı ıslatıp üzerine pak kuru kağıt koyup ba'dehu sıcak demiri üzerine basalar, hat zail olur.

Hatt-ı mahfi

Zâcı tuz ile ezip beyaz kağıt üzerine ketbolunup ba'de'l-cifâf suya batıra, a'lâ siyah hat peyda ola. Nişadır ile ketbolunsa vaktinde ateşe tutalar siyah hat olur.

Sığır südünü kireç ile halledip vaktinde suya batıra siyah hat ola.

Mazı suyu ile ketb ba'dehu şab suyuna yatıra, siyah hat ola.

Turuncu sıkıp suyuyla ketb ba'dehu ateşe tuta, sürh hat ola.

Soğan suyu dahi ateşe tutuldukta böyledir.

Beyaz şabı su ile ezip ketb ba'dehu üzerine kağıt külü ekilse sarı ola.

Koyun sütü ile ketb ba'dehu toprak saça, nohudi hat ola.

Öküz ödünü su ile ezip ketb ba'dehu zırnıh ekeler, sarı hat olur.

Mihek taşını yumurta akıyla ezip hat ketbolunup ba'dehu üzerine meskûk altın sürülse altın hat peyda ola. Yumurta akı yerine zamg dahi olur.

Kaplumbağa ödünü ezip hat ketbolunsa gündüz belirsiz olur ammâ aya karşı gece ile a'lâ hat peyda olur.

Kemik Boyamak

Bir bakır kabın içine bir miktar bakır talaş koyup bir miktar yoğurt suyun katıp bir miktar nişadır koyup ba'dehu kemiği içine bırakıp on beş gün geçesiye dura, gayet yeşil renk olur.

Bakkamı kaynatıp içine meşe külünün suyunu katıp kâğıdı çekeler, kırmızı olur. Mor bakkamı kaynatıp ondan sonra cengârı ıslatıp sonra cengârı çeke, mâî olur. Kâğıdı evvel sarıya ba'dehu çivide çekeler yeşil olur.

Mor bakkama çekip sonra şab suyuna çekseler mor renk olur.

Mürver yemişi cemedip bir çömleğe koyup su ile kaynata, ba'dehu süzüp soğudukda mor renk olur. Bir miktar şeb korsun lacivert olur. Eğer ziyadece korsan Acem mâîsi olur.

Soğan kabuğunu su ile kaynatıp kâğıdı çekseler, samani renk olur.

Lale yaprağı ile kâğıdı boyasalar a'lâ yeşil olur. Yeşil

Gelincik çiçeği ile boyasalar latif mâî olur. Mâî

Kurt kulağı ki tabaklarda olur kaynatıp bir miktar güllab katsalar a'lâ yeşil olur.

Kırmızı kâğıdı kurt kulağı suyuna çekseler sût mâî olur.

Susam şükûfesini cemedip kaba koya üzerine üç dirhem beyaz sût koya, safi suyla tabh eyleyeler, çimenî yeşil olur. Şab koymayıp havanda döve safi ola kâğıdı çekeler, mâî renk olur.

Amel-i Ebrî

Evvela iki adet sığır ödünü alıp birer şişeye vaz' ve ağızlarını kapayıp gübre içine defnoluna. İki gün iki gece birisi ve diğeri üç gün üç gece durup ba'dehu ezilmiş çivit ve lök boyları kapaklı kâsede yoğurt gibi suluca dura. Yüz dirhem ıslanmış kitreyi süzüp bir arşın sandık içine vaz' oluna. Mutedil salep kıvamında ola. Ba'dehu boyalardan bir fincana konulup öd dahi derununa vaz' ile tecrübe oluna ki gayet yapılırsa boya az yapılırsa boya az yayılırsa öd koyalar bu suret düz hatip ebrîsi suretidir ki alet-i ma'hûd ile boyayı döküp iktiza ederse etrafından ince kağıtlar ile alına derununa çiçek vaz' olunmak matlup ise elvan boyayı süpürge çöpü yahut ona mümasil bir şey ile koşulup ba'dehu ayine ile resim yapıla.

Çiçekli olursa kitre koyuca ola hatip ebrisi olursa salep kıvamında ola. Ba'dehu kâğıdı üzerine basıp hava kalırsa bir keskin ayine ile delinirse havayı ref eder.

2.1.2. Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle¹¹⁵

Eserin adı	Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle خطك قواعد وتاريخه دائر رساله			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü		Envanter Numarası	
	Millet Kütüphanesi – Ali Emiri		804	
Dili	Osmanlı Türkçe	Tarihi	Telif	-
			İstinsah	H. 1141
Müellifi	Mehmed b. Tâceddin	Müstensihi	İbrahim Namık ¹¹⁶	
Eser Ebadı	20x15 cm.	Yazı Çeşidi	Nesih	
Varak Sayısı	19	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	1a-19b	
Satır Sayısı	11	Mürekkebi	Söz başlarında, âyet ve hadislerde kırmızı, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır.	
Cildi	Zencirekli, salbekli, alttan ayırma şemseli ve kahverengi deri ciltlidir. Şirâzesi dağılmıştır.			
Tezhip	Serlevha tezhipli ve bütün varaklara altın cetvel çekilmiştir. Cümle aralarında durak gülleri bulunmaktadır.			
Mühür ve Notlar	Zahriye ve ferağ sayfalarında Ali Emîrî Efendi'nin vakıf mührü vardır. Risâlede kalemin yapısı ve özellikleri, kalemin açılması ve yontulması, kalemin kat' ve şakk edilmesi; hattın ortaya çıkışı, gelişmesi, yayılması ve hat neveleri hakkında bilgi verildikten sonra, harflerin tek başına ve terkipler hâlindeki yazılış şekilleri anlatılıp uygulamaları da metnin dışında gösterilmektedir			

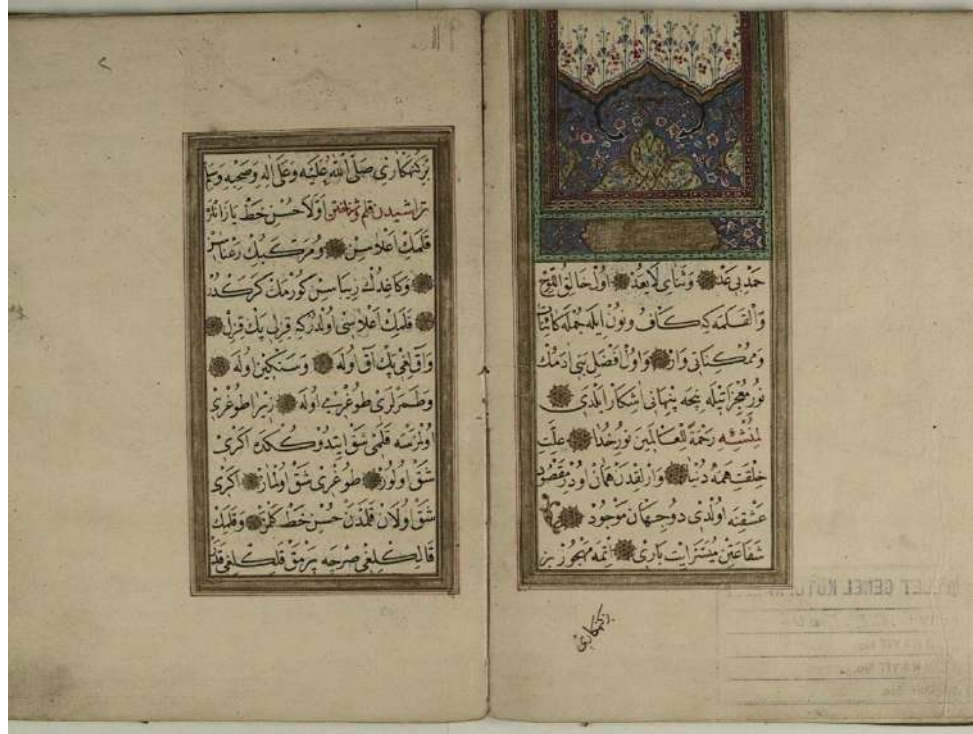
¹¹⁵ Risâlenin başka bir nüshası tespit edilip bilgi formu oluşturulduktan sonra bu risâlenin devamında eklenmiştir.

¹¹⁶ İbrâhim Nâmık, hüsn-i hattı Hüseyin Hablî (ö. 1774/1157H.)'den ve Seyyid Abdullah Yedikuleli (ö. 1731/1144H.)'den meşk ederek icâzet almış, özellikle celî ve müsennâ yazıda çok başarılı olmuş bir hattattır. (Rado. Şevket, Türk Hattatları. s. 90)

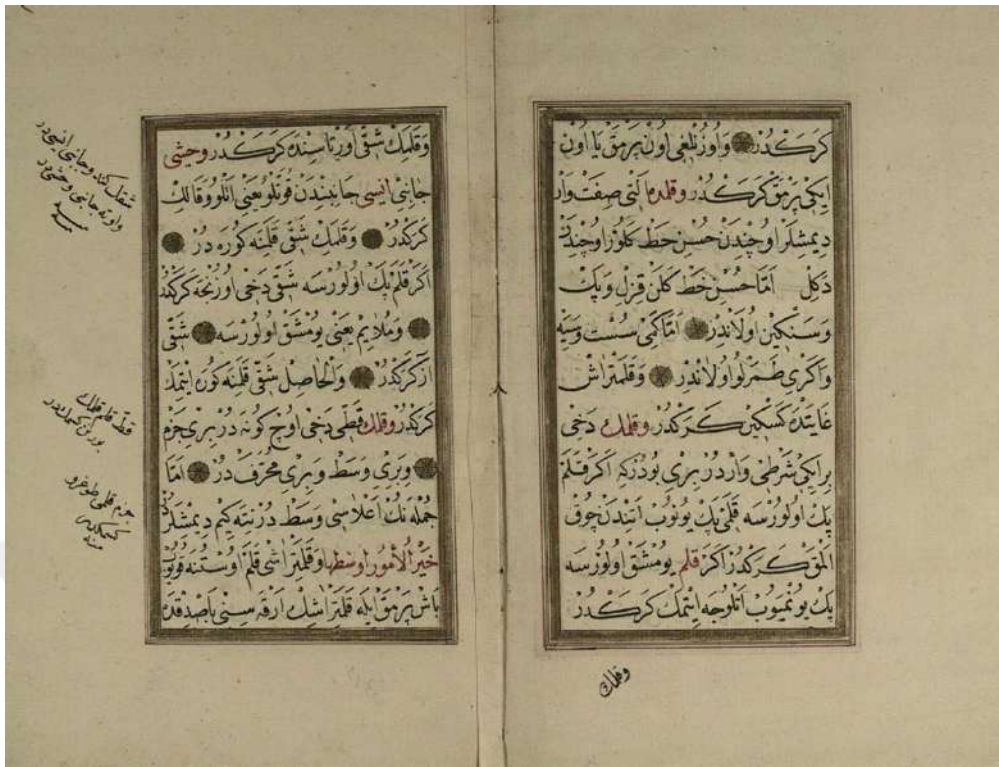
Risâlenin Görünümü:

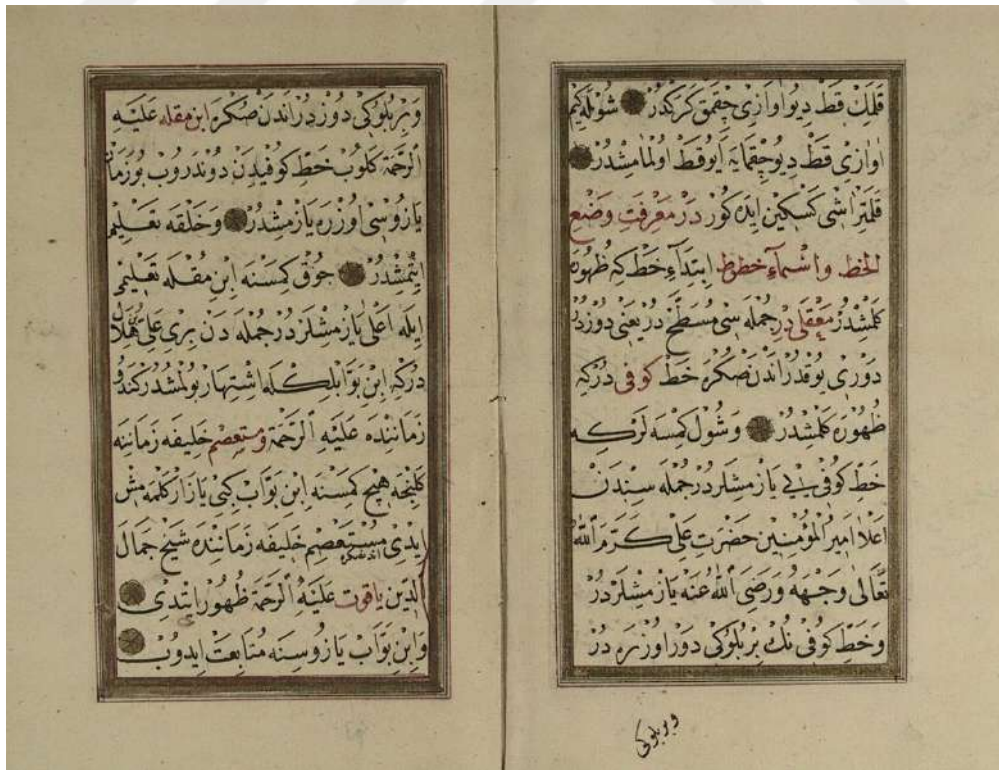
Resim-34: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 1a sayfası

Resim-35: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 1b-2a sayfaları.

Resim-36: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 2b-3a sayfaları.

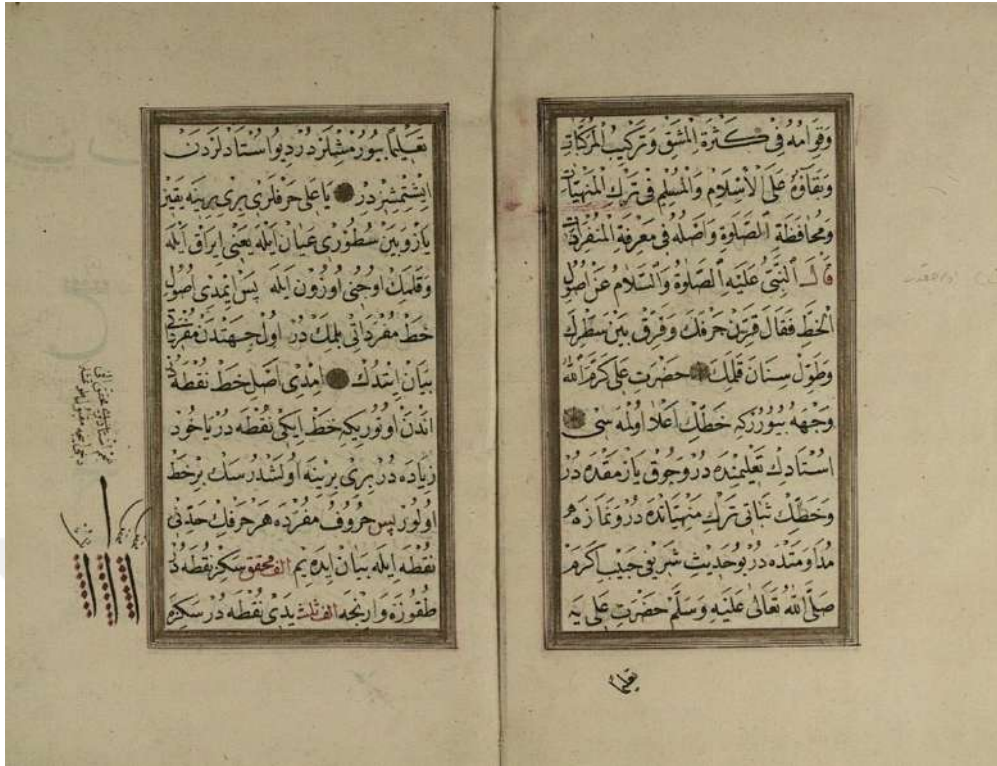
Resim-37: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 3b-4a sayfaları.

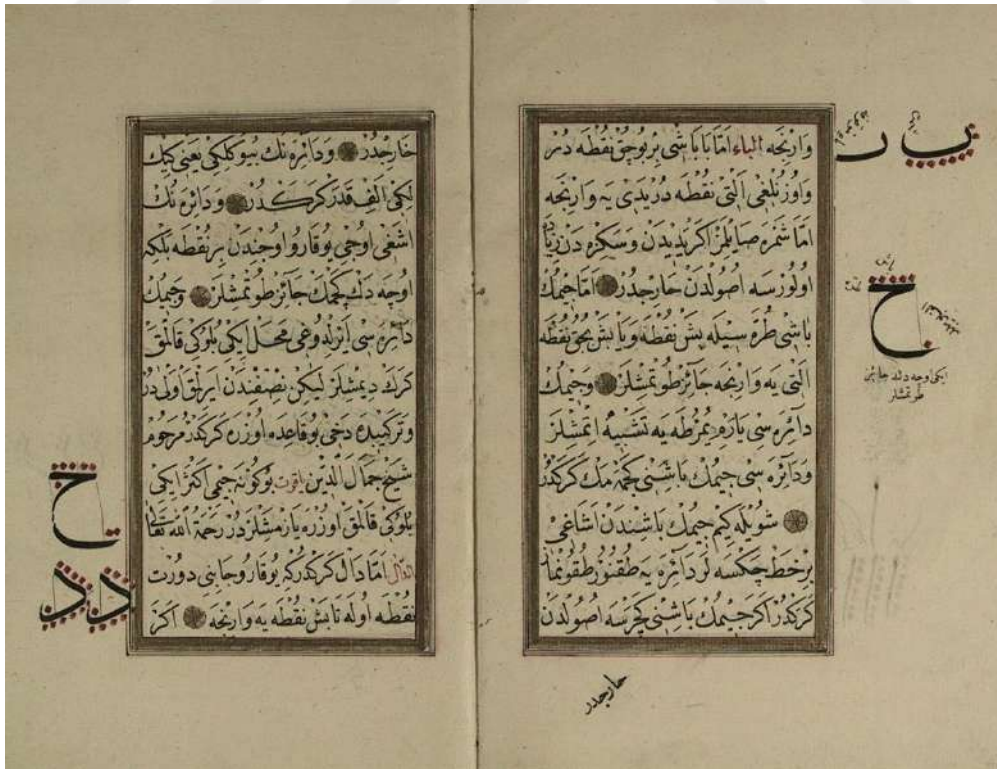
Resim-38: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 4b-5a sayfaları.

Resim-39: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 5b-6a sayfaları.

Resim-40: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 6b-7a sayfaları.

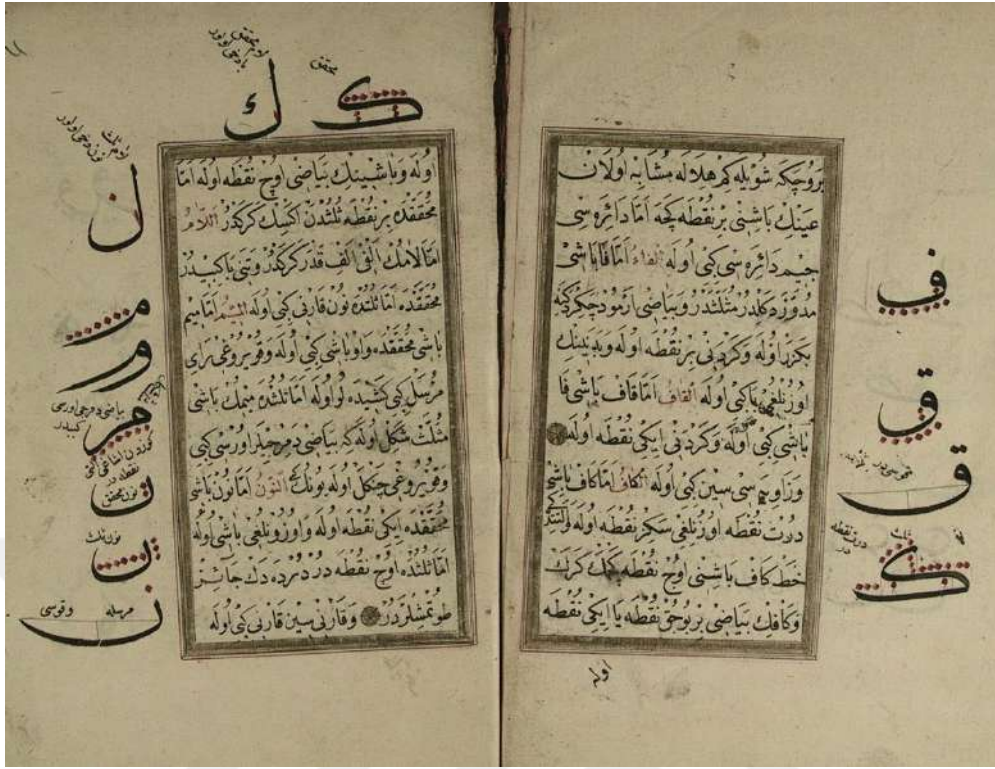
Resim-41: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 7b-8a sayfaları.

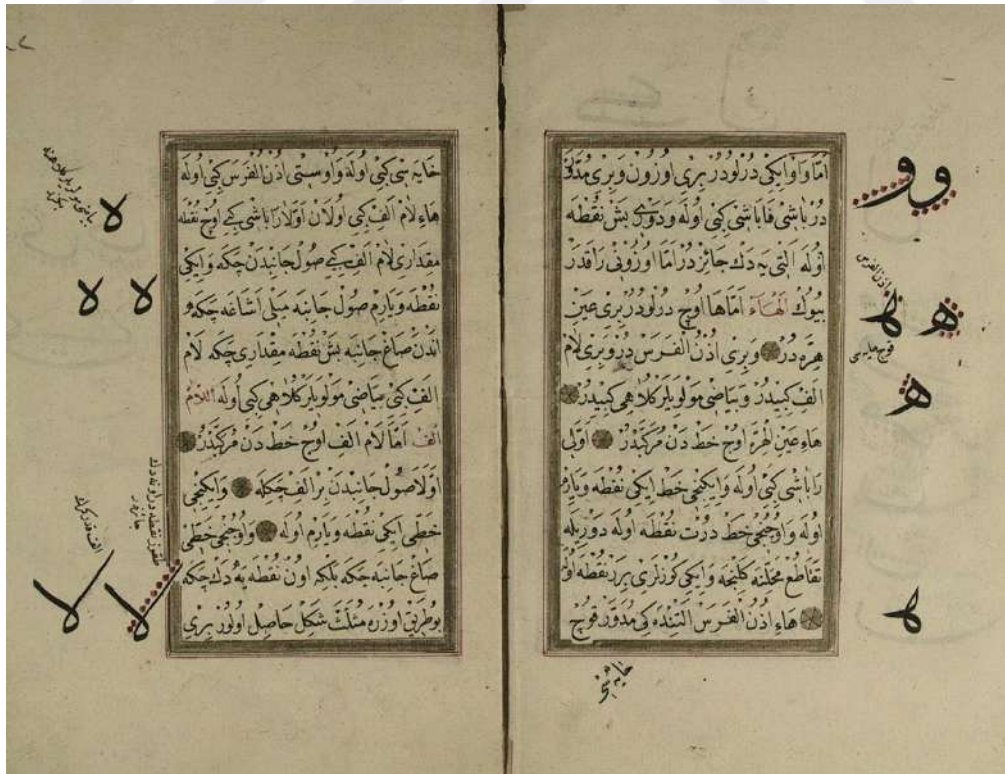
Resim-42: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 8b-9a sayfaları.

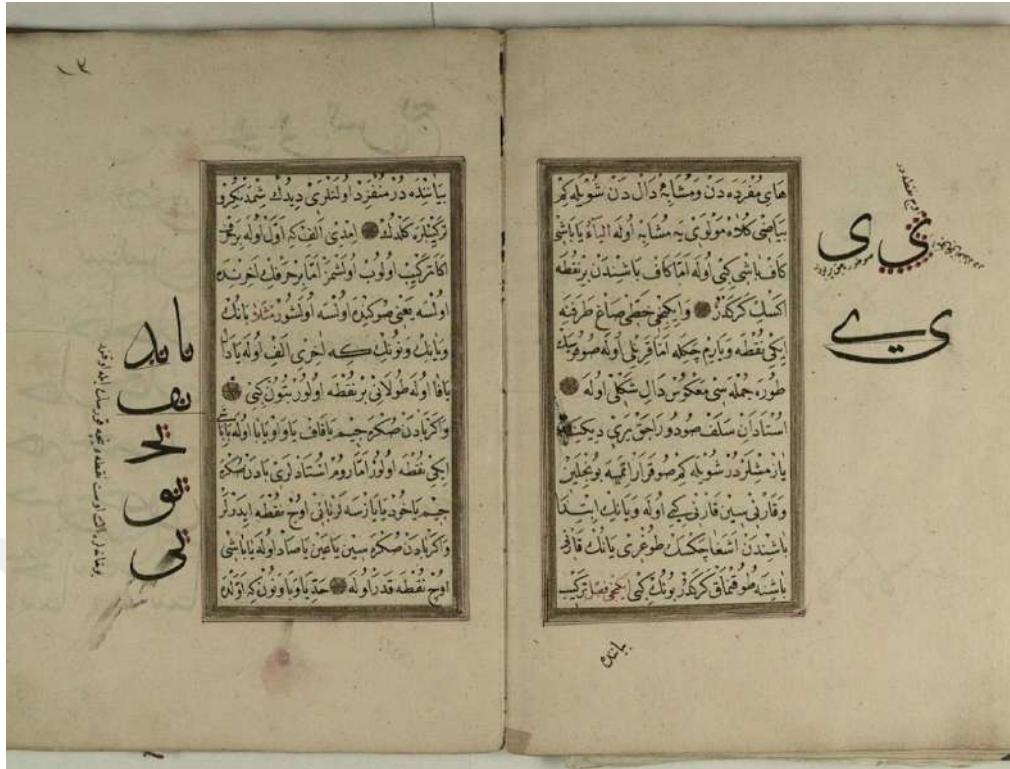
Resim-43: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 9b-10a sayfaları.

Resim-44: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 10b-11a sayfaları.

Resim-45: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 11b-12a sayfaları.

Resim-46: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 12b-13a sayfaları.

Resim-47: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 13b-14a sayfaları.

Resim-48: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 14b-15a sayfaları.

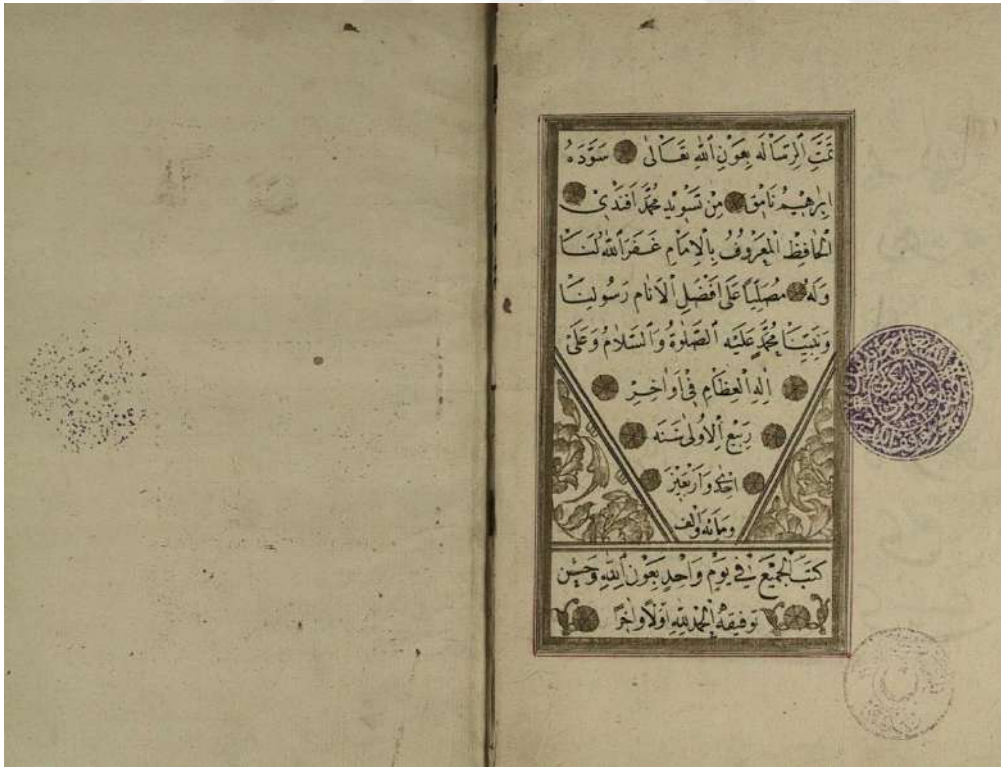

Resim-49: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 15b-16a sayfaları.

Resim-52: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 18b-19a sayfaları.

Resim-53: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 18b sayfası.

Risâlenin Transkripsiyonu:

Bismillahirrahmanirrahim

Hamd bî a'd ve sena-i lâ yua'd ol hâliki'l-levhi ve'l-kaleme ki kâf-u nûn ile cümle-i kainat ve mümkinâtı var ve ol efdali beni Âdem'in nûr-i mucizâtiyle pençe penhayi âşikâr eyledi. Limünşi'ihî; "Rahmeten lil'alemîn nûru hüda, illeti hilkatı heme-i dünya, varlıktan heman O'dur maksud, aşkına oldu du cihan mevcut, şefaatin müyesser et bari, etme mahcur ben bir günahkâri" sallallahu aleyhi ve ala âlihi ve sahbihi ve sellem.

Traşiden kalem ve şenahten:

Evvela hüsn-i hat yazanlara, kalemin a'lâsını, ve mürekkebin r'anasını ve kâğıdın zibâsını görmek gerektir. Kalemin a'lâsı oldur ki kızılı pek kızıl, ve aklığı pek ak ola. Ve sengin ola ve damarları doğru ola zira doğru olmazsa kalemi şak ettikçe eğri şak olur. Doğru şak olmaz. Eğri şak olan kalemden hüsn-i hat gelmez. Ve kalemin kalınlığı serçe parmak kalınlığı kadar gerektir. Ve uzunluğu on parmak ya on iki parmak gerektir.

Ve kalemde altı sıfat var demişler; üçünden hüsn-i hat gelir, üçünden değil. Ammâ hüsn-i hat gelen kızıl ve pek ve sengin olandır. Ammâ kimi süst ve siyah ve eğri damarlı olandır.

Ve kalemtırâş gayet keskin gerektir. Ve kalemin dahi bir iki şartı vardır; biri budur ki eğer kalem pek olursa kalemi pek yonup etinden çok almak gerektir eğer kalem yumuşak olursa pek yonmayıp etilce etmek gerektir. Ve kalemin şakı ortasında gerektir. Vahşi canibi ünsi canibinden kuvvetli yani etli ve kalın gerektir. Ve kalemin şakı kalemine göredir. (Haşiyede: şakın kendi canibi ünsidir ve öte canibi vahşidir) eğer kalem pek olursa şakı dahi uzunca gerektir. Ve mülayim yani yumuşak olursa şakı az gerektir. Velhasıl şakı kalemine göre etmek gerektir. Ve kalemin kattı dahi üç kûnedir biri cezm ve biri vasat ve biri muharreftir. (Haşiyede: kattı kalem kalemi kesmektir. Cezm kalemi doğru kesmekte) Ammâ cümleinin a'lâsı vasattır, nitekim demişlerdir; "hayrû'l-umûri evsatuha" ve kalemtırâşı kalem üstüne koyup baş parmak

ile kalemtırışın arkasını bastıkta kalemin “kat” diye avazı çıkmak gerektir. Şöyle ki avazı “kat” diye çıkmaya iyi kat olmamıştır. Kalemtırışı keskin ede kör.

Der marifeti vaz’-ı’l-hat ve esma-i hutût: ibtida-i hat ki zuhura gelmiştir ma’kılîdir, cümlesi musattahtır yani düzdür devri yoktur. Ondan sonra hattı kûfîdir ki zuhura gelmiştir. Ve şul kimselerki hattı kûfîyi yazmışlardır cümlesinden a’lâ Emîrû’l-Müminîn Hazreti Ali kerremellahu vechahu ve radiyellahu anh yazmışlardır. Ve hattı kûfînin bir bölümü iki devr üzeredir ve bir bölümü düzdür. Ondan sonra İbn-i Mukle aleyhirrahme gelip hattı kûfîden döndürüp bu zaman yazısı üzere yazmıştır. Ve halka talim etmiştir. Çok kimsene İbn-i Mukle talimi ile a’lâ yazmışlardır. Cümleden biri Ali b. Hilaldir ki İbn-i Bevvâlıkla iştihar bulmuştur kendi zamanında aleyhirrahme. Ve Musta’sım halife zamanına gelince hiç kimse İbnü’l-Bevvâb gibi yazar gelmemiş idi. Ondan sonra Musa’sım halife zamanında Şeyh Cemaleddin Yâkût aleyhirrahme zuhur etti. Ve İbnü’l-Bevvâb yazısına mütabaat edip İbnü’l-Bevvâb gibi yazar oldu. Ondan sonra kalem kesmesini tağyir eyledi. Emîrû’l-Müminîn Ali kerremellahu vechahu kelamı üzere kalemin ucunu uzun ve etli ve kattı kalemi muharref kesti. Şöyle kim yazı yazarken avaz gelirdi. Yani cizridardi İbnü’l-Bevvâb zamanında kattı kalem cezm üzere idi onun için yazıları latif ve nazik değildi. Ammâ Kibletü’l-Küttab Şeyh Cemaleddin Yâkût aleyhirrahme kattı kalemi tağyir eyledi hattı dahi mütağiyir oldu. Zira hat kaleme tabidir. Kalem a’lâ ise hat dahi a’lâ olur. Eğer kalem müradca olmazsa her nedenli cid-u cehd eylesek kem kalemden hüsn-i hat gelmez. Bu sebeptendir ki Şeyh Cemaleddin Yâkût hattını İbnü’l-Bevvâb hattına tercih eylemişlerdir. Ammâ tercihleri nazikliktedir. Yoksa usul ve kavaidte değil, usul oldur ki İbn-i Mukle vaz’ eylemiştir.

Daire ve nokta ile altı nevi üzere kılmıştır ki beyne’l-üstadan şeş kalem diye meşhurdur. Ve her birine lafz-u manasına mutabık nam koymuştur. Birine muhakkak diye nam koymuştur, bir buçuk bölümü sath yani düzdür. Ve ikincisine sülüs diye nam koymuştur. Zira dört bölümü düzdür, iki bölümü sathtır. Üçüncü reyhanîdir. Reyhanî muhakkaka tabidir. Dördüncüsü nesihdir onun için nesih demişlerdir ki ekser kitabeti nesh ile yazmışlardır. Güya kim gayrı yazıları nesh eylemiştir. Ve beşincisine tevkî’ derler ondan ötürü ki nısfı düzdür ve nısfı sathtır. Nişan ve ahkam ve sicillât tahriratını

bu hat ile yazmışlardır. Altıncısına rika' diye nam koymuştur. Ondan ötürü ki rıkaları ve mektupları bu hat ile yazmışlardır. Pes şeş kalem dedikleri bunlardır. Bunlardan taşra hat yok idi sonra talik ve divani ve bunların emsali peyda oldu. Pes İbn-i Mukle bu tertip üzere her birine bir nam koyup biri birinden mümtaz ve a'lâ eyledi, usul ve furu'una göre.

Sultan'l-Mukatibîn Şeyh Cemaledin Yâkût aleyhirrahme icmalen bu şiri demiştir; Şiir: usulün ve terkibün ve kürrasün ve nisbetün, su'üdün ve teşmirün ve nüzülün ve irsâlün. Nitekim Emîrül-Müminîn Hazreti Ali kerremallahu vechehü ve radiyallahu ta'alâ anh demişlerdir; i'lem enne hüsne'l-hatti mahfiyyün fi ta'lîmi'l-üstaz, ve kavamuhü fi kesreti'l-meşki ve terkibi'l-mürekabati ve baka'ühü ala'l-İslami ve'l-müslimü fi terki'l-menhiyyati ve muhafazati's-salati ve asluhu fi marifet'l-münferidâti. Kâle'n-Nebiyyü aleyhi's-salatü ve's-selâm an usuli'l-hat fekal: "karrin harfeke ve ferrik beyne satrike ve tavvil sinâne kalemike". Hazreti Ali kerremellahu vechahu buyurur ki: "hattın a'lâ olması, üstadın ta'limindedir ve çok yazmaktadır. Ve hattın sebatı terk-i müntahiyâttadır ve namaza müdavemettedir." Bu hadis-i şerifi habibi ekrem sallallahu ta'ala aleyhi vesellem Hazreti Ali'ye ta'limen buyurmuşlardır diye üstadlardan işitmişizdir: "yâ Ali, harfleri birbirine yakın yaz ve beyne sutûru ayan eyle yani irak eyle ve kalemin ucunu uzun eyle".

Pes imdi usul-u hat müfredatı bilmektir, ol cihetten müfredatı beyan ettik, imdi asıl hat noktadır, ondan ötürü ki hat iki noktadır. Yahut ziyadedir, biri birine oluştursak bir hat olur. Pes huruf-u müfrede her harfin haddini nokta ile beyan edeyim;

Elif; muhakkak sekiz noktadır, dokuza varınca. Elif sülüs yedi noktadır, sekize varınca.

El-bâ; ama bâ başı bir buçuk noktadır ve uzunluğu altı noktadır, yediye varınca. Ammâ şamra sayılmaz eğer yediden ve sekizden ziyade olursa usulden hariçtir.

Ammâ cîmin; başı turrasıyla beş nokta veya beş buçuknokta altıya varınca caiz tutulmuştur. Ve cîmin dairesi yarım yumurtaya teşbih etmişler ve dairesi cîmin başını geçmemek gerektir. Şöyle kim cîmin başından aşağı bir hat çekseler daireye dokunur dokunmaz gerektir. Eğer cîmin başını geçerse usulden hariçtir. Ve dairenin büyüklüğü

yani genliği elif kadar gerektir. Ve dairenin aşağı ucu yukarı ucundan bir nokta belki üçe dek geçmek caiz tutulmuştur. Ve cîmin dairesi ayrıldığı mahal iki bölüğü kalmak gerek demişler, lâkin nısfından ayrılmak evladır. Ve terkipte dahi bu kaide üzere gerektir. Merhum Şeyh Cemaleddin Yâkût bugüne cîmi ekser iki bölüğü kalmak üzere yazmışlardır, rahimahullahu ta'âla.

Ed-dâl; ammâ dâl gerektir ki yukarı canibi dört nokta ola ta beş noktaya varınca. Eğer yukarı canibi dört nokta ola aşağı canibi beş nokta ola ve eğer yukarı canibi beş nokta olursa aşağı canibi altı nokta ola. Velhasıl yukarisından aşağısı bir nokta ziyade gerektir. Şöyle kim yukarıdan aşağı bir hat çeksek aşağısı bir nokta ziyade kala.

Er-râ; ammâ râ başı başı üç nokta gerektir. İnceden gayrı yani râ başı aşağa çekti kte ince yer zâhir olur, ondan irsâl ederler ona üstadân “şemret'l-irsâl” derler. Ve uzunluğu altı nokta gerektir, yediye varınca. Eğer düzlü yazılırsa şemresiz beş nokta gerektir.

Es-sîn; ammâ sînin evvelki dendânın beyazı bir nokta gerektir. Ve ikinci dendânın beyazı bir nokta ve yarım nokta gerektir. Ve dendânlar testere dişlerine benzemek gerektir. Ve üçüncü dendândan aşağı çektiğin üç nokta gerektir. Ammâ Rûm üstadları dörde dek caiz tutulmuştur. Ve bedeni sîn altı nokta ve yedi caizdir. Ve eğer dendâne yerine keşide edersek ol keşidenin evvelinden zaviyesine varınca bir hat çeksek kavse benzemek gerektir. Bunun gibilere irsâl kavsi derler her bar ki sînin zaviye sîn keşideli idesin gerek dendâneli ve gerek dendânesiz ola irsâl kavsi derler bunun gibi.

Es-sâd; ammâ sâd dört bölüktür. Üstünde iki bölük düzdür. Ve aşağısı dahi öyle düzdür. Ve sâdın beyazı iki noktadır. Ve karnı sîn karnı gibidir. Ve eğer zaviye sâdi keşideli edersek sînin irsâl kavsisi gibidir.

Et-tâ; ammâ tânın elifi altı nokta gerektir. Ve tânın üstü üç bölüktür. İki bölüğünü sağ canibe doğru çeke. Ve bir bölüğünü devirli ide va aşağısını doğru çeke sâd gibi devirli etmeye. Şöyle kim üstenin ucunu bir buçuk nokta ya iki nokta geçmek gerek ve tânın üstünün elif yerinden aşağı düze oluştuğu yere dek bir buçuk nokta ya

iki nokta gerektir. Ve tânın beyazı sâdın beyazından eksik gerektir. Ve tânın beyazı ustura gibi ola.

El-ayın; ammâ aynın başı üç bölük etmişlerdir. Evveli hilal gibi ola ikincisi râ başı gibi ola üçüncüsü sağ canibten beri çeke. Şöyle kim hilale müşabih olan aynın başını bir nokta geçe ammâ dairesi cîm dairesi gibi ola.

El-fâ; ammâ fâ başı müdevver değildir müsellestir. Ve beyazı armut çekirdeğine benzer ola. Ve gerdanı bir nokta ola ve bedeninin uzunluğu bâ gibi ola.

El-kâf; ammâ kâf başı fâ başı ola ve gerdanı iki nokta ola ve zaviyesi sîn gibi ola.

El-kef; ammâ kef başı dört nokta, uzunluğu sekiz nokta ola ve altındaki hat kef başını üç nokta geçmek gere. Ve kefin beyazı bir buçuk nokta ya iki nokta ola ve başının beyazı üç nokta ola. Ammâ muhakkakta bir nokta sülüsten eksik gerektir.

El-lâm; ammâ lâmin elifi elif kadar gerektir ve teni bâ gibidir muhakkakta. Ammâ sülüste nûn karnı gibi ola.

El-mîm; ammâ mîm başı muhakkakta vav başı gibi ola ve kuyruğu râ-i mürsel gibi keşideli ola. Ammâ sülüste mîmin başı müselles şekil ola ki beyazı demirciler örsü gibi ve kuyruğu çengel ola bunun gibi.

En-nûn; ammâ nûn başı muhakkakta iki nokta ola ve uzunluğu başı ola. Ammâ sülüste üç noktadır. Dörde dek caiz tutulmuştur. Ve karnı sîn karnı gibi ola.

Ammâ vâv; iki türlüdür. Biri uzun ve biri müdevverdir. Başı fâ başı gibi ola ve devri beş nokta ola altıya dek caizdir. Ammâ uzununu râ kadar büyük.

El-hâ; ammâ hâ üç türlü, biri ayın-i hirredir ve biri üzünü'l-farastır ve biri lâm-elif gibidir. Ve beyazı Mevleviler külahı gibidir. Hâ aynü'l-hirre üç hattan mürekkeptir. Evveli râ başı gibi ola ve ikinci hat iki nokta ve yarım ola ve üçüncü hat dört nokta ola. Devriyle takatu' mahalline gelince ve iki gözleri birer nokta ola. Hâ üzünü'l-faras altındaki müdevver koç hayası gibi ola ve üstü üzünü'l-faras gibi ola. Hâ

lâm-elif gibi olan evvela râ başı gibi üç nokta miktarı lâm-elif gibi sol canibten çeke ve iki nokta ve yarım sol canibe meyli aşağıya çeke. Ondan sağ canibe beş nokta miktarı çeke. Lâm-elif beyazı Mevleviler külâhı gibi ola.

El-lâm-elif; ammâ lâm-elif üç hattan mürekkeptir. Evvela sol canipten bir elif çekile ve ikinci hattı iki nokta ve yarım ola ve üçüncü hattı sağ canibe çeke, belki on noktaya dek çeke, bu tarîk üzere müselles şekil hasıl olur. Biri hâ-i müfrededen ve müşabih dâlden. Şöyle kim beyazı külâh-ı Mevlevî'ye müşabih olur.

El-yâ; yâ başı kef başı gibi ola. Ammâ kef başından bir nokta eksik gerektir. Ve ikinci hattı sağ tarafına iki nokta ve yarım çekile. Ammâ karınlı ola su koyasın dura, cümlesi makûs dâl şekli ola. Üstadan selef su duracak yeri dikine yazmışlardır. Şöyle kim su karar etmeye buncaleyin ve karnı sîn karnı gibi ola ve yânın ibtida başından aşağıya çeksek doğru yânın karnı başına dokunmak gerektir bunun gibi.

İkinci fasıl: terkip beyanındadır. Münferit olanları dedik, şimdi geri terkiplere geldik.

İmdi elif ki evvel ola bir harf ona terkip olup oluşmaz ammâ bir harfin ahirinde olsa yani sonunda olsa oluşur. Mesela bânın ve yânın ve nûnun ki ahiri elif ola. Bâ dâl bâ fâ ola tûlanî bir nokta olur bütün gibi. Ve eğer bâdan sonra cîm ya kâf ya vâv ya bâ ola bâ başı iki nokta olur. Ammâ Rûm üstadları bâdan sonra cîm yahut yâ yazsalar bâyı üç nokta ederler ve eğer bâdan sonra sîn ya ayın ya sâd ola yâ başı üç nokta kadar ola. Hadd-i yâ ve bâ ve nû ki evvelde vaki' ola böyle yazılıyor. Ve eğer sîn arasında dendâneli huruf vaki' olursa sînden fark için üç nokta gerektir. Eğer ba'de'l-cîm elif ya dâl ya kef ya lâm ya hâ olacak olursa cîm başının beyazı gonca yazılıyor. Ve eğer cîmden sonra gayrı harfler yazılıyorsa cîm başı açık gerektir.

Ve eğer terkip evvelinde sînden sonra bâ ya cîm ya kef ya lâm ya dâl ya hâ olursa sînin dendâneleri ne kadar yer tutarsa bu huruf ile sînin arası olkadar gerektir. Ve eğer sînden sonra elif ya râ ya sâd ya tâ ya kâf ya vâv ola sîn ile bu hurufun arası iki nokta gerektir üçe dek caizdir bunun gibi. Ve eğer evvel sâd sâd olursa sâdtan sonra elif ya dâl ya kef müfret ya lâm ya hâ ola pes sâd ile bu huruf arası sîn gibi iki nokta gerektir bunun gibi ve buna benzeyenler hep böyledir. Ve eğer terkip evvelinde tâ

olursa ve tâdan sonra elif ya bâ ya dâl ya kef ya lâm ya hâ olursa tâ ile bu hurufun arası buncaleyin. Ve eğer tâdan sonra yâ olacak olursa arası iki buçuk nokta kadar üçe dek caiz ammâ nokta tânın elifinden ad oluna. Ve eğer terkip evvelinde ayın olursa ve ba'd'l-ayın yâ ile çengel râ olursa ve yâ elif yâ dâl yâ hâ yâ lâm olursa ol zaman ayın na'lî gerektir, bunun gibi.

Ve eğer terkip evvelinde fâ olursa ba'de'l-fâ elif ya bâ ya dâ ya râ-i mürsel ya sîn ya kef ya lâm ya hâ olursa fâ ile bu huruf arası yarım nokta gerektir, bir noktaya dek caizdir. Ve eğer fâdan sonra cîm olursa bir nokta ile yarım nokta fâ başını geçmek gerektir. Ondan cîm yazmak gerektir, bunun gibi.

Ve eğer terkip evvelinde kef olacak olursa ikiden hâlî değildir ya dâli ola ya gayri ola eğer dâli olup ba'dehu elif ya kef ya lâm ola kefin yukarı başına dokunarak yukarı çekmek gerektir. Eğer keften sonra ya ola ya dâl ya sîn ya fâ ya kâf ya mîm ya nûn ya kef ya hâ ola, bu hurufat iki nokta miktarı keften ırak olalar. Ammâ rûm üstadları kef ile sîn arasını bir nokta yazmışlar, buncaleyin.

Eğer keften sonra münhani cîm yazılırsa iki nokta ve yarım nokta miktarı çekmek gerek. Ondan cîmi yazmak gerek bunun gibi. Eğer kef müsattah olursa ondan sonra elif ya dâl ya hâ ya lâm ola bu huruf ile kef başının arası üç nokta ola buncaleyin.

Ve eğer keften sonra ya ola ya sîn ya kâf ya vâv ya nûn ola kef ile bu hurufun arası iki nokta miktarı olmak gerektir. Bunun gibi.

Eğer kef musattah cîm ile yahut yâ ile yazılmak lazım gelirse ziyade çekmek gerek, üç noktaya dek.

Eğer evvel-i terkip lâm olandan sonra lâm-elif ola, lâm ile lâm-elif arası iki nokta gerektir. Ve eğer lâm yâ ile ola ya dâl ya sîn ya kef ya mîm ya vâv ya nûn ya hâ ile ola lâm ile bu hurufun arası iki nokta miktarı ola bunun gibi.

Ev eğer evvel-i terkip mîm ola ve ba'de'l-mîm elif ola ya dâl ya kef ya lâm ya hâ ola mîm ile bu hurufun arası bir nokta kadar ola ziyade dahi olsa olur.

Eğer mîm muhakkak olursa iki nokta üç dek caiz demişler. Ve eğer mîmden sonra cîm olacak olursa üç nokta ola. Ve eğer mîmden sonra râ ola ya nû ya sîn ola mîm ile bu harufun arası iki nokta ola bunun gibi.

Ve eğer evvel-i terkip hâ olursa ba'dehu elif ya dâl ya kef ya lâm ola hâ ile bu harufun arası iki nokta kadar gerektir, buncaleyin. Ve baki haruf dahi buna göre kıyas oluna.

Üçüncü Fasil: pes imdi terkipleri zikr eyledik bihasbi'l-vaz'i vazi her birine başka başka ad komuştur ve her bir harfi kaç göne yazmıştır. Onu beyan edelim;

Pes elif bir gönedir ziyade olmaz her ne resim ile yazılsa yine ol eliftir tağyir olunmaz. Ammâ harf bâ beş nevi üzeredir. Üçü bir nevidir ve ikisi bir nevidir ol üç nev'in biri muzmardır mecmu'a dahi derler, ve biri mebsûtedir, mürsele derler, ve biri mevkûfedir, kesik gibidir. Ve ol ikinin biri mecmu'a müdğamedir, ve biri mürseledir, mebsûte dahi derler. Muzmar ve mecmu'a müdevver şemreliye derler. Mürsele ve mebsûte keşideliye derler, bunlar gibi.

Ammâ cîm beş gönedir; birisi meftûh müsbele ve biri meftûh mürsele ve biri meftûh mecmu'a ve biri müselles müsbele ve biri müselles mecmu'adır bunlar gibi.

Ammâ cîm başı üç gönedir; biri meftûh ve biri mülhak müselles ve biri goncadır peygânî dahi derler. Ve mahrûtî dahi derler. Bunlar gibi.

Ammâ dâl; iki gönedir. Biri mecmu'a ve biri mürseledir. Muhtalise dahi derler bunun gibi.

Ammâ râ; üç gönedir. Birisi müdğame ve biri mecmu'a ve biri mürseledir, mebsûte dahi derler. Bunun gibi.

Ammâ sîn üç gönedir; biri mecmu'a ve biri mürsele mebsûte ve biri mukavvere ve mebsûte dahi derler. Bunun gibi.

Ammâ ayın; yedi gönedir üçü meftûhü'l-ayındır ve dördü mürekkebü'l-ayındır. Ol meftûhü'l-ayının biri ayn-ı n'alîdir. Ve biri ayn-ı sâdîdir ve biri ayn-ı sü'bânîdir. Bunun gibi.

Ve ol mürekkebü'l-ayının biri mürekkebe müsbele ve biri mürekkebe matmûsedir bunun gibi.

Ammâ fâ dahi üç gönedir; biri mecmu'adır müdevvere dahi derler ve biri mürseledir, mebsûte dahi derler ve biri mevkûfedir. Bunlar gibi.

Ammâ kâf dahi iki gönedir; biri mecmu'a ve biri mürseledir bunun gibi.

Ammâ kef dört gönedir; biri musattah ki münhani dahi derler ve biri mecmu'a ve biri mürsele ve biri mevkûfedir bunun gibi.

Ammâ lâm iki gönedir; biri mecmu'a ve biri mürsele bunun gibi.

Ammâ mîm beş gönedir; biri müselles müdğame ve biri müselles mürseledir, müselles muhaffefe dahi derler ve biri mürsele vâvî ve biri retka' mürsele ve biri mürsele matmûsedir bunlar gibi.

Ammâ nûn iki gönedir; biri mecmu'a ve biri mürseledir, mukavvere dahi derler bunlar gibi.

Ammâ vâv iki gönedir; biri mecmu'adır müdevvere dahi derler ve biri mürseledir mebsûte dahi derler bunlar gibi.

Ammâ hâ beş gönedir; biri mukasteledir müfret murabba'a dahi derler ve biri aynü'l-hirdir ve biri üzünü'l-farastır. Ammâ kelime ortasında elbette üzünü'l-faras yazılıyor. Eğerçe hâ aynü'l-hirre dahi yazılıyor ammâ zaruretledir. Ve lâmdan sonra ve bâdan sonra hâ-i sâdî ve üzünü'l-faras yazarlar. Ammâ kelime ahirinde hâ-i mahdûde yazarlar Türkî dilde hâ-i çengel derler.

Ammâ lâm-elif bir kaçtörlü yazılıyor; ammâ Rûm'da musa'mel olan iki gönedir. Biri muhakkaka ve biri mürseledir bunlar gibi.

Ammâ yâ üç gönedir; biri mecmu'a ve biri mürseledir, mebsûte dahi derler ve biri ma'kûsedir, râci'a derler bunlar gibi. Temmeti'r-risâle bi'avni'l-lâhi tealâ. Sevvedehü İbrahim Nâmık min tesvidi Muhammed Efendi el-Hâfız el-Ma'rûf bi'l-İmâm, gafere'l-lahu lenâ ve lehu. Musalliyen a'la afdali'l-anâm Resülinâ ve Nebiyyinâ Muhammed aleyihi's-salatu ve's-selâm ve a'la âlihi'l-izâm fî evâhiri Rebi'i'l-evvel sene ihdâ ve erba'în ve mi'e ve elf. Ketebe'l-cemî fî yevmin vâhidin bi'avni'l-lâhi ve hüsni tevfikihî elhamdülillâhi evvelen ve âhiren.

Risâlenin diğ er nüshası:

Eserin adı	Kavaid-i Hüsn-i Hat قواعد حسن خط		
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü	Envanter Numarası	
	Hacı Selim Ağa Kütüphanesi	nr. 499.	
Dili	Türkçe	Tarihi	Telif -
			İstinsah -
Müellifi	Mehmed b. Tâceddin (ö. 996/1588)	Müstensihi	-
Eser Ebadı	21x14 cm	Yazı Çeşidi	Nesih
Varak Sayısı	-	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	1-28
Satır Sayısı	11	Mürekkebi	Söz başlarında kırmızı, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır.
Cildi	Çihar kûşe ebrû ciltli ve şîrâzelidir.		
Tezhip	-		
Mühür ve Notlar	Zahriye sayfasında Kemankeş Emîr Hoca'nın vakıf kaydı, serlevha ve ferağ sayfalarında da 1135/1723 târîhli mührü bulunmaktadır.		

	Risâlede kalemin özellikleri, kalemin açılması, yontulması, kat' ve şakk edilmesi; hattın zuhûru, gelişmesi ve hat neveleri hakkında bilgi verildikten sonra harflerin müfred (tek başına) ve terkipler hâlindeki yazılış biçimleri ve ölçüleri uygulamalı olarak gösterilmektedir.
--	---

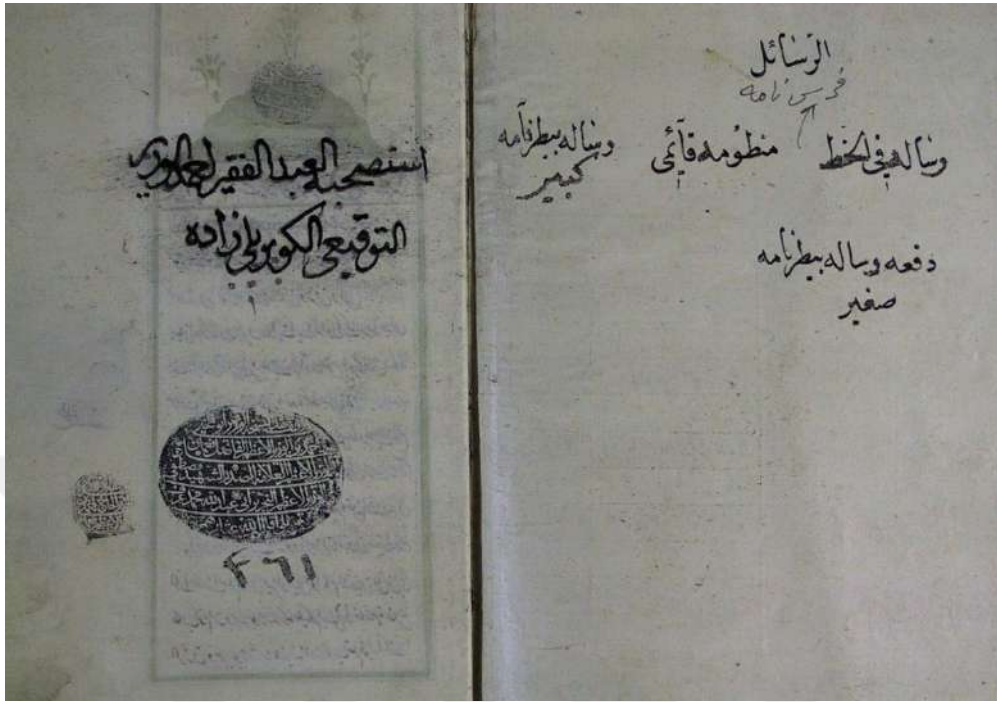
2.1.3. Risâle fî İlmi'l-Hat¹¹⁷

Eserin adı	Risale fî İlmi'l-Hat رساله في علم الخط		
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü	Envanter Numarası	
	Köprülü Kütüphanesi	nr. 11/361	
Dili	Osmanlı Türkçe	Tarihi	Telif -
			İstinsah -
Müellifi	Yâkut el-Musta'sımî (ö. 698/1298) ¹¹⁸	Müstensihi	-
Eser Ebadı	21,5x13,5 cm	Yazı Çeşidi	Ta'lik
Varak Sayısı	-	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	1b-14a
Satır Sayısı	15	Mürekkebi	Söz başlarında kırmızı, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır.
Cildi	Zencirekli, alttan ayırma sâlbek şemseli ve kahverengi deri ciltlidir. Miklepli ve şirâzelidir.		
Tezhip	Serlevha halkârî tarzında tezhiplenmiş ve bütün varaklar altın cetvel içine alınmıştır.		
Mühür ve Notlar	Zahiriye sayfasında, mecmûada yer alan risâlelerin fihristi ile Köprülüzâde Ahmed'in temellük kaydı ve vakıf mührü vardır.		

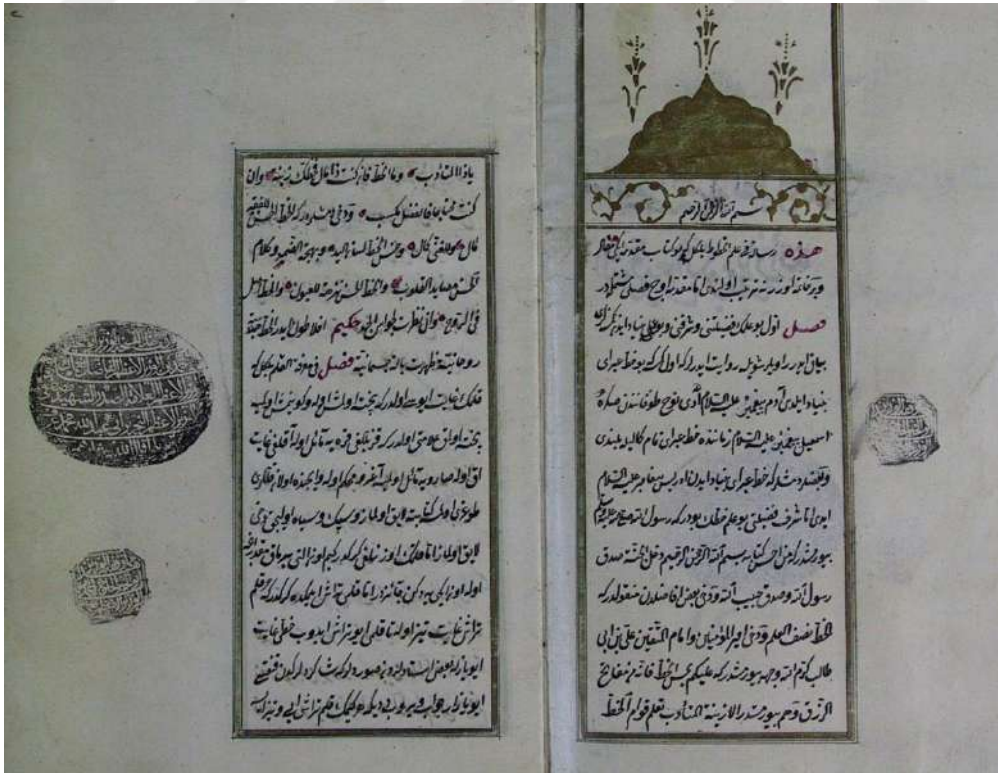
¹¹⁷ Risâlenin başka bir nüshası tespit edilip bilgi formu oluşturulduktan sonra bu risâlenin devamında eklenmiştir.

¹¹⁸ Müellif, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinde nr. 472 numarasıyla kayıtlı bir nüsha ile karşılaştırarak Abdülhamit Tüfekçioğlu tarafından tespit edilmiştir. (bkz. Abdülhamit Tüfekçioğlu, İstanbul Kütüphanelerinde Hat Sanatı İle İlgili Yazma Eserler ve Seyyid Ahmed el-Vehbî'nin Risâle-i Esrâr-ı Hatt'ı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.)

Risâlenin Görünümü:

Resim-54: Risâle fi İlmî'l-Hat'ın 1a sayfası.

Resim-55: Risâle fi İlmî'l-Hat'ın 1b-2a sayfaları.

Resim-56: Risale fi Ilmi'l-Hat'ın 2b-3a sayfaları.

Resim-57: Risale fi Ilmi'l-Hat'ın 3b-4a sayfaları.

Resim-58: Risâle fi İlmi'l-Hat'ın 3b-4a sayfaları.

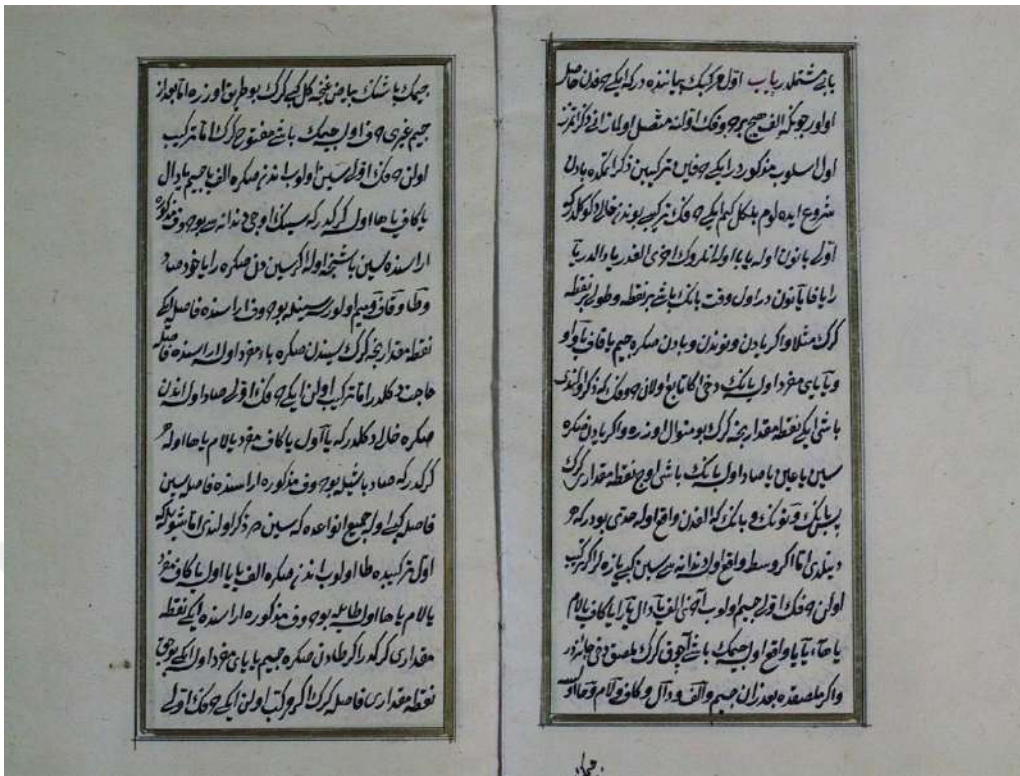
Resim-59: Risâle fi İlmi'l-Hat'ın 4b-5a sayfaları.

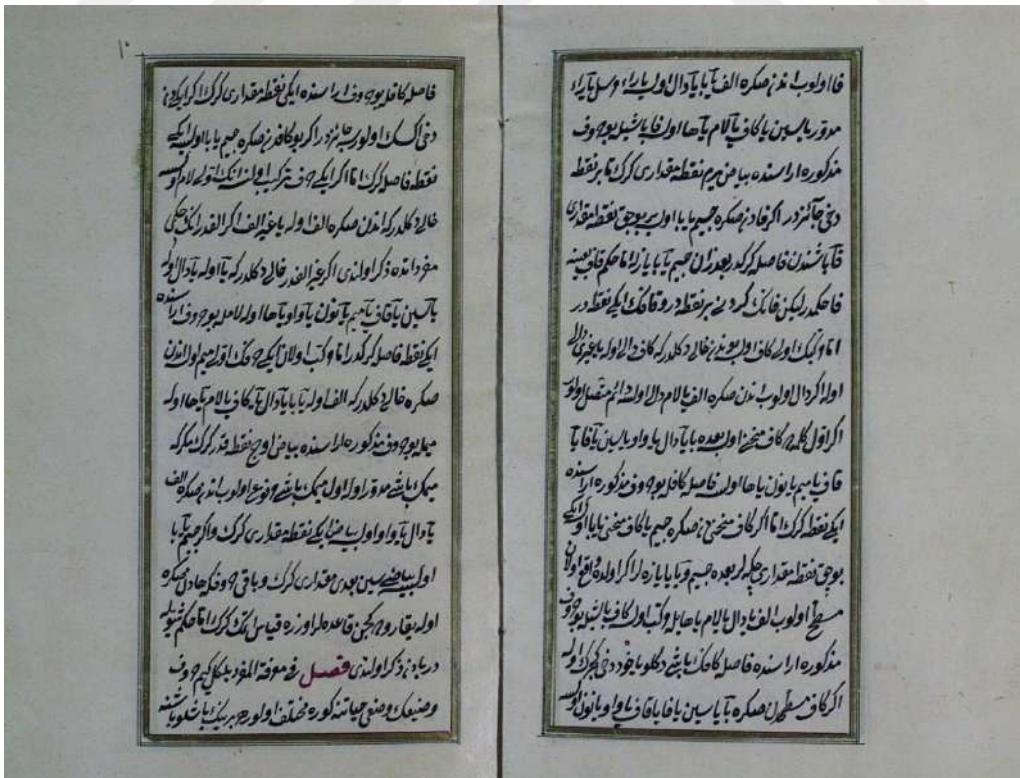
Resim-60: Risâle fi İlmi'l-Hat'ın 5b-6a sayfaları.

Resim-61: Risâle fi İlmi'l-Hat'ın 6b-7a sayfaları.

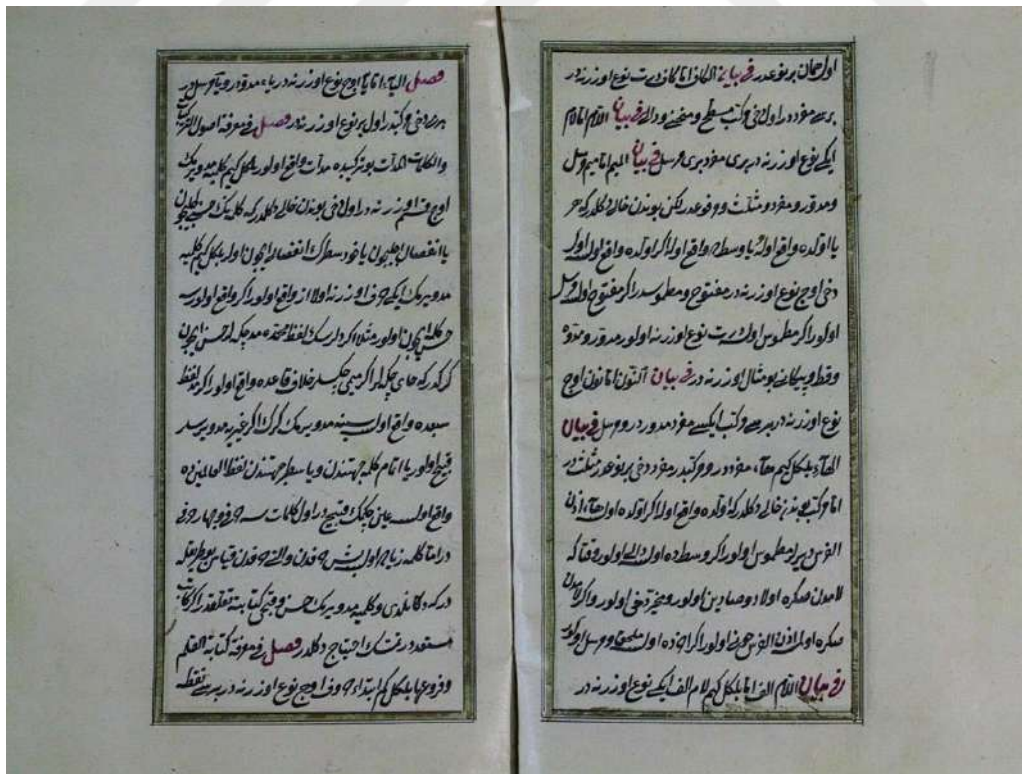
Resim-62: Risâle fi İlmi'l-Hat'ın 7b-8a sayfaları.

Resim-63: Risâle fi İlmi'l-Hat'ın 8b-9a sayfaları.

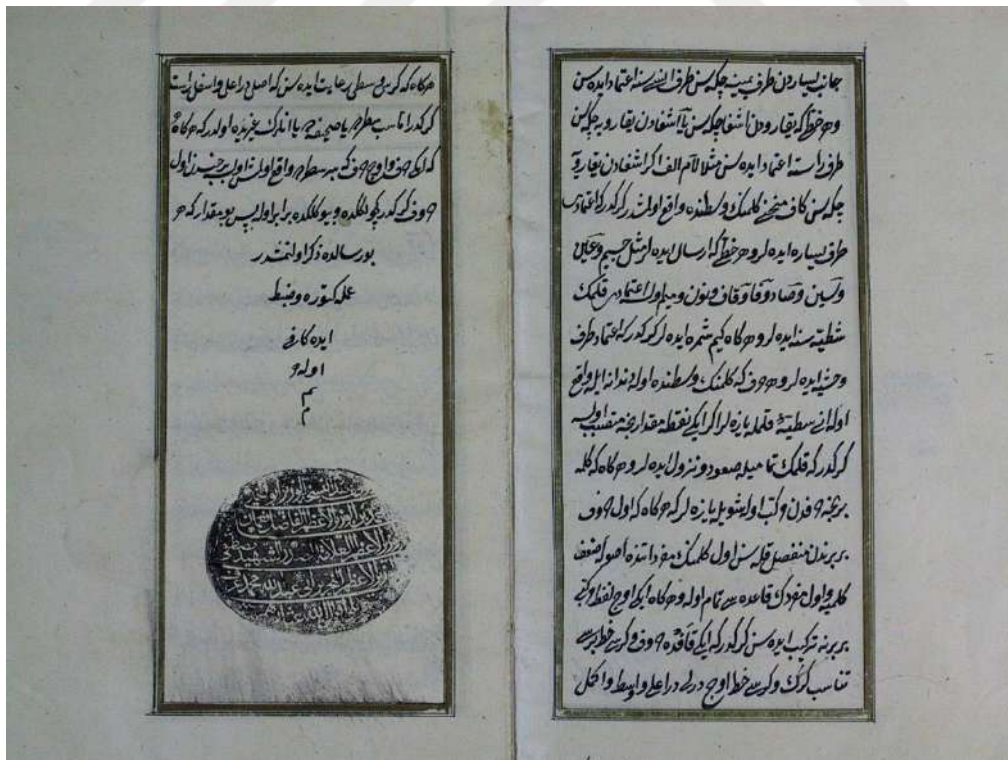
Resim-64: Risâle fi İlmi'l-Hat'ın 9b-10a sayfaları.

Resim-65: Risâle fi İlmi'l-Hat'ın 10b-11a sayfaları.

Resim-66: Risâle fi İlmi'l-Hat'ın 11b-12a sayfa ları.

Resim-67: Risâle fi İlmi'l-Hat'ın 12b-13a sayfa ları.

Risâlenin Transkripsiyonu:

Bismillâhirrahmânirrahîm

Hâzihî Risâletün fi İlmü'l-Hutût. Bilgil kim bu kitâb-ı mukaddime iki makâl ve bir hâtîme üzerine tertip olundu. Ammâ mukaddime üç faslı müştemiledir. Fasl-ı evvel bu ilmin faziletini ve şerefini ve bu ilmi bünyâd eden kimseleri beyan eder. Râvîler şöyle rivayet ederler ki ol kimse ki bu hatt-ı ibrây bünyâd eyledi Âdem peygamber aleyhisselâm ile adı Nuh tufanından sonra İsmail peygamber aleyhisselâm zamanında hatt-ı ibrây tamâm kemâliyle bilindi. Ve bazıları demişler ki hatt-ı ibrây bünyad eden İdris Peygamber aleyhisselâm idi.

Ammâ şeref-i fazileti bu ilm-i hattın budur ki, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: “Men ahsene kitâbete bismillâhirrahmânirrahîm dehale'l-cennete.” sadaka Resûlullâh ve sadaka Habîbullâh. Ve dahi bazı efâzıldan menkuldür ki “El-hattu nısfü'l-ilm.” Ve dahi emîrü'l-mü'minîn ve imâmu'l-muttakîn Ali bin Ebî Tâlib kerremallahu vechehû buyurmuştur ki: “Aleyküm bi-hüsni'l-hatti feinnehû min mefâtihi'r-rızki.” Ve hem buyurmuştur: “Elâ zînetehu'l-müteeddibi tuallimü kavâme'l-hatti yaza't-te'eddübi vemâ el-hattu fein künte zâmâlin fehattuke zînetün” “Ve in künte muhtâcen fe'l-fazlü mükessib” Ve dahi demişlerdir ki: “El-hattu'l-hüsni lilfakîri âmâl ve lil ganiyyi kemâlün ve hüsni'l-hatti lisânü'l-yedi ve behcetü'z-zamîri ve kelâmü'l-hüsni mesayidü'l-kulûb ve'l-hattu'l-hüsni nüzhetün lil-uyûni ve'l-hattu aslun fi'r-rûhi ve in nazarte li-cevâsel'l-ced” Hakîm Eflatun eydür El-hattu hendesiyetün ruhâniyetün zaheret bâlete cismâniyetin” Fasl-ı Fî Marifetü'l-Kalem. Bilgil ki kalemin gayet eyüsi oldur ki puhte olmuş ola ve göyülmüş olmaya.

Puhte olmak alameti oldur ki kıztılığî karaya mâil ola, aklığî gayet ak ola sarıya mâil olmaya. Ağır ve muhkem ola ve içinde olan kılları doğru olmasa kitabete layık olmaz. Ve sepek ve siyah olacak dahi layık olmaz. Ammâ kalemin uzunluğu gerektir kim on altı parmak miktarınca ola on ikiye değin caizdir. Ammâ kalemi tıraş eylemek de gerektir ki her kalemtırâş gayet tiz ola, tâ kalemi eyü tıraş edüp hattı gayet eyü yazıla. Bazı üstatlardan sordular ki şakirtlerinden kangısı eyü yazar? Cevap virüp dedi ki her kimin kalemtırâşı iyi ve tiz ise ol eyü yazar, dedi. Ve kalemin yoğunluğu gerektir

kim kiçi ucu miktarınca ola. Ve bilgil kim kalemi tıraş eylemekte dört asıl vardır: Fetih ve puht ve şak ve katt. Fetih dahi nev' üzerinedir, gayet katı olsa kalem tıraş kaleme muhkem nüfuz ettirmek gerek. Ammâ miyâne olsa miyâne alâ kadri hâlû'l-kalem. Ammâ puht oldur ki kalemi düzüp yanlarını yonalar. Ammâ şakk gerektir ki kalemin ortasında ola ve dahi kalemin taraflarını katılığına ve süstlüğüne öre yonalar ve taraf-ı vahşisini ünsîsinden kuvvetlûrek koyalar ve dahi bilgil kim kalemin şakkı mütefavittir. Eğer kalemin muhkem olsa şakkı ziyade gerek ve eğer miyâne olsa miyâne gerek. Ammâ katt-ı kalem üç nev' üzerinedir.

Biri muharref biri müstevi ve biri mâbeyn. Muharref oldur ki taraf-ı vahşisi ünsîsinden uzun ola. Katt-ı müstevi oldur kim iki taraf birbirine beraber ola ve katt-ı mâbeyn oldur kim kalemin mağzını düpdüz yonalar dahi karnı miyâna uralar. Yani ne muharref ve ne müstevi lakin eyüsi oldur ki mâbeyn ola ammâ çün kalem tıraşı kalem üzerine koyalar dahi kaleme kat uralar gerektir kim başparmağı kalem tıraş üzerine koyup kuvvet edeler. Ta ki kalemin ucu sıçrayup şiddetle avaz ide. Eğer kalem tıraş tiz olmayıp şiddetle avaz etmese onunla eyü hat yazılmaz. Ve dahi kalem tıraşı kalem üzerine komak ve kaleme kat vermek tariki üstattan işitilmiştir. Üstat şakirtlerine irşâd-ı mahfî edip kendülerün istidadı ve kitabete iktidarı ve kuvvetleri olduğuyula bulmuşlardır. Pes her mübtedi ki bu miktar üstattan işitmiş ya kendi istidad-ı kitabet kuvvetiyle bilmiş ola. Kalemi tıraş eylemek ilminde kifayet eder ve dahi haber de gelmiştir ki bir gün bir kimesne emîrû'l-mü'minîn Ali bin Ebî Tâlib radyallâhu anh nazarına geldi eyitti: "Yâ emîra'l-mü'minîn, müddet-i medîd ve ahd-ı ba'iddir ki tahsîl-i kitabetle sa'y-ı belîğ getürdüm. Hiçbir nev'ile hattım salah bulmadı" dedi. Emîrû'l-mü'minîn buyurdu ki: "Yâ ehî huz şeferat sekâkînike ilka devateke bisvedî'l-midâd ve taviil lisâne kalemike ve kârib beyne'l-hurufi ve bâ'ed beyne'l-hutati ve mislehu beyne'l-elfat ve'l-lâmat. Yani ey birader tiz eyle kalem tıraşını ve hûb siyah eyle mürekkebin ve uzun eyle kalemin zebanesini ve harfleri birbirine yakın yaz ve eliflerin ve lamların arasın beraber eyle dedi. Pes ol kimse bu şeraiti riayet eyledi. Az vakitte hatt-ı hûb idüp ıslaha getürdi. Pes kitabete gerektir kim zebâne-i kalem ulu parmak akit miktarınca tıraş ede ve kalemin şakkını ta göğsüne değîn ede, ve kattını mâbeyn ede ta kitabet muradınca ola. Dahi gerektir ki kalemin tıraştan olan hurdesini ayak altına bırakmaya zira kim Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem

buyurmuştur ki: “Bürâdetü’l-kalemi indallâhi ke demi’ş-şühedâi.” Ve dahi kalemin bendini kesüp gidermek gerek zira kim Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki “Men ketebe bikalemin ma’kûdin fetehallâhu aleyhi seb’îne bâben mine’l-fakri.” Ve dahi kâtip sa’y eyleye ki kâğıdı hûb ola. Şöyle ki sarırak olsa hattı hûb göründürür ve zahmet dahi vermez.

Fasl-ı fî ma’rifetü’l-hutût ve aslıhâ ve fer’uhâ: Bilgil kim zaman-ı kadimde hatt-ı ma’kılî bünyad olmuştu. Ol mecmu-ı musattahtır, onda hiç devir yoktur ve hatt-ı ma’kılînin a’lâsı oldur ki südü ve beyazı küllisi okunur ola. Ba’dezân hatt-ı kûfî vaz’ eylediler ve hatt-ı kûfîde üstat ve mahir emîrû’l-mü’minîn Hazret-i Ali idi. Bu hututun bir dengi devir ve bakisi satıhtır. Ammâ İbn-i Mukle zamanına değin hatt-ı kûfî istimal ederlerdi.

İbn-i Mukle hatt-ı kûfiden döndürüp daire üzre vaz’ edip halka talim eyledi. Ol kişi ki bu hattı bulup vaz’ eyledi Ali bin Ebî Hilâl idi. İbnü’l-Bevvâb demekle meşhurdu. Onun zamanında ve ondan sonra emîrû’l-mü’minîn Bağdat halifesi Mu’tasım Billâh zamanı olunca hat yazmakta ondan yeğrek yoğdu. Ve Mu’tasım’ın kulu kıbletü’l-kitâbet Şeyh Cemaleddin Yakût zahir oldu. İbnü’l-Bevvâb hattına mutabaat idüp hattını onun hattına erişti[rđi]kten sonra kalemi tıraş eyleyüp katturmakta emîrû’l-mü’minîn Ali bin Ebî Tâlib kelamıyla istidlal idüp üslub-ı tağyir eyledi ki Hazret-i Ali kerreme vechehû buyurmuştur ki: Pes gerektir ki kalemin kattını tîz kalem tıraşla muharref edeler. Ta ondan bir avaz işitile. Şimşir-i maşrıki gibi ve vakt-i kitabette hareket idüp temayül ide. İbnü’l-Bevvâb zamanında katt-ı kalemi cezm ederlerdi. Ol sebepten onların kitabeti latif ve nazik olmazdı. Ammâ çün Yakût kalemi tağyir eyledi, kitabeti latif ve nazik oldu. Bilgil kim kalem hûb tıraş olmayup kâtibin muradınca olmasa her çend kim yazsun cidd ü cehd eylesün muradınca olmaz. Pes hatt-ı Yakût İbnü’l-Bevvâb hattı üzerine letafeti ve nazikliğı cihetinden tercih ederler, usul ve kaide cihetinden değil. Pes usul-ı hat budur ki İbn-i Mukle daire-i hendesiyye üzerine vaz eylemiştir ve dahi hattı altı nev’ üzerine kısmet eyleyüp her birine münasip bir ad komuştur. Ve dahi her hattın aslını noktadan donatmışlardır. Bâb-ı sâniyle zikrolunur. Fasl-ı Fî Usûli’l-Muhakkak. Muhakkak deyü ad verildi zira bu hattın bir buçuk dengi devir devir buçuk dengi satıhtır. Pes sülüs müşabehetde ma’kılîyye ve

kûfiyye satıhda ziyade olduğundan muhakkak denildi. Ve baki hattın üzerine mukaddem tutuldu.

Fasl-ı Fî Usûli's-Sülüs: ikinci kısım sülüse bu ad verildi. İki dengi onun devirdir. Anunçün her kimse öğrenmiş ola cemî' hututun sülüsün bilir. Zira ki evvela muhakkak bilinmek gerek, ondan sonra sülüs öğrenmek gerek ve dahi anunçün sülüs deyü ad verildi ki nesih anun tâbiidir. Nitekim reyhânî tâbi'-i muhakkaktır. Ol sebeptendir ki usul-ı muhakkak ile reyhânî bir tutmuşlardır. Ol sebepten reyhânî demişlerdir ki rengi ve rayıhası güya ki reyhândır.

Fasl-ı Fî Usûli'n-Nesih: Nesih deyü ad verildi. Zira kim ekser kütüp bununla yazılır güya ki baki hututun nâsihi oldu.

Fasl-ı Fî Usûli't-Tevkî': Tevkî' derler zira nısfı devirdir aheri satıhtır. Bu sebepten hatt-ı ma'kılıye ve kûfiye müşabehet bulunmadı. Ve kuzât sicillât-ı mahkeme-i tevkîâtı bu hatla yazarlar.

Fasl-ı Fî Usûli'r-Rikâ: Rika deyü ad verildi. Zira ol zamanda ruk'aları bu hatla yazarlar imiş. Altıncı kısım reyhânîdir ki zikrolundu ve dahi bazıları hatt-ı tomari dahi bir kısım tutmuşlar aksâm-ı hattı yedi tutmuşlar. Ammâ asıl ve sun'da hutut şeş cihattan tutmuşlar. Pes her gâh ki bir hattı bir hattan kavi yazsalar tomar olur ve eğer ince kalemle yazsalar gubâr olur. Pes bu delille hutut sekiz kısım olur ve aksam-ı ihtilaf kalemle vaz' eyleseler aksâm-ı hat bî-had olur. Hiç kimse bilmek mümkün olmazdı. Ammâ ol hutut ki usul üzerine konulmuştur. Her biri bir asılla birbirinden mümtazdır. Şöyle ki zikrolundu.

Fasl-ı Fî Marifeti Usul-i Cemû'l-Hutût: Bilgil kim cemî' hattın usulün ve fûruun bakup bir beyitte icmalen zikreyledi. Usul ve terkip kürrâs ve lînet suûd ve teşmîr nüzul ve irsal Hazret-i Ali buyurmuştur ki "İ'lem inne hüsne'l-hatti mahfiyyun fî ta'limi'l-üstâd ve kavâmühü kesratü'l-meşki ve terkîbü'l-mürekkebatı ve bekâuhu alâ müslimin fî terki'l-menhiyyâti ve muhâfazati's-salât ve asluhu fî marifeti'l-müfredat" Pes lâbüd budur ki evvela müfredat beyan oluna ba'dezân mürekkebat. Bilgil kim mürekkebat noktadır. Zira her iki nokta birbirine ulaşırsa hat olur. Pes bu sebepten hadd-i huruf nokta iledir. Bilgil kim elif muhakkak sekiz noktadır, dokuz dahi

caizdir. Eğer ziyade olsa usulden hariç olur. Ammâ elif-i sülüs yedi noktadır, sekiz dahi caizdir. Bunun amelesi şol vakit zahir olur ki kâtip kalemin kattın urduktan sonra mesela sekiz nokta-i murabba-ı müstatil ki her birinin arzı tûluna nispet sülüsü miktarınca olup hatt-ı müstakim üzerine ale' -t-tevâlî farz ede hey'ât-ı elif farz ve zahir olur. Ammâ bazıları elif çekmede üç hareket demişler. Ol hatadır zira bunların gerdiş-i kalemi çünkü elif kağıt üzerine çekesin. Hiç hareket elifte hareket ve gerdiş-i kalem sürmekte vaki olur. Elifte değildir, çünkü elif kağıt üzerine çekesin. Hiç hareket elifte ihsas olunmaz. Lâkin hareket-i elif çekmek hâlinde kalem sürmekten hâsıl olur. Zira ki çün katt-ı kalemi kâğıda koyup elif çekesin. Gerektir ki elifin dört dengin tamam çekesin. Ba'dezan kalemi çekmekte muharref edesin. Ta katt-ı kalemin denginden ziyadesini yukarı şümürde kılma ve harekât-ı elif ki demişlerdir bulardır.

Faslu'l-bâ: Bâ'nın başı bir nokta tûlu ve kaddi altı nokta, yedi olsa dahi caizdir. Ba'dezân şemre eğer sekiz noktadan ziyade olsa şemre gerekmez.

Faslu'l-cîm: Cîm'in başı turre siyle beş nokta olur altı dahi caizdir. Ve devairesi gerektir kim yarım yumurtaya müşabih ola, başından tecavüz etmeye. Eğer cîm'in başından aşağıya bir hat çekseler cîm'in başına değmeye. Eğer bitişirse ondan ileri geçmeye ve tûl dairesi başına muttasıl olması iki dengi miktarınca ola. Yarım denk dahi caizdir.

Faslu'd-dâl: Bilgil kim dal'ın yukarı tarafı dört nokta ola, beş dahi caizdir. Gerektir kim aşağıya tarafı yukarıdan yarım nokta ziyade ola. İki tarafının arasındaki beyaz beş nokta ola, altı dahi caizdir. Eğer yukarı tarafından aşağıya tarafına çekseler müselles mütesaviyü'l-adlâ' ola.

Faslu'r-râ: Râ'nın başı üç nokta ve kaddi iki ol kadar ola. Kuyruğu inceliğinden gayrı ki irsalde vaki olmuştur.

Faslu's-sîn: Bilgil kim sîn'in dandanesinin başı bir nokta kadar ola. Dandanelerinin arasındaki beyaz ki vardır bir nokta ola. İkinci dandanenin bir buçuk nokta ola. Ve ol hat ki üçüncü dandaneden aşağıya çekilir. Muhakkakta üç nokta miktarı gerektir.

Faslu's-sad: Bilgil kim sad'ın başının dört dengi rast ve iki dengi devir ola. Ve hem aşağısı bu tarikile ola. Yani iki dengi devir dört dengi rast ola ve sad başının beyazı gerektir ki iki nokta miktarı ola. Ve onun teni tûlda ve arzda sîn teni gibi ola. Ve başının vaz'ı badem manendi ola.

Faslu't-tâ: Bilgil kim elif tâ altı nokta miktarınca ola, sağ canibine itimat etmiş gerek ta başın sağ tarafının yarusı aşağıya mail gerek, şöyle ki eğer aşağısının hattını çeksek tâ'nın beyazı ustura gibi ola ve dahi tâ'nın alt noktasından bir buçuk miktarı geçe. İki noktaya değin dahi caizdir. Ve dahi tâ'nın beyazı yüksekliği sad beyazından kemter ola.

Faslu'l-ayn: Bilgil kim ayn'ın başı mürekkebdir. Dıl'dan dıl'-ı evvel hilal gibi gerektir, ikinci râ başı gibi ola, üçüncü bir nokta ikinciden ziyade olmamak gerektir ve ayn'ın dairesi cîm de dairesi gibi ola üçüncü dıl' daireye muttasıl gerektir.

Faslu'l-fâ: Bilgil kim fâ'nın başı müselles ve müdevver gerektir. Beyaz ayva çekirdeği gibi ola ve gerdeni bir nokta uzunluğu ya miktarınca ola.

Faslu'l-kâf: Bilgil kim kâf'ın başı fâ gibi ola ve gerdeni iki nokta miktarı ola ve uzunluğu sîn teni gibi ola.

Faslu'l-kâf: Bilgil kim kâf'ın başı dört nokta ve tûlu sekiz nokta altındaki hat üç nokta miktarı kâf başından geçmek gerektir. Ve kâf'ın ortasındaki beyaz iki nokta olup başının beyazı üç nokta gerek.

Faslu'l-lâm: Bilgil kim lâm tûlu yedi noktadır ve aşağı teni sîn gibi ola vaz' da ot biçerler bir alet vardır ki ona orak derler, ona müşabih ola.

Faslu'l-mîm: Bilgil kim mîm iki nev' üzerinedir. Birisi irsal olunmuş ikisi şemre verilmiştir. Başı fâ başı gibidir. Şemre de müselles gerek bu misal üzerine.

Faslu'n-nûn: Bilgil kim bunun başı üç noktadır. Dört dahi caizdir, tûlu sîn tûlu gibi ola.

Faslu'l-vâv: Bilgil kim vâv başı fâ başı gibidir. Ammâ çekmesi irsalde ve şemrede beyana ihtiyaç değildir.

Faslu'l-hâ: Bilgil kim hâ mürekkebdir. Üç hattın evvel râ başı gibi bir buçuk noktadır. Üçüncü dört noktadır. İki hattın tekattı olduğu yerde bir nokta hatt-ı evvel mahall-i tekattü'dan yücerek ola. Üçüncü hat bir yarım nokta miktarı hatt-ı mukâtı'dan geçe.

Faslu'l-lâmelif: Ammâ bilgil kim lâmelif mürekkebdir üç hattın ol gerekir, elif kaddince olup sol tarafına mâil ola, ikinci iki buçuk nokta miktarınca gerek, üçüncü dokuz nokta, ta ona değin caizdir ve hat çekmekte sağ canibine meyli hatt-ı evvelden ziyade gerek. Ta lameliften iki müselles hâsıl ola. Birisi hâ-i müfred birisi dal'e müşabih ola.

Faslu'l-yâ: Bilgil kim yâ mürekkebdir. Üç hattın evvel kâf başı gibidir. Lâkin bir nokta eksiktir. İkinci sağ tarafa mâil olup râ başı miktarınca şöyle ki bu iki hattın dal-i makûs hâsıl ola üçüncü sîn miktarınca ola.

Fasl-ı Fî Marifeti Usul-i Hututu'l-Kitab.

Mürekkebat iki bâbı müstemildir.

Bâb-ı evvel: Mürekkebin beyanıdır ki iki harften hâsıl olur, çünkü elif hiçbir harfun evveline muttasıl olmaz. Onu zikretmezden evvel üslub mezkûrdur. İki harfin terkinin zikretmekte bâ'dan şurû' edelim. Bilgil kim iki harfin terkinin bundan hâli değildir ki evveli bâ nûn ola ya bâ ola onların ahiri eliftir ya dal'dır ya râ ya fâ ya nûn'dur. Ol vakit bâ'nın başı bir nokta ve tûlu bir nokta gerek mesela ve eğer yâ'dan ve nûn'dan ve bâ'dan sonra cîm yâ kâf ya vav veya yâ-yı müfred olsa yâ'nın dahi ona tabi olan harfun ki zikrolundu başı iki nokta miktarınca gerek. Bu minval üzre ve eğer yâ'dan sonra sîn ya ayn ya sad olsa bâ'nın başı üç nokta miktarı gerek. Pes bâ'nın ve nûn'un ve bâ'nın ki eliften vaki ola haddi budur ki denildi. Ammâ eğer vasat vaki olsa dendanesi sîn gibi yazalar. Eğer terkip olan harfin evveli cîm olup ahiri elif ya dal ya râ ya kâf ya lâm ya hâ ya yâ vaki olsa cîm'in başı açık gerek. Mulsak dahi caizdir. Ve eğer mulsak da ba'dezân cîm ve elif ve dâl ve kâf ve lâm ve hâ ola. Cemî' envada

ki sîn de zikrolundu. Ammâ şöyle ki evvel terkipte tâ olup ondan olsa cîm'in başının beyaz gonca gül gibi gerek. Bu tarik üzre ammâ ba'dezân cîm gayrı harf olsa cîm'in başı meftûh gerek. Ammâ terkip olan harfin evveli sîn olup ondan sonra elif ya cîm ya dal ya kâf ya hâ olsa gerektir ki sîn'in ucu dendanesi bu huruf-ı mezkûre arasında sîn başınca ola. Eğer sîn'den sonra râ yahut sad ve tâ ve kâf ve mim olursa sîn ile bu huruf arasında fasıla iki nokta miktarınca gerek. Sîn'den sonra bâ-i müfred olsa arasında fasıla hacet değildir. Ammâ terkip olan iki harfin evveli sad olsa ondan sonra hâlî değildir ki ya evvel ya kâf-ı müfred ya lâm ya hâ olsa gerektir ki sad başıyla bu huruf-ı mezkûre arasında fasıla sîn fasıla gibi ola cemî envâdaki sin'de zikr olundu. Ammâ şöyle ki evvel terkipte tâ olup ondan sonra elif ya yâ olsa ya kâf-ı müfred ya lâm ya hâ olsa tâ'yıla bu huruf-ı mezkûre arasında iki nokta miktarı gerektir. Eğer tâ'dan sonra cîm ya yâ-yı müfred olsa iki buçuk nokta miktarı fasıla gerek. Eğer mürekkep olan iki harfin evveli (10) fâ olup ondan sonra elif ya bâ ya dal olsa ya râ-i mürsel ya râ-i müdevver ya sîn ya kâf ya lâm ya hâ olsa fâ başıyla bu huruf-ı mezkûre arasında beyaz yarım nokta miktarı gerek. Ta bir nokta dahi caizdir. Eğer fâ'dan sonra cîm ya bâ olsa bir buçuk nokta miktarı fâ başından fasıla gerektir. Ba'dezân cîm ya bâ yazıla ammâ hüküm kâf-ı bi-aynihi fâ hükümdür. Lâkin fâ'nın gerdeni bir noktadır. Ve kâf'ın iki noktadır. Ammâ mürekkebin evveli kâf olup bundan hâlî değildir ki kâf dal'ı ola ya gayrı dal'ı ola eğer dal olup ondan sonra elif ya lam dal'ı olsa daim muttasıl olur. Eğer evvel kelimedede kâf münhani olup ba'dehu bâ ya dal ya vav ya sîn ya fâ ya kâf ya mîm ya nûn ya hâ olsa fasıla kâf ile bu huruf-ı mezkûre arasında iki nokta gerek. Ammâ eğer kâf münhaniden sonra cîm ya kâf münhani ya bâ olsa iki buçuk nokta miktarı çekeler. Ba'dehu cîm veya yâ yazalar eğer evvelde vaki olan musattah olup elif ya dal ya lâm ya hâ ile mürekkep olsa kâf başıyla bu huruf-ı mezkûre arasında fasıla kâf'ın başı denlü yahut dahi kiçirek ola. Eğer kâf musattahtan sonra bâ ya sîn ya fâ ya kâf ya vav ya nun olsa fasıla kâf ile bu huruf arasında iki nokta miktarı gerek. Eğer ikiden dahi eksik olursa caizdir. Eğer bu kâf'dan sonra cîm ya bâ olsa iki nokta fasıla gerek. Ammâ eğer iki harf terkip olursa onun evveli lâm olsa hâlî değildir ki ondan sonra elif ola ya gayr-ı elif eğer eliftir onun hükmü müfredatta zikrolundu. Eğer gayr-ı eliftir hâlî değildir ki yâ ola ya dal ola ya sîn ya kâf ya mîm ya nûn ya vav ya hâ ola lâm'la bu huruf arasında iki nokta fasıla gerektir. Ammâ mürekkep olan iki harfin evveli mîm olsa ondan sonra hâlî değildir ki elif ola ya bâ ya dal ya kâf ya lâm ya hâ ola. Mîm'le

bu huruf-ı mezkûre arasında beyaz üç nokta kadar gerek. Meğerki mîm'in başı müdevver ola. Ol mîm'in başı merfû' olup ondan sonra elif ya dâl ya vav olsa beyaz iki nokta miktarı gerek ve eğer cîm ya bâ olsa beyazı sîn bu'du miktarı gerek. Ve baki huruf ki hâ'dan sonra ola yukarıda geçen kaideler üzre kıyas etmek gerek. Ammâ hüküm şöyledir bâ'dan zikrolundu.

Fasl-ı Fî Marifetü'l-müfred: Bilgi kim huruf vaz'ının vaz'ı hayatına göre muhtelif olur. Her birinin başlı başına (11) bir adı vardır. Bu fasılda ayrı ayrı zikrolunur.

Faslu'l-lâmelif: Bu bir nev'den ziyade değildir. Ol sebepten dendi ki bir isimden ziyade ismi yoktur.

Hatt-ı aksam-ı hututtan:

Fî beyânü'l-bâ: Ammâ bâ iki nev' üzerinedir. Biri mürsel ve biri şemrelüdür. Fî beyân-ı cîm. Ammâ cîm'in iki nev'i vardır. Birisi cîm'in başı itibarıdır birisi dahi dairesi itibarıdır. Ammâ evvelki dairesine göredir iki nev' üzerinedir, mürsel ve meftûh ve mülhaktır. Eğer cîm'in başı meftûh olsa böyle olur ve mülhak dahi iki dahi iki nev' üzerinedir. Birisi müselle tûlânî ve birisi mahrut ve müdevverin dahi üç türlü adı vardır Gunci, turunci ve peykânî.

Fî beyânü'd-dâl: Ammâ dal iki nev' üzerinedir. Ve hem müfredde hem mürekkebe de ya oldur ki şemre verilmiş ola ya irsal eyleneş ola.

Fî beyânü'r-râ: Ammâ râ üç nev' üzerinedir. Mürsel ve muzmer ve merfû'dur.

Fî beyânü's-sîn: Ammâ sîn dahi üç nev' üzerinedir. Birisi irsal eyleneş ve birisi devreylenmiş yahut sîn'in başı irsal eyleneştir. Müfredde olsun mürekkebe olsun.

Fî beyânü's-sad: Sad dahi iki nev' üzerinedir. Biri müdevver ve biri mürsel. Bu ihtilaf sad'ın dairesindedir. Başında değildir.

Faslu't-tâ: Ammâ tâ'nın bir nev'den ziyade değildir. müfredde ve mürekkebe.

Fasl-ı ayn: Ammâ ayn yedi nev' üzerinedir. Bir nev'i müfreddir. Ayn müfredin dairesinin hükmü hemen tarik-i daire cîm'dir. Ammâ mürekkebi altı nev' üzerinedir. Evvelkisi ayn-ı na'lîdir. Na'lî ol vaktin olur ki ayn'dan sonra elif ya dal ya bir nesne ki iki nokta miktarı mürtefi ola. İkinci ayn-ı sâdîdir. Bu ol vaktin olur ki ayn'dan sonra bâ ya cîm ya sîn ya sad ya kâf ya mîm ola. Üçüncü ayn-ı muhayyerdir. Bu dahi ayn'dan sonra bir dirsek ki bir nokta kadar mürtefi ola. Dördüncü ayn-ı femmü'l-eseddir¹¹⁹ bu şol vaktin olur ki ayn-ı na'lî eliften hâsıl ola. Ol elif muttasıl ola bir harfe kendüden sonra beşinci fem aynu'n-na't olsa ayn-ı sadidir ki muttasıl olmuştur. Bir elife zikrolunan gibi altıncı ayn-ı ma'kûddur. Ol bir ayn'dır ki kelime ortasında vaki olur. Biaynihî şefreye benzer.

Faslu'l-fâ: Ammâ fâ üç üzerinedir. Birisi müfred ol dahi nev' üzerinedir. Mürsel ve müdevver ol dahi biri mürekkebidir. (12) Ol hemen bir nev'dir.

Fî beyânü'l-kâf: Ammâ kâf dört nev' üzerinedir. Birisi müfreddir ol dahi mürekkebi musattah ve münhani ve dâlî.

Fî beyânü'l-lâm: Ammâ lâm iki nev' üzerinedir. Biri müfred biri mürsel.

Fî beyânü'l-mîm: Ammâ mîm mürsel ve müdevver ve müfred ve müselles ve merfû'dur. Lakin bundan hâlî değildir ki ya evvelde vaki ola ya vasatta vaki ola. Eğer evvelde vaki olsa ol dahi üç nev' üzerinedir meftûh ve matmûstur. Eğer meftûh olsa mürsel olur, eğer matmûs olsa dört nev' üzerine olur. Müdevver ve kat ve peykânî¹²⁰ bu misal üzerinedir.

Fî beyânü'n-nûn: Ammâ nûn üç nev' üzerinedir. Birisi mürekkebi ikisi müfred-i müdevverdir ve mürsel.

Fî beyânü'l-hâ: Bilgi kim hâ müfreddir ve mürekkebidir. Müfred dahi bir nev'dir müsellesdir. Ammâ mürekkebi bundan hâlî değildir ki evvelde vaki ola. Eğer evvelde olsa hâ, üzünü'l-faras derler matmûs olur. Eğer vasatta olsa dâlî olur. Vaktaki

¹¹⁹ Aslan ağızı

¹²⁰ Ok öcüne benzer

lâm'dan sonra ola rast olur ve muhayyer dahi olur ve eğer lââm'dan sonra olmasa üzünü'l-faras¹²¹ hûnî olur. Eğer ahirde olsa mülhak ve mürsel olur.

Fî beyânu'l-lâmelif: Ammâ bilgil kim lâmelif iki nev' üzerinedir.

Faslu'l-yâ: Ammâ yâ üç nev' üzerinedir. Yâ-i müdevver ve yâ mürseldir. Birisi dahi mürekkebdir. Ol bir nev' üzerinedir.

Fasl-ı fî marifeti Usûlü't-Terkîbât ve'l-kelimâtü'l-meddât¹²²: Bu terkipte meddât vaki olur. Bilgil kim kelimeye med vermek üç kısım üzerinedir. Ol dahi bundan hâlî değildir ki kelimenin hüsnü ecli için ya infisal ecli için yahut satırın infisali için olur. Bilgil kim kelimeye med vermek iki harf üzerine ola az vaki olur. Eğer vaki olursa hüsn-i kelime için olur. Mesela eğer dilersen lafz-ı Muhammede med çekeler hüsn için gerektir ki hâ'yı çekeler. Eğer mîm'i çekseler hilaf-ı kaide vaki olur. Eğer med lafz-ı seb'ada vaki olsa yine med vermek gerek. Eğer gayrıya med verseler kabih olur. Ya itmâm-ı kelime cihetinden veya satır cihetinden lafzû'l-âlemînde vaki olsa ayn çekmek kabihtir. Ol kelimât se harfi ve çehar harfi var ammâ kelime ziyade olsa beş harften ve altı harften kıyas bu tarikledir ki kelimeye med vermek hüsn ve kubhu kitabete taalluktur. Eğer kâtip müstaidir temessük ihtiyaç değildir.

Fasl-ı Fî Marifeti Kitâbeti'l-kalem ve furû'ihâ: Bilgil kim ibtidâ-i huruf üç nev' üzerinedir. Birisi nokta (13) ile ve birisi şatıyye ile ve biri mülhak ile. İbtida olan elifdir. Ve bâ ve dal ve sîn ve tâ ve lââm ve nûn ve hâ ve lâmeliftir. Ammâ şatıyye beş harftedir. Sad ve ayın ve câ ve hâ ve kâf ve yâ'dır. Ammâ ibtida mülhak ile dört harftedir. Fâ ve kâf ve vav ve mîm'dir. Ve ammâ intiha-yı huruf dahi üç nev'dir. Ya intiha-yı nokta ile ya irsalle ammâ intiha-yı nokta ile altı harftedir. Yâ ve dal ve kâf ve tâ ve fâ ve lââm ammâ şatıyye ile intiha hemen eliftedir. Ammâ irsalle on bir harftir. Cîm ve râ ve sîn ve sad ve ayn ve fâ ve mîm ve nûn ve hâ ve vav ve bâ'dır. Fasl-ı Fî Marifeti Usulü'l-Külliyat ve Kavaid. Bilgil kim kâtime vaciptir külliyatı bilmek zira ekser bu ilmin kavaidi küllîdir. Bilgil kim kalemi tutmak üç parmakla gerektir şöyle ki ol üç parmağın karnı kalemin etrafı üzerine ola ta kim kalemi sürmekte ve döndürmekte kusur olmaya

¹²¹ At kullağı

¹²² Uzatmalar, keşideler

ammâ gerektir ki orta parmak arpa miktarı kalemin fethinden yukarı ola ta kalem muhkem tutulup muhkem sürüle, hattın muhkemliği kalemin muhkemliğine göre olur. Lakin gerektir ki kalemi sürmekte tacil eylemeye ihtiyatla süre. Ta harf hûb ola ammâ kalemin tüyünün uzunluğu kiçi parmak bendince ola ya ulu parmak tırnağı miktarınca ola. Her kim bu tarikten eksik etse emîrû'l-mü'minîn Hazret-i Ali kavline muhalefet etmiş gibidir. Nitekim kitap evvelinde denildi dahi üstat kavline muhalefet olur. Ammâ kalemi sürmekte ve döndürmekte hikmetler vardır. Kâtipler ona gerdiş-i kalem derler. Bilgil kim her hattı yukarıdan aşağıya çekesin gerektir ki kalemin iki tarafına bile itimat edesin dahi kalemin dürüst aşağıya getüresin. Ve her hattı ki onda kalemi aşağıdan yukarıya süresin. Gerektir ki kalemi muharref döndüresin. Şöyle ki dört dengi kalemin kağıt üzerinde olup yukarı süresin. Ammâ kalemi sürmekte suûddurlar. Şöyle ki kalemi hat üzerine koyup hem-çünân muharref edip yukarıya sürdüğü gibi muharrefle aşağıya getüresin. Böyle kalemi sürmeye nüzul derler. Bu denilen şol vaktin olur ki bundan sonra hat bir dahi ola. Ya lâm-ı müfred çekesin ve eğer elif olsa kalemi tamam suûd edesin. Nüzule ihtiyaç olmaz. Pes her hattı ki canib-i yeminden taraf-ı yesâra çekesin gerektir itimadı kalemin tarafını vahşisine edesin ve her hattı ki (14) canib-i yesârdan taraf-ı yemine çekesin. Taraf-ı ünsisine itimat edesin. Ve her hattı ki yukarıdan aşağıya çekesin ya aşağıdan yukarıya çekesin taraf-ı rasta itimat edesin. Mesela lâmelif eğer aşağıdan yukarı çekesin. Kâf-ı münhani kelimenin vasatında vaki olmuştur gerektir ki itimadı taraf-ı yesâra edeler ve her hattı ki irsal edeler. Misl-i cîm ve ayn ve sîn ve sad ve fâ ve kâf ve nûn ve mîm olsa itimadı kalemin şatıyyesine ideler. Ve her gâh kim şemre edeler gerektir ki itimat taraf-ı vahşiye edeler. Ve her harf ki kelimenin vasatında ola dendane ile vaki ola. Onu şatıyye-i kalemler yazalar. Eğer iki nokta miktarınca olsa gerektir ki kalemin tamamıyla suûd ve nüzul edeler. Ve her gâh ki kelime bir nice harften mürekkebi ola şöyle yazalar ki her gâh ki ol huruf birbirinden munfasıl kılasın. Ol kelimenin müfredatında usule zaaf gelmeye ve ol müfredin kaidesi tamam ola ve her gâh iki üç lafz-ı mürekkebi birbirine terkip edesin. Gerektir ki iki kâf da huruf ve kürsî hat birisi tenasüb gerek. Ve kürsî hat üç türlüdür. A'lâ ve evsat ve ekmel. Her gâh ki kürsî vasatı riayet edesin ki aslıdır a'lâ ve esfel rast gerektir. Ammâ sebb satırda ya sahifede ya onların gayrıda olur ki her gâh ki iki harf ve üç harf ki bir satırda vaki olmuş olsa bir cinsten evvel huruf gerektir küçükükte ve büyükükte beraber ola pes bu miktar ki bu risâlede zikrolunmuştur.

Amele getüre ve zapt ede kâfi ola.

“Kad vakafe hâzihi'n-nüşhati el-Vezîr Ebu'l-Hayr el-Hâcc Ahmed b. el-Vezîru'l-A'zam el-Fâzıl Nu'mân b. el-Vezîru'l-A'zam el-allâme es-sadru's-şehîd Mustafa b. el-Vezîru'l-A'zam en-Nihîr Ebû Abdullah Mehmed Urife bi-Köprülü ekâlellâhu isârahum sene 1170”

Risâlenin diğ er nüshası:

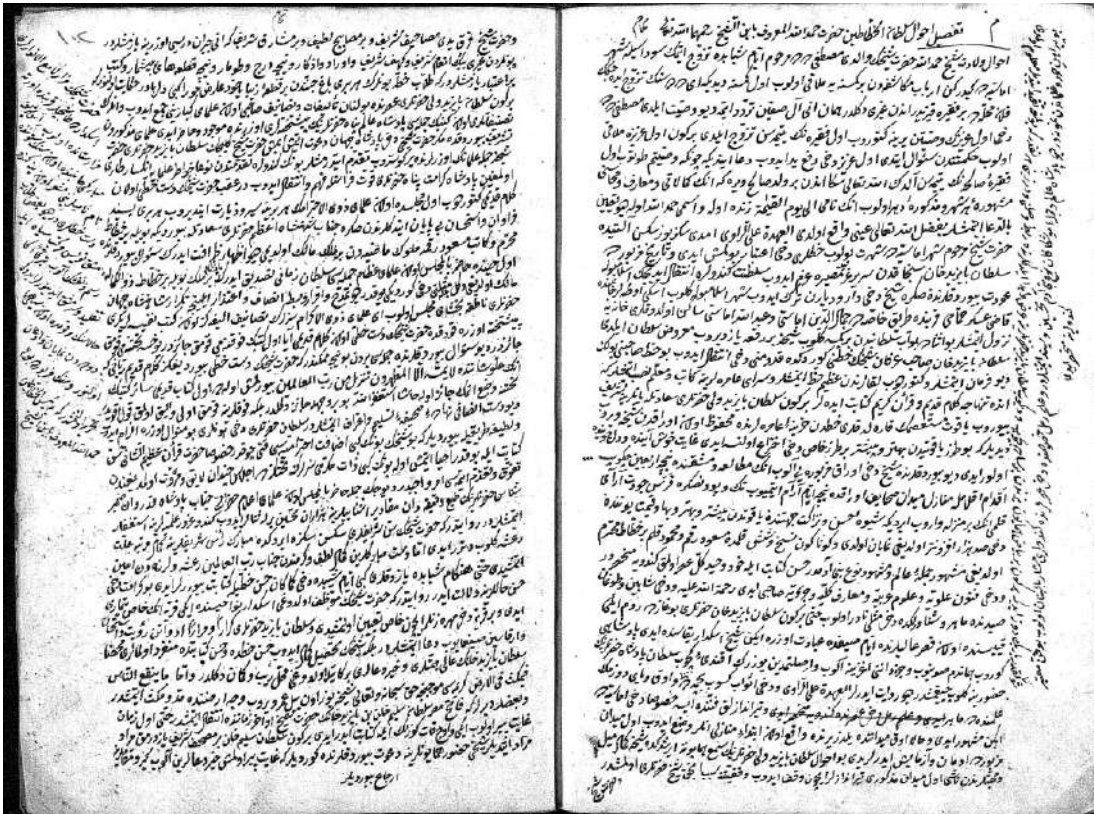
Eserin adı	İlm-i Hat Risâlesi علم خط رساله سي			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü	Envanter Numarası		
	Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi	nr. 472		
Dili	Türkçe	Tarihi	Telif	-
			İstinsah	-
Müellifi	Yakut el-Musta'sımî (ö. 698/1298)	Müstensihi	-	
Eser Ebadı	20x13,5 cm.	Yazı Çeşidi	Nesih-Sülüs	
Varak Sayısı	38	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	1-38	
Satır Sayısı	35	Mürekkebi	Söz başlarında kırmızı, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır.	
Cildi	Zencirekli, müşebbek şemseli, kahverengi deri ciltlidir. Sırtı ve kenarları ise yeşil renk deridir. Şirâzelidir.			
Tezhip	Serlevha tezhipli ve altın cetveli olup diğ er varaklar cetvelsizdir.			
Mühür ve Notlar	Eser bir mukaddime, iki makale ve bir hâtime hâlinde tertib edilmiştir. Mukaddime üç faslı ihtivâ etmektedir. Birinci fasıl (1b-2b), bu ilmin faziletini, şerefini ve bu ilmi ortaya koyan kimseleri beyan etmektedir. İkinci fasıl (2b-3b), mürekkebi hakkındadır. Üçüncü fasıl (3b-6b), kalemin özelliklerini, yontulmasını ve kat edilmesini belirtmektedir. Birinci makalede (6b-17b), hattın özellikleri ve neveleri ile İbn-i Mukle (ö. 328/940) tariki üzere			

	harflerin ölçüleri; ikinci makalede (17b-38b) ise harflerin terkipler hâlinde yazılışları anlatılmaktadır.
--	--

2.1.4. Hattat Şeyh Hamdullah'ın Terceme-i Hâli

Eserin adı	Hattat Şeyh Hamdullah'ın Terceme-i Hâli		
Adının Kendi Dilindeki Yazılışı	خطاط شيخ حمد الله ترجمهء حالى		
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü	Envanter Numarası	
	Hacı Mahmud Ef.	3916	
Dili	Osmanlı Türkçesi	Tarihi	Telif
			İstinsah
Müellifi		Müstensihi	
Eser Ebadı	16x22cm	Yazı Çeşidi	Ta'lik
Varak Sayısı	2	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	101b-102a
Satır Sayısı	34	Mürekkebi	İs Mürekkebi
Cildi	Mukavva ciltlidir. Sırtı yuvarlak ve kahverengi deridir.		

Risâlenin Görünümü:

Resim-68: Hattat Şeyh Hamdullah'ın Terceme-i Hâli-101b-102a.

Risâlenin Transkripsiyonu¹²³:

Tafsil-i ahvâl-i sultânu'l-hattâtîn Hazret-i Hamdullah el-maruf Bi-İbnü'ş-Şeyh rahimehumullâhi teâlâ:

Ahvâl-i vilâdet Şeyh Hamdullah Hazret-i Şeyh'in vâlidî Mustafa Dede merhum eyyâm-ı şebâbda tezevvüç etmek sevdasıyla şehri Amasya'da giderken erbâb-ı mükâşefeden bir kimesneye mülâki olup ol kimesne dedi ki "Ey Dede senin tezevvüç edeceğin falan mahallede bir fakîre kızdır. Ondandır gayrı değildir. Hemen onu al, sakın tereddüt etme deyü vasiyet eyledi. Mustafa Dede dahi ol azizin vasiyetini yerine getirip ol fakîrenin yetîmesini tezevvüç eyledi.

¹²³ Risâlede yer alan bilgiler güncel bilgilerle karşılaştırılıp değerlendirme bölümünde sunulmuştur.

Bir gün ol azize mülaki olup hikmetinden sual etti. Ol aziz dahi ref-i yed edip dua etti ki çünkü vasiyetim tutup ol fakîre-i salihanın yetîmesin aldın. Allahu Teala sana ondan bir veled-i salih vere ki onun kemâlâtı ve maarif ve mehasini meşhure-i her-şehir ü mezkûre-i dehr olup onun namı ilâ yevmü'l-kıyamet zinde ola ve ismi Hamdullah ola deyü tayin-i bi'd-duâ etmişler. Bifazlullahi Teala aynı vaki oldu. El-uhdetü ale'r-ravi imdi sekiz yüz seksen altıda Hazret-i Şeyh merhum şehir-i Amasya'da şöhret bulup hatları dahi itibar bulmuş idi. Ve tarih-i mezbûrda Sultan Bayezid Han sancaktan serîr-i gurret-masîre azm edip saltanat kendülere intikal edicek İslambol'a avdet buyurdularından sonra şeyh dahi dâr u diyarın terk edip şehir-i İslambol'a gelip eski odalar hanında kadiasker hamamı kurbunda tarik-i hassada Cemaledin Amasî ve Abdullah Amasî sakin oldukları haneye nüzul etmişler. Bu esnada bevvâb-ı sultânîden bir kimse gelip şeyhe bir ruk'a yazdırıp maruz-ı sultan eyledi. Sultan Bayezid Han sahib-i irfan şeyhin hattını gördükte kudûmunu dahi intikal edip bu hat sahibini bulun deyü ferman etmişler. Ve getürdüp likalarından azîm hazzetmişler. Ve Saray-ı Âmireler'ine kâtip ve muallim nasb etmişler ki onda tenhaca kelam-ı kadim ve Kur'ân-ı Kerim kitabet edeler.

Bir gün Sultan Bayezid-i Velî Hazretleri saadette yanlarına teşrif buyurup Yakût-ı Musta'sım'ın karaladıkları hattın Hazine-i Âmire'lerinde mahfuz olan evraktan şeyhe verip dediler ki bu tarz-ı Yakûtî'den bihter ve pîşter bir tarz-ı has dahi ihtirâ' olursa idi gayet hoş-âyende ve dil-cûyende olur idi, deyü buyurdularında şeyh dahi evrak-ı mezbûreyi alıp onun mütalaa ve meşkinde nice erbain çekip akdâm-ı aklâmla menazil-i meydan-ı sahayif-i evrakta nice eyyâm ârâm etmeyip tekâpûdan sonra feres-cevdet-ârâ-yı kalemi onun bir menzile varıp erdi ki şîve-i hüsn ü nezaket cihetinde Yakût'tan pîşter ve bihter ve baha ve kıymet yönünden dahi sad hezar efzunter olduğu nümayan oldu. Ve gûnâgûn nesih ve şeş kalemde mes'ûd-ı rakam ve mahmûd-ı kalem bir hattat-ı muhterem olduğu meşhur-ı cümle-i âlem ve meşhûd-ı nev'-i benî Âdemdir. Hüsn-i kitabet ile hod vahîd-i küll addolmak kendüye münhasırdır. Ve dahi fûnûn-ı ulviyye ve ulûm-ı Arabiyye ve maarif-i külliye ve cüz'iyye sahibi idi. Rahmetullahi aleyh. Ve dahi şahin ve doğan saydında mahir ve şinaverlikte dahi misli nadir olup hatta bir gün Sultan Bayezid Han Hazretleri Boğaz'da Rumeli kıyısında olan kasr-ı âlîlerinde eyyâm-ı sayfda ibadet üzere iken

şeyh Üsküdar yakasında idi. Padişahı görüp hemandem soyunup ve cüzdanını ağzına alıp ve ıslatmadan yüzerek akıntıyı geçip Sultan Padişah Hazretlerinin huzuruna gelip çıkmıştır deyü rivayet ederler. El-uhdetü ale'r-ravi ve dahi esvap kesip biçmede ve ok ve yay düzmek ilminde de mahir 124 ve tîr-endâzlık fenninde ise hususan dahi Amasya'da iken meşhur idi. Ve hâlâ Okmeydanı'nda yıldız yerinde vaki olan iptidai menazili onlar vaz' edip ol meydan-ı mezbûrda idman ve azmayış ederler idi. Bu ahval Sultan Bayezid-i Velî Hazretlerinin Sem'-i Hümayûnuna eriştikte şeyhe kemal-i meyl ve muhabbetlerinden naşi ol meydan-ı mezkûru tîr-endâzlar için vakfedip vakfiyetine sebep ancak şeyh hazretleri olmuştur.

Ve Hazret-i Şeyh kırk yedi mesahif-i şerif ve bir mesabih-i latif ve bir meşârik-ı şerif ki onu ceylan derisi üzerine yazmışlardır. Ve bunlardan gayrı bin En'âm-ı Şerif ve Kehf-i şerif ve evrâd u ezkâr ve nice derç ve tomar ve nice kıt'ahâ-yı pîşmâr ve kütüb-i pür-itibar yazmışlardır ki tullâb-ı hatta bunların her biri bağ-ı cennetten bir kıta-i zîbâ veyahut ârız-ı hûr gibi dilrubadır hikâyet olunur ki bir gün Sultan Bayezid-i Velî Hazretleri asrında bulunan telifat ve tesânif sahibi olan ulemâ-yı kibârini cemedip ve onların tasnîfâtları olan kütübün cümlesi padişah-ı âlem-penâh hazretlerinin pîş-tahteleri üzerinde mevcut ve hazır idi. Ulema-yı mezkûrûn teşrif buyurdukta meğer Hazret-i Şeyh'i dahi padişah-ı cihân davet etmiş imiş. Hazret-i Şeyh gelicek Sultan Bayezid Hazretleri Hazret-i Şeyh'e cümle ulemanın üzerlerinde yer gösterip takaddüm ettirmişler. Bunun kendülere takaddümünden nev'an havatır-ı ulemaya inkisar târî olmanın padişah-ı keramet-penah hazretleri kuvvet-i firasetle fehm ü intikal edip der-akap Hazret-i Şeyh'in dest-i hattı olan Kelam-ı Kadim'i getirtip ol mecliste olan ulema-yı zevi'l-ihiramın her birine seyr ü ziyaret ettirip her biri pesend-i firâvân ve istihsân-ı bî-pâyân ettiklerinden sonra cenab-ı şehinşah-ı a'zam hazretleri saadete buyurdu ki böyle bir hattat-ı muhterem ve kitab-ı mes'ûd-rakama mülûk-i mâziyeden bir melik malik oldu mu deyü izhar-ı zarafet ederek sual buyurduklarında ol hinde hâzırıyyu'l-meclis olan ulema-yı izam cümlesi sultan-ı zamanı tasdik ederek bir melik böyle bir hattat-ı zü'l-kemale malik olduğu değil belki mislini dahi gördüğü yoktur, deyü temeddüh ve ikrar ve bast-ı insaf ve itizar eyleyince

---

124 "idi. Ve ilm-i remel dahi münhasırında kendüye münhasır idi" Tırnak içindeki kısım metinde karalanmış.

tekrar şehinşah-ı cihan hazretleri nâtika-bahşâ-yı meclis olup ey ulema-yı zevi'l-kiram sizlerin tesanif-i elîfeler olan kütüb-i nefiselerinizi pîş-tahte üzere kodukta Hazret-i Şeyh'in dest-i hattı olan kelam-ı kadimi âyâ ol kütübün fevkine mi komak caizdir yoksa tahtına mı komak caizdir deyü sual buyurdularında cümlesi birden bu nice mümkündür ki Hazret-i Şeyh'in dest-i hattı buyurduğunuz Kelam-ı Kadim-i Rabbanî ki onun uluvv-i şanında “*lâ yemessühû ille 'l-mutahhirîn tenzilün min rabbi 'l-âlemîn*” buyrulmuş ola da ol Kitab-ı Kadim'i sair kütübün tahtına vaz' etmek caiz ola hâşâ estagirullah bu bir vechile caiz değildir. Belki fevklerine komak evla ve elyak olmak kabul-i akvadır deyü dest-i insafi nihâde-i sahife-i teslim ve itiraf eylemişlerdir ve sultan hazretleri dahi bunları bu minval üzere ilzam edip ve latife tarikiye buyurdular ki bu şeyhin bunun gibi izafet-i ihtiramiyyesi katı çoktur. Hususan Hazret-i Kur'ân-ı Azîmü'ş-şânı hüsn-i kitabet ile bu kadar ihya etmiş ola. Bunun gibi zat-ı mükerremi sizlerin tahtlarında iclas çendan layık ve mürüvvet olmadığından tefevvuk ve takaddüm etmemesi emr-i vacibdir deyücek cümle hâzır-ı'l-meclis olan ulema-yı i'lâm hazeratı cenab-ı padişah-ı kadir-dân-ı zamir-şinas hazretlerinin tab'-ı dakika-dân-ı mekâdir aşınayilerine hezaran tahsin birle senalar edip kendi gurur-ı ilmiyelerine istiğfar etmişlerdir. Rivayettir ki Hazret-i Şeyh'in sinn-i şerifleri seksen sekize erdikte mübarek re's-i şeriflerine kemal-mertebe illet-i ra'şe gelip titrer idi. Ammâ dest-i mübareklerin kemal-i lutf ve kereminden Cenab-ı Rabbü'l-âlemîn ra'şe ve lerzeden emin etmiş idi. Hatta hengâm-ı şebabda yazdıkları gibi eyyam-ı şeybde dahi kemakân hüsn-i hattıyla kitabet buyururlar idi. Bu keramet dahi hüsn-i hâllerine delalet eder. Rivayettir ki Hazret-i Şeyh'in muvazzaf olduğu Üsküdar nevahisinde iki karye onun has tımarı idi. Ve bir karye dahi mühre-zenler için has tayin olunmuştu. Ve Sultan Bayezid Hazretleri kerraren ve merraren o zatın rü'yet ve istihsan ve arkasın sıvayıp dua etmişlerdir. Belki şeyhin tahsil-i kemal edip hüsn-i hatta ve hüsn-i kitabette münferid olmaları mahza Sultan Bayezid Han'ın âlî himmetleri ve hayır duaları berekâtıyla olduğu mahall-i reyb ü güman değildir. *Ve ammâ mâ yenfeu'n-nâs fe-yemküsü fi 'l-arz* kerimesi mucibince Hak sübhanehu teala şeyhe yüz on yıl ömürverip vech-i arzında medd ü meks etmiştir ve bazıları derler ki fatih-i Mısır Sultan Selim Han bin Bayezid Han'ın Hazret-i Şeyh o ahir zamanında intikal etmiştir. Hatta ol zaman gayet pîr olup iki ve üç kat gözlük ile kitabet eder idi. Bir gün Sultan Selim Han bir Mushaf-ı Şerif yazdırmak murad ettiler. Şeyhi Huzur-ı Hümayûnlarına davet

buyurdularında gördüler ki gayet pîr olmuş hayır duaların alıp geri makamlarına irca buyurdular.

102A varaktaki haşiye:

Bu pirahen hûr u gılmandan numunedir deyü padişah-ı âlem ve cümle-i mûşikâfân nev'-i benî Âdem tahsin ve pesend etmişlerdir ve ilm-i remel hususunda dahi asırlarında kendüleri müşarün bi'l-benan olup bu fenn-i muteber kendülerine münhasır idi.

Şol kadar barik düz idi ki bir gün bir beyaz hümayûn tîrinden bu sade geçip ve diküp Sultan Bayezid Hazretlerine arz ve ihda eylediklerinde rabt-ı vaslını ve derzini her ne kadar ki bulmaya takayyud ettiler malum olmadı.

102B varaktaki haşiye:

Hazret-i Şeyh'in mezar-ı lamiu'l-envarları Üsküdar'da Taşçılar kurbunda orta mezaristanda olup re's-i şerif-i mübareki canibinde olan seng sütununda nam-ı namilerini müş'ir olan yine kendi dest-i hatlarıdır deyü bazı tullâb meşk-nüvis-i mürekkebi siyah ile resim ve nakşın alıp teberrüken ona taklit ve sırr-ı meşk edinürler idüğü hâlâ seng-i merkurda olan siyahi dûdeden nümayan ve iz'ân olunur ve seng burda böyle tahrir olunmuştur ki Reisü'l-Hattâtîn Hamdullah el-Maruf bi'ibni's-Şeyh.

2.1.5. Mîzânü'l-Hat¹²⁵

Eserin adı	Mîzânü'l-Hat			
Adının Kendi Dilindeki Yazılışı	ميزان الخط			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü		Envanter Numarası	
	Millet Kütüphanesi-Ali Emirî		nr. T. 812/1	
Dili	Arapça ve Türkçe	Tarihi	Telif	-
			İstinsah	1266/1850
Müellifi	Abdurrahman Yûsuf b. es-Sâyıĝ (ö. 845/1441)	Müstensihi	Hakkâkzâde Mustafa Hilmi Efendi	
Eser Ebadı	27x20 cm.	Yazı Çeşidi	Nesih	
Varak Sayısı	-	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	1-20	
Satır Sayısı	17	Mürekkebi	Söz başlarında, âyet ve hadislerde kırmızı, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır.	
Cildi	Zencirekli, köşebend ve şemse yerleri barok üslûbunda, koyu neftî yeşil renk deri ciltlidir. Miklepli ve şîrâzelidir.			
Tezhip	Çiçek ve yaprak demetleriyle tezyin edilmiştir. Satır aralarında durak gülleri bulunmaktadır.			
Mühür ve Notlar	Müellif, hattın ve kitâbetin faziletini beyan eden âyet ve hadislerle eserine başlamaktadır. Daha sonra, yazının ortaya çıkışına ve gelişip yayılışına dâir rivâyetlere, Hz. Ali (r)'nin yazı ile ilgili sözlerine yer vermektedir. Yazının san'at hâline gelmesinde büyük payları olan İbn-i Mukle ve onun devrinde kullanılan hat nevilerini, İbnü'l-Bevvâb ve hat sanatına olan hizmetlerini anlatmakta, kalemin özellikleri, yontulması, kat' ve şakk edilmesi gibi konular hakkında bilgi vermektedir. (10a-15b) varaklar arasında, harflerin ölçülerini uygulamalı olarak göstermektedir.			

¹²⁵ Risâlenin başka bir nüshası tespit edilip bilgi formu oluşturulduktan sonra bu risâlenin devamında eklenmiştir.

	Risâlenin sonunda (21a-27a), Arapça ve Türkçe olarak tertib edilmiş icâzetnâme ve icâzet duâsı örnekleri vardır.
--	--

Bu risâle bir mecmuanın içinde yer almaktadır. Abdülkadir Dedeoğlu tarafından hazırlanıp Mîzânü'l-Hat adıyla 1986'da İstanbul'da neşredilmiş bu mecmuanın girişinde Hakkâkzâde'yi müellif olarak belirtmesi yanlıştır¹²⁶. Çünkü aslı İbn Sâyığ'a âit Mîzânü'l-Hat risâlesi ile birlikte aynı ad altında bir araya getirilmiş birtakım risâlelerden oluşan mecmûayı, bu târihten 135 yıl önce Kebecizâde el-Vasfî bu şekliyle tertib etmiştir.

Risâle matbu bir eser olarak bulunduğundan dolayı çalışmaya dahil edilmemiş olup kendisi ve nüshaları hakkında bilgi vermekle yetinilmiştir.

Risâlenin Diğer Nüshası:

Eserin adı	Risâle-i Eşkâl-i Hutût		
Adının Kendi Dilindeki Yazılışı	رساله اشكال خطوط		
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü	Envanter Numarası	
	Millet Kütüphanesi- Ali Emirî	nr. T. 813.	
Dili	Arapça ve Türkçe	Tarihi	Telif
			İstinsah 1136/1723
Müellifi	Abdurrahman Yûsuf b. es-Sâyığ (ö. 845/1441)	Müstensihi	İsmâil ez-Zühdî
Eser Ebadı	19,5x13 cm.	Yazı Çeşidi	Nesih
Varak Sayısı	36	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	-
Satır Sayısı	11	Mürekkebi	Söz başlarında kırmızı, metinde ise

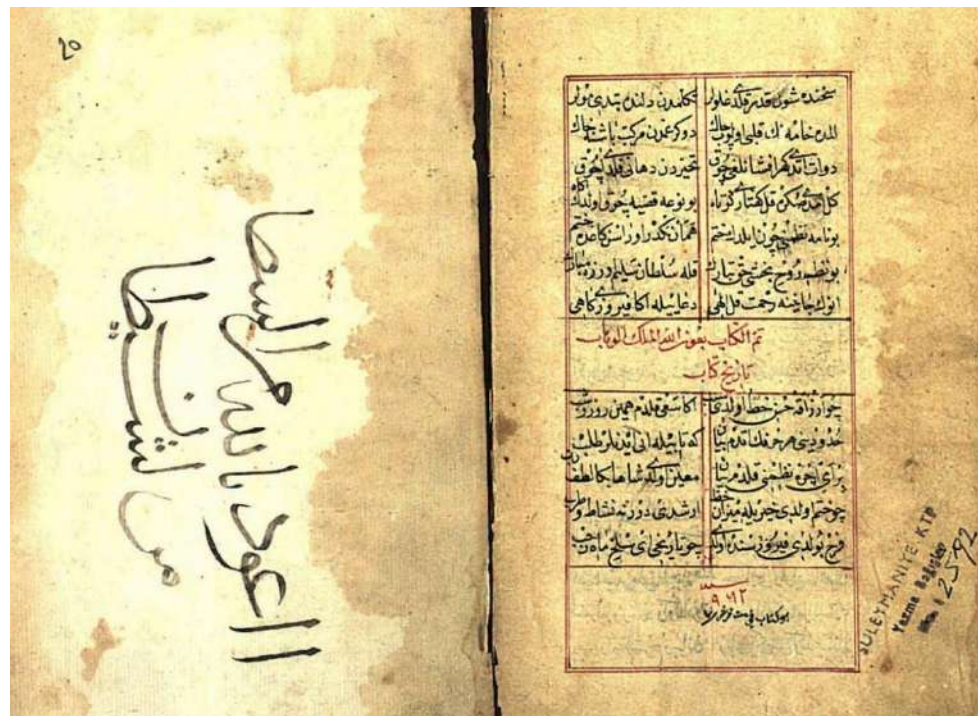
¹²⁶ Bkz. Abdülhamit Tüfekçioğlu, *İstanbul Kütüphanelerinde Hat Sanatı İle İlgili Yazma Eserler ve Seyyid Ahmed el-Vehbî'nin Risâle-i Esrâr-ı Hatt'ı* (İstanbul, 1994), 45.

			siyah mürekkep kullanılmıştır.
Cildi	Zencirekli, salbekli, alttan ayırma şemseli ve kahverengi deri ciltlidir. Miklepli ve şîrâzelidir.		
Tezhip	Serlevha tezhipli ve bütün varaklar altın cetvellidir. Cümle aralarına durak gülleri yapılmıştır.		
Mühür ve Notlar	Aynı sayfada Ali Emîrî Efendi'nin vakıf mührü de vardır. İçerik olarak bir önceki nüsha ile aynıdır. Sadece farklı bir isimle kayda alınmıştır.		

Kitabın İlk ve Son Sayfaları:

Resim-69: Mizânü'l-Hat'ın ilk sayfası 1b-2a.

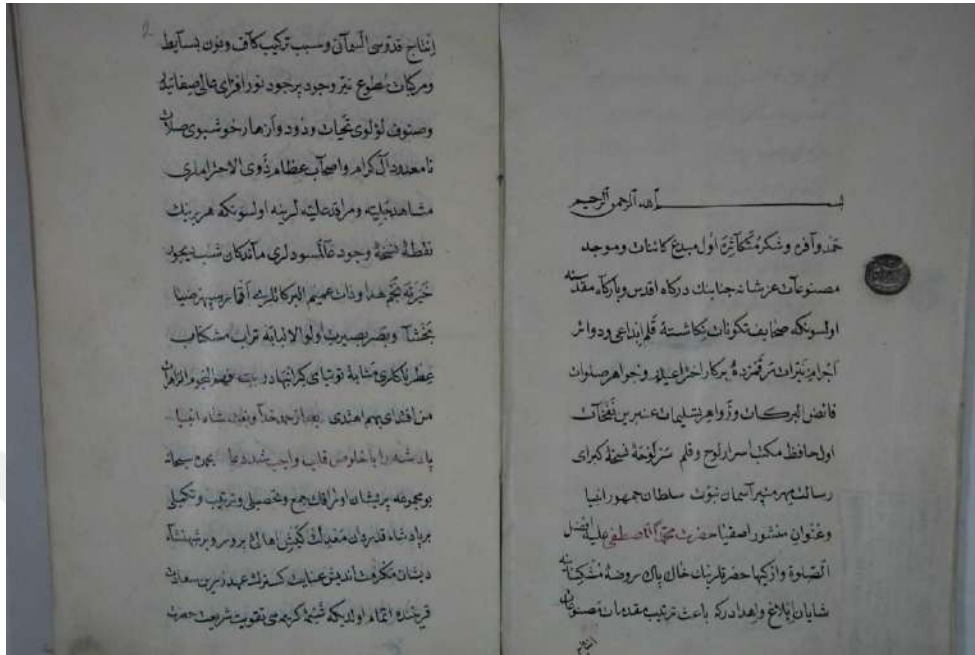

Resim-70: Mizânü'l-Hat'ın son sayfası 19b.

2.1.6. Devhatü'l-Küttab

Risâlenin adı	Devhatü'l-Küttab		
Envanter Numarası	FATİH 4359		
Yeri	Fatih Kütüphanesi	Dili	Osmanlı Türkçesi
Varak Sayısı	233	Tarihi	H.1172
Katibi		Müellifi	Suyolcuzâde Mehmed Necîb
Konusu	Nefeszâde İbrâhim'in hattatların hayatına dair Gülzâr-ı Savâb adlı eserine Suyolcuzâde Mehmed Necîb (ö. 1171/1757) tarafından yazılan zeyil.		
Notlar	Bu kitap Kilisli Muallim Rifat tarafından İstanbul'da 1942 yılında neşredilmiştir.		

Kitabın İlk ve Son Sayfaları:

Resim-71: Devhatü'l-Küttab'ın ilk sayfası 1b-2a.

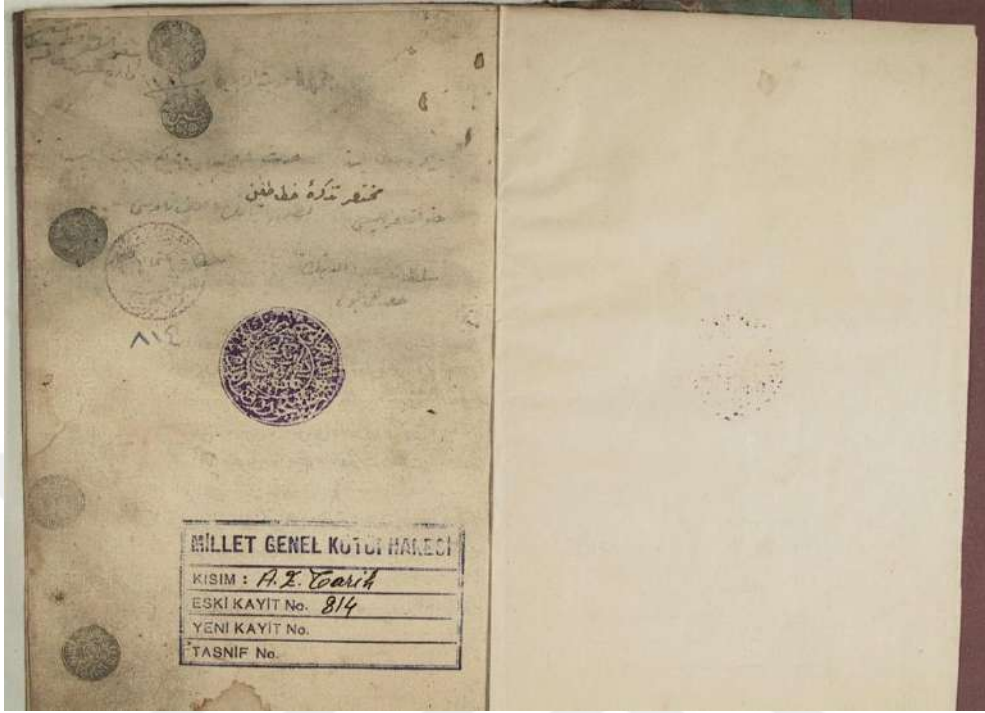

Resim-72: Devhatü'l-Küttab'ın son sayfası 232b.

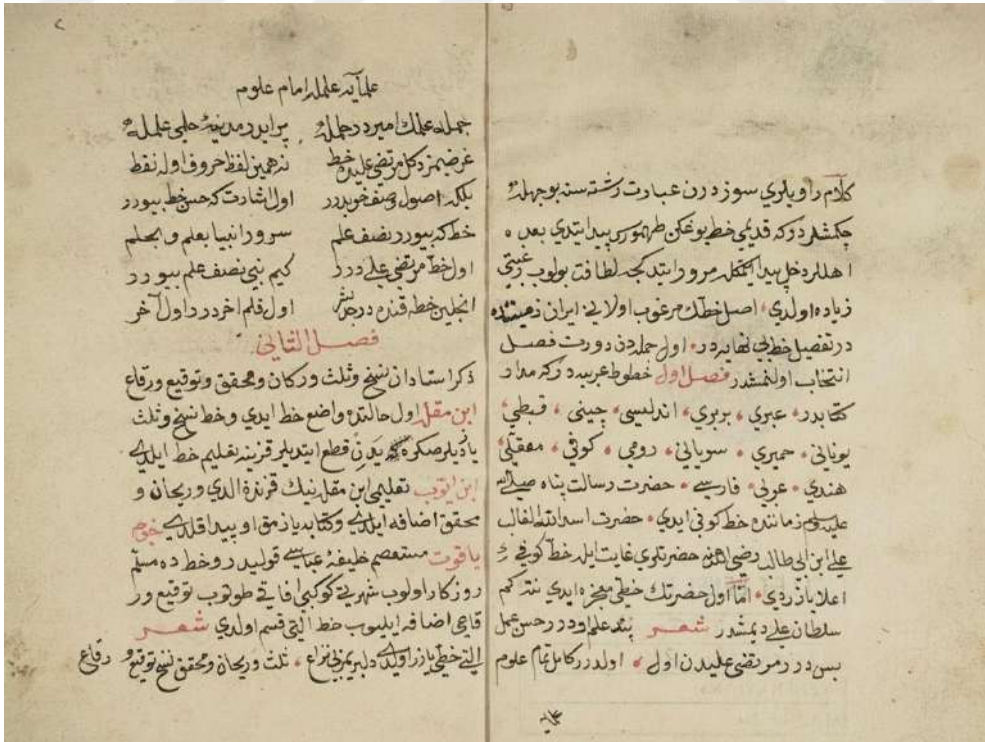
2.1.7. Muhtasar Tezkere-i Hattâtîn

Eserin adı	Muhtasar Tezkere-i Hattâtîn			
Adının Kendi Dilindeki Yazılışı	مختصر تذکرہ خطاطین			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü	Envanter Numarası		
	Millet Kütüphanesi - Ali Emîrî	nr. T. 814		
Dili	Türkçe	Tarihi	Telif	-
			İstinsah	-
Müellifi	-	Müstensihi	-	
Eser Ebadı	19x13 cm.	Yazı Çeşidi	Nesih	
Varak Sayısı	11	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	-	
Satır Sayısı	17	Mürekkebi	Söz başlarında ve beyitlerde kırmızı, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır.	
Cildi	Çihar kûşe ebrû ciltlidir.			
Tezhip	-			
Mühür ve Notlar	Zahriye ve ferağ sayfalarında Ali Emîrî Efendi'nin vakıf mührü bulunmaktadır. Risâle dört fasıldan meydana gelmektedir. Birinci fasılda yazının menşei ve intişârı ile ilgili rivâyetler; ikinci fasılda sülüs, nesih, muhakkak, rıkâ', tevkî' üstadları; üçüncü fasılda ta'lik hattatları ve dördüncü fasılda da nesta'lik hattatları hakkında bilgi verilmektedir.			

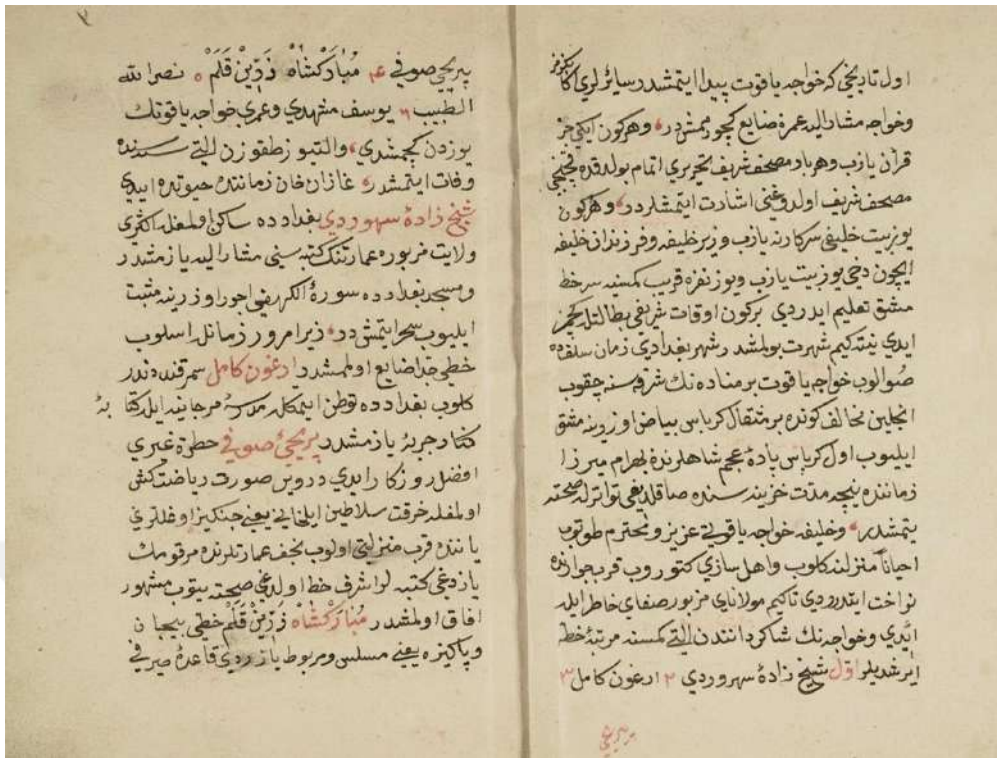
Risâlenin Görünümü:

Resim-73: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 1a sayfası.

Resim-74: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 1b-2a sayfaları.

Resim-75: Muhtasar Tezkire-i Hattâtin'in 2b-3a sayfaları.

Resim-76: Muhtasar Tezkire-i Hattâtin'in 3b-4a sayfaları.

Resim-77: Muhtasar Tezkire-i Hattâfîn'in 4b-5a sayfaları.

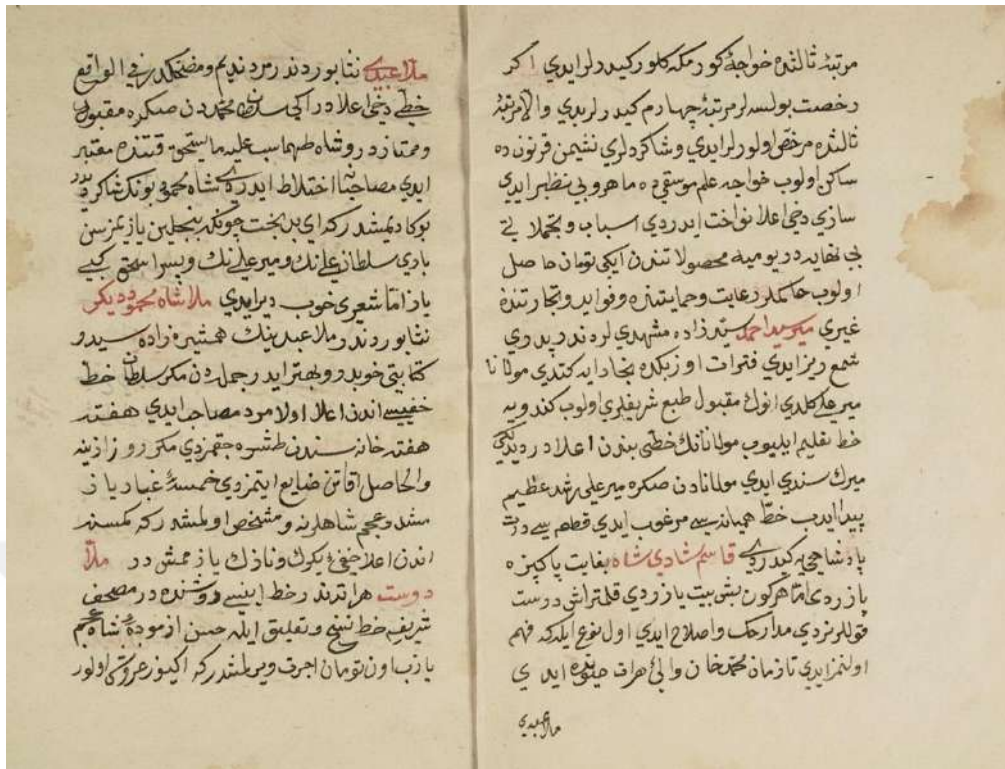
Resim-78: Muhtasar Tezkire-i Hattâfîn'in 5b-6a sayfaları.

Resim-79: Muhtasar Tezkire-i Hattâtin'in 6b-7a sayfaları.

Resim-80: Muhtasar Tezkire-i Hattâtin'in 7b-8a sayfaları.

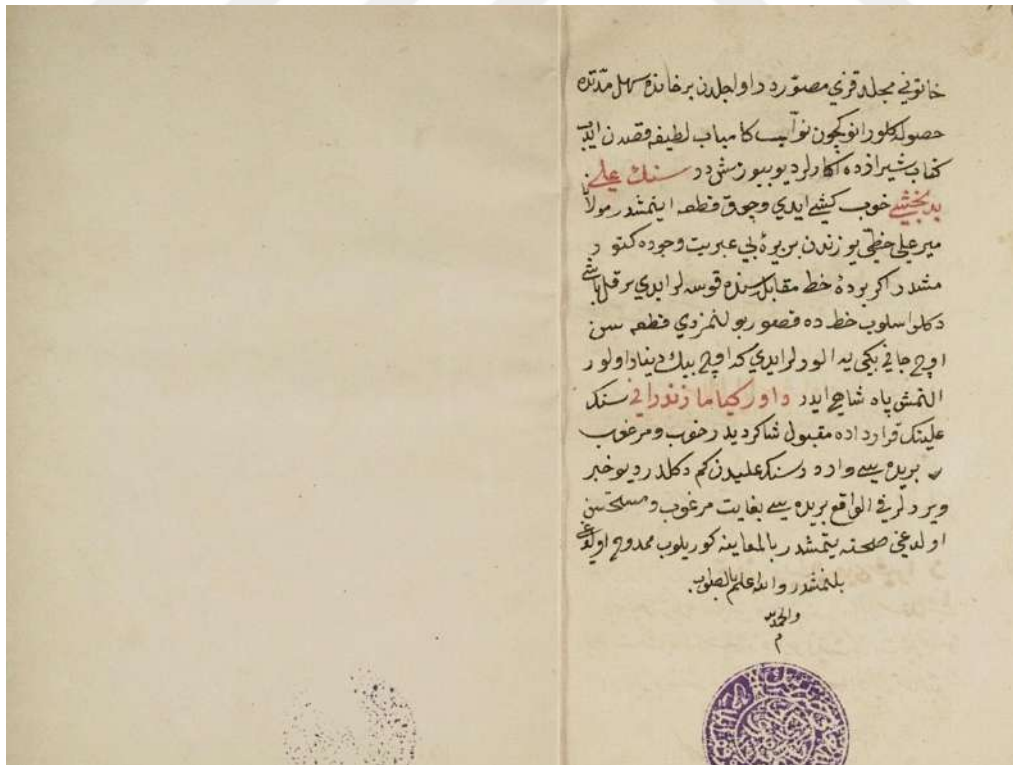
Resim-81: Muhtasar Tezkire-i Hattâtin'in 8b-9a sayfaları.

Resim-82: Muhtasar Tezkire-i Hattâtin'in 9b-10a sayfaları.

Resim-83: Muhtasar Tezkire-i Hattâtin'in 10b-11a sayfaları.

Resim-84: Muhtasar Tezkire-i Hattâtin'in 11b sayfası.

Risâlenin Transkripsiyonu:

Kelam ravileri sözden ibaret riştesine bu cehle çekmişlerdir ki kadimi hat yokken zuhuru peyda etti ba'dehü ehiller dahl peyda etmekle mürur ettikçe lütufât bulup rağbeti ziyade oldu. Aslı hattın marğub olanı İran ...

Kelam ravilerinin sözüne göre eski yazı yokken zuhur etti, ehilleri de ortaya çıktıkça yazıda güzellik hasıl oldu ve rağbeti arttı. Hattın rağbet göreni İran bölgesindedir, hattı tafsil etmenin sonu yoktur. Aralarından dört bölüm seçilmiştir.

Birinci Fasıl:

Arapça yazılardır ki bunlar yazının temelini oluşturmaktadır. İbrî (İbranice), Berberî, Endelüsî, Çinî, Kıptî, Yunanî, Himyerî, Süryanî, Rumî, Kûfi, Ma'kılî, Hindî, Arabî, Farisî. Hazreti Risâlet Penah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında hat Kûfiydi. Hazreti Esedu'l-lah el-Gâlip, Ali b. Ebî Tâlib radiyallahu anh hazretleri hattı Kûfi'yi çok güzel yazardı. Ammâ ol hazretin hattı mucizeydi nitekim Sultan Ali demiştir: Şiir:

Peni ilm odur hüsn-i amel

Besdir Mürteza Aliden ol

Odur kamil tamamı ulum

Ulemaya ilimle imamı ulum

Cümle ilmin emiridir

Cümle pür eder Medineyi hilmi ilimle

Garazımız değıldir Mürtezayı Alide hat

Ne hemin lafzı huruf ola nokta

Bil ki usul ve saf ...

Ol işaret ki hüsnî hat buyurur

Hat ki buyurur nısfı ilim

Surur enbiya bi ilm ve bi hilm

Ol hattı Mürteza Alidir

Kim nebi nısfı ilim buyurur

İncilin hattı kandedir ceddi neşr

Ol kalem ahirdir ol ahir

İkinci Fasıl:

Üstatların belirttiğine göre nesih ve sülüs, reyhânî ve muhakkak, Tevki' ve rıka İbn-i Mukle tarafından ortaya konulmuştur. Kendisi nesih ve sülüs yazdılar sonra elini kestiklerinde, kızına hattı öğretti. İbn Eyyub öğrenimini İbn-i Mukle'nin kızından aldı Reyhân ve Muhakkak yazılarını ekleyerek kitabe yazmayı ortaya çıkardı. Hoca Yakût; Abbâsî halifesi Musta'sim'in kölesiydi ve hatta da müselleme rüzgar olup şöhreti kevkibi afakı sardı. Tevki ve rıka ekledi, böylelikle hat altı kısma oldu. Şiir:

Altı hattı yazar oldu dilberimiz bi neza

Sülüs ve reyhân ve muhakkak, nesih, tevki ve rıka

Hoca Yakût'un zamanında kimse onun gibi yazamazdı. Ayrıca ömrünü boş geçirmemiştir. Her gün iki cüz Kur'an yazıp, bir müddet sonra da Mushaf-ı Şerif tamamlardı ve kaçınıcı Mushaf-ı Şerif olduğuna işaret etmişlerdir. Her gün de Halife'nin kahyasına yüz beyit yazar, halife ve vezirleri için de yüz beyit yazardı. Bunun yanı sıra yüze yakın kişiye de hat meşkini öğretirdi. Bir günü dahi boş geçmezdi. Nitekim şöhret bulmuş, beyaz bir bez üzerine meşk etmiştir bu bez ise acem şehirlerinde Behram Mirza zamanına dek muhafaza edildiği tevâtürle sıhhat bulmuştur. Halife de Hoca Yakût'a saygı ve hürmet gösterip, bazen evine müzisyenler götürüp yakınlarında müzik çaldırırdı, hoca keyif eder bunun tadını çıkarırdı.

Hocanın altı talebesi hatta yüksek mertebelere ulaşmıştır, bunlardan ilki Şeyhzâde Sühreverdi, ikincisi Argun Kamil, üçüncüsü Pir Yahya Sufi, dördüncüsü Mübarekşah Zerrin Kalem, altıncısı Nasrullah Al-Tayyib'dir.. Yusuf Meşhedî ve Ömeri de hocanın öğrencileri arasındadır. Altı yüz doksan altı senesinde vefat etmiştir. Gazan Han zamanında hayattaydı.

Şeyhzâde Sühreverdi: Bağdatta ikamet ettiğinden dolayı şehirdeki birçok yapının kitabesini yazmıştır. Bağdat camisine de Kehf Suresini yazmıştır. Zamanın geçmesiyle de hat üslubu oldukça zayıflamıştır.

Argun Kamil: Semerkand'dan olup Bağdat'a yerleşmiştir ve medrese kitabesi yazmıştır.

Pir Yahya Sufi: Diğerlerine nazaran oldukça maharetli olup riyazet ehli olduğundan dolayı İlhanlı sultanları yani Cengiz Oğullarına yakınlığı vardı, Necef'te bulunan yapılara kitabeler yazmış ve büyük bir şöhrete sahip olmuştur.

Mübarekşah: Zerrin Kalem hattı müselsel ve bağlantılı yazardı ve kaidelere riayet ederdi. Sultan Üveys Celayir bir imaret inşa ettirmiş ve rüyasında Hazreti Ali ibn Ebî Tâlib'i (RA) rüyasında görür. Bu kitabeyi Mübarekşah'a yazdırın diye buyurmuştur. Mübarekşah o esnada İran'da bulunduğundan dolayı bu kitabeyi bölgeye adam göndererek yazdırmıştır. Evliyaların ruhaniyeti ile de Mübarekşah, zerrin kalem olmuştur.

Yusuf Meşhedî: Gece gündüz Hoca Yakût'un hizmetinde durmuş, tahrir, kağıt mühürleme ve âharlama gibi hizmetlerini yerine getirirdi. Vefat edene dek Tebriz'de yaşamıştır.

Sayrafi: Aynı hocanın öğrencilerindendir reyhânî yazmış ve Bağdat'ın iyi hattatlarından sayılmıştır. Aslında kitabe yazısında diğerlerini aciz bırakacak bir mertebeye ulaşmıştır. Sultan Ebu 'id zamanında imar edilen Üstâd u Şâkird Medresesinin kitabesini de Sayrafi yazmıştır. Sayrafi'nin dört öğrencisi vardır, bunlardan birincisi Muhammed Benduz, ikincisi Muineddin Kaşi, üçüncüsü Mevlânâ Şemsüddin, dördüncüsü ise Pir Muhammed Şirazi'dir.

Molla Abdullah Tabbah: Horasan'ın Yakût'u olarak adlandırılmış ve büyük bir şöhrete sahip olmuştur. Aslında nesih ve rika yazısı Yakût'tan kötü değildir, hatta oldukça latif ve nazik yazmıştır.

Baysungurîzâde: Şahruh Mirza oğludur, hattı oldukça hoştur, üstatlar zikredildiğinde onlarla birlikte anılır ve hiçbirinden daha kötü değildir. Gevher Şad Hanım'ın inşa ettirdiği caminin kitabesini yazmıştır ve hattaki mertebesi o kitabetten malumdur.

Mirza İbrahim: Mirza Şahruh oğludur, İran hâkimiydi. Şiraz'da bulunan birçok yapının kitabesini bizzat kendisi yazmıştır. Timur'un hizmetinde izzet ve hürmete mazhar olmuştur. Hatay seferinde Timur vefat edince, Şahruh Mirza oğlu Uluğ Bey Mirza ve İbrahim'den başka dost bulamamıştır. Timur tarihine dair İsmail Şerafeddin Yezdi tarafından yazılan Zafername adlı eser de onun tarafından yazdırılmıştır.

Abdülhak Sebzvarî: Abdullah Tabbah öğrencilerindedir. İyi bir hattat olmuş ancak hattı biraz karga ayağına benzer, yani çanak ve harfleri birbirinden ayrı yazmakla hattı ayıplıdır. İmam Musa er-Rıza kitabesini de kendisi yazmıştır.

Hafız Nuta: İyi hattatlardandır, Abdülhak ile dostlukları vardı. Hattı güzeldir ancak sülüsü hepsinden üstün yazmıştır.

Molla Bahşi: İyi hattatlardandır. Abdülhakka yakın bir hattı vardır ancak sülüsü üstadlık seviyesindedir.

Üçüncü Fası:

Divânî olarak şöhet bulan ta'lik yazının üstatlarından bahsedilecektir. Irak ve Horasan'a bağlı yerlerde en çok kullanılan hat budur.

Hoca İbrahim El-Münşi: Ta'lik yazısını ortaya koyan kişidir.

Hoca Abdülhak: Kimin öğrencisi olduğu bilinmemekle birlikte hattı bir nebze kötüdür. İran diyarının eski şahlarının hüküm ve nişanlarını kendisi yazmıştır.

Mevlânâ-yı Dervîş: Hattı güzel ve rağbetlidir, nesta'lik'te hayret verici seviyelere erişip, kimse onun kadar mükemmel yazmamıştır. Şöhretini, Hoca Yakût'a benzetirler.

Hoca İhtiyar El-Münşi: Dervîş'in öğrencisidir. Hattı oldukça hoş ve saftır.

Hoca İbrahim: Mükemmel yazmıştır ama Hoca'ya mukabil değildir. Kendisi de Dervîş'in öğrencilerindedir.

Bahaeddin El-Münşi: Kendisi Hoca İbrahim Münşi'den iyidir. Ancak kalemi filcümle altı derler. Hattı kemale erdiğinde Hoca İbrahim, Bağdat'a gitmişti. İmam Rıza (RA) asitanesinde hizmet etmiş ancak imaret kitabesini Mevlânâ Hoca Bahaeddin yazmıştır.

Hoca Abdullah: Oldukça güzel yazardı, bazı kimseler onun hattını Hoca İhtiyar Münşi'den fark etmemiştir. Nezaket bakımından iyi hattatlar seviyesine çıkmıştır. Özellikle de Mevlânâ Cami ve Mîr Hüseyin Vaizi Mîr Hand Horasani'nin kitaplarını yazmıştır. Şiirde de oldukça mahirdi. Mushaf-ı Şerifin yarısını ağaç üzerine yazmıştır. Bu da Buhara padişahları tarafından muhafaza edilmiştir.

Dördüncü Fası:

Üstatların bahsettiği üzere hatların en alası nesih ve ta'lik hattıdır, diğer hatlar onlardan devşirmedir. Özellikle Sufiyye Sultanları zamanında en gözde yazı çeşitleri nesih ve ta'lik hattıydı. Hükümlerin çoğu da bu hatlarla yazılırdı. Nesih ve ta'lik yazılarını ortaya koyan Hoca Mîr Ali Tebrizi'dir. Bu sebepten Sultan Ali iyi hattattır denilmiştir:

Nesta'lik eğer harfi ve celidir

Vazı Selatin Hoca Mîr Alidir

Ta ki alem ve adem olmuştur

Herkes bu hat alemde olmamıştır

Vaz buyurdu onun deheni dakiki

Hattı nesih ile hattı ta'liki

Ney kilki onun için şeker-rîzdir

Kaslı onun haki Tebrîzdir

Nefy eyleme sehv ile onu

Katipler ki köhne ve nevdirlir

Cümlesi ona peyrevdürler

Oldular muaşırı mecmaul efzal

Şeyhi şirin makal Şeyh Kemal

Hoca Mîr Ali: Aslı Tebrizlidir. Oğlu babası adına hattı öğrenmiştir. Ondan da Mevlânâ Cafer ve ondan Mevlânâ Ezher hat tahsilinde bulunmuştur. Şimdi onlardan bahsedelim. Birincisi Mevlânâ Sultan Ali, ikincisi Mevlânâ Mîr Ali, üçüncüsü Hoca Muhammed İshak. Aslında her biri benzeri olmayan üstatlardı. Her birinin iki veya üç beyti, iki bin veya üç bin dinara satılırdı. Ancak Mîr Ali, Buhara'da önüne kim gelse ona bir beyt hediye ederdi. Ona da biraz para verip elinden alırlarmış.

Hoca Mahmud İshak: Belh'lidir. Mevlânâ Mîr Ali'nin öğrencisidir. Hocasından daha güzel yazmıştır. Bir beyti üç ... satılmıştır.

Mevlânâ Sultan Ali Şiiri

Civanlıkta oldu çün hatta meylim

Revan ettim müjeden katreyi seylim

Ser-i kuyi hevaya kim kadem urdum

Ta ki kadir oldum kalem urdum

Kaza tahrir eden kassamı rûzi

Önüme gelip şehd etti dilsûzi

Kalem, kağıt, devat talep ettim hem

Bu yirmi dokuz harfe edip mahrem

Yazıben destime çün sundu üstâd

Hem an dem iltifat ile oldu şâd

Oldu abdalı sahibi cemal

Oldu hali mubeddeli ahval

Onun için hatta meylim ziyade oldu

Gönüş giriftarı merdi sade oldu

Çün şebi savm Ali kıldım

Dürri hayal o zaman fethi bab eder

Ki cemali şeh uykuda refi nikab eder

Hüda ol dem şemi şeb kadre atf etti

Hattım görenler bana ham lutf etti

Görüğüm habı şerhi beyana sun'umuz

Kıssayı hab dediğim divane sun'umuz

Bendeyi Sultan Ali gulam Ali'dir

Şöhreti hattı behakkı namı Ali'dir

Böylelikle üstat birçok öğrencisine bu usül üzere hattı öğretmiştir.

Sultan Muhammed: Makbul ve mükemmel bir kimsedir, neyi de çok iyi bilirdi. Devamlı içki içerdi daima kepenk altında saklardı. Çok gösterişli yazardı ancak içki içmeden doğru düzgün keşide çekemezdi. Bu sebeple hattında bulunan keyfiyet diğerlerinde bulunmazdı.

Sultan Muhammed Nur: Zahiri ve batini olarak mert ve saf biriydi. Yazıdı gayet latif karşılıksız yazardı. Kağıda renk vermekte eşi benzeri yoktu. Hattını Handan'a mukabil tutarlardı. Bin beytine bir tüman verirlerdi. Şimdi ise bin beyti beş tümana vermezler.

Sultan Muhammed İbrişimi: Bu Sultan Muhammed önceki Sultan Muhammed gibi değildir. Ama İbrişimi'den daha iyidir. Hoş ihtilat kimsedir. Mevlânâ Ali'den uzak sayılmaz. Yazdığı kıta ol fûrûht ederdi.

Mevlânâ Mîr Ali: Avam kendisinin Sultan Ali'den yazdığına inanır. Celî hattı herkesten iyi yazardı. Hattı kemale erince tekrarlı imla ile hattını ilerlettikçe halk onun tarafını tutmaya başlamış Sultan Ali bunun karşısında derde düşer. Bir gün karşısına gelip bir kıtayı taklit etmek istedi. Yazdığı kıtayı karıştırdıktan sonra Molla Mîr Ali'nin kıtasını kaldırıncı Molla Mîr Ali tebessüm eder ve bu seçtiğin hat benim hattımdır deyince Sultan Ali münfâil olur. Sonrasında Mîr Ali Buhara'ya gide. Azminde rüşünü ispatlar ve Ubeyd Han ona ziyadesiyle itibar eder ve mertebe sahibi olur. Bu şiiri şikayet onundur.

Bir ömrü der meşkale kaddüm duta der çengi felek

Ta ki ben biçarenin hattı bugün kanun oldu

Tâlibimi cümle şâhân-ı cihân olunca

İklimi Buhara'da ciğerim hûn oldu

Yandı sinem gussadan oldum sad pâre

Şahdanı şehir bikarı azmın oldu

Bir beladan hat ile geldi bana

Veh ki hattı silsileyi payimen mecnun oldu

Kendisinin Hoca Mahmud gibi bir öğrencisi yetişmiştir.

Hoca Mahmud Siyavuşani: Siyavuşan beldesindedir. Hoca İshak oğludur. Babaları yıllarca Irak temsilciliğini yapmış. Ubeyd Han haneyi göç ile hocayı kaldırıp, Maverayı nehre ulaştırdı. Hoca Mahmud rüşt sahibiydi. Hocasâde Herat'taydı. Tüm hat çeşitlerinde kemale ermişti. Buhara'da nesta'lik'te karar kılıp, üstatları şüphesiz bir şekilde geçmiştir. Ancak üstadı ondan razı değildi. Bir kıtayı şu hal üzere söylemiştir; kıta:

Hoca Mahmud gerçi bir nice gün Bildi üstad bu hakirü fakiri

Gerçi talimi ile çiğirim hun oldu

Ta ki suret bulunca hattı tasvir

Hakka ki onun hakkında itmedik taksir

Lik oldahi hem itmedi taksir

Hoş ve kötü ne yazıldıysa fakire bu hikayeyi iriştirdiler. Kasem eyledi ki o nesne ki bana hoş gelmezdi. Onun namına yazardım. Aslında benzeri yoktur. Katipler arasında eşi mukarini yoktur. Şimdi ise Belh'de selamet içinde yaşar. Hakimle dost olmakla esbabı bi nihayedir. Dört bağı vardır ki meydanında desthane tamir etmiştir. Evvelde köleleri, cariyeleri ve hadimleri yararlanırdı. Daha sonra alet ve edevatlar konulmuş. Son olarak da hocayı görmek için gelir giderlermiş. Talebeleri burada otururlardı. Hoca musiki ilminde de mahirdi. Sazı dahi güzel çalardı. Güzelliklerinin sonu yoktu. Hakimlerin desteği ve ticaret kazancının dışında günlük kazancından iki tüman hasıl olur.

Mîr Seyyid Ahmed: Seyyidzâde Meşhedîlerdendir. Babası şemrizdi. Özbekler döneminde Buhara'ya gitti. Mevlânâ Mîr Ali geldi. Ona hat talim edip, Mevlânânın hattı benden üstündür demiştir. Mevlânâ'dan sonra Mîr Ali rüşd ve azimle merğub bir hatta ulaştı. Kıtası dört padişahiye giderdi.

Kasım Şadi Şah: Gayet güzel yazardı. Ancak her gün beş beyit yazardı. Kalemtraşu düzgün kullanırdı. Medarı hak ve ıslahat etti. O nev ile ki fehm olunmazdı. Herat valisi o zaman hayattaydı.

Molla Abdi: Nişabur'dandır. Hoş sohbet ve nüktedan bir zattı. Aslında hattı da a'lâdır. İki Sultan Muhammed'den sonra makbul ve mümtazdır. Şah Tahmasb katında sevilirdi. Dostane bir tavrı vardı. Şah Mahmud bunun öğrencilerindendir. Buna demiştir ki: Ey bedbaht çünkü bencileyin yazmazsın, bari Sultan Ali'nin ve Mîr Ali'nin ve püseri İshak gibi yaz. Güzel şiir okurdu.

Mollah Şah Mahmud Diger: Nişapur'dandır. Molla Abdi'nin hemşerisidir. Kitabeti güzeldi. Diğerlerinden daha hoştur. Meğer sultan hattı hafisi ondan daha iyidir. Öncelikle merd ve sohbet ehliydi. Cuma günleri hariç haftalarca evinden dışarı çıkmazdı. Hamseyi gubar yazmıştır. Acem şahları arasında şöhret bulmuş ve ondan daha nazik yazan kimse yoktu.

Molla Dost: Herat'tandır. Hattı ruşendi (parlak, açık). Nesta'lik ile Acem şahına bir Mushaf Şerif yazmıştır, iki yüz kuruşa tekabül eden on tuman ücret verilmiştir. Kimse onun gibi yazmamıştır. Doğum olarak Molla Rustem Ali'nin hemşerisidir. Behram Mirza'ya hocalık etmiştir. Muhibb Ali adında bir oğlu vardı. Hattı kemale ermiştir. Sultan İbrahim Mirza hattına azmetmiştir.

Hafız Babacan: Türbet'dendir. Hafız Abdülali oğludur. Güzel okur yazardı.

Hafız Abdulali: Son derece güzel şarkı söylerdi. Yakup Mirza ile Sultan Hüseyin Mirza arasındaki hususiyet vakı oldu. Hafız Abdülali talep edip iletti. Mirza'ya düşvar idi. Çaresi bu oldu ki çünkü Irak'a geldi. Tebrizde mümkün olup bir daha gitmedi.

Hafız Babacan: Gayet güzel yazardı. Kıtanın zeminini altın ile bezerdi. Aynı zamanda ûdiydi. Öyle bir mertebede ki üstatlar onu Abdül Kadir yerine koyarlardı. Mirza ile dostluk ederdi. Şarkı söylemekte eşi benzeri yoktu.

Molla Malik: Türkistan vilayetindedir. Eskiden Karzin’de bulunurdu, babası güzel yazardı. Kısa bir sürede büyük bir şöhrete sahip oldu. Tüm hat çeşitlerini yazıp, ilimde Molla Cemaleddin Şiraz öğrencisiydi.

Molla Muhammed Hasan: Muntazam yazardı. Kasım Şadi öğrencisidir. Bin beyti tumana satılırdı. Fazilet ehli bir kimseydi. Satrancı çok iyi oynardı. Şiiri de güzeldi. Bu güzel şiir de ona aittir:

Hoş ol dem ki ateşi dil bir ahım tutar Men itmezem harı melamet damanım tutar

Molla Muhammed Hüseyin: Tebrizli Molla İnayet oğludur. Piri Şeyhi İslam Tebriz’de. Hatta terakki edip, Şah İsmail onu Mîr Ali Sâni alıp, kollamıştır. Eğer bu ana kalsa benzersiz Mevlânâ sultanlığı ve Mîr Ali’nin benzeri olurdu.

Mîr Muizziddin: Keşan’dandır. Sanatkar ve kuşçuydu. Güzel yazmanın dışında da birçok hüneri vardı. Herkesten pak hakkak idi. Meyi muhabbeti Keşan’da o peyda etti. Şiiri de güzeldir. Bu beyt onundur, Beyt:

Çü mihr görmedim senden mah geçtim Vallah ki geçtim senden ey şah geçtim.

Mevlânâ Enis: Yakup Mirza zamanındaydı. Namı Abdurrahim’de. Kardeşinin adı Abdülkerimdi. Özel bir üsluba sahipti ve hattının güzelliği de bundan kaynaklanıyordu. Sultan Yakup aşığıydı. Onu padişah bilip lütfunu aşık kılardı. Şiiri de güzeldir. Kardeşi padişah öven sözler söylemekle şöhret buldu, ancak divane olduktan sonra her ne yazarsa isim yerine ketebe Allah, ketebe Muhammed yazardı. Eniz vazı garibinden ikrahen şerbetleyip, bağı ademe göndermiş.

Molla Rızaeddin Muhammed Geylani: Çaryar Kani Molla Tahir oğlu olarak bilinir. Babası Katipoğulları nüvişendeydi. Kitabeti izzetle intikal etmiştir. Hüsni hat yazmakta uzun bir ele sahipti. Gayet nazik ve latif yazardı. Mevlânâ Şah Mahmud, Mevlânâ Hüseyin Herevi’den farkı tespit edilmezdi. Öğrenimi babasından almıştır. Hat üstatlarının yüzünden meşk etmiştir. Sultanlığı ve Mîr Ali kıtalarından emanet alıp aynı şekilde yazıp sahibine verirdi. Fark etmeden de bunu alırlardı. Bir Mushaf celîyi Semerkandi iki kat kağıt üzerine yazmıştır. Hala Neceftedir. Nice gubari Mushaf-ı

Şerif yazmıştır. Hiç kimse hattını Sultan Muhammed'den fark etmemişleridir. Son olarak habt dimağ olup bir ay içinde ölmüştür.

Mevlânâ Baba Şah: İsfahan'dandır. Güzel yazardı. Hafisi celîsinden daha iyidir. Bin beyti beş bin fülusa satılırdı. Bir cemaat onu ilhak mensup ederek sözü geçen yerden darül selam Bağdat'a gitmiştir. Orayı mesken tutmuştur. Makbul bir yazısı vardı.

Şiraz Hattatları:

Şirazda ta'lik hattatları çoktur. Ancak hepsinin hattı birbirine benzerdir. Şiraz'da oldukça güzel yazı hasıl gelirdi. Zira bir hanede babası katip ise oğlu müzehhibdir. Hatunu mücellid, kızı musavvirdir. O bakımdan bir hanede sehl müddetde husule gelir. Onun için nevvabı kamyab latife kasdın edip, küttabı Şiraz'da anarlar diye buyurmuşdur.

Seng Ali Bedahşi: Güzel kişiydi. Çok katı etmiştir. Mevlânâ Mîr Ali hattı yüzünden bir bürdeyi bi-iberiyyet vucuda getirmiştir. Eğer bürdeyi hat bakımından karşılaştırılacak olsa bir kıl dahi üslup bakımından kusur bulunmazdı. Kıtasını üç bin dinar olur, altmış padişahı eder.

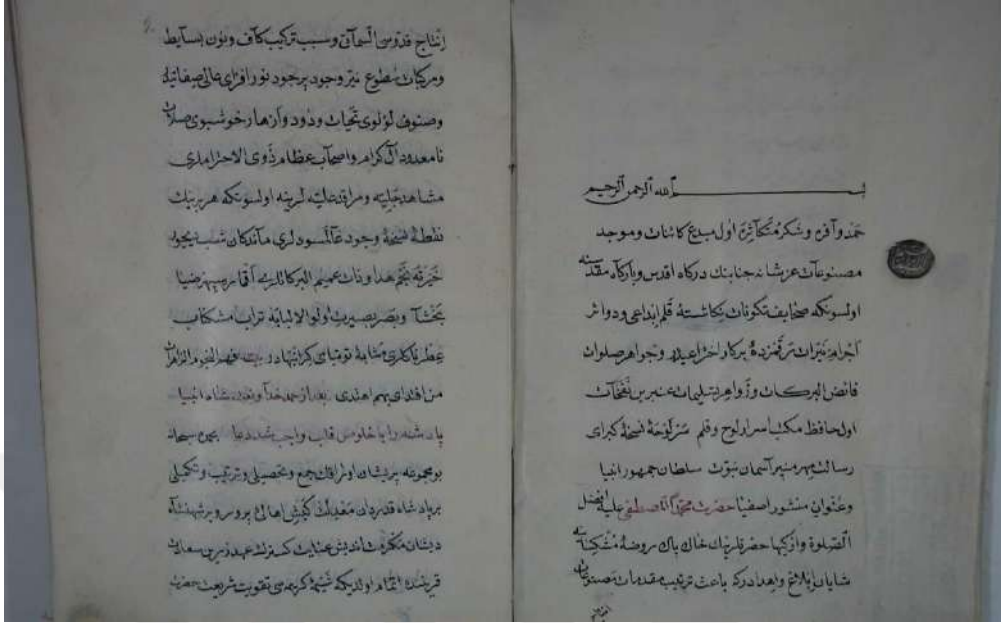
Daver Kiya Mazenderani: Seng Ali'nin kararlı makbul öğrencilerindedir. Güzel yazısı vardı. Seng Ali'den kötü değildir, diye haber verirler. Benzersiz görülüp övgüye layık görüldüğü bilinmektedir. Allah daha iyi bilir ve hamd ancak O'nadır.

2.1.8. Gülzar-ı Savâb¹²⁷:

Risâlenin adı	Gülzar-ı Savâb		
Envanter Numarası	Fatih 4359		
Yeri	Fatih Kütüphanesi	Dili	Osmanlı Türkçesi
Varak Sayısı	233	Tarihi	H. 862
Katibi		Müellifi	Nefeszâde İbrahim el-Hüseyini
Konusu	Osmanlı Devletinde yetişmiş hattatlar hakkında bilgiler içermektedir.		
Notlar	<p>Varak 6'da risâlenin ismi "Gülzar-ı Savâb" olarak geçmiş olmasına rağmen varak 233'da yer alan ferağ kaydında "temmet devhatül küttab" diye bitirilmiştir. Fakat Hüsn-i Hat literatüründe her iki isim ayrı eserler verilmiştir. Bu sebeple risâlenin içeriği incelendiğinde Kilisli Muallim Rif'at tarafından İstanbul, 1938'de neşr edilen Gülzâr-ı Savâb, adlı kitap olduğu anlaşılmaktadır. Neşr edilmiş bir kitap olduğuna göre tezde tercümesi yapılmamış olup ilk ve son sayfalarına yer verildikten sonra çalışma kapsamında yer alan kütüphanelerdeki diğer nüshaları hakkında bilgi verilmiştir.</p>		

¹²⁷ Risâlenin bu nüshadan başka 9 adet nüshası bulunmuş olup bilgi formu oluşturduktan sonra risâlenin devamında eklenmiştir.

Risâlenin Görünümü:

Resim-85: Gülzar-ı Savâb'ın ilk sayfası 1b.

Resim-86: Gülzar-ı Savâb'ın son sayfası 212b.

Gülzar-ı Savâb'ın diğer nüshaları: çalışma kapsamında taranmış kütüphanelerde içerik bakımından aynı fakat isim konusunda farklılık gösteren bu esere ait 7 nüshaya rastlanmıştır:

1- Gülzâr-1 Savâb

Eserin adı	Gülzâr-1 Savâb كلزار صواب		
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü	Envanter Numarası	
	Millet Kütüphanesi – Ali Emîrî	nr. T. 806.	
Dili	Türkçe	Tarihi	Telif -
			İstinsah 1225/1810
Müellifi	Nefeszâde İbrahim Efendi (ö. 1060/1650)'dir.	Müstensihi	-
Eser Ebadı	24,5x19 cm.	Yazı Çeşidi	Rık'a
Varak Sayısı	-	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	-
Satır Sayısı	17	Mürekkebi	Söz başlarında, âyet ve hadislerde kırmızı, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır.
Cildi	Ebrûlu mukavva ciltlidir.		
Tezhip	-		
Mühür ve Notlar	<p>Serlevha ve ferağ sayfalarında Ali Emîrî Efendi'nin vakıf mührü bulunmaktadır.</p> <p>Eser, bir fasıl ve iki bâb hâlinde tertib edilmiştir. Fasılda (3^a - 26^a), hattın ve kitâbetin faziletini beyan eden âyet ve hadislerle birlikte, yazının zuhûru ve tekâmülû ile ilgili rivâyetler zikredilmektedir. Daha sonra, yazının san'at hâline gelmesini sağlayan İbn-i Mukle, İbn Bevvâb, Yâkut el-Musta'sımî ve talebeleri, Şeyh Hamdullah ve talebeleri ile Mir Ali, Mir İmâd, Muhammed Rızâ gibi ta'lik hattatlarının biyografileri yer almaktadır. Birinci bâbda (26^a - 30^a) kâğıdın boyanması ve âharlanması; ikinci bâbda (30^a - 34^a) ise mürekkebin yapılışı ve kalemin özellikleri hakkında bilgi verilmektedir.</p>		

2- Gülzâr-1 Savâb

Eserin adı	Gülzâr-1 Savâb			
Adının Kendi Dilindeki Yazılışı	كلزار صواب			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü		Envanter Numarası	
	Murad Molla Kütüphanesi		nr. 1535	
Dili	Türkçe	Tarihi	Telif	-
			İstinsah	-
Müellifi	<i>Nefesâde İbrâhim Efendi</i>	Müstensihi	-	
Eser Ebadı	21x11 cm.	Yazı Çeşidi	Ta'lik	
Varak Sayısı	-	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	-	
Satır Sayısı	21	Mürekkebi	-	
Cildi	Zencirekli, ortası yeşil, kenarları ve sırtı vişneçürüğü renginde deri ciltlidir. Şirâzelidir.			
Tezhip	Serlevha halkâr tezhipti ve altın cetvelli, diğer varaklar ise kırmızı renk kuzu cetvellidir.			
Mühür ve Notlar	<p>Zahriye sayfasında Mehmed Murad Molla'nın 1192/1778 târihti vakıf mührü vardır.</p> <p>Eser, bir fasıl ve iki bâb hâlinde tertib edilmiştir. Fasılda (6a-30b), hattın ve kitâbetin faziletini beyan eden âyet ve hadislerle beraber, yazının ortaya çıkışı ve gelişip yayılması ile besmele-i şerifi güzel yazmakla ilgili rivâyetler zikredilmektedir. Daha sonra, İbn-i Mukle, İbn Bevvâb, Yâkut el-Musta'sımî ve talebeleri, Şeyh Hamdullah ve talebeleri ile Mir Ali, Mir İmâd, Muhammed Rızâ gibi ta'lik hattatlarının biyografilerine yer verilmektedir. Birinci bâbda (30b-34b) kâğıdın boyanması ve âharlanması; ikinci bâbda (34b-38b) ise mürekkebin yapılışı ve kalemin özellikleri hakkında bilgi verilmektedir.</p>			

3- Hat ve Kitabete Dâir Bir Eser

Eserin adı	Hat ve Kitabete Dâir Bir Eser			
Adının Kendi Dilindeki Yazılışı	خط و کتابه دائر بر اثر			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü		Envanter Numarası	
	Süleymâniye Kütüphanesi		nr. 5267	
Dili	Türkçe	Tarihi	Telif	-
			İstinsah	
Müellifi	<i>Nefeszâde İbrahim Efendi</i> (ö. 1060/1650)	Müstensihi	-	
Eser Ebadı	20x12 cm.	Yazı Çeşidi	Ta'lik	
Varak Sayısı		Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	1-44	
Satır Sayısı	19	Mürekkebi	Söz başlarında, âyet ve hadislerde kırmızı, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır.	
Cildi	Zencirekli, şemseli ve kahverengi deri ciltlidir. Şirâzeli ve mikleplidir.			
Tezhip	Serlevha tezhipli ve bütün varaklar kırmızı renk kuzu cetvellidir.			
Mühür ve Notlar	Eser, bir fasıl ve iki bâb hâlinde tertib edilmiştir. Fasılda (4b-33b) hattın ve kitâbetin faziletiyle ilgili âyet ve hadisler beyan edildikten sonra İbn-i Mukle, İbn Bevvâb, Yâkut el-Musta'sımî ve talebeleri, Şeyh Hamdullah ve talebeleri ile Mir Ali, Mir İmâd, Muhammed Rızâ gibi ta'lik hattatlarının biyografileri hakkında bilgi verilmektedir. Birinci fasılda (33b-39b), kâğıdın boyanması ve âharlanması; ikinci fasılda (39b-44b) ise mürekkebin yapılışı ve kalemin özellikleri anlatılmaktadır.			

4- Kitâb fi Fadâilil-Hat ve'l-Kitâbe

Eserin adı	Kitâb fi Fadâilil-Hat ve'l-Kitâbe			
Adının Kendi Dilindeki Yazılışı	كتاب في فضائل الخط والكتابة			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü		Envanter Numarası	
	Süleymâniye Kütüphanesi		nr. 292	
Dili	Türkçe	Tarihi	Telif	-
			İstinsah	-
Müellifi	<i>Nefeszâde İbrâhîm Efendi</i> (ö. 1060/1650)	Müstensihi	-	
Eser Ebadı	21x14 cm	Yazı Çeşidi	Nesih	
Varak Sayısı	32	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	-	
Satır Sayısı	19	Mürekkebi	Söz başlarında, âyet ve hadislerde kırmızı, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır.	
Cildi	Çihar kûşe ebrû ciltli, miklepli ve şîrâzelidir.			
Tezhip	-			
Mühür ve Notlar	Eser, bir fasıl ve iki bâb hâlinde tertib edilmiştir. Fasılda, hattın ve kitâbetin fazileti beyan edildikten sonra İbn-i Mukle, İbnü'l-Bevvâb. Yâkut el-Musta'simî ve talebeleri, Şeyh Hamdullah ve talebeleri ile Mîr Ali, Mir İmâd gibi ta'lik hattatlarının biyografileri hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bâbda, kâğıdın boyanması ve âharlanması; ikinci bâbda da mürekkebin yapılışı ve kalemin özellikleri anlatılmaktadır.			

5- Tabakâtü'l-Hattâtin

Eserin adı	Tabakâtü'l-Hattâtin		
Adının Kendi Dilindeki Yazılışı	طبقات الخطاطين		
Bulduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü	Envanter Numarası	
	Süleymâniye Kütüphanesi	nr. 1232	
Dili	Türkçe	Tarihi	Telif
			-
		İstinsah	-
Müellifi	<i>Nefeszâde İbrâhim Efendi</i> (ö. 1060/1650)	Müstensihi	-
Eser Ebadı	20x12 cm.	Yazı Çeşidi	Ta'lik
Varak Sayısı	33	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	-
Satır Sayısı	19	Mürekkebi	Söz başlarında, âyet ve hadislerde kırmızı, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır.
Cildi	Zencirekli ve nefti yeşil renk deri ciltlidir. Şirâzesi dağılmıştır.		
Tezhip	-		
Mühür ve Notlar	Eser bir fasıl ve iki bâb hâlinde tertib edilmiştir. Fasılda (3a-25a) hattın ve kitabetin faziletini beyan eden âyet ve hadisler zikredildikten sonra, İbn-i Mukle, İbnü'l-Bevvâb, Yâkut el-Musta'sımî ve talebeleri, Şeyh Hamdullah ve talebeleri ile Mir Ali, Mir İmâd gibi ta'lik hattatlarının biyografileri hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bâbda (25a-29b) kâğıdın boyanması ve âharlanması; ikinci bâbda (29b-33a) ise mürekkebin yapılışı ve kalemin özellikleri anlatılmaktadır.		

6- Tezkiretü'l-Hattâtin

Eserin adı	Tezkiretü'l-Hattâtin			
Adının Kendi Dilindeki Yazılışı	تذكرة الخطاطين			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü		Envanter Numarası	
	Süleymâniye Kütüphanesi		nr. 289/1	
Dili	Türkçe	Tarihi	Telif	-
			İstinsah	-
Müellifi	<i>Nefeszâde İbrahim Efendi</i> (ö. 1060/1650)	Müstensihi	-	
Eser Ebadı	20x13 cm.	Yazı Çeşidi	Nesih	
Varak Sayısı	-	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	1-31	
Satır Sayısı	15	Mürekkebi	Söz başlarında, âyet ve hadislerde kırmızı, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır.	
Cildi	Zencirekli kahverengi deri ciltli, miklepli ve şirâzelidir.			
Tezhip	Bütün varaklara altın cetvel çekilmiştir.			
Mühür ve Notlar	Eser bir fasıl ve iki bâb hâlinde tertib edilmiştir. Fasılda, hattın ve kitâbetin faziletini beyan eden âyet ve hadisler zikredildikten sonra, İbn-i Mukle, İbn Bevvâb, Yâkut el-Musta'simî ve talebeleri, Şeyh Hamdullah ve talebeleri ile Mir Ali, Mir imâd gibi ta'lik hattatlarının biyografileri hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bâbda, kâğıdın boyanması ve âharlanması; ikinci bâbda ise mürekkebin yapılışı ve kalemin özellikleri anlatılmaktadır			

7- Tezkiretü'l-Hattâtîn

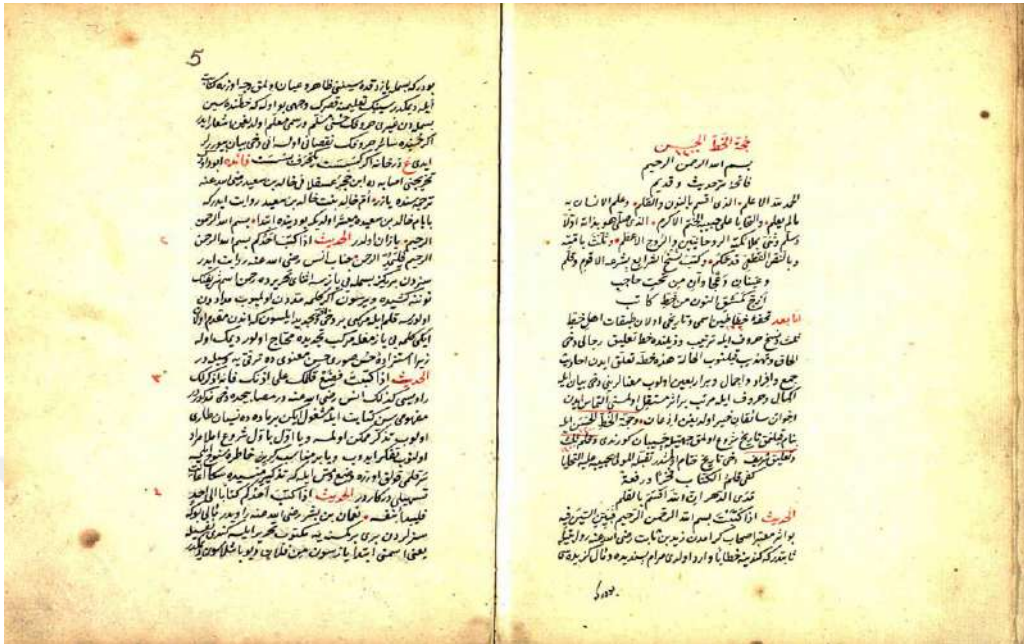
Eserin adı	Tezkiretü'l-Hattâtîn			
Adının Kendi Dilindeki Yazılışı	تذكرة الخطاطين			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü		Envanter Numarası	
	Süleymâniye Kütüphanesi		2547/1	
Dili	Türkçe	Tarihi	Telif	-
			İstinsah	11188/1774
Müellifi	<i>Nefeszâde İbrahim Efendi</i> (ö. 1060/1650)	Müstensihi	Seyyid Hüseyin b. Süleyman b. Haşan Efendi	
Eser Ebadı	19x13 cm.	Yazı Çeşidi	Nesih	
Varak Sayısı	-	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	1-44	
Satır Sayısı	19	Mürekkebi	Söz başlarında, âyet ve hadislerde kırmızı, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır	
Cildi	Çihar kûşe ebrû ciltli ve mikleplidir. Şirâzesi dağılmıştır.			
Tezhip	Serlevha tezhipli ve altın cetvelli, diğer varaklar ise kırmızı renk kuzu cetvellidir.			
Mühür ve Notlar	Zahriye sayfasında Esad Efendi'nin vakıf mührü bulunmaktadır. Eser bir fasıl ve iki bâbdan meydana gelmektedir. Fasılda (4a-32a), hattın ve kitâbetin faziletini beyan eden âyetler ve hadisler zikredildikten sonra İbn-i Mukle, İbnü'l-Bevvâb, Yâkut el-Musta'sımî ve talebeleri, Şeyh Hamdullah ve talebeleri ile Mir Ali, Mir İmâd, Muhammed Rıza gibi ta'lik hattatlarının biyografileri hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bâbda (32a-39b) kâğıdın boyanması ve âharlanması; ikinci bâbda ise mürekkebin yapılışı ve kalemin özellikleri anlatılmaktadır.			

2.1.9. Huccetü'l-Hattı'l-Hasen

Eserin adı	Huccetü'l-Hattı'l-Hasen حجة الخط الحسن			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü		Envanter Numarası	
	Fatih Kütüphanesi		nr. 5451	
Dili	Türkçe	Tarihi	Telif	-
			İstinsah	H.1200 ¹²⁸
Müellifi	<i>Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi (ö. 1202/1787)</i>	Müstensihi	-	
Eser Ebadı	20x14 cm.	Yazı Çeşidi	Ta'lik	
Varak Sayısı	13	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	4-17	
Satır Sayısı	25	Mürekkebi	Hadis, fâide, beyt lâfızlarında ve numaralarında kırmızı, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır.	
Cildi	Çihar kûşe ebrû ciltli ve şîrâzelidir.			
Tezhip	-			
Mühür ve Notlar	<p>Müellif bu eserinde, hat ve kitâbetle ilgili 40 hadîs-i şerîfi râvîleriyle birlikte zikredip mânâlarını da açıklamaktadır. Risâlenin sonunda vahiy kâtiplerini sıralayarak, hat sanatıyla ilgili özet bilgiler vermektedir.</p> <p>Müellifin varak 5a'da yer alan tarifine göre bu kitap, Tuhfe-i Hattâtîn ve Tabakatü'l-Hat adlı kitaplardan derleme yaparak ve sonuna ta'lik hattı ve hattatları hakkında bilgi ekleyerek müstakil bir eser ortaya koyma ümidiyle yazdığını belirtmiştir.</p>			

¹²⁸ Ferağ kaydında yer alan (كمل بتاريخ) ibaresi, kırmızı mürekkeple yazılan 1200 rakamın istinsah tarihi olduğuna işaret etmektedir.

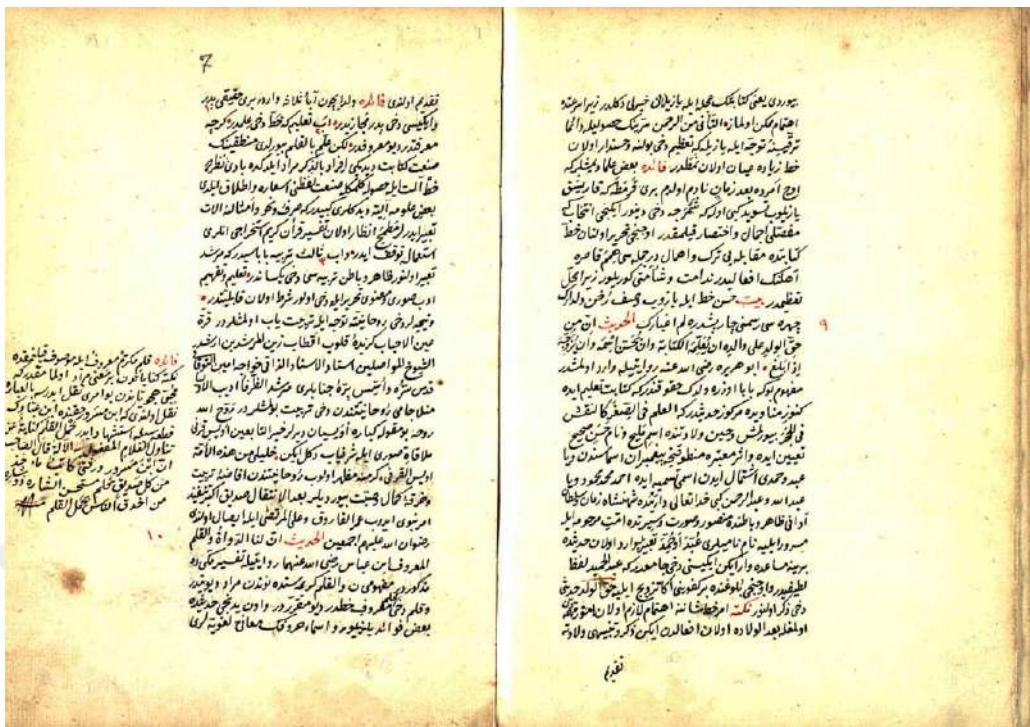
Risâlenin Görünümü:

Resim-87: Huccetü'l-Hatt'l-Hasen'in 4b-5a sayfaları.

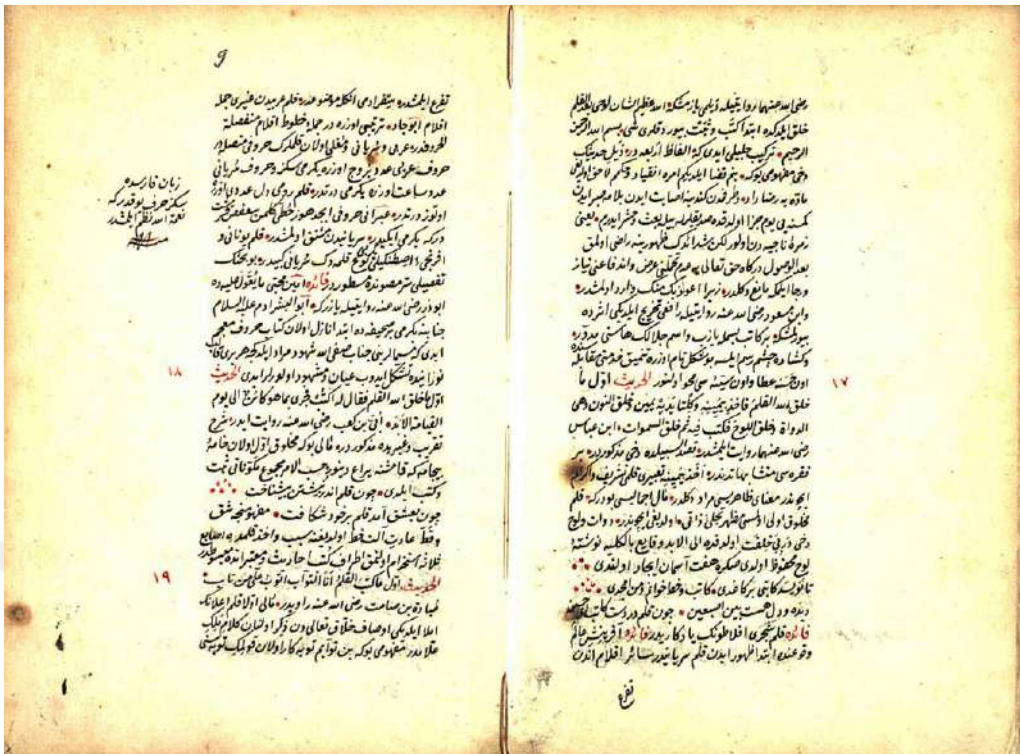
Resim-88: Huccetü'l-Hatt'l-Hasen'in 5b-6a sayfaları.

Resim-89: Huccetü'l-Hatt'l-Hasen'in 6b-7a sayfaları.

Resim-90: Huccetü'l-Hatt'l-Hasen'in 7b-8a sayfaları.

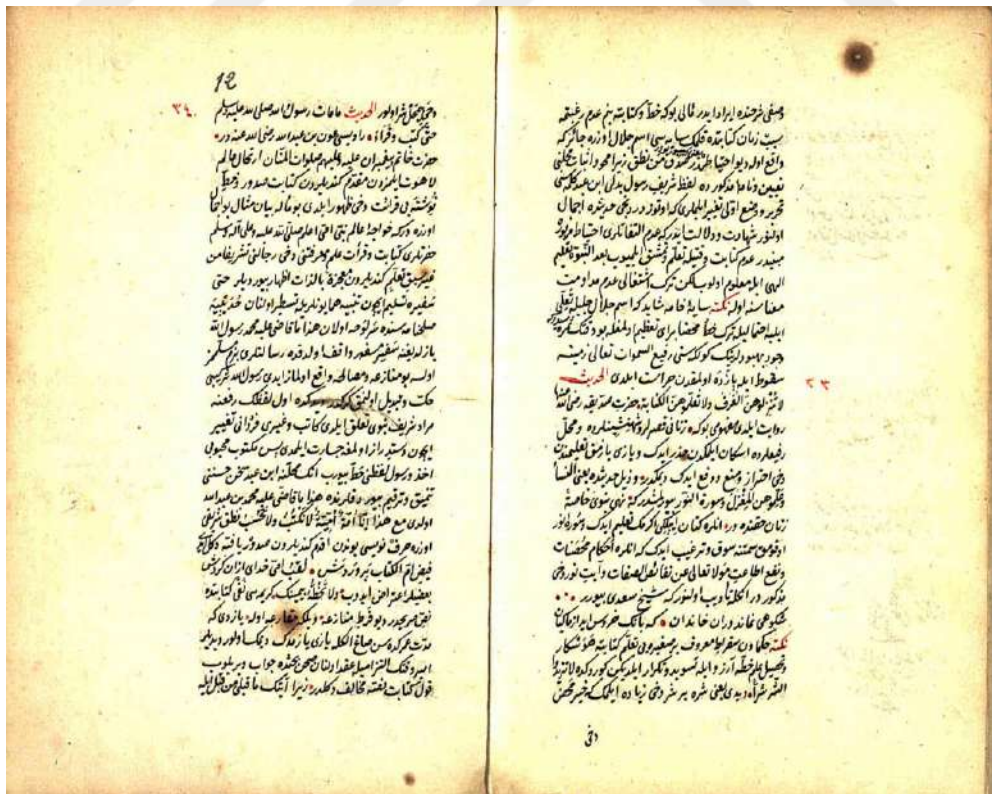
Resim-91: Huccetü'l-Hattü'l-Hasen'in 8b-9a sayfaları.

Resim-92: Huccetü'l-Hattü'l-Hasen'in 9b-10a sayfaları.

Resim-93: Huccetü'l-Hattü'l-Hasen'in 10b-11a sayfaları.

Resim-94: Huccetü'l-Hattü'l-Hasen'in 11b-12a sayfaları.

Resim-95: Huccetü'l-Hattü'l-Hasen'in 12b-13a sayfaları.

Resim-96: Huccetü'l-Hattü'l-Hasen'in 13b-14a sayfaları.

Resim-97: Hucetü'l-Hattü'l-Hasen'in 14b-15a sayfaları.

Resim-98: Hucetü'l-Hattü'l-Hasen'in 15b-16a sayfaları.

Resim-99: Hucce'tü'l-Hattü'l-Hasen'in 16b-17a sayfaları.

Risâlenin Transkripsiyonu:

Bismillahirrahmanirrahim

Fatiha-1 sir-I hadis-u kadîm

Elhamdü'llillahi'l-a'lem, ellezi akseme bi'n-nûni ve'l-kalem ve alleme'l-insan bihi mâ lem ya'lem. Ve't-tahayâ a'lâ habibihi elhatmü'l-ekrem. Ellezî salla huve bizâtihi evvelen ve selleme ve senna bi melaiketihî er-ruhaniyyîne ve'r-rûhi'l-a'zam. Ve sellese bi ümmetihi ve bi'n-nassı'l-kat'iyi kad hakem. Ve ketebe nüshe'ş-şarai'i bi şeri'hi'l-akvem ve kalleme;

Ve aynân da'ca ve âni min tahti hâcib

Ezece kemeşki'n-nûni min hattı kâtib

Ammâ ba'dü; Tühfe-i Hattatîn ismi ve tarihi (173) olan tabakatı ehli hat sülüs ve nesih hurufu ile tertip ve zeylinde hattı ta'lik ricâlî dahi ilhak ve tezhîp kılınıp elhâletü hâzihi hatta ta'lluk eden ehâdis cem-u ifrâd-u icmâl ve bir erba'in olup

ma'nalarını dahi beyan ile ikmâl ve huruf ile mürettep bir eser-ı müstakil olmasını iltimas eden ihvân-ı sâikan-ı hayır olduğundan izan. Ve Hücetü'l-Hattî'l-Hasen (1200) ile benâm kılınmak tarih-i şuru' olmak cihati ile hasibân göründü ve kalem-i sülüs ve ta'lik-i şerif dahi tarih-i hitâm olmuştur, takabbelehü'l-Mevlâ bi habibihi aleyhi't-tahaya;

Kefa kalemü'l-kitabi fahren ve rifa'ten

Meda'd-dehri enne'l-llaha akseme bi'l-kalem

1-El-Hadis: "Îzâ ketebe bismillahirrahmanirrahimi febeyyini's-sîne fihi"

إذا كتبت بسم الله الرحمن الرحيم فبين سینه فيه

Bu eser-i mu'taber eshabı kirâmdan Zeyd b. Sâbit (r) rivayetiyle sabittir ki kendine hitaben vâid meram bi senedi yedihi ve mealı güzidesi budur ki; besmele yazdıktâ sînini zâhir ve ayan olmak vech üzere kitabet eyle, demektir sînin ta'limine kısarın vechi bu ola ki hattında sîn besmeleden gayrı hurufun hüs-i müselleme ve resmi mua'llem olduğun iş'ar eder, eğer hüsünde sairı hurufun noksanı olsa onu dahi beyan buyururlar idi. (ع) "Der hane eğer kes est yek harf bes est" (eğer evde bir kişi varsa, tek kelime söylemek yeter). Fayda: Ebu Davud'un tahririni isabede İbn-i Hacer Askalanî Halid b. Said (r) tercümesinde yazar. Ümmü Halid bint Halid b. Said rivayet eder ki babam Halid b. Said'e mübeşer oldu ki bu dünyada ibtidâ, "Bismillahirrahmanirrahim"i yazan oldur.

2-El-Hadis: "Îzâ ketebe ahadüküm bismillahirrahmanirrahim fe'l-yemüdde'r-Rahmân"

إذا كتب احدكم بسم الله الرحمن الرحيم فليمد الرحمن

Cenab-ı Enes (r) rivayet eder "sizden biriniz besmeleyi yazsa esna-ı tahrirde Rahmân ism-i şerifin nûnuna keşide versin, eğer kelime medten olmayıp midadtan olursa kalem ile mürekkebi bir daha ahz-u tecdid eylesın ki ondan mukaddem olan iki kelimeyi yazmakla mürekkep tecdide olur demek ola, zira istizade-i hüs-n-i suvarı hüs-n-i manevide terakkiye vesiledir.

3-El-Hadis: “İzâ ketebte fada’ kalameke a’lâ üzünike fe innehu ezkerü lek”

إذا كتبت فضع قلمك على اذنك فإنه اذكر لك

Râvîsi kezalik Enes (r) der Mesabih’de dahi mezkurdur, mefhumu; sen kitabet ile meşgulken bir maddede nisyan târî’ olup tezekkür mümkün olmasa veya bir münasip giriz hatıra sunuh eylemese ser kalemi kulak üzere vaz ve mes eyle ki tezkir-i mensîde sana ianet teshili derkârdır.

4-El- Hadis: “İzâ ketebe ahadüküm kitaben ahadin felyebda’u binefsihi”

إذا كتب احدكم كتابا الى احد فليبدأ بنفسه

Numan b. Bişr (r) râvîdir. Meali bu ki; sizlerden biri bir kimseye mektup tahrir eylese, kendi nefsiyle yani ismini ibtida yazsın, “min fulanın” (filanca kimseden) diye başlasın demektir. Bu de’b-i adın me’hezî nastır ki mektub-ı Süleymanî ki Kitab-ı Kerîm’de mahkiyyen irâd buyurulmuştur. “İnehu min Süleymane ve innehu bismillahirrahmanirrahim” unvan mektubudur.

5-El-Hadis: “İzâ ketebe ahadüküm kitaben fe’l-yüterribehu fe innehu encahu lihacetihi”

إذا كتب احدكم كتاباً فليترّبه فإنه أنجح لحاجته

Cabir Ensârî (r) râvîdir, Mefhumu bu ki; mektup veya husulü matlûp bir emrin hattında ba’de’t-tahrir mürekkebi üzerine türap (toprak) reş ve nesar kıl ki tahsili havaicde müdhali azîmi vardır. Fayda: katiplerin rig istimali bu mefhuma mübeyyendir ki teberrüken bir miktar hâk dahi zamm olunur, fârisî’de zer esktir ve mermele Arabî’de rigdandır ve türabın bereketi hakkında ahadis bu vesikada dahi teaddüd üzeredir. Bazıları dediler ki varak-ı münammak türap üzere vaz’ olunmakla iktisap yümn ve bereket eden veya mektubun katibine lütuf ile muamele ve tevazu eden demektir ki, “hâk ol ki hüda mertebeyi eyleye âlî, tac-ı sirr-i âlemdir o kim hâk-ı kademdir” demişlerdir. Zira maarif ehli ikrama şayestedir ve gittikçe killet gelmektedir hafızahumullahu taealâ.

6-El-Hadis: “İzâ mate’l-müminü ve tereke varakaten vahideten aleyha’l-kalem, tekünü’l-varakatü yevme’l-kıyemeti setren beynehü ve beyne’n-nâr, ve a’tâhu’l-lahu medineten evsa’a mine’d-dünya seb’a merratin.”

إذا مات المؤمن وترك ورقة واحدة عليها القلم تكون الورقة يوم القيامة ستراً بينه وبين النار واعطاه
الله مدينة اوسع من الدنيا سبع مرات

Enes (r) rivâyetiyle vârid oldu hülâsası bu ki; bir müminin dünyaden âhirete intikalinde terekesinde ilm-i şerife müta’allık bazı mesail yazılmış bir kağıt terk eylese rûz-ı cezâda ol varaka nar-ı cehennem ile onun meyanında sütre ve perde olur ve bu dünyanın yedisi kadar hahal cennette ihsan olunup ve sairi ikram ile dahi mükerrem olması lisan-ı nebevî ile tebşîr buyurulmuştur, lâkin faraiz ve vacibât-ı mensûsa ve sünen-i müekke-de-i mahsûsa arasından sonradır ki fazaili a’mâl ta’bîr olunur.

7-El-Hadis: “ista’in biyemînike”

استعن بيمينك

Ebu Hüreyre ve İbn-i Abbas (r) râvîlerdir; ashaptan biri nisyandan iştika eyledikte bu eser-i nebevî ser nûma oldu. Meali bu ki; sağ elini istihdam ve onu kendine mu’în kıl demek ola ki zeylinde râvî “ve evma ila’l-hat” (hata ima etti) diye beyan edip murad-ı şerifleri hat ve kitabet olmasına işaret buyurdu demiştir. Yani kuvvet-i hafızanın adem-i zabtı ile zuhülünden havf eylediğin emri bir mahale yaz defterde bulunsun sana ihtar ve tezkîr eder. Fayda: Dürri Mensûr’de İmam Suyûtî Kutâde’nin kelamını nakl eyleyip demiştir ki Hakkı Te’alâ’dan kalem yani hat bir nimet-i azîmedir, eğer kalem olmasa dîn-i mübînin kıyam ve bekası muhâl idi ve salah-ı ayş için adem-i imkân nümâyândır. Fayda: “Alleme’l-insane mâ lem ya’lem” (İnsana bilmediklerini öğretti) kavlı-i şerifte murad hattır. Hatta dest-i yemîn (sağ el) ve semt-i yemîn meymeneti istizade için ta’yîn olundu eğerce yesâr yüsürden ise dahi şemâlde elbette meş’amet merkûzdur. (ع) “Felek gejrûter est ez hatt-ı tersa” (Gökyüzü rahibin

yazısından daha çarpıktır¹²⁹) demişlerdir. Bazı ehli hat görülmüştür ki iki eliyle dahi yazar idi.

8-El-Hadis: “Arkeş kitabeteke”

ارقش كتابتك

İbn-ü Ebî Süfyân râvidir. Meali bu ki; hattında hüsn-i suret husûlüne sa’i edip kâri’ye sühulet istihrâc peyda olsun. Fayda: Cenab-ı Fârûk (r) “şerrü’l-kitabeti’l-meşk ve ecvedü’l-hatti ebyenehü” buyurdu yani kitabetin acele ile yazılanı hayırlı değildir. Ve hüsündâr olan hat ziyade ayan olan namattır.

9-El-Hadis: “inne min hakki’l-veledi a’la validihi en yu’allimehü’l-kitabete ve en yühasine ismehü ve en yüzevvicehü izâ balağa”

ان من حق الولد على والده ان يعلمه الكتابة وان يحسن اسمه وان يزوجه اذا بلغ

Ebü Hüreyre (r) rivâyetiyle vârid olmuştur. Mefhum bu ki; baba üzere veledin hukukundur ki kitabet-i ta’lîm ede kunûz-u menâvide merkûz hadistir ki “el ilmü fi’s-siğar ke’n-nakşi fi’l-hacar” buyurulmuş ve hîn-i viladetinde ism-i melih ve nâm-ı hasen-i sahih ta’yyin ede ve eser-i mu’tabere mentukûnca peygamberân esmasından veya Abd ve Hamdî iştîmâl eden ismi tesmiye ede, Ahmed, Muhammed, Mahmud veya Abdullah ve Abdurrahman gibi hüdâ ta’alâ dârende şehinşâh-ı zaman-u sultan âvanı zâhır-u bâtında mensûr-u suret ve sirette emet-i merhume ile mesrûr eyleye nâm-ı namıları ubbie ev hummide tabiriyle vârid olan hadiste birine müsaade var iken ikisini dahi cami’dir ki Abdülhamid lafz-ı latifdir ve üçüncü buluşunda bir kefvü yeni ona tezvîc eyleye “hakku’l-veled” hadis dahi zikr olunur. Nükte: emri hat şanına ihtimam lazım olan umur-u mühimmeden olmakla ba’de’l-vilâde olan ef’âldan iken zikr-u tenbihi vilâdete takdim olundu. Fâide: veled için âbâ-ı selase vardır; biri hakiki peder ve ikisi dahi peder-i mecâzîdir. Eb-i ta’lîm ki hat dahi ilimdir. Gerçi marifettir

¹²⁹ İranlı şairi Hâkânî-i Şîrvânî Efdalüddîn Bedîl (İbrâhîm) b. Alî’ye (ö. 595/1199) ait bir kasidenin başlangıcıdır (şair hakkında daha fazla bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, “Hâkânî-i Şîrvânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/168-170. Şair bu beyitte Hristiyanlık dilinde soldan sağa yazılan yazıya dikkat çemektir)

diye maruftur lâkin “alleme bi'l-kalem” buyuruldu mantığının sına't-ı kitabet dediği ifrâd bi'z-zıkr murat eyledikte bâdi'i nazârî hattı alet ile husûl gelmekle san'at lafzını isti'are ve itlâk eyledi. Bazı ulûma âliyye dedikleri gibidir. Sarf ve nahv ve emsâline âlâtı tabir ederler. Matmah-ı enzâr olan tefsir-i Kura'n-ı Kerîm istihracı onları isti'mâle tevekkuf eder. Ve eb-i sâlis terbiye babasıdır ki mürşid tabir olunur. Zâhir ve bâtın terbiyesi dahi dahi yeksândır. Ta'lîm vır tefhîm edeb sûrî ve manevi tahrir ile dahi olur şart olan kabiliyettir. Ve niceler dahi ruhaniyete teveccüh ile terbiyet yâb olmuşlardır. Kurra-i aynü'l-ahbâb güzide-i kulubu aktab, zeynü'l-mürşidin, erşedü'ş-şüyûhi'l-vâsilîn ustadü'l-isnâdi'-zâti Hâce Emin et-Tokatî kuddise sirruhu ve üssise birruhu cenabları mürşidü'z-zurafâ' edibü'l-üdebâ' Munla Camî ruhaniyetinden dahi terbiyet bulmuşlardır. Revvahallâhu rûhahu bu makule-i kibâre “Üveysiyân” derler. Hayrû't-tâbiin Üveys Karanî mulakât-ı suvarı ile şerefyâp değil iken halilî min hazihî'l-ümme Üveys el-Karanî keremine mazhar olup rûhaniyetinden ifaze-i terbiyet ve hırka-ı kemâl vasiyyet buyurdular ba'de'l-intikâl Sıddik-ı Ekber tenfizi emri nebevî edip Ömer el-Fârûk ve Aliyü'l-Murtada ile isâl olundu rudvanullâhi aleyhim ecmain.

10-El-Hadis: “İnne lenâ'd-devâte ve'l-kalem”

ان لنا الدواة والقلم

El-ma'rûf İbn-i Abbas (r) rivayetiyle tefsir-i mekkîde mezkûrdur. Mefhûmu “Nûn ve'l-kalem” kerimesinde mûndan murad divittir ve kalem dahi kalem-i ma'rûf hattır diye mukarrardır. Ve on yedinci hadiste bazı fevaid yazılıyor ve esma-i hurufun meani luğaviyeleri tıhfemizde yazılmıştır.

11-El-Hadis: “İn ketebe ahadüküm ilâ insanin fe'l-yebde' binefsihi ve izâ ketebe fe'l-yüterrib kitabehu fehüve encahu”

إذا كتب احدكم الى انسان فليبدأ بنفسه واذا كتب فليترّبه فانه أنجح

Ebü'd-Derdâ' (r) râvisidir. Meali; sizlerden birisi bir kimseneye irsâl için mektup yazsa, kendi ismiyle ibtidâ ede” ki dördüncü hadiste yazıldı ve tamamında hâk alır eylesin müntic meramdır demektir. Beşinci hadiste mezkûrdur.

12-El-Hadis: “ev isâreten min ilmin, kâle el-hat”

أو اثاره من علم قال الخط

İsâre bakiye-i şeref manasına ğivayet gibi masdardır. Bunda ulûm-u evvelînden bakiye-i eşraf eslaf ki hattır demek olur sebep budur ki âyet-i kerimeden murad hattır diye İbn-i Abbas (r) rivâyet eylediğini itkânda İmam-ı Suyûtî tasrih edr. Mucahid rivâyetiyle Ebherî A'ufî hat risâlesinde yazmıştır ki “yü'ti'l-hikmete men yeşâ” kerimesinde murad hattır.

13-El-Hadis: “üktübü zalike velâ harac”

اكتبوا ذلك ولا حرج

Râfi' b. Hudeyc'den (r) tahrîc olundu râvi demiş ki; “yâ Resûlallah, lisan-ı dürer nisarınızdan nice nasaih ve umur-u mühimme istimâ' ve istifade olunur, onları nisyandan hıfz için kayıt ve tenmîke izn-i şerifiniz olur mu” cevab-ı savabında bu hadis vârid oldu ki; ulûm-u nâfi'ayı zaya'dan hıfz için kayd-ı sahayıf ile tahkik eden men' ile su'ûbet yoktur. Ve bir eserde dahi ibka ve tahlîd-i fevaid edip erbabına teblîğ eden kimseneye Rahîm ta'ala rahmet eylesin diye dua buyurdular.

14-EL-hadis: “üktüb yâ U'seym”

اكتب يا عثيم

Rivâyet, Sıddıka ile sabittir, mevâhibte ve Kitabü'r-Riyaz'da musarrahtır, U'seym Osman isminin musağğarıdır. Ayşe (r) buyur ki cenab-ı Nebiyyi Kerim aleyhi't-teslîm mübarek arkası bana istinad edip dayanmış idi, vahyi mübin aleyhi selamü'l-Mu'în Kur'an-ı Kerîm götürmüş teblîğ üzere idi Zi'n-Nureyin cenabı dahi kâtibü'l-vahyi bulunmakla ona hitaben hadisi mezbûri buyurdu ki ey Osmancık âyeti kerimeyi yaz demektir. Kitab-ı nebevîye hedva ihtilafidir mufassalatta ve hatimede dahi beyan olunmuştur.

15-El-Hadis: “aliki'd-devata ve harrifi'lkalem ve akimi'l-bâ' ve ferriki's-sîn velâ tu'avvire'l-mîm ve hassini'l-llah ve müdde'r-rahmân ve cevvide'r-rahîm”

ألقى الدواة وحرّف القلم وأقم الباء وفرّق السين ولا تعوّر الميم وحسن الله ومدّ الرحمن وجوّد الرحيم

Talib-i hüsn-i hat olanların beyninde kütâh-ı kalem olan mübtedinin tamam levazımına irşad için vârid olmuştur. Şifa-i Şerif'te İbni Ebî Süfyân-ı Ümevî rivayetiyle merkûz ve müsned Deylemî'de ve Kunûz'da dahi meknuzdur; yani devâte likayı evvel bi evvel vaz' ve ilâka ve ilkâ eyleyip veya atiki tarh ve tecdid ile islah-ı midad eyle ki midadı turuk-i islahın eshel ve elyaki tebdil-i likadır ki zikr-i mahal ve irade-i hal olur. Zira mahal fâsid iken hal-ı islah müfid olmaz. Aslahallâhu halena ve balena ve malena. Masalda geldi ki; “eddevatü enfa'ul-edevât, ve'l-hibru ecdâ mine'l-birr” ve dahi kalemi münharif ve muharref kıl. Dakika; hattı ta'likte haricinden yani sırçalı tarafından ve sair-i hat enva'ında dahili ki lahmî canipten kat olunur ki ona şahit “harref kattateke ve eyminha” yani sağ tarafa mail mailen tahrih kat eyle diye emrin sureti onu muktaza olmasıdır. Zira suret-i avlada tahrifi yesârî olur. Ve besmele başını kâimen resm eyleyip sîn dişlerini aşıkare ve mîmin gözünü keşade edip ve ismi celâlde hüsn-i tastîr terakki eylesini murad edip suvarî ve manavî isim ve müsemmadan istimdâd mahallî olduğun tayakkun eyle ve Rahman nam-ı latifinde kalemin midadını tecdid veyahut nûna keşide verip memdûd kıl. Ve Rahim resm-i güzidesi ceyyid yani hüsündâr olmasına kûşuş üzere ol diye buyuruldu “şemâ allamahullah felyektub” zira bu mesleke sâlik ve tedarik-i kemâl-i hüsn mütehâlik olmak sair-i hireflerin dahi resminde husulu hüsnü bahaya mâlik eder ki şair demiş; “vasfi hattın yazıp ey aslı rakım, eyle nakş-ı engeşten ol nazik lakam (kaham: kalem ber manadır)”.

16-El-Hadis: “evvelü şeyin ketebuhu'l-lâhu f'i'l-levhi'l-mahfûzi, Bismillahirrahmanirrahim”

أول شيء كتبه الله في اللوح المحفوظ بسم الله الرحمن الرحيم

İbn-i Abbas (r) rivâyetiyle Deylemî yazmış ki; Allah azimu's-şâ'n levhi ba'de'l-kalem halk eyledikte ibtidâ ketebe ve sebete buyurdıkları şey bismillahirrahmanirrahim terakib-i celîli idi ki, elfâz-ı erba'adır, zeyl-i hadisin dahi mefhumu bu ki benim kaza eylediğim emre inkiyâd ve hükmü l3ahık olduğun maddeye rıza dâd. Ve tarafımdan kendne isabet eden belama sabreden kimseneyi yevmi ceza oldukça sıddıklarle bile ba's ve haşr ederim. Yani zümre-i nâciyeden olur lâkin şedâidin zuhuruna razı olmak ba'de'l-vusûl dergah-ı Hak ta'alâya ademi tahammülünü arz ve indifâ'ını niyaz ve rica eylemekle mâni değildir. Zira “A'uzü bike minke” vârid

olmuştur. Ve İbn-i Mesûd (r) rivâyetiyle Râfîî tahrîc eylediği eserde buyrulmuş ki; bir kâtib besmele yazıp ve ism-i celâlin hâsını müdevver ve keşade çeşm resm eyle bu şekil tam üzere tenmîk hizmeti mukabelesinde on hasene a'ta ve on seyyi'esi mahv olunur.

17-El-Hadis: “evvele mâ halaka'l-lâhuel-kalem, fe-aheze biyeminihi ve kiltâ yedeihi yemin, ve halaka'n-nûn ve hiye'd-davât, ve halaka'l-levh fe ketebe fihi sümme halaka's-samavât.”

أول ما خلق الله القلم فأخذ بيمينه و كلتا يديه يمين وخلق النون وهي الدواة وخلق اللوح فكتب فيه ثم خلق السموات

İbn-i Abbas (r) rivâyet eylemiştir. Kasdû's-Sebîl'de dahi mezkûrdur. Bir fıkrası müteşâbihâtandır. “aheze biyeminihi” tabiri kalemi teşrîf ve ikrâm içindir. Manayı zâhirîsi murad değildir. Meal icmâlîsi budur ki; kalem mahlûk-u evvelî olması mazhar tecelli-i zatı olduğu için devât ve levh dahi der bî hılkat oldukça ilalebed vakayı bi'l-küllîye neveste-i levh-i mahfûz oldu sonra heft-i âsumân icad olundu.

Dîde ve del hest beyine ısbâ'yın. Çün kalem der dest kâtibi ey hüsni. Faide; âferineşe âlem vukû'unda ibtida zuhûr eden kalem Süryânîdir. Sairi aklam ondan taferru' eylemiştir. Sifr-i Âdemî onunla mevzudur. Kalem-i Arabî'den gayrı cümle-i aklam “Ebu Câd¹³⁰” Tertibi üzere der cümle-i hutût aklam-ı münfasileti'l-hurûftur. Arabî ve Süryânî ve Moğolî olan kalemlerin hurûfu müttasiledir. Hurûfu Arabî adedi buruc üzere yirmi sekiz, ve hurûfu Süryenî adedi saat üzere yirmi dördttür. Kalem-i Rûmî dil adedi üzere otuz dördttür. İbranî hurûfu “ebced hevvez hutti kelemün saufas karušet”tir ki yirmi ikidir. Süryânî'den müştak olmuştur. Kalem-i Yunânî ve İfrençî İstankili yirmi nevi kaleme dek Süryânî gibidir. Bu bahsin tafsili Sirri Masûn'da mestûrdur. (haşiyede: zabânı Farisî'de sekiz harf yoktur ki Nimatullâh nazm eylemiştir.

Fâide; Emin Muhabbeti “Mâ Yakûlü Aleyh”de Ebu Zer (r) rivâyetiyle yazar ki ; ebü'l-beşer Adem (a.s) venabına yirmi bir sahifede ibtida nâzil olan kitap, hurûfu

¹³⁰ Ebcad tertibi.

mu'cem idi. Ki müsemmalarını cenabı Safiyullâh şuhûdu murad eyledikçe her biri kalıp nurânîde teşekkül edip a'yân ve meşhûd olurlardı.

18-El-Hadis: “Evvelü mâ halakaa'l-lâhu'l-kalem fe kâle lahu iktüb fe cera bima hüve kâinün ilâ yevmi'l-Kıyameti'l-ebedi”

أول ما خلق الله القلم فقال له اكتب فجرى بما هو كائن الى يوم القيامة الأبد

Ubeyyü B. Ka'b (r) rivâyet eder; Şerh-i Takrîb ve gayrıda mezkûrdur. Meali; bu ki mahlûk-u evvel olan hame-i bîcâme ki kamışına yerâ' deniyor. Hasbe'l-emri mecmu mükevvinâtı sebbete ve ketebe eyledi. Çün kalem ender neveşten bişnaht. (çünkü kalem yazı yazmayı bilmiyordu). Çün bi-işke âmed kalem berhod şikeft (çünkü kalemin aşkı ayrılığın üstesinden geldi), mefhûmunca şak ve kat adeti âleti hat olduğuna sebep ve ahzi kalemde asabi'i selaase (3parmak) istihdam olunmak etrafi kütübü ehâdis ve muteberâtta mebsûttur.

19-El-Hadis: “evvelü mâ ketebe'l-kalem, ena't-Tevvâbü etûbü a'lâ men tâbe”

أول ما كتب القلم أنا التواب اتوب على من تاب

Ubâde b. Sâmit (r) râvidir; meali; evvela kalem-i a'lânın imla eylediği evsâfi hallak ta'alâdan zikr olunan kelamı Meliki'l-Allâmdır. Mefhûmu bu ki ben tevvabım tevbekâr olan kulumun tevbesini kabul ve mahz-ı fadlım ile mağfiretime mazhar vusûl ederim demek ola.

20-Elhadis: “evvelü men hatta bi'l-kalemi ba'de Âdem İdris ve evvelü men ketebe bi'l-Arabiyyeti İsmail”

أول من خط بالقلم بعد آدم ادريس وأول من كتب بالعربية اسمعيل

Ebu Zer (r) rivâyetiyledir. Hadisin ibtidâsı evvelü'r-rüsülü Âdem olup bu mahalle enseb olan fikraları ahz olunmuştur. Meali bu ki; kalem ile ibtidâ ketb-i hat Âdem'den sonra İdris'ten sudûr. Ve evvela luğat-ı Arabiye ile yazmak ismail'den zuhur eylemiştir, aleyhümü's-selâm vâkian. Ancak ta'lîm-i rebbânî ile harice çıkmaya muhtaç bir emr-i muciz olduğu ayandır. Fâide; kâğdı ibtidâ tertip ve icad eden Yusuf

(a.s)'dir. Mukaddemen, meşin (koyun derisi) ve karmîd (tuğla) gibi eşya üzere yazılıyordu.

21-El-Hadis: “Terribi’l-kitabe fe inne’t-türâbe mübarekûn”

تَرَّبَ الْكِتَابُ فَإِنَّ التُّرَابَ مُبَارَكٌ

Künûz-u Menâvî’de¹³¹ mermûzz ve mefhûmu bu ki; mektûbunu tetrîb yani üzerine türap reş ve neşr eyle zira toprak mübarektir. Min tarafî’l-llâh (Allah tarafından) hâke hayır ve bereket ilkâ’ ve atâ’ olunmuştur. Beşinci hadiste keyfiyyetini bast olundu. Hatta sa’id-i tayyib ile teyemmüm abdeste ve gusle dahi zarurette bedel olmak kitab-ı kerîmde musarrahtır.

22-El-Hadis: “Terribü sahittekümfe innehü encahu lehâ, inne’t-türâbe mübarakûn”

تَرَّبُوا صَحِيفَتَكُمْ فَإِنَّهُ أَنْجَحَ لَهَا، إِنَّ التُّرَابَ مُبَارَكٌ

A’kîli¹³² tahrîciyle sâbıkı gibi Künûz’da mermûzdur. Meali bu ki; sahife-i muharrerrenizi tetrib yani hattına türap reş ve nisâr edin. Kim ol sahitfede derc olunan meramın tiz husulüne vesile olmak havass-ı hâktendir tahkik-i türâbı mübarektir. Eşrefî mahlûk olan insana hitaben sure-i Taha’da¹³³ buyurdu; “Minhâ halaknâkum ve fihâ nu’îdukum ve minhâ nuhrîcukum târeten uhrâ” (Sizi topraktan yarattık, sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız.)

23-El-Hadis: “Terribü eshufakum encahu lehâ feinne’t-türâbe mübarekûn”

تَرَّبُوا اصْحَافَكُمْ أَنْجَحَ لَهَا فَإِنَّ التُّرَابَ مُبَارَكٌ 7

Râvîsi Câbir¹³⁴ ve mefhûmu sâbıkı gibidir. Fakat tabirde tağyir olunmuş ve tekrar tahrik lütfu turuk adide-i, rivâyetin biri diğeri ile takviyet bulup Hadis-i Şerif bihasbi’r-rüvât zayıf ise kuvvet bulur.

¹³¹ Abdü’r-Ra’uf El-Menâvî’nin “Künûzü’l-Hakâik” adlı kitabı.

¹³² Ebu Cafer el-A’kîli, “Eduafa” adlı hadis kitabın müellifi.

¹³³ Tahâ 55.

¹³⁴ Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Harâm el-Ensârî (ö. 697/78H)

24-El-Hadis: “Hakku’l-veledi a’lâ’l-vâlidî en yua’llimehu’l-kitabete ve’s-sibâhete ve’r-rimâyete ve en lâ yerzikhu illâ tayyiben”

حق الولد على الوالد أن يعلمه الكتابة والسباحة والرماية وأن لا يرزقه إلا طيباً

Ebu Râfi¹³⁵ râvîdir, manası bu ki; veledin babası üzerinde olan hakkı yazı yazmak ve suda yüzmek ve ok atmak emr-i mesnûnlarını ta’lîm ve buluşunda rızkı kendi uhdesinde şera’n havale olan zamana dek ekl ve şürbü hasren vechi helâl üzere bulunmaya sa’ieylemektir. Zira emir, rızkı helâlden olması beherhâl farzdır.

25-El-Hadis: “Hakku’l-veledi a’lâ vâlidîhi en yuhassine ismehü ve yuzevvicahu izâ edreke ve yua’llimahü’l-kitab”

حق الولد على والده أن يحسن اسمه ويزوجه إذا ادرك ويعلمه الكتاب

Ebu Hüreyre(r) rivâyet eylemişti. Mefhûm, hadisi sâbık gibidir. Emsaline tertibin mugayir olması tezvîc ile ta’lîm emirleri biri birine takdim olunmak, vakit ve hale-i nazarla ehemmiyetine mevkûf olmakla cevazına işarettir. “yua’llimhu’l-kitabe ve’l-hikmete” keriiimesi delâletiyile kitaptan murad kitabettir.

Fâide: İhya’ü’l-Ulûm sahibi¹³⁶ der ki; peder ve mader üzere oğulun hakkı ol miktardır, ve onlar tamam olurken vâlideynin veledi üzere olan hakları nihayetsizdir. Pes layık olan ligarazın (belli bir sebep için) hizmet eylemeyip belki rizaen lillâhi gerektir. Zira eserde “rizâ’u’r-Rabbi fî rizâ’il-vâlidî” (Rabbın rızası vâlidin rızasına bağlıdır) buyruldu. Bir meram-ı dünyevî ve mertebe-i zâhiriyye için olmaya dediler ki eshâb-ı rakîm maddesi kütübü mufasssalede merkûm ve ma’lûmdur.

26-El-Hadis: “Halaka’l-lahu biyedîhi Adnen ve’l-Arşe ve Âdeme ve’l-kalem, ve kâle lisâiri’l-eşyâ’i kûnî fekânet”

خلق الله بيده عدناً والعرش وأدم والقلم وقال لسائر الأشياء كوني فكانت

¹³⁵ Ebû Râfi‘ İbrâhîm (Eslem) el-Kıbtî (ö. 660?/40H).

¹³⁶ Maksut olan İmam-ı Gazâlî.

Abdullah b. Ömer (r) râvîdir ki İbnü'l-Enbârî Zâhir'de¹³⁷ tasrîh eder mahsul-u eser budur ki; cennet-i Adn'ı ve Arş-ı A'zam ve cenabı safiyullah ebu'l-beşer Âdem ve kalem-i a'lâ ki dört adettir. Bunlar yedü'l-lah (Allah'ın eli) ki mezhebimizde bir sıfat-ı müstakille ve keyfiyeti nâ ma'lûmdur. Ol sıfatla onları halk eyleyip onlardan mâ adâ mâ sivâyı bi'l-küllîye “kün” demekle halk eyledi.

Fâide: kalemin iştikakı İbnü'l-Enbârî kavlince “kallemtü'z-zıfre” (tırnağı kestim) maddesinden olur ki kat manasınadır sebebi tesmiye hafiyttir. Zira “kallâm”dan ma'hûztur ki nebat-ı hafif, Hindî'dir. Farisî'de kafle deniyor. Bir zarf müsellesü'ş-şekl (üçgen şeklinde) içinde hurda hubûbtur, yirmisi bir dirhem gelmez, tabiati müşhildir.

27-El-Hadis: “El-hattu'l-hasen yüzüdü'l-hakka vedhan”

الخط الحسن يزيد الحق وضحاً

Râvîsi Seleme'den (r) tahrîc ve cami Suyutî'de zikr ile tehyic olunmuştur. Hulasa-ı meali bu ki; tahrirâtın hüsn-i hattı olan nüshadan tilavet ve ona nazar ile naşat husulüne ve teceddüd-i emele sebeptir. (Haşiye: hüsn-i manevisi hüsn-i resm-i suvarı izaha ve izhar eder). Zira “el-hattü'l-hasen ahedü'l-fisâhateyin” (hüsn-i hat iki açıklayıcıdan biridir) kelam-ı Abdülhamit Kâtiptir. Ve İmam-ı Mâverdî kelam-ı Arap ve suhan-i ehl-i edeptendir diye bu fikra-ı esca'iyye-i nakl eder ki “el-hattu ahadü'l-lisâneyin ve hüve zü'l-lisâneyin ve hüsnühü ahadü'l-fisâhateyin” (Hat, iki lisandan biridir ve o, iki dillidir. Onun güzelliği iki açıklayıcıdan biridir) derler. Bu dahi kezalik mahalle münasip suhanlarındandır ki derler “el-hattu lisanü'l-yedi ve tercümanü'l-huldi ve bahcetü'd-damiri'l-müşeyyedi” ve zıttı olan hatt-ı redi' kabih bî hüsn olur onun dahi vafında demişler “hattun munhat ke'ercülü'l-batti a'lâ'ş-şatti, ve enâmili'l-saratani a'lâ'l-hitân” (alçak hat, sahildeki ördek ayak izlerine, ve yengecin duvarlardaki kısaç izlerine benzer). Aristotalis dahi demiş ki “ukûlü'r-ricâli tahte asnâni aklamihâ” (Adamların akılları, kalemlerinin dişleri altında saklıdır) ve bu âyette

¹³⁷ Ebu Bekr Muhammed b. el-Kasım b. Muhammed el-Enbârî (ö. 940/328H), kitabı; ez-Zâhir fi me'ânî kelimâti'n-nâs.

“yez’idü fi’l-halk” (O, yaratmada dilediğini arttırır. Fâtır-1) murad hüsn-i hattır dediler.

28-El-Hadis: “da’i’l-kaleme a’lâ üzünike fe innehu ezkaru lilmümlî”

ضع القلم على اذنك فإنه اذكر للمملي

Râvîsi Zeyd b. Sâbit’tir (r). Mefhûmu aynı ile “izâ ketebte fada’ kalameke” hadis-i sâbıkı mefhûmundadır ki; kalemi fevka’l-üzünü (kulak üstü) nihada ve imrâr eylemek erbâbı imlânın fikr eylediği kâ-ı mensîyi yezkirine vesiledir. Malum oldu ki kalem, katib-i mecma’-ı umuru mütenevvia-ı hayriye-i suret ve mana ve tazîmi menba’-ı feyz-ı berekât-ı kevneyin olduğu bî muradtır ki üstad demiş; “yetişmez mi kalem erbabına bu mafhar-ı dâreyin”. Ki kur’an’da kasem kıldı kaleme Hâlikü’l-kevneyin.

Fâide: cenab-ı bâbü medineti’l-ilm ve’ş-şüheda’ İmam Ali el-Murtada kerremellâhu vechahu bilâ sebep-i malum, mağmûm oldukta buyurmuş ki “mâ vati’tu büradete’l-kalem femin eyne asâbenî haza’l-elem” yani hurda-i kalemi üzere basmadım, bu elem bana neden ârız-ı derûn oldu. Delil-i izzet-i erbâb-ı hatta kâfidir. Ki hurda-i kalemi zîr paye dökmezler.

29-El-Hadis: “uridat ahruhu’l-mu’cami a’lâ’r-Rahmani tabareke ve ta’âla ve hiye tis’un ve uşrûna harfen, fetavada’l-elifu min beyin’l-hurûf, fe şekera’l-lahu lahu tavadu’ahu”

عُرِضَتْ أَحْرَفُ الْمَعْجَمِ عَلَى الرَّحْمَنِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَهِيَ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ حَرْفًا فَتَوَاضَعُ الْأَلْفُ مِنْ بَيْنِ
الْحُرُوفِ فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ تَوَاضَعَهُ

İbn-i Mesud (r) râvîdir. Buyrulmuş ki; yirmi dokuz hurûf mu’cem huzur-u manevi Huda ta’âlâya azr olundukta elifin şive-i tevazuâne ve tavr-ı tenezzülânesi vukuunda inde’l-lahi ta’âla meşkûr’t-tavazu ve makbul’l-vaz’ olmuştur. Ve lihâza kıyâm ve istikamet ve bilâ hareketin, sükûnet, ve nokta-ı şîn ve ğayından müberra’ ve serdâr-ı hurûf pür hüsnü beha kılındı ki demişler. Bu safhada misâl-i elif müstakim tam, kılmaz kadın edâ-iye vakt-ı selam-ı tam. (Haşiye: Ahmed bunu Bahru’l-Vukûf’ta ve Şeyh Ali Evveliyât’ta beyan eder; mecmu-u hurûf “ebî câd” lâm elif ile eserde yirmi

dokuz olup lâkin lâ harfî lâm ile eliften mürekkep olmak itibariyle yirmi sekiz ad olunmak ihtilafı mufassalâtta mezkûrdur.)

30-El-Hadis: “el-Acemu yebde’üne bi kibârihim izâ ketebû, fe izâ ketebe ahadukum fe’l-yebdâ bi nefsihi”

العجم يبدأون بكبارهم إذا كتبوا، فإذا كتب أحدكم فليبدأ بنفسه

Ebu Hüreyre (r) râvîdir. Meali bu ki; Arap’ın gayrılarını mektup yazsalar kibârları isimleriyle başlayıp ta’zimen büyüklerinin namını tastîr ve onu tasdîr edip mesela devletlû, merhametlû fulân kes diye yazarlar. Sizlerden biri mektup yazdığı zamanda kendi nefsi yani cisminin ismi ile tahrîre ibtidâ eylesin. Hem muhalefet bulunur ve hem vâsıl olan mahalde âya bu name kimin ola diye mahal diğerden tafahhusuna muhtaç olmaz. (Haşiye: yâ ile devletli yazılmak vâv ile devletlû yazılmaktan evlâ ve zarifânedir, ikisi dahi terkîptir lâkin vâv resm-i kadîm, metrûktur)

Fâide: Evamir-i Sultâniye’de Tuğray-ı Hümâyûn balada yılmak bu emr-i nebeviye imtisalen kanun-u mehâbet nemûn ve nişancı kalemiyle tevki-i refî fatihu’l-uyun kılımıştır. Hadis-i râbide dahi bu mefhûm vâkı’dır. (Haşiye 1: ve Kur’an’da dahi “innehu min Süleymane ve innehu bismillahirrahmanirrahim” buyrulup Arap ona iktidâ’en “mine’l-abdi’l-fakir ilâ mevlâna’l-celîlû’l-kebir” diye ibtidâ ederler. Haşiye 2: Türkî: Buyruk, Hüküm, Tuğra. Farisî: Emr-u Nişan. Hşiye 3: Tuğra, nişan manasına turradan mu’arraptır, turra zülf, nassıye manasında, Farisîdir.)

31-El-Hadis: “kayyidu’l-ilme bi’l-kitabeti”

قَيِّدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابَةِ

Râvîsi; Abdullah b. Amr’dır (r). Dahi Enes (r) bi’l-kitap diye tâ’ masdariyetten âriyen rivayet eder. Yine maksut kitaptır mesail-i ilmiye-i nâfi’ayı kütüb-u tahrir ve kayıt ile hıfz-u takrir edin, zira “el-ilmu saıd ve’l-kitabetu kayd” (ilim bir avdır, yazı ise kayıttan ibarettir) emsaldendir.

32-El-Hadis: “lâ urîdu’l-hat li’ellâ yaka’u zıllu’l-kalemi a’lâ ismi’l-lâhi”

لا أريد الخط لئلا يقع ظل القلم على اسم الله

Şifahi, Kadı İyaz şârihlerinden Şihab Hafâcî¹³⁸, ennebiyü'l-ümmiyü vasfi şerhinde irad eder. Meali bu ki; hat ve kitabette benim adem rağbetime sebab-i zaman kitabta kalemin sayesi İsm-i celâl üzere caiz ki vaki' ola diye ihtiyatımdır. Yani sebebi budur. “sadaka men natak” (söyleyen doğru söyledi). Zira mahv-u isbat mahallini tayin ve name-i mezkûrda lafzı şerif-i resul bedeli “İbn-i Abdillâh” kelimesini tahrir ve vaz'-ı evveli tağyir eylemleri ki otuz dördüncü hadiste icmâl olunur. Şehadet ve delalet eder ki adem iltifatları ihtiyat-ı mezbura mübeyyendir. Adem-i kitabet vaktiyle ta'allüm ve temeşşuk eylemeyip ba'de'n-nubbüve (peygamberlikten sonra) ta'lîm-i ilâhî ile malum olup lâkin terk-i işigali adem-i müdavemet manasına ola.

Nükte: sâye-i hâme şayet ki İsm-i Celâl celile te'allî eyleye ihtimaliyle terk-i hat mahza beraye ta'zim olmakla bu vaktin semeresidir ki vücud-i behbûdlerinin gölgesini Refi'u-Semavât ta'âla zemine sukût ile yazara olmaktan hiraset eyledi.

33-El-Hadis: “lâ tünezziluhünne'l-ğurafa ve tu'allimuhunne'l-kitabete”

لا تتزلوهن الغرف ولا تعلموهن الكتابة

Hazreti Siddika (r) rivâyet eyledi, mefhûmu bu ki; zenânı kasırlar ve şehneşinlerde ve mahall-ı refilerde iskan eylemekten hazar edin (sakının) ve yazı yazmak ta'lîminden dahi ihtiraz ve men ve defedin demektir. Ve zeyl-i hadiste yani ennisâ (kadınlar) “ve allimuhünne'l-miğzele ve surete'n-Nûr” buyrulmuştur. Ki nehyi nebevi hasseten zenân hakkındadır. Onlara keten ipliği örmek ta'lîm edin ve sure-i Nûr okumak simetine sevk ve terğip edin ki onlara ahkam-ı muhsanât ve nef'i itaat-i Mevla ta'âla an nakaisi's-sıfat. Ve âyet-i Nûr dahi mezkûrdur onunla tedip olunur ki Şeyh Sa'dî¹³⁹ buyurur; “şekûhi namand der ân handân, ke bang horos âyed ez makiân” (Horozun görkemli ötüşü tavuktan geliyorsa, o ailede şeref yoktur demektir).

¹³⁸ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (ö. 1659/1069H) Mısırlı dil ve edebiyat âlimi, fakih ve müfessir.

¹³⁹ Sadî Şirâzî

Nükte: hükemâdan Sokrat maruf bir sağıreyi (küçük kız) taallüm-i kitabete heveskâr ve tahsil ilm-i hatta arzu ile tesvîd ve tekrar eylediğini gördükte “lâ tezidû’ş-şerre şerren” dedi yani şerre bir şer dahi ziyade eylemek ki hayır-i mahd dahi bimahal şer olur.

34-El-Hadis: “mâ mata resulullahi (s.a.v) hatta ketebe ve kara’a”

ما مات رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى كتب وقرأ

Râvîsi Avn b. Abdillâh (r) ¹⁴⁰ Hazret Hâtem-i peygamberân aleyhi ve aleyhim salavatü’l-Mennân irtihal-i âlemi lâhût eylemezden mukaddem kendilerinden kitabet sudur ve hat nevesteyi kıraat dahi zuhur eyledi. Bu meale beyan-ı misal bu icmâl üzeredir ki, hace-i âlem, nebiyi ümmi a’lem (s.a.v) hazretleri kitabet ve kıraat ilm-u marifetini dahi ricâlini teşriften min gayrı sabki ta’allümin kendilerinden mucizeten bizzat izhar buyurdular. Hatta sefire teslim için tenbih hümâyûnlarıyla tetir olunan Hüdeybiyye sulhnamesinde ser levha olan “hâzâ mâ kâda aleyhi Muhammed Resulüllah” yazıldığına sefir-i mesfûr vâkıf oldukta risâletleri bizim müsellimimiz olsa bu münazaa ve musalaha vaki olmazdı. Resulüllah terkibi hak ve tebdil olunmak gerektir dedikte evvel lafzın refine murad-ı şerif nebevi tealluk eyledi. Katip ve gayrı ferdânı tağyir için dest-i raz olmaya cesaret eylemedi. Pes mektub-u mahbûbi ahz ve resul lafzını hat buyurup onun mahalline İbn-i Abd suhan hüsnünü tenmîk ve terkîm buyurdularına “hâzâ mâ kâda aleyhi Muhammed b. Abdillâh” oldu. Ma’ hâzâ (bununla beraber) “innâ ümmetün ümmiyetün lâ nektubu ve lâ nahsübü” nutk-u şerifi üzere harf nüvisi bundan akdem kendilerden sudur yafta değildi. Feyzı ümmü’l-kitap perverdaş. Lakabı ümmi hüdayı ez an gerdeş bazıları itiraz edip “ve lâ tahuttuhu bi yeminike” (Onu (bu kitabı) kendi elinle yazamıyordun. Ankebût 48) kerimesi nefyi kitabette nas sarihtir diye fart-ı münazaa ve belki mukaraa ola yazdı müddeti ömründe sen sağ elinle yazı yazmazdın demek olur dediler. Emir vaktin iltizamıyla akd olunan sahn bahiste cevap verilip kevl-i kitabet nassa muhalif değildir. Zira mâ kablî (bundan öncekiler) min kabl ile mukayyeditir.

¹⁴⁰ Ebû Abdillâh Avn b. Abdillâh b. Utbe b. Mes’ûd el-Hüzelî el-Kûfî (ö. 728?/110H) İlk devir muhaddislerinden.

“ve mâ kün-te tetlü min kablihi min kitabın velâ tahuttuhu biyeminike. Ankebût 48” yani kable’n-nübüvveti (peygamberlikten önce) tilavet ve kıraat ve kitabet ve saire, lâzime âlimiyyet-i kesbiye veladetlerinden nübüvvetlerine dek vukuu nass-ı sarîh ile ref olunmakla ümniyet için âyet-i mezkûre inzal olundu. Ammâ ba’de’n-nübüvve min gayrı talim namelerinden dest-i şerifleriyle mav-u ispat vukuu’u dahi bir mucize-i uhrâ olur. “kefâke bi’l-ilmi fi’l-ümmiyi mucizeten” (Ümmi olandaki ilim san mucize olarak yeter).

Mesele: ve enâyı âlemiyân ümmi a’lemi cihan olmak kendilere münhasır bir şeref ve hatmiyyet-i nübüvvet giibi gıbtageh selef idi, bir kimsene onu delil edip ve cehlin ilimden erceh ve efdal olmasına kâil olsa tedip olunur diye. İnsanü’l-uyunda (insan gözünde) dû çar çeşm (iki veya dört gözde) mahzun olmuştur. Mevâhib sahibi¹⁴¹ der ki tahsil-i ulum ve maarifin iki tarikinden biri olan taalüm suvarı kesbisinde ümmi, ve diğerkı manevi vehbi olmasıdır. Onda Rahman idi muallim-i dâneyı. Âlimin kesbi değildi, ilmi O âlemin. Salavatü’l-Mennân ve teslimatuhu a’lâ insani’l-uyun ve ayını’l-a’yân ve a’lâ âlihi ve sahbihi mâ ketebe’l-kâtibûn ve kara’a’t-tâûn.

35-El-Hadis: “men ketebe bismillahirrahmanirrahimi fecevvedehu gafara’l-lahu lehu”

من كتب بسم الله الرحمن الرحيم فجوده غفر الله له

İmam Suyûtî İtkân’da¹⁴² derc eylemiştir. Meali bu ki; besmeleyi ketb-u tenmîk ve hüsn-i hattını tahkik-i murad eden hattat, dakik-i mazhar-ı mağfîret-i Gaffar ta’âla olmaya cedîr ve hakik olur. Hatta adedi hurûfu kadar kıraati Cennetü’l-Esma’dan¹⁴³ ma’hûzdur.

36-El-Hadis: “men ketebe harfen li racülin fe ka’annemâ tasaddaka bisadakâtin ve lehu ecru atk-i rakabetin ve ketebe’llahu lehu biküllî harfin elfe hasanetin ve maha anhu elfe seyyietin ve rafa’ lehu elfe derecetin”

¹⁴¹ Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî’nin (ö. 1517/923H) El-Mevâhibü’l-Ledünniyye adlı kitabı.

¹⁴² El-İtkân, Süyûtî’nin (ö. 1505/911H) Kur’an ilimlerine dair eseri.

¹⁴³ Cennetü’l-Esma, İmam Gazalî’nin kitabı.

من كتل حرفاً لرجلٍ فكأنما تصدَّقَ بصدقاتٍ وله أجر عتق رقبةٍ وكتب الله له بكل حرفٍ الف حسنةً
ومحى عنه الف سيئةً ورفع له الف درجةً

Râvî nuhatap Enes'tir (r). Kıyâm'da vârid olan ahâdistendir ki nakl-u rivâyet lazım gelse râvî dahi Kıyâm ve rivâyete ikdam ederdi ve sair-i râvîler dahi kâimen rivâyet edip ba'dehu ku'ûd ederler.

Meali bu ki; bir kimseneye ilimden bir harf dahi yazan kişi sadakât-ı kesire bezl eylemek ecrine nail ve esir azad eylemek sevabına vâsıl olup ve ketb eylediği mesele-i ilmin müstemil olduğu harflerin her biri için bin hasene a'tâ edip ve sağâirden bin adet seyyiesini mahveder ve derecât-ı cennâtta mustahak olduğu derecesinden bin derece dahi rütbe-i makamı terfi olunur diye tebşir buyurmuşlar.

37-El-Hadis: “Naha en yüktebe a'lâ'l-kabri şey”

نهى أن يُكتب على القبر شيء

Câbir Ensâri (r) râvîdir. Merkad-ı mezarın taşı vaz' olunmak eğer çe sünnettir ki Osman b. Maz'ûn aleyhi'r-rudvân fevtinde mübarek dest-i şerifleri ile seng-i kabrini vaz' buyurmuşlardı lâkin ol taşta bir nesne yazılmamak babında nehyi nebevi sadır oldu. Müçtehidînden mezâhib-i erba'a sahiplerinden üç zat-ı celîl aleyhim rahmetü'l-cemîl zâhiri üzere ahz-u telakki bi'l-kubûl eylediler. Ammâ imamü'l-e'imme kâşifu'l-gummeti cenab-ı Ebu Hanife (r) sair-i delail ile cevazını ispat edip böyle tedkik-i tevfiik ve içtihad-ı dakik eylemiştir ki, sahib-i kabrin uyûp ve mesalibinden bazı efalini tenmîk ile meyyiti teşhir veya bir kabih lakap ile hayatında maruf ise onu yazıp tahkîr olunmasına olmayalar yoksa, makber sahibinin ismi ve şühreti ve tarih-i fevti yazılmak, ziyaret-i erbâbın dua-ı hayrına vesiledir. Ve belki hasenattan ma'dûdtur. Ve nice fevaiddi melhûz ve maksuttur dediler. (Haşiye: Tevâbi Şerhi Savabiğ sahibi İbn-i Hanbelî Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî'den Ebu'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezrî nakl eyledi ki Kitab-ı Nebeviyye otuzdan ziyadedir hülefâ-i erba'a ve Ebu Süfyân ve oğulları Yezîz ve Muaviye ve Ebu Eyyup Ensârî ki Kostantiniye'de medfundur onlar dahi dahillerdir.)

38-El-Hadis: “vüzine hibrü'l-ulama'i bi demi's-şühada', fereccih..”

وُزِنَ حَبِيرُ الْعُلَمَاءِ بِدَمِ الشَّهَدَاءِ فَرَجَّحَ..

İbn-i Amr (r) râvîdir. Mefhûmu hadis-i ahîrde takrîr olunur. (son hadiste açıklanacak).

39-El-Hadis: “Yâ Hilâl, lâ tufarîkî’l-mihbere, fe inne’l-hayra fihâ ve fî ehlihâ ilâ yevmi’l-kıyâmeti”

يا هلال لا تفارق المحبرة فإن الخير فيها وفي أهلها الى يوم القيامة

Ta’lîmü’l-Mütaallim’de ¹⁴⁴ Radıyyuddin Burhan Zernûcî rahimahullah yazmıştır ki; sahib-i Hidaye’nin ¹⁴⁵ üstatlarından mefhûmu bu ki; ey Hilâl, devâtı daima istishâp yani kendine refik ve musahip eyle ki hayır ve bereket kıyâmet kaim olduğu güne dek devâtta ve devât ehli ki ehl-i hat olan zavatta münfek olmaz. (Haşiye 1: Katib-i mürted Osman’ın li üm (anneden) biraderidir. Feth-i Mekke’de Osman’ın ricasıyla af olundu, 25 tarihinde Amr b. Âs’dan sonra hakim-i Mısır olup 37 tarihinde rihlet eyledi, cediti Ebu Surh, ismi Hüsâm b. El-Hâris’tır. Nucum-u Zâhire)

Fâide: Ebu Hanife künyesi Hazret İmâm-ı A’zam için sebebi şöhret olmak divit der habib iltizamları olmasıyladır. Hanife lugat-ı Irak’ta divittir ki menakıpları mecmuasında beyan olunmuştu, aleyhi’r-rudvân.

40-El-Hadis: “Yuzanu yevme’l-kıyâmeti midadü’l-ulama’i ve demü’s-suhadâ’i feyuraccahu midadü’l-ulama’i a’lâ demi’s-suhadâ’i”

يوزن يوم القيامة مداد العلماء ودم الشهداء فيرجح مداد العلماء على دم الشهداء

Enes ve İmrân ¹⁴⁶ radiyallahu anhuma râvîlerdir. Mefhûmu bu ki; rûz-i rüstahîz (diriliş günü) oldukta ulemanın mürekkebi ile şühedanın kanı vezn-u ayar olunur. Mürekkep demden râcih yani ağır gelir demektir. Zira fazilet şehadeti guzât-ı talim ulema sebebiyle bilip ol saadete nail olurlar. “ve lâ tahsebenne’l-lezine kutilu fi

¹⁴⁴ Burhaneddin ez-Zernûcî’nin (ö. VI./XII. yüzyılın sonları) Ta’lîmü’l-Muta’llim adlı kitabı.

¹⁴⁵ el-Hidâye, Burhâneddin el-Mergînânî’nin (ö. 1197/593H) Hanefî fikhına dair eseri.

¹⁴⁶ İmrân b. Husayn, b. Ubeyd el-Huzâî el-Ezdî (ö. 672/52H)

sebili'l-lâhi emvâten bel ahyâ'un” âyeti kerimesiyle halleri furkan-ı mübinde derc olunmak dahi bir nevi ikramdır.

İntaha'l-kelam ve kemüle'l-erba'ûn bi't-tamam ve'l-hamdülillahi'l-a'llâm ve a'lâ habibihi's-salatu ve's-selam.

El-Hâtime: Sultanü'l-Enbiya' Bürhanu'l-Esfiya' aleyhi ve a'lâ usûlihi ve furûihi't-tahaya cenaplarının mutlaka katipleri yirmi yedi adet. Nefes-i nefis olup mevâhip sahibi yirmi sekiz kimsene isimlerini yazdı. Bazıları yirmi üç zat yazıp sahibi i istiâp ittifaka hasredip nısfı miktarını yazıp Muaviye hakkında cû' (açlık) ile beddua saded in hikayet eyledi. (Haşiye 2: beddua; mektup tahriri zuhûr edip sair katip bulunmayıp Muaviye'ye adam gönderdiler. Taam eder ba'dehu varırım dedi. Biraz zaman mürurunda yine adam vadıkta cevab-ı evveli söyleyip üçüncüde doymasın buyruldu. Ekül (çok yiyen) olduğu masal olmuştur ki Arap beyninde “karnında Muaviye mi var?” derler)

El-Hâsıl: rivayetleri cemedip ala'l-ihtilaf otuz üç nefes-i nefis yad olundu ki bunlardır:

1- Ebu Bekir. 2- Ömer. 3- Osman. 4-Ali. 5- Talha. 6- Zübeyir. 7- Âmir b. Führeyre¹⁴⁷ 8- Udai b. El-Husayb. 9- Muhammed b. Mesleme. 10- Sa'd b. Ebî Vakkâs. 11- Übey b. Kâ'b. 12- Sâbit b. Kays. 13-Hanzale b. er-Rebî' 14- Zeyd b. Sâbit. 15- Abdullah b. el-Erkam. 16- Abdullah b. Abdillâh b. Ebî Selûl. 17- Şurahbîl. 18- Amr b. el-Âs. 19- Halid b. Said b. el-Âs. 20- İbân b. Said b. el-Âs. 21- el-Alâ' b. el-Hadramî. 22- Cuhaym b. es-Sallat. 23- Halid b. el-Velîd. 24- Muğîyre. 25- Abdullah b. Ravâha. 26- Muaykîb¹⁴⁸ 27- Hüzeyfe. 28- Huveytib. 29- Abdullah b. Zeyd. 30- Ebu Süfyân b. Sahr. 31- Yezîd b. Ebî Süfyân. 32- Muaviye b. Ebî Süfyân. Mekke'de ibtida Kureyş hizmet kitapta olan 32- Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarh irtidad ile kavmine ba'de'r-rucû feth-i Mekke'de yine şerefyâp İslâm oldu.

¹⁴⁷ Risâlede Âmir b. Führe şeklinde yazılması yanlıştır.

¹⁴⁸ Risâlede Muaykîb şeklinde yazılması yanlıştır.

Ebu Süfyânın hizmet kitabeti ba'id (uzak) görünüyor. Zira iki oğlu ile bile feth-i Mekke'de dahil-i havze-i İslâm olmuştur. Büyük oğlu Yezîd yirmi senesine Şam valisi olup ba'de'l-fevt küçük oğlu Muaviye vali oldu.

Hazreti Ali ile katele-i Osman'ı taleb-i kasas-ı bahanesiyle Sıffin vakasından sonra Kûfe'de cenabı Murtada (r) İbn-i Mülcim darbesiyle şehit oldukça tasaltun edip Hazreti Hasan müddet-i hilafet olan otuz seneyi tekmil ve terk eyledikte Muaviye melik-i müstakil oldu ki, evvelü'l-mulûktur. Hasılı hadisü'l-İslâm olmakla müddet-i medide katib nebevi olmadı. Ol kadar müsaade dahi hemşiresi Ümmü Habibe remle-i ezvâc tahirâtan ve râviye-i hadistir. Camiü'l-Kebir'de imam Suyûtî İbn-i Ömer rivâyetiyle irad eder mucize-i buyurmuşlar. “evvelü men tahassama min hazihi'l-ümmeti beyine yedeyyi'r-rabbi Aliyyün ve Muaviye. Ve evvelü men yedhulü'l-cennete Ebu Bekrin ve Ömer”

Fâide: yüz kadar Hadis-i Erba'in elsine-i selasede nazmen ve nesren ziyaret olunup lâkin va'd-i kerim nebiyün kerim aleyhi't-teslim şumul-i saadetine nail ve sebep-i rağbet ve bâis-i iltifat olan bir nekire-i narefte üzere vaz' ve tertip vâsıl olup bi fadli'l-lâhi ta'âla, bir defa bî nokta, ve bir kere dahi her eser kendi lafz-ı adedi mertebesini müştemil olan ve bir surette dahi evlad-ı Arap hakkında. Ve bu tavırda dahi hüsn-i hat fazileti beyanında bu erba'in dahi bi avni'l-lâhi'l-latifi cem-u tasnif olunup sare levhane Türkî mefhûm ve bazı fevaid dahi merkûm hatimesinde mahalle münasip bazı evveliyat ve fevaid yad olunmakla hatm olundu.

Fâide:

“kalem” Arabî ve lafzı kerimdir. Maktu' olursa “mizber” ve “yarâ” ve “ünbûb” dahi deniyor. “hâme” Farisî ve “ney” onun kamışdır. Lakabı “smer”dir. Hintçe “berd” ve künyesi “ibnü'z-zencîyye”dir ki “zencîyye” devittir.

“Mibre'e” “bera” maddaesinden ism-i âlettir ki kalemtırıştır. “mihfer” “mefrez” gibi Farisî'dir.

“mihbare” mürekkep kumkumasıdır. Lâkin divit ve mürekkep hıssasına dahi itlak ederler, “furda” ve “melyak” ve “medde” dahi esmasındandır. “âme” hâme vezninde ve “hâstan” ve “hâste” dahi Farisî namlarıdır. Vâvı resmiyyedir “hâce” gibi.

“midad” mürekkep, “hibr” gibi ve “musammağ” ve “hadad” ve “nıks” ve “ılyak” ve “ıkas” ve “şicab” dahi esmasıdır. Farisî’de “siyahî” ve “zerkab” ve “zakâb” ve “zekab” deniyor. “mürekkep” Arabî’de isimdir. Farisî’de namı “sibâd”dır.

“makat” feth ile mekan-ı kattır. “makta” galizdir.

Fâide: cenabı Süleyman Eminu’l-lah aleyhi selamü’l-ilâh bir ifrite sual eyledi ki kelam nedr-i cevabında demiş ki “bekasız bir rihtir” cenabı nebiyullah buyurdu ki “onun bekası ve kaydı nedir” ifrit cevabında “onun bekasına ilaç kayıt kitabettir.” Dedi.

Fâide: İbn-i Abbas (r) buyurmuş k; ibtida-i kalem-i Arabî ki hattı kûfidir. Onunla kitabet eden Teyy kabilesinden üç kimsenedir ki medine-i el-Enbâr’a gelip cem oldular. Mirâr b. Mürre ve Eslem b. Sedre ve Âmir b. Hadre. İtifak ile huruf-u mukatta’a ve mevsuleyı vaz’ eylediler. Mirâr suretlerini ve Eslem fassala ve vassal (ayırıldı ve birleştirdi) ve Âmir icâmını vaz’ eyleyip Mekke-i Mükerrerme’ye götürdüler. Ve nâs teallüm edip mütedavel oldu. Bazıları derler ki huruf-u vaz’-u telif edenler Tasm kabilesinden altı kimsene idi Adnânın saye-i himayesinde olurlardı. Kitabet rûsumunu kendi isimleri üzere resm eylediler ki; Ebced, Hevvez, Hutti, Kelemun, Sa’fas, Karuşat isimleridir. Yirmi iki harf oldu. Kelam-ı nâsta bazı zevaid dahi bulup onları dahi ilhak ve revadif tesmiye eylediler ki sâ-i müsellese ve ha ve zâl ve dâd ve zâ ve ğayın ki sa hazun dazağun olur cümlesi mu’cimelerdir.

Fâide: müşekkel ve müzeyyen kimsene nazar-ı ima’anda mehabetli görüldüğü gibi hüsn-i hattı gördükte mefhûm ve manası kabih ise dahi bi’z-zarure meyil eder.

Usul-u kitabeti cami bu kelamı Avfi Ebherî Hazreti Murtada’dan hat risâlesinde nakl eylemiştir; bir kabihü’l-hat kimseneyi irşad buyurmuş ki “atel celfete kalemike ve esminha, ve harref kattateke ve eyminha ve a’del aksameke ve akem elifeke ve lâmeke” yani kalemmini uzun aç ve etli olsun, kattını muharref yani eğri kıl,

şakkını haddi vasat üzere ve elif ve lâm kaim ve sair-i hurufu biri birinden mütemeyyiz olsun demek ola keza ve keza. Bu mertebe kesret-i kelim ve tevfiri savad-i erbabı hattı iksâr-ı isare teşvik ve tesvik-i fuad olup ve celb-i dua ve bekası yadigâr ile zende nam olmaya arz-u nema olmak hevesiyedir.

Fâide: efestentin ki pelindir¹⁴⁹ bulunduğu mahal güveden mahfuz olmakla suyu mürekkebe izafe olunmak harf-i muharrarın telefine mâni olur diye Tuhfetü'l-Müminîn'de¹⁵⁰ musarrahtır.

Bent: hüsn-i hat peyda ve terakki hüveyda olmak eslafın ruhaniyetlerinden istimdat ederek abdest ile şuru semeresi mümkün oldukça kibleye müteveccih oturup, eğer kabil olursa bürade-i kalemi yazde ve zayi etmeye. Frangî kâğıda Kur'an ve hadis ve fıkıh yazmayıp lâlî mürekkep ve iklîl Mushaflarda istimal eylemeye. Ve bunların emsalinde dikkat eyleyip şagerdlerin izâsına tahammul ve sâdâtını saireleri takdim ve meşklerde mübarek kasideler ve nat-ı şerifler yazılmak hüsn-i hatimeye sebeptir dediler.

Ed-Dua: “Rabbi a’inni velâ tu’en aleyye ve’n-surnî velâtensur aleyye, ve’m-kir lî velâ temkir aleyye ve’hdini ve yessir hüdaye ilâ vukufi a’lâ men bağa aleyye. Rabbi ic’alnî leke mitva’an ileyke evvahan müniben. Rabbi takabbal tevbeti ve’ğsil cevbeti ve acib da’veti ve akım hücceti ve adim nimeti ve’hdi cananî ve seddid lisani, vasallallahu a’lâ nebiyyihi’l-ekrem ve selleme ve azzam, ve ‘alâ âlihi ve sahibihi husuen minhum, el-hülefa’u’r-râşidîn ve’l-mulûkü’l-âdileve’l-müçtehidîne’l-fadilîn ve’l-e’immeti’l-mehdiyyîn ve’l-ulema-i’l-âmilîn ve’s-suleha’i’l-kamilîn ve li âbâina ve ümmehâtina’l-muşeffi’în ve meşayihina’l-vasılîn, ve esatizetina’l-musılîn ecmain”

Temme ve kemüle bitarihin hüve bişaratün likubûlihi bikubûlihi. İleyhi yas’adu’l-kelemu’t-teyyıbu ve zalike “südetü’l-müntehâ” fi şehri Ramadan bileyletin elleti ünzile fiha’l-Kur’an şerrefena’l-lahu ta’âla bi ameli ahkamihi âmîn. Bicahi’n-nebiyyi’l-emîn alyhi ve a’lâ âlihi’l-âminîn essalatu ve’s-selam.

¹⁴⁹ Pelin otu (Artemisia absinthium).

¹⁵⁰ Müellifi, Muhammed Mümin Tankabani (ö. 1676/1087H).

2.2. Arapça Yazmalar:

2.2.1. Manzûme fî Hüsni'l-Hat ve Usûlih

Eserin adı	Manzûme fî Hüsni'l-Hat ve Usûlih (kasidetü'r-râ'iyye) (منظومة في حسن الخط وأصوله (القصيدة الرائية))			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü		Envanter Numarası	
	Süleymâniye Kütüphanesi- Ayasofya		2002	
Dili	Arapça	Tarihi	Telif	-
			İstinsah	H.862
Müellifi	<i>İbnü'l-Bevvâb Ebu'l-Hasen Ali b. Hilâl (ö. 413/1022)</i>	Müstensihi	Yasin b. Muhammed el-Celâl	
Eser Ebadı	28x18 cm.	Yazı Çeşidi	Nesih	
Varak Sayısı	3	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	55-58	
Satır Sayısı	5	Mürekkebi	-	
Cildi	Mukavva ciltli, miklepli ve şîrâzesi dağılmıştır.			
Tezhip	-			
Mühür ve Notlar	22 beyitten oluşan kasidede, hattı güzel yazmak isteyen kişinin önce Allah Teâlâ'nın yardımını talep etmesi tavsiye edildikten sonra, kalem, kâğıt ve mürekkep gibi hat sanatına âit malzemeler hakkında bilgi verilmektedir.			

Risâlenin görünümü:

Resim-100: Kasidetü'r-Râ'iyye'nin 55b-56a sayfaları.

Resim-101: Kasidetü'r-Râ'iyye'nin 56b-57a sayfaları.

Resim-101: Kasidetü'r-Râ'iyye'nin 57b-58a sayfaları.

Risâlenin Tercümesi:

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla

Ey kaliteli yazı yazmak ve hattı güzel şekilde tasvir etmek isteyen kimse; eğer yazı yazmak konusunda azmin sâdık ise kolay olması için Mevlâ'na (Allah'ına) yönel.

Kalemlerden kuru ve düz olanı önceden hazırla ki mürekkeple yazma sanatını iyi icra etsin.

Eğer ki onu (kalemi) açmaya niyetlenirsen orta ölçülerde olmasına dikkat et.

Her iki tarafına bak ve ince belli tarafından aç.

Celfesini¹⁵¹ orta kıvamda ne çok uzun ne de çok kısa yap.

İki yanındaki dişlerin kalınlığını eşitleyerek, şakı tam ortada yap.

Şahmesi¹⁵² de orta olsun ne çok kalın ne de çok ince.

151 Celfe (حلفة): Kalemin açıldığı yerden ucuna kadar olan bölüm.

152 Kalemim şahmesi (شحمة): Kalemin ucundaki et kalınlığı.

Bütün bunları muradını bilen bir tabibin edasıyla yerine getirdin mi,

Tüm azmini kat' etme işlemine harca, çünkü işin aslı kat' etme işlemindedir.

Onu açıklamam için tamahkâr olma, saklı sırrını cimrilikle tutarım.

Fakat tüm söyleyeceğim şu ki; o yuvarlak ile keskin arasındadır.

Yeterince onun için çaba sarf et, belki müsaade edildiği kadarını kazanırsın.

Sağ elini istekle yazmaya uzat, bir cesurun umduğunu idrak ettiği gibi hiç kimse idrak edemez.

Sirke veya koruk (ekşi yaş üzüm) suyu ile işlenmiş isle hokkanın (mürekkebin) parlaklığını fazlalaştır.

Ona da sarı zırnık ve kâfurda eritilmiş demir oksidi ilave et.

(hokka) mayalandıktan sonra, saf, yumuşak ve uzmanca yapılmış kâğıdı seç.

Onu (kağıdı) kestikten sonra ağırlık altına koy ki, hiçbir tozu çıkıntısı kalmasın.

Sonra sabırla meşkini çalış, ancak sabırlı olan muradına erer.

Kınından çekilmiş kılıca benzer bir kalemle (yapraklarından soyulmuş kamış anlamında) bir sahifeye yazmakla başla

Meşkin ve yazının başında düşük kalitede yazdıklarından utanma.

Çünkü bu iş zor başlar sonra kolaylaşır ki zorluktan sonra nice kolaylıklar gelir.

Muradına erip te mutluluğuna kavuşanlardan oldun mu;

Allah'ına şükredip onu memnun kılacak davranışlarda bulun, çünkü Allah şükredeni sever.

Elinin parmaklarından bu fâni dünyada kalıcı bir hayır (eser) yazmasını iste.

Çünkü insan yarın bir gün yazılı kitabıyla buluştuğunda, bütün yaptıklarıyla karşı karşıya gelecektir.

Ustad, Ebü'l-Hasan Ali bin Hilal'ın şiridir, Allah ona rahmetiyle muamele etsin âmîn, efendimiz Muhammed'e ehli ve ashabına Allah'ın salatı ve selamı olsun.

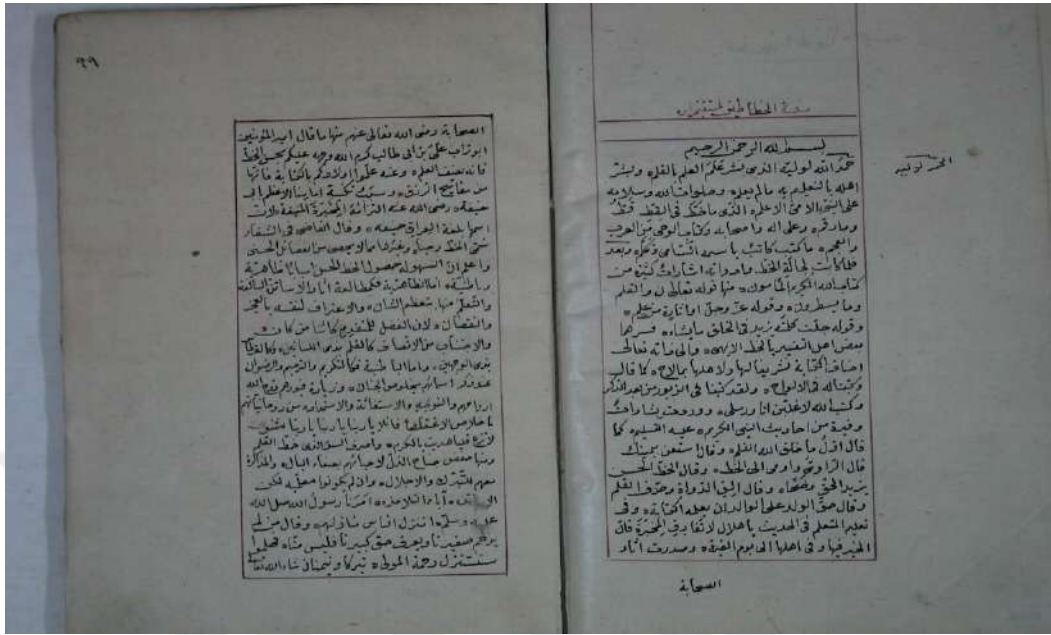
Allahü Teâlâ'ya fakîr olan Yâsin bin Muhammed el-Celâl 862 senesinde yazdı.

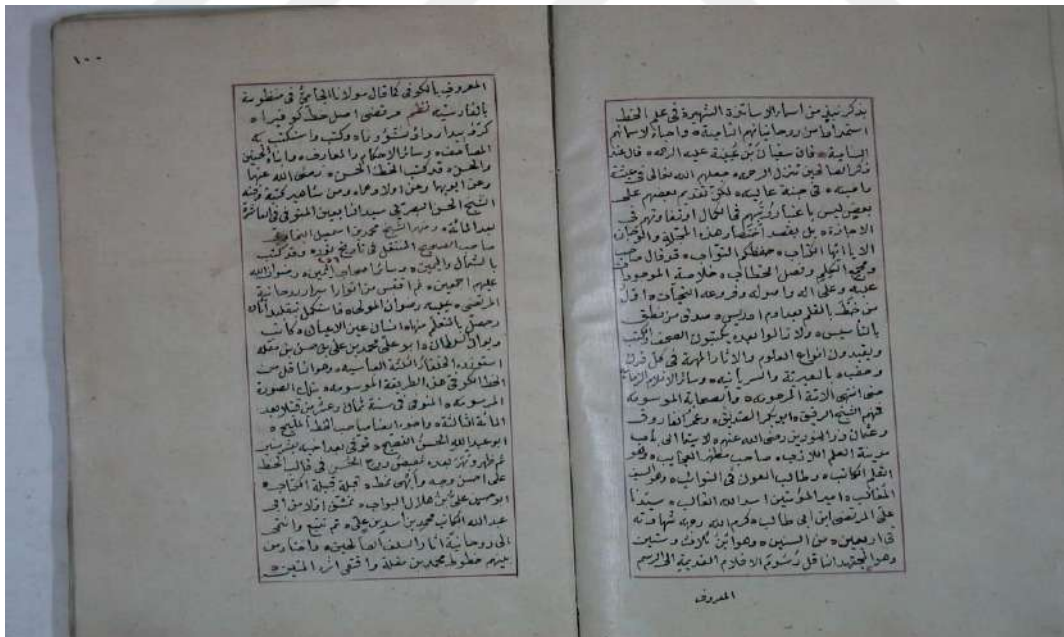
2.2.2. Silsiletü'l-Hattâtîn (Hattatların Silsilesi)

Eserin adı	Silsiletü'l-Hattâtîn سلسلة الخطاطين			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü		Envanter Numarası	
	Süleymâniye Kütüphanesi Esad Efendi		1684	
Dili	Arapça	Tarihi	Telif	H. 1202
			İstinsah	-
Müellifi	<i>Müslakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi (ö. 1202/1787)</i>	Müstensihi	Mehmed b. Ahmed b. Abdülkâdir b. Hüseyin	
Eser Ebadı	21x 14 cm.	Yazı Çeşidi	Nesih	
Varak Sayısı	10	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	98b-108a	
Satır Sayısı	23-25	Mürekkebi	-	
Cildi	Çihar kûşe ebrû ciltli olup, sırtı kahverengi deri ve şîrâzelidir.			
Tezhip	Bütün varaklara kırmızı renk ince cetvel çekilmiştir.			

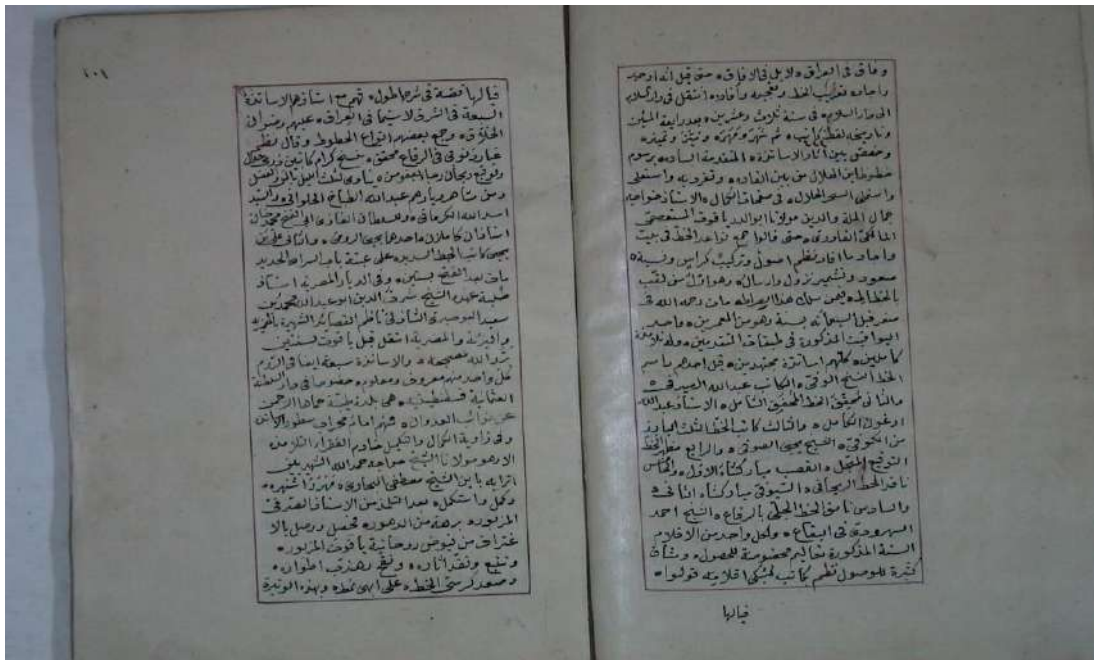
Risâlenin Görünümü:

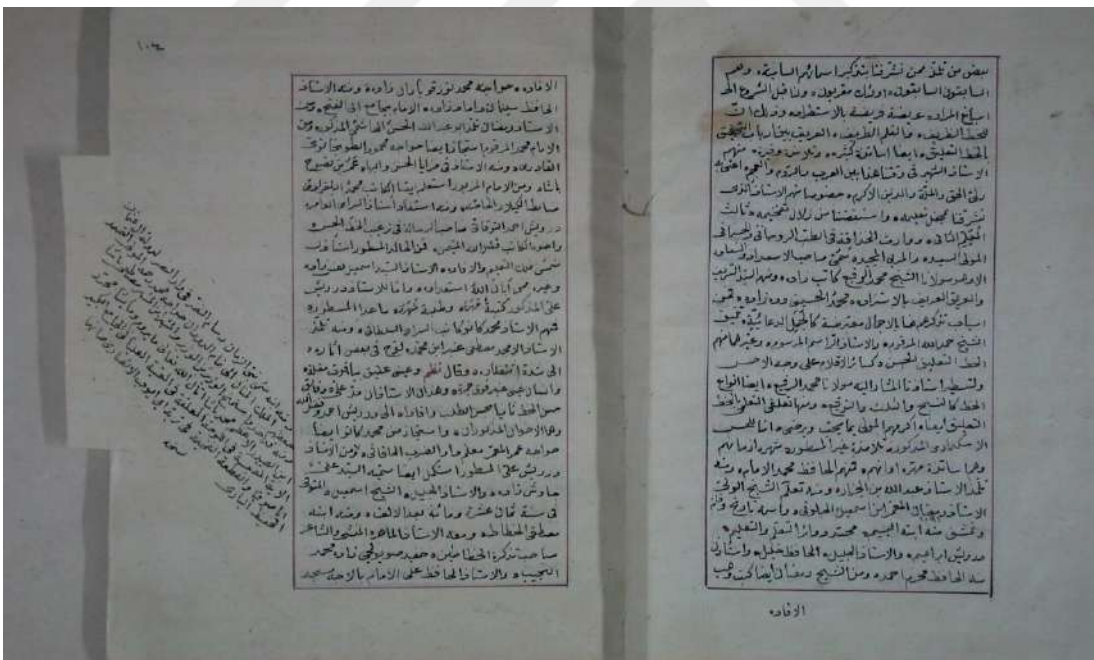
Resim-102: Silsiletü'l-Hattâfîn'in 98bb-99a sayfaları.

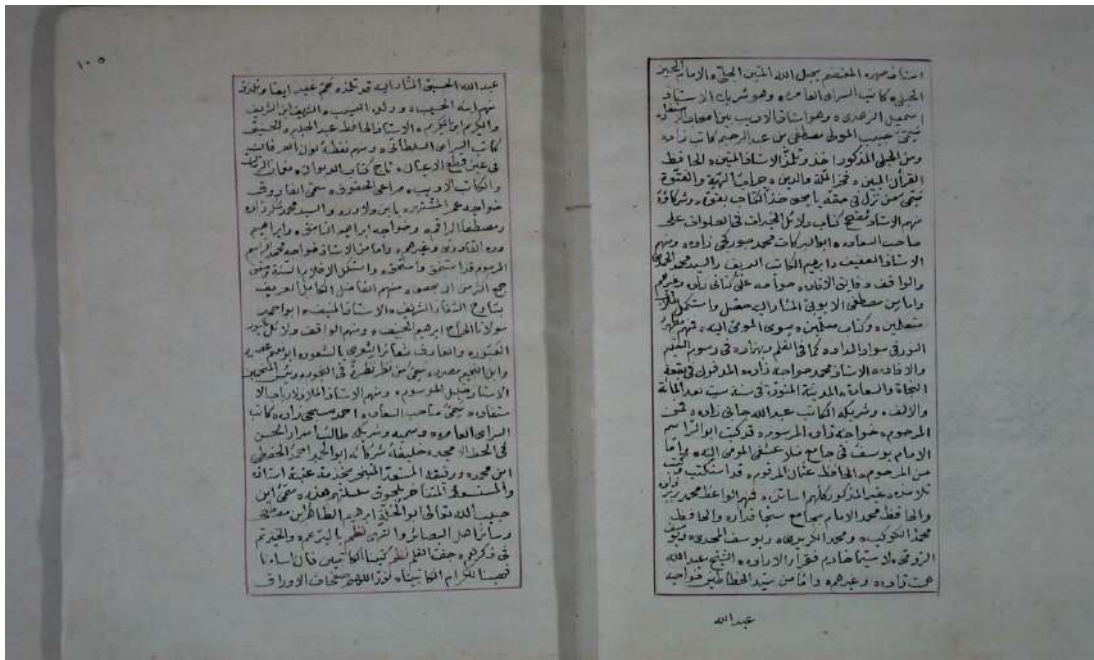
Resim-103: Silsiletü'l-Hattâfîn'in 99b-100a sayfaları.

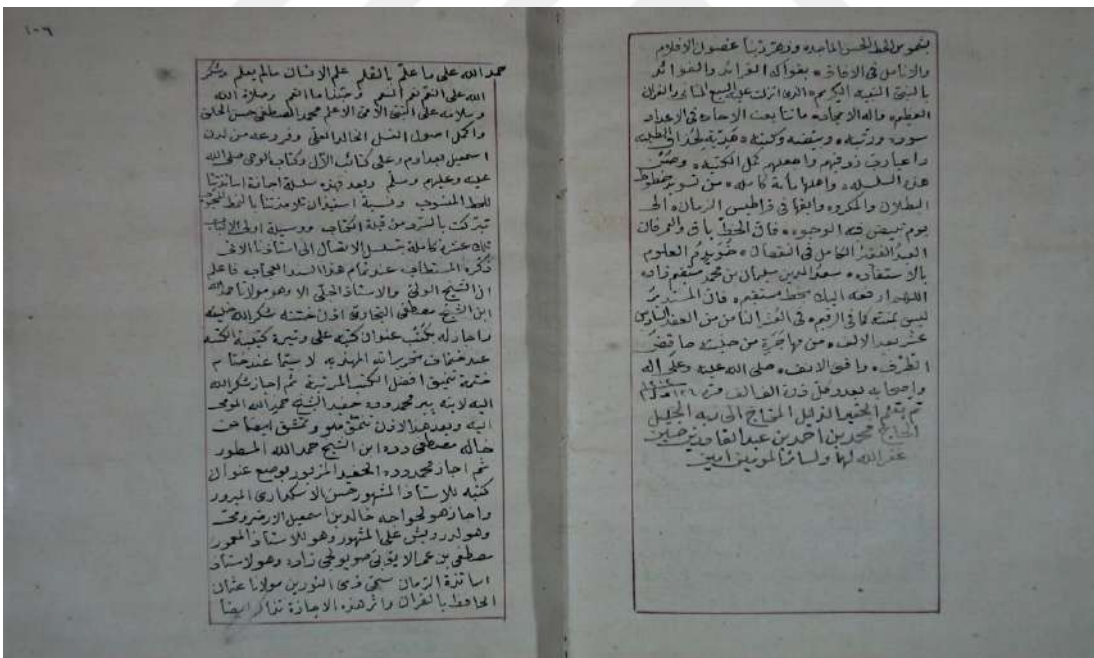
Resim-104: Silsiletü'l-Hattâtî'n in 100b-101a sayfaları.

Resim-105: Silsiletü'l-Hattâtî'n in 103b-104a sayfaları.

Resim-106: Silsiletü'l-Hattâtîn'in 104b-105a sayfaları.

Resim-107: Silsiletü'l-Hattâtîn'in 105b-106a sayfaları.

Hilal, hokkadan ayrılma, çünkü onda ve ehlinde kıyamete kadar hayır vardır” gibi hadis-i şeriflerin olduğuna göre, ayrıca sahabelerden gelen bilgilere göre ve onlardan Müminlerin Emîri Ebu Türap Ali bin Ebî Tâlib Allah onun yüzünü mükerrerem kıldı, söylediklerinden; “Hüsn-i Hattı öğrenin çünkü o, ilmin yarısıdır”, “çocuklarınıza yazmayı öğretin çünkü o, rızkın anahtarlarındandır” gibi sözler olduğuna göre, yüce imamımız Ebu Hanife lakabını Irak dilinde “Hokka” anlamına gelen “Hanife” Kelimesinden aldığına göre ve Kâdı’nın “Şifa” adlı kitabında “Hat, vahiy diye adlandırıldı” dediğine göre ve bunlar gibi Hatt’ın sayısız faziletleri olduğuna göre, bil ki;

Hüsn-i Hattın oluşmasına hem zâhirî hem bâtinî sebepleri vardır;

Zâhirî Sebepler: Kendi eksikliğini itiraf edip önceki üstatları yücelterek, onların eserlerini mütalaa etmek ve onlardan öğrenmelisin. Çünkü erdemlik önde gelenidir kim olursa olsun. Ayrıca “iki şaklı kalemle veya iki tarafı âharlı kâğıda yazı yazılır” gibi sınırlamalardan uzak durmalısın.

Bâtinî Sebepler: üstatların adları anıldığında onlara güzel dualarda bulunmak, onlara rahmet okumak ve cenneti temenni etmektir. Onların kabirlerini ziyaret etmek – Allah onların ruhlarını ferahlatsın- üç defa “ey Rabbimiz” diyerek hâlis bir itikatla onların ruhânî yapılarından medet ummak.

Mesnevi’den: “Kerem ederek hidayet ettiğin kalbi azdırma; kalemin yazdığı (takdir ettiğin) kötülükleri bizden defet” Talebe, gönlünce onların sevdiklerine kanat germeli, öz hocaları olmadıkları halde teberrüken onlarla müzakere etmeli çünkü hocalar talebelerin babalarıdır.

Resulullah (s.a.v) insanların hak ettikleri yere koymamızı emretti ve dedi ki: “Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüzün hakkını bilmeyen bizden değildir.”¹⁵³

¹⁵³ Buhari, Et-Tarihü'l-Kebir (5 / 317) Ahmed b. Hanbel, el-Müsned (6 / 92)

Hadi gelin büyüyen ruhânî yapılarından medet umarak ve yüce isimlerini yaşatarak, hat ilminde meşhur olmuş birkaç üstadın ismini zikrederek Mevla'nın rahmetini çağıralım:

Süfyan bin Ayniyye Allah rahmet eylesin dedi ki: sâlih olanları zikredince rahmet iner, Allah onları yüksek bir cennette tatminkâr bir hayat yaşatsın. Fakat bu mecelledeki sıralamalarında bazılarının diğerlerinden önce zikretmek kemal rütbelerini göstermek değil, mecellenin kısa ve özlü olması amacıyla yapılmıştır.

Ey kâtipler, Allah sizleri korusun. Bütün varlığın özü, hitabet ve kelam sahibi, -O'na, ehline ve soyundan gelenlere selam olsun- dedi ki: “Âdem'den sonra kalemler ilk yazan İdris'tir” söyleyen doğruyu söylemiş. İdris'ten sonra insanlar hâlâ sahifeler ve kitaplar yazmaktadırlar, her asırda Süryanice, İbranice ilmi eserleri kaydetmektedirler. Ta ki bu merhum ümmet (kâtipler) ve imtiyaz sahibi sahabeler bitinceye kadar.

Onlardan; Şeyh-i Rakîk (yumuşak huylu şeyh) Ebu Bekir es'-Siddîk, Ömer-i Farûk, Osman Zinnureyin Allah onlardan razı olsun. Özellikle ilim şehrin güçlü kapısı, hârikalara mazhar olan, yazan kalem, musibetlerde Allah'tan yardım talep eden, keskin kılıç, müminlerin emiri, Allah'ın gâlip gelen aslanı, efendimiz Ebu Tâlib'in oğlu Aliyyü'l-Murtada'dır. H.40 yılında 63 yaşında şehit oldu. Mevlânâ Camî Farsça menzumesinde dediği gibi; “hattı kûfinin aslıdır Murtada, uyanık ol sen, pes etme” Hz. Ali Kendi içtihadıyla eski hat çeşitlerini kûfi'ye çevirmiştir. Bu hatla Mushaflar'ı, maarif ve ahkâmları yazdı ve yazdırdı. Oğulları Hasan ve Hüseyin de güzel yazıyorlardı. Allah onlardan, anne ve babalarından ve çocuklarından razı olsun.

Zamanının en meşhur hattatlarından da, H.110 yılında vefat eden, tabiilerin efendisi Şeyh Hasan Basrî'dir.

Onlardan da ebced hesabıyla “nur” “نور” yani H.256 yılında vefat eden “Sahih”in sahibi Şeyh Muhammed bin İsmail el-Buharî'dir, kendisi hem sağ hem sol eliyle yazardı. O'ndan ve bütün yemin sahiplerinden (Ashabü'l-Yemîn) Allah razı olsun. Kendisi sonra Hz. Ali'nin ruhânî sırlarının nurundan iktibas ederek ve eserlerini taklit ederek yazıyı öğrenmeye devam etti, Allah onlardan razı olsun.

H.328 yılında katledilen, Şeref sahibi, Sultanın divân kâtibi, Ebu Ali Muhammed b. Hasan b. Mukle, üç Abbâsî Halife tarafından vezirlik makamına getirildi. Kendisi hattı kûfi'den bugünkü resmedildiği duruma getirmiş. Bir de kendisinden on sene sonra vefat eden ve hattı güzel olan kardeşi Ebu Abdullah el-Hasanü'l-Fasîh.

Ondan sonra gelen, en güzel şekil ve üslupla hattın güzellik ruhunu taşıyan, kâtipler kabilesinin (topluluğu) kiblesi, Ebu hüseyin Ali b. Hilâl İbnü'l-Bevvâb, önce Ebu Abdullah el-Kâtib Muhammed bin Esad bin Ali'den meşk etti. Sonra sâlih seleflerin eserlerine tabii oldu ve onlardan İbn-i Mukle'yi seçip izini sürdürdü. Irak'ta olduğu gibi bütün dünyada o kadar meşhur oldu ki, hattın çözümlenmesi ve noktayla ölçülendirilmesi onun tarafından icat edildiği söylendi. Vefatı, Darü's-Selam'da (Bağdat'ın isimlerinden), ebcet hesabıyla harf değerleri H.423 yılına işaret eden "Katip", "کاتب" kelimesi olarak düşürülmüştür.

Sonra hâce üstat, millet ve dinin cemali, Mevlânâ Ebü'd-Dür Yâkût el-Musta'sımî el-Mâlikî el-Kâdirî, önde gelen üstatların hatlarını inceledi. Özellikle İbni Hilâl'in hatlarını o kadar tetkik ederek içindeki sihri çıkartıp mükemmel sayfalar yazdı ki; onun hakkında "Hattın kaidelerine bir beyitte topladı ve ne güzel söyledi" dendi:

Şiir: "usul, terkip, defter ve nispet. Kolları sıvamak, yükselen, inen ve mürsel harfleri yazmaktır; hat"

Bu yolda ilerleyenlerin arasında, "Hattat" kelimesi ilk defa Yâkût için kullanılmıştır. Kendisi uzun yaşayanlarından olup Safer ayında, H.694 yılında vefat etmiştir. Allah rahmet eylesin. Ayrıca "Tabakatü'l-Mütakaddimîn" adlı kitapta zikredilen Yâkût'lardan biridir. Mükemmel öğrencileri vardır. Hepsisi de çalışkan hocalardır. Birincisi Abdullah Sayrafi'dir. "Nesih" hattını iyi icra ettiği söylenir. İkincisi, üstat Abdullah Argun el-Kâmil, "muhakkak" hattının tahkikçisidir. Üçüncüsü, Şeyh Yahya Sûfi, kûfi hattından türenmiş "sülüs" hattının kâtibi. Dördüncüsü, Kasab (kamış) Mübarekşâh el-Evvel (Birinci Mübarekşâh), "tevkii". Beşincisi, "reyhânî" hattının katibi es-Süyüfi Mübârekşah es-Sânî. Altıncısı, celî rıka' katibi eş-Şeyh Ahmed Sühreverdî'dir. Zikretmiş olduğumuz aklâm-ı sitte'nin her

birinin kendine has bir talimi olmakla birlikte, vusula ermek için çokça meşk etmeyi gerektirmektedir.

Şiir: Kâtibin kalemleri şikayetle der ki, şerhi ne kadar da uzun bir hikayedir bu.

Hocalarıyla birlikte hem doğuda hem de Irak'ta yedi üstattan ibarettirler. Allah'ın rızası üzerlerinde olsun. Bazıları da hat çeşitlerini toplamış, şöyle demişlerdir:

Şiir: Rikâ'da günahlarımın tozu Muhakkak'tır Adalet sahibi kirâmen kâtibin'in Neshiyle, Reyhânî bir tevki' ile affını talep ederim Ey fazlı yüce diye gecenin Sülüs'ünde (üçte birinde) nida edene.

Memleketlerinin önde gelenleri arasında ise Abdullah et-Tabbah Herevî, Seyyid Esedullah Kirmâni yer almaktadır. Sultan Gazi Ebi'l-Feth Mehmed Hân'ın ise iki kâmil üstadı vardı. Bunlardan biri Yahya er-Rûmi, ikincisi ise Saray-ı Cedid kapısının üstünde yer alan kitabenin sahibi Ali bin Yahya'dır, fetihten iki sene sonra vefat etmiştir. Mısır diyarında kendi döneminin talebelerine hocalık etmiş olan Şeyh Şerefüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Said el-Busîrî eş-Şazeli yer almaktadır, aynı zamanda Hemiziyye, Bürde ve Mudariyye gibi meşhur kasidelerin de yazarıdır. Yâkût'tan iki sene önce vefat etmiştir. Rûm diyarının üstatlarının sayısı da yedidir, bunların her biri bilinir ve tanınır, özellikle de Osmanlı Saltanat diyarının güzel beldesi İstanbul'da; Allah onu düşmanların belalarından korusun. Bunların arasında, üstatların satırlarının mihrabı, kemal ve tekmilin zirvesi, fakir talebelerin hizmetkarı, hemşerileri arasında İbnü's-Şeyh Mustafa el-Buhari olarak tanınan Mevlânâ eş-Şeyh Hoca Hamdullah yer almaktadır. Kendisi, zikretmiş olduğumuz üstat Sayrafî'den öğrenerek Yâkût'un feyiz ve ruhaniyetinden hisseler alarak mahir olup şöhret buldu ve kemale erdi.

Birçok eser yazıp, talebeler yetiştirmiş, hüsn-i hat kürsüsüne en güzel üslup ile yükseldi. Bu üslup üzere isimlerini zikretmekle şeref bulduğumuz talebeler yetiştirmiştir. Onlar ki; önde olanlardır ve yaklaştırılmış olanlardır. Muradımıza devam etmeden evvel bir başka konuyu ele almamız gerekir ki, bu pek zarif olan hattı ve müstesna bir kalem olan erbabı tahkik arasında kökleşmiş, pek çok üstadı ve talebesi olan ta'lik hattıdır. Bunların arasından zamanımızda Araplar, Rûmlar ve

Acemler arasında meşhur olan üstat; hakkın, milletin ve din-i ekremin velisi, özellikle de mahfeli talimiyle müşerref olduğumuz ve istifade ettiğimiz, iki hocanın üçüncüsü, ruhani ve cismani tıbbın varisi, Mevlânâ Şeyh Mehmed Refi' Kâtibzâde; seyyid ve şerif, asil ve arif Mehmed el-Hüseyni Dedezâde yer almaktadır. Burada işaret etmiş olduğumuz üstadımız Mevlânâ Mehmed Ref'i aynı zamanda nesih, sülûs ve tevkî' hattını da yazardı. Talik öğrenmeye bağlılığım da kendileri sayesinde, Allah onlara sevdiği ve razı olduğuyla lütuflandırsın. Hasan Üsküdarî'nin de birçok meşhur talebesi vardı, aralarında mahir hocalar da bulunuyor. Bunların arasında Hafız Mehmed İmam yer almaktadır, ondan da üstat Abdullah el-Cezzar talim gördü, ondan da şeyh ve velî, ismi aynı zamanda vefat tarihi olan üstat Ramazan İbn İsmail Celvetî talim görmüştür. Oğlu Derviş İbrahim ve büyük üstat Hafız Halil de kendisinden meşk etmişlerdir. Hafız Muharrem Ahmed de kendilerinden izin almıştır. Şeyh Ramazan'dan yazarak faydalanmış olan bir diğer üstat ise Hoca Mehmed Tozkoparanzâde'dir, ondan da Fatih Cami imamı, Hafız Süleyman Damadzâde ta'lim görmüştür. Üstat Ramazan'dan yine Ebu Abdullah el-Hasan el-Haşimi talim görmüş, zikretmiş olduğumuz İmam Mehmed'ten de Tophaneli Hoca Mahmud el-Kadiri icazet almıştır. Ondan da fazilet sahibi üstat Ömer bin Nasûh Paşa talim görmüştür. Bahsi geçen imamdan yine özel kiler görevlisi Mehmed Belradî de talim görmüştür. Ondan da teşviki hüsn-i hat risalesinin sahibi Derviş Ahmed et-Tokadî istifade edip yazının esrarına vakıf olmuştur. Kardeşi Fazlullah da yine aynı hocadan istifade etmiştir. Zikretmiş olduğumuz Halid'ten de talim ve istifade güneşi, Seyyid İsmail Nefeszâde ve Allah'ın istidâd verdiği niceleri yetişmiştir. Derviş Ali'nin ise maharetli yazıları ve meşhur talebeleri vardır; bunların arasında Saray-ı Sultanî kâtibi üstat Mehmed Kâtû yer almaktadır. Kendisinden de büyük üstat Mustafa Anber bin Mehmed talim görmüştür.

Şiir: Mukle'nin Yâkût'u ile gözüm âkik, İnsan ise közün üzerindeki anber gibidir.

Daha önce zikretmiş olduğumuz iki kardeş olan Derviş Ahmed ve Fazlullah'a dahi hüsn-i hatta bu iki üstattan pek çok istifade ettiler. Mehmed Kâtû'dan ise Darphane muallimi Hoca Ömer icazet almıştır. Bahsi geçen üstat Derviş Ali'den yine Seyyid Ali Çavuşzâde tekâmüle ermiş, bunun yanı sıra 1118H. senesinde vefat eden

büyük üstat Şeyh İsmail de talim görmüştür. Kendisinden de oğlu Hattat Mustafa talim görmüştür. Onunla birlikte mahir üstat ve büyük edip hattatlar biyografisinin sahibi Suyolcuzâde Mehmed Necib de yer almaktadır. Bunların yanı sıra Alaca Mescid imamı Hafız Ali de yer almaktadır.

Allah'ın ipine sımsıkı sarılan üstat İmam Hüseyin Hablî ise Saray-ı Amire kâtibi olmakla birlikte üstat İsmail Zühdi'nin de arkadaşıydı. Mevlanın sevgilisi ve edip Mustafa bin Abdurrahim Kâtibzâde ise onun (İsmail Züdi) talebesiydi. Bahsi geçen Hablî'den ise sağlam üstat Kur'an-ı mübîn hafızı, millet ve dinin fahri, heybet ve fütüvvet sahibi hakkında 'Ey Yahya, kitaba sımsıkı sarıl' ayeti nazil olan zatla birlikte, arkadaşları arasında ise Efendimize salavat mahiyetindeki Delail-i Hayrat kitabının musahhihi Ebül Berekat Mehmed Çörekçizâde, büyük üstat ve katip olan Seyyid Mehmed Hamdi, Hoca Ali Ketânizâde ve başkaları yer almaktadır.

Bahsi geçen Mustafa Eyyûbî'den ise mahir talebeler ve katip hocalar yetişmiştir, bunların arasında mürekkebin karasındaki nur mazharı, kurtuluş ve saadet toprağı Medine-i Münevvere'de 1106 senesinde defn edilen üstat Mehmed Hocasâde yer almaktadır. Onun yanı sıra katip Abdullah Câbizâde. Hocasâde ise önceden bahsi geçen Molla Aşkî Mescidinde İmam Yusuf'a yazı öğretmiştir.

Merhum Hafız Osman ise, her biri üstat derecesinde birçok talebe yetiştirmiştir; bunların arasında vaiz Mehmed Berberzâde, Sancakdar Cami imamı Hafız Mehmed, Hafız Mehmed Kevkeb, Mehmed Giridî, Yusuf Mecdî, Yusuf er-Rûmî, Şeyh Abdullah Himmetzâde ve başkaları yer almaktadır.

Hattatların efendisi Abdullah el-Hüseyini ise birçok talebe yetiştirmekle birlikte kendi evladı, şerif oğlu şerif, kerîm oğlu kerîm, saray-ı sultanî kâtibi üstat Hafız Abdülhalim el-Hasbî'yi de yetiştirmiştir. Yine bunların arasında irfan nun'nun noktası, divan katiplerinin tacı, kâtip ve edip, hakları gözetken Faruk ibn Dilaver olarak bilinen Hoca Ömer, Seyyid Mehmed Şekerzâde, Mustafa Râkım, Hoca İbrahim Namık, İbrahim Dede el-Kadiri ve diğerleri yer almaktadır.

Üstat Hoca Mehmed Râsim'den ise aklam-ı sittede sayısız talebe yetiştirmiştir, bunların arasında Şifa-i Şerif şarihi olarak da bilinen Ebu Ahmed Mevlânâ Hacı

İbrahim Hanîf, yıldız gözlemcisi üstat Halil, saadet sahibi saray-ı amire kâtibi büyük üstat Ahmed Mestçizâde, çağdaşlarının halifesi hatta güzellik sırlarının tâlibi Ahmed Hıfzı ibn Mehmed, hocasının hizmetkarı ibn Habibullah olarak isimlendirilen İbrahim Tahir Mustafa yer almaktadır.

Şiir: Hayır ve mahasinlerini zikretmekle kalem kurudu.

Şiir: Katipleri yazmış bulunduk, kusurumuz olduysa Kiramen katibin karşısında bizleri bağışla. Allah'ım bu sahifelerin yapraklarını hüsn-i hattın güneşiyle nurlandır, kalem dallarını çiçeklendir, Kur'an-ı Kerim'i kendisine vahyettiğin Peygamber Efendimiz'in feyziyle meyvelendir. Bu yazmış olduğum sayfaları talebelere hediye ediyorum, onların sayısını arttır, onları kâmil katiplerden eyle, zamanın defterlerinde yüzlerin aklaşacağı güne dek muhafaza eyle, zira hat bakidir, ömür ise fanidir. Allahım, noksanında kâmil, fakir kulun, ilmin hizmetkarı, Sâdeddin Süleyman Müstakimzâde'yi müstakim bir hat ile kendine yükselt.

2.2.3. Risâle fi'l-Hat

Eserin adı	Risâle Fi'l-Hat رساله في الخط			
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü		Envanter Numarası	
	Süleymâniye Kütüphanesi Reşid Efendi		1051	
Dili	Arapça	Tarihi	Telif	-
			İstinsah	-
Müellifi		Müstensihi		
Eser Ebadı	21x 14 cm.	Yazı Çeşidi		Talik
Varak Sayısı	2	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları		46a-47a
Satır Sayısı	23	Mürekkebi		-
Cildi	Mukavva cilt, şirazesı dağılmıştır.			
Tezhip	Bütün varaklara kırmızı renk ince cetvel çekilmiştir.			
Mühür ve Notlar	Bütün varaklara kırmızı renk kuzu cetvel çekilmiştir. Hüsn-i Hat Sanatının menşei ve fazileti hakkında bilgilerden oluşan bir risâledir.			

Risâlenin Görünümü

Resim-109: Risâle Fi'l-Hat'ın 46a sayfası.

Resim-110: Risâle Fi'l-Hat'ın 46b-47a sayfaları.

Risâlenin Tercümesi:

Hat sanatını üstün kılan ve bu sanatın ehlinin şerefe ve güzelliklerine fazlalık katan, bu sanata ülfet duyanı insan kılan Allah'a hamd olsun. O'nun bütün nimetleri için hamd eder, fazlı ve kereminden ziyade isteriz. Tıpkı bâri'sine niyetini halis kılan, O'nun hizmetine kalemini kaldırarak şükreden ve hikmetli sözler söyleyecek kadar Mevla'sının fazl hokkasına dilini batıranların hamd ettikleri gibidir. Kalemle talim eden ve onunla yemin ederek şereflendiren ortağı olmayan, tek tanrı olan Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet getiririz. Çünkü hat ilminde Allah'tan başka kimsenin bilmediği pek çok menfaat vardır. Bunlar olmasaydı dünya ve ahiret işleri düzgün olmazdı. Çünkü Allah'ın indirilmiş kitapları ancak kitabe ile zapt olunur.

Kalemle ilk yazanın İdris Aleyhisselam'ın olduğu söylenir. Allah onu yüksek bir menzileye yükseltmiştir. Allah (c.c) dedi ki "Nun vel kalemi ve ma yasturun" ve kutsi hadiste dedi ki "olan biteni kıyamet gününe kadar yazarım".

Satırların arasında harflerle hitap eden efendimiz Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederiz. Allah'ın salavatı O'nun ve apaçık ayetlerle düşmanları def eden, nûnları yay elifleri ok olarak kullanan ashabının üzerinde olsun.

Bundan sonra; Hat ilmi şerif bir ilimdir ve latif bir sanattır. Ona ancak zevki selim sahibi olan kimseler ülfet duyar. Tabiatı düzgün olmayanlar sırt çevirir. Eğer ki kahramanlar kılıçlarıyla elde ettikleri şan ve izzetle iftihar ediyorsa Allah'ın kaleme yemin etmiş olmasından hasıl olan şeref katiplere bir iftihar kaynağı olarak yeter.

Allah, benzersiz manaları açık beyanlarla has kılmıştır. Kalemi kalbin tercümanı yapmıştır. Dilin vekili kalemdir, o bilinmeyenleri anlatır, gözlere kalplerin gizledikleriyle hitap eder. Onun en büyük menfaatleri baki olanlara geçmiş olanların hikmetlerini aktarmak yansıra Allah'ın kitabını ve peygamberin söylediklerini muhafaza etmektir.

Hat ilmi en şerefli ilimlerdenidir. O rızkın anahtarlarından. Faziletleri sayılmayacak kadar çoktur. Meclislerde seni mutlu eder. Elde bir sanat fakirlikten kurtarır. Ali (r) dedi ki; "çocuklarınızı yazı yazmayı öğretmekle mükerrem kılın çünkü

bu iş önemli işlerdendir, insana mutluluk verir.” Ve ayrıca dedi ki; “Hüsn-i hattı meslek olarak edinin çünkü o rızkın anahtarlarındandır.” El-Câhiz¹⁵⁴ dedi ki: “Hat, elin dilidir, vicdanın elçisidir, sırların mahzenidir, haberlerin kaynağıdır ve eserlerin korumasıdır. Bil ki hat, üstadın ta’liminde saklıdır. Düzgünlüğü meşkin çokluğuyla sağlanır, devamlılığı İslam dini üzerindedir.”

Hattın usulleri ve kaideleri hakkında katiplerin kıblesi, Cemalüddin el-Bağdadî Yâkût el-Musta’sımî dedi ki; “kalemin açılan kısmını kalın ve uzun tut, kat etmeyi az yamuk yap, yazarken de harfleri birbirine yakın yaz. Satır aralıklarını geniş tut” ve ayrıca dedi ki; “Hat kaleme tabidir, kalemin iyi olursa hattın iyi olur. Kalemini ihmal edersen hattın da mühmel olur.”

İbnü Hilal dedi ki: “Hat beş şeyin üzerine inşa edilir, beş parmağın gücü, kelemin keskinliği, kâğıdın kalitesi, mürekkebin parlaltısı ve nefeslerin tutulmasıdır.”

Katiplerin kıblesi ve önderleri Yâkût dedi ki: “Hat, cismânî aletlerle zuhur eden rûhânî bir hendesedir”

Arap alfabesini kûfî hattını ilk getiren İbn-i Mukle’dır. Arkasından İbnü’l-Bevvâb ilavelerde bulundu sonra Yâkût el-Musta’sımî geldi ve hatmetti. Allah hepsini rahmet eylesin.

¹⁵⁴ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869) Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından biridir. (bkz Ramazan Şeşen, “Câhiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/20-24.

2.2.4. Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi

Eserin adı	Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi ¹⁵⁵ كتاب جامع محاسن الكتاب ونزهة اولي البصائر والالباب		
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü	Envanter Numarası	
	Millet Kütüphanesi – Ali Emiri	822	
Dili	Arapça	Tarihi	Telif
			-
		İstinsah	H.908
Müellifi	Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Ahmed b. Ömer et-Tayyibi ¹⁵⁶	Müstensihi	
Eser Ebadı	21x 14 cm.	Yazı Çeşidi	Muhtelif Hat Çeşitleri
Varak Sayısı	47	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	1a-47b
Satır Sayısı	13	Mürekkebi	Başlıklarda kırmızı, yeşil ve mavi mürekkep kullanılmış olup bazı kelimeler altınla yazılmıştır. Metinde

¹⁵⁵ İçerik bakımından (harf ve yazı çeşitlerini içeren bölümler hariç) benzerlik gösteren ve Mısır'da 1972'de "Nevadirü'l-Mahtutât" adlı mecmuanın içinde, Muhammed Murtaza ez-Zebidi'ye (ö. 1205H.) ait "Hikmetü'l-İşrâk fî Küttabi'l-Âfâk" adlı risale Abdüsselam Harun tarafından yayına hazırlanıp neşredilmiştir. Yayımlanmış risâle, tezimizde yer alan risâleden 276 sene sonra yazılmış olmasına rağmen iki risalenin arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir. Nitekim Zebidi'nin hat müverrihi olmasına rağmen Tayyibi'den hiç bahsetmemesi dikkat çekicidir. Risalenin müellif nüshasından Salahuddin el-Müneccid tarafından yanına hazırlanıp 1962'de Dârü'l-Kitâbi'l-Cedid yayınevinden Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁵⁶ Kitabın zahriye sayfasında (1a) alt başlıkta verilen bilgiye göre bu kitap kâtibî tarafından cemedilmiştir. İçerik bakımından müellifin yaşadığı dönemin öncesine ait hat sanatına dair bilgileri derlemiş ve buna ilaveten kendi yazdığı hat örneklerini eklemiştir.

Müellif: Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Ahmed b. Ömer et-Tayyibi Hicri X. Y.y'ın önemli hattatlarından. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Zeyneddin Abdurrahman b. es-Sa'îğ, Hattı Muhammed b. Kezl el-îsavî, Cemalüddin el-Hitî ve Şeyh Yasîn'den öğrenmiştir. İbnü'l-Bevvâb'la arası yaklaşık 500 yıl olmasına rağmen, onun yazılarını iyi derecede bilmiş, yazdığı 13 adet hattı aynı güzellikte yazabilmiş ve üstüne 3 yazı çeşidi daha ilave etmiştir. (bkz. Habibullah Faza'ilî, *Atlasu'l-Hat ve'l-Hutût*, çev. Muhammed et-Tuncî (Şam: Dâr Tılas Yayınları, ts.), 233.

			siyah is mürekkebi kullanılmıştır.
Cildi	Kahverengi cilt, şirazesı dağılmıştır.		
Tezhip	Zahriyesi (1a) klasik tezhipli olup ortasında şemse tezhibi mevcuttur.		
Mühür ve Notlar	Zahriye sayfasında Memlük Sultanı Kansu Gavri (1501-1516) hazinesine yazıldığına dair bilgi bulunmaktadır. Üst başlıkta kitabın adı, alt başlıkta da müstensihin adı yer almaktadır. Aşağıdaki risâlenin görünümü bölümünde risâleye ait tüm görselleri kullanmak yerine sadece risâlenin metnini içeren görsellere yer verilmiştir. Hat çeşitlerine örnek olarak yazılan sayfalar ise metin içinde resim olarak verilmiştir.		

Risâlenin Görünümü

Resim-111: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 8b-9a sayfaları.

Resim-112: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 9b-10a sayfaları.

Resim-113: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 10b-11a sayfaları.

Resim-114: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 11b-12a sayfaları.

Resim-115: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 12b-13a sayfaları.

Resim-116: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 13b-14a sayfaları.

Resim-117: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 14b-15a sayfaları.

Resim-118: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 15b-16a sayfaları.

Resim-119: Kitabu Câmi Mehâsini'l-Küttâb'ın 16b-17a sayfaları.

Resim-120: Kitabu Câmi Mehâsini'l-Küttâb'ın 17b-18a sayfaları.

Resim-121: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 18b-19a sayfaları.

Resim-122: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 19b-20a sayfaları.

Resim-123: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 20b-21a sayfaları.

Resim-124: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 21b-22a sayfaları.

Risalenin Tercümesi:

Kitabın zahriye sayfasında üst başlıkta “Kitabü Câmii Mehâsini’l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli’l-Basairi ve’l-Elbâbi” olarak belirtilmiştir. Sayfanın ortasında şemse tezhibi içinde (Zaferi azizi kılınan, Makâm-ı Şerif Sahibi, Melik-i Eşref Sultan Ebü’n-Nasr Kansu Gavri’nin hizanesine yazılmıştır) anlamındaki “min resm-i hizaneti’l-makamı’ş-şer’ifi Mevlânâ es-Sultan el-Melikü’l-Eşref ebî’n-Nasr Kansu el-Gavri üzze nasruhu” ibaresi yer almaktadır. Alt başlık kısmında ise (kâtibi, Allah’a fakîr olan Muhammed b. Hasan et-Tayyibî (Allah ona lütfetsin) tarafından cemedilmiş) anlamındaki “cem’u kâtibihi el-fakîr ila’l-illah Muhammed bin Hasan et-Tayyibî latafe’l-lahü bihi” ibaresi yazılıdır.

Peyganber (s.a.v) dedi ki: besmele ile başlamayn bir iş bereketsiz olur. “ رَبِّ أَوْزَعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ ” “الصَّالِحِينَ” “Rabbim! Bana ve ana babama verdiğin nimete şükürde, hoşnut olacağın işi yapmakta beni muvaffak kıl. Rahmetinle, beni iyi kullarının arasına koy ¹⁵⁷” meâlindeki Neml Sûresi 19. âyeti.

Cemaatin bereketi ve bu sanatın büyük üstadı Ali b. Hilâl’e (Allah onu affetsin) göre harflerin yazılış şekilleri: 3b-8a varakları arasında yer alan bu resimler aşağıda her harfin adı altında sunulmuş olup değerlendirme kısmında incelenmiştir.

Müfret Harfler: (2b-4a) (Resim 125)

¹⁵⁷ Neml 37/30.

Harf çeşitleri tamamlanmıştır. Yazı yazmakla ilgileniyorsan ve anlatmak istediğimi anlamak istiyorsan, yazdıklarımı incele ve çaba sarfet. Faydasını görürsen Allah'a şükret ve bana dua et ki Allah gufranıyla beni af edesin.

Bu bir mukaddimedir, içinde yazının temellerini anlatıyoruz:

İbnü'l-Bevvâb'ın üslubu (Allah ona rahmet eylesin)

Bismillahirrahmanirrahim. Mahlukatı benzersiz şekilde yaratan Allah'a hamdolsun. Yarattıklarını bilinmeyen güzellikle yaratan ki O, yüce ve büyüktür. İnsanı diğer mahluklara üstün kıldı. Onu akıl ve idrak ile süsledi. Hikmetli sözler söyletti ve üzerindeki bütün nimetleri tamamladı. Bizi dalaletten hidayete erdirdiği için O'na hamdediyorum. Bize nail ettiği şeylerden ötürü şükrediyorum. Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve resulü olduğuna şahitlik ediyorum. Muhammed, haramı helalden ayırdı. Allah O'na "En Kerîm olan Rabbinin adıyla oku.", "Kalemle öğreten." "İnsana bilmediklerini öğreten" âyetlerini indirdi. Okların ve güçlü savaşçıların gücüyle hasıl olamayan şeyleri kalemle gerçekleştirdi. Ve bu sanatın ehlini her üstün kılınan kimseye üstün kıldı. Bundan sonra:

Yazı sanatı, ilim ve sanatların en şerefliyelerindedir. Ticaretlerin en kazançlılarından. Onunla ilimler kayıtlı olur. Görülmeyen görüntülere açıklık getirir. Bu sanata yapılan ilahî atıf, Bakara sûresi, 282. âyetiyle "ولا يضار كاتب ولا شهيد." "Kâtip de şahit de zarar görmesin"¹⁵⁸ Kur'an-ı Kerim'deki nasta sabit kılındı. Rivayete göre Peygamber (s.a.v) dedi ki: "Besmeleyi güzelleştirerek yazana, Allah ihsanda bulunur".

Yazı ilk olarak Âdem (a.s) tarafından ölümünden 300 sene önce çamur tabletler üzerine yazılma ve pişirme suretiyle icat vaz' olunmuştur. İdris olduğuna dair de söylentiler var. Başka rivayetler de vardır.

Ama hattın fazileti, Fâtır Suresi 1. âyetteki "ولا يضار كاتب ولا شهيد" "Yaratışta neyi dilerse çoğaltır"¹⁵⁹ tefsirindeki bu çoğaltma, seste veya yazıda olduğu meâlden anlaşılmaktadır. Ayrıca İbni Abbâs'tan (r) rivayet edildiğine göre Ahkâf sûresi 4. âyetindeki "bir bilgi kalıntısı"¹⁶⁰ ibaresi hata işaret etmektedir.

¹⁵⁸ Bakara 2/282.

¹⁵⁹ Fâtır 35/1.

¹⁶⁰ Ahkaf 46/4.

Yazı yazmak şerefli bir iş olduğuna göre hüsn-i hat yazmak bir erdemdir. Me'mûn¹⁶¹ dedi ki; "Eğer ki acem hükümdârları bize karşı atasözleriyle iftihar ederse, biz onlara karşı şerefli olan hattımızın çeşitleriyle iftihar ederiz. Çünkü o, her yerde okunan, her dile tercüme edilen ve her zamanda bulunan bir hattır." Bu sebeple bazıları dediki; "Hat, sözden üstündür çünkü söz kulakların ötesine gitmez. İnsanlık ancak hatla gelişir. Öyle ki dil (söz) kayıp olur, kalem (hat) bâkî olur". Bu yüzden Allah azze ve celle kalemi yüksek mertebede tutmuş, onun nurlandırarak şerefli makama yükseltmiştir. Ki Allah, "ن، والقلم وما يسطرون" "Nûn, Kaleme ve (onu tutanların) yazdıklarına and olsun ki"¹⁶² meâlindeki Kalem sûresi 1. Ve 2. âyetinde kaleme ve yazdıklarına kasem etmiştir. Sözün söylendiği âna ait olmasına rağmen, onun önemi göz ardı edilecek bir şey değildir. Çünkü nefisteki gayeyi ortaya çıkarır.

Bazıları dedi ki; "Hat iki lisandan biridir, çocuk azlığı iki kolaylıktan biridir, ümitsizlik iki rahatlıktan biridir ve umut, iki başarıdan biridir."

Bazı âlimler dedi ki; "Hat vücudun içindeki ruh gibidir, ki insan, güzel görünümlü, heybetli olursa bakanların gözünde daha büyük ve ihtişamlı olur. Tersî olursa nefislerin ona hor gözle baktığı gibi gönüller de onu dışlar" hat da öyledir. Güzel dizilmiş, güzel yazılmış, boşlukları açık, akıcı, alışılmış ve ihtilaftan uzak olursa ruhlar onu arzu eder, nefisler de ona yönelir. İçeriği kötü manalı olsa dahi insanın okuyası geliyor. Sıkılmadan bakılır. Ama çirkin olursa, akıldan, gözden atılır, onu okuyan sıkılır, manası hikmetlerle dolu olsa dahi kendisinden nefret edilir.

Ahmed b. İsmail güzel bir hattı tanımlarken dedi ki; "Güzel hat, bitki olsa çiçek olurdu. Maden olsa saf altın olurdu. Tat olsa tatlı olurdu. İçecek olsa en iyisi olurdu."

Kalem, yazı yazmanın en üstün malzemesidir. "Allah'ın ilk yarattığı, ilk emir buyurduğu ve Kur'an'da ilk zikrettiği şey, kalemdir" denmiş. Allah "Nûn, Kaleme ve (onu tutanların) yazdıklarına and olsun ki" diyerek yazı yazmanın, sanatlarının üstün kılanlarından olduğunu belirtmiştir.

¹⁶¹ Ebû 'Abbâs el-Memûn Abdullâh bin Hârûn Reşîd (ö. 833H.) 7. Abbâsî halifesi.

¹⁶² Kalem 68/1-2.

Kalemin, ucundan tırnak kadar bir parçanın kesildiği için bu ismi aldığını söylenmiştir. Diğer bir görüşe göre yumuşaklığı bakımından “Kulâme” “قُلامَة” adında bir ağacın dallarına benzediği için bu ismi almıştır. Kaleme kesilinceye kadar kamaş, kesildikten sonra kalem denir. Mızrağa da ucuna bıçak eklendikten sonra mızrak denir, yoksa o bir borudur. Maide’ye (sofra) üstünde yiyecek olduğu zaman maide denir yoksa o bir sinidir. Bardağa (ke’s) da içinde içecek olursa bardak olur yoksa o bir camdır.

Yunan hükümdarlarından bazıları dedi ki; “Dünya ve din işleri iki şey arasında gidip geliyor, kılıç ve kalem. Kılıç kalemin altındadır.”

Ebü'l-Feth el-Büstiy¹⁶³ Allah rahmet eylesin; “Kahramanlar günün birinde kılıçlarını bir şan-u şeref alameti addedip onlara yemin etmişlerse, Allah’ın kaleme yemin etmiş olması, sonsuza dek kaleme yetecek bir yücelik ve izzetin alametidir.”

İskender dedi ki; “Günler (zaman), kalemlerin kayda aldıklarını silmeye uğraşmaz” ve denmiş ki; “Kalem gözün dilidir, fikrin bineğidir. Kalemlerle aklın fikirleri sayfaların yanaklarına dökülür.” A’ttabî¹⁶⁴ dedi ki; “Kalemlerin ağlamasıyla sayfalar güler.” İbnü Hammâd¹⁶⁵ “Kâtip için kalem, cesur için kılıç gibidir.” Dahhak b. Aclân¹⁶⁶ dedi ki; “Ey yazı yazan, kalemlerle yazarken kalbini topla, çünkü yazdıkların, açığa çıkardığın aklından ibarettir.”

Kalemlerin, tıpkı nağmeler gibidir, cinsleri vardır.”

Kalem; düz, içi boş, eti kalın, kabuğu ince seçilir. Ne çok sert ne çok yumuşak olmalıdır. Kendi etrafına dönmüş olmalıdır. Eğri olmamalıdır. Yazılacak hatta göre kalınlığı seçilmelidir. İnce yazı yazılacaksa ince kalem, kalın yazı yazılacaksa kalın kalem seçilir. Bunun için bazı üstatlar dedi ki; “Bu sanatta kalemlere zulmetmeyin. Kaleme zulmetmek nasıl olur diye sorulursa; kalın kalemlerle ince, ince kalemlerle kalın

¹⁶³ (330-400H.)Afganistan Leşkerğah şehrinde yaşamış Arap asıllı bir şair [أبو الفتح البستي - ويكيبيديا \(wikipedia.org\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/أبو_الفتح_البستي)

¹⁶⁴ Gülsüm el-A’ttabî (135-220H.) Abbâsî Şair. [كلثوم العتابي - ويكيبيديا \(wikipedia.org\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/كَلْتُومُ الْعَتَابِي)

¹⁶⁵ İsmail b. Hammad el-Cevherî, (ö. 393H.) dil bilimcisi. Âlim. [إسماعيل بن حماد الجوهري - ويكيبيديا \(wikipedia.org\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/إسماعيل بن حماد الجوهري)

¹⁶⁶ Hicri III. y.y’da yaşamış hattat.

yazmayın, deyin”. Sermerî¹⁶⁷ dedi ki; “Onlarda (hattatlar) her kaleme bir hat vardır, kimi kalın kimi ince¹⁶⁸”.

Kalemtraş: demiri ince, sanatkârane yapılmış olmalıdır. Keskin kısmın ortası kalın olmamalıdır. Aksi takdirde, şak açarken kalemin dişlerini (şakin sağ ve solu) bozar. Şakin yamukluğuna sebep olur ve böylece kalemin az mürekkep taşımasına neden olur, bu kalemin akışkanlığını azaltır. Bu sebeple bazıları dedi ki:

“Eğer ki şak kayar da sağ diş sol diştten ince olursa kalem takılır yavaş yazar. Sol diş sağa göre olursa, tahribat üstü tahribat olur. İkisinin birbirinden kötü, kalemin yavaşlamasına ve küsmesine sebep olur.”

Kalem Açma: Dört temeli vardır; Feth (yontmak), Naht (inceltmek), Şak etmek ve kat etmektir.

Yontmak: Eti kalın kalemlerde daha çok yuvarlak olur. Eti ince yumuşak kaleme biraz daha düz olur. Orta kalınlıkta ise ortası olur.

İnceltmek: Kalemin hem iki yanı hem karnı inceltilir. Yanlarından inceltilirken şakin sağ ve solu eşit olmasına dikkat edilir. Karnının incelenmesi ise kalemin et kalınlığına bağlıdır. Eti sert ise o kalınlıktan gerektiği kadar alınmalıdır. Bu durumda kalemin ucu uzun bırakılabilir. Ama eti zayıf ve yumuşak ise sadece bükülmeyecek kadar inceltilir. Çünkü ucu bükülen bir kalemlle yazmak harflerin bozulmasına sebep olur. İbnü'l-Vahîd¹⁶⁹ dedi ki; “eti zayıf ise onu (kalem ucu) kısaltırsın, güçlü ise uzunluğu sana kalmış” orta sertlikte olan kelem ikisinin arasında olur.

Şak etmek: Kalemin sertliğine göre değişir. Kalem sert ise şak yontmanın başlangıcına kadar gelebilir hatta kalemin sertliğine göre orayı aşabilir. Kalem yumuşak ise yarısı kadar olur.

Kat etme: Bil ki, kalem açmanın en önemli aşaması katetmektir. Yazının güzelliğini ortaya çıkaran işlem odur. İbnü'l-Bevvâb dedi ki; “Bütün azmini katetmeye sakla, çünkü işlemin özü ondadır, bunun tam sırrını benden duymaya tamahkar olma,

¹⁶⁷ Cemalüddin Yusuf b. Muhammed (696-776H.) hadis ve fıkıh âlimi.

¹⁶⁸ “Her hat için bir kalem vardır” olsa gerek.

¹⁶⁹ Muhammed b. Yusuf İbnü'l-Vahîd (d.674H.) Şam Memlûk Devri hattatı. (bkz Muhammed Hamza İsmail el-Haddad, “Ahmet Müncî Ahmet M. Hattat İbnü'l-Vahîd'in Hat Üslubunun Analizi”, *Türizm ve Otelcilik Dergisi*, (2022), 129-224.

ama söyleyebilirim ki o, yuvarlak ile düz arasındadır”. Burada üstat, her hat çeşidi için ayrı bir katetme şekli vardır demek istedi. Bu anlamda Yâkût gibi reyhânî ve muhakkakî güzel yazmak isteyen hattatlar az yamuk kat ederler. Tevkî’ ve rıka’ yazacak olanlar yuvarlar kat ederler. İbnü’l-Vahîd dedi ki; “Tek bir kat etme şekliyle yazanlar sadece o şekle uygun hat çeşidini güzel yazarlar diğerleri hatalı olur.” İbn-i Mukle de katetmenin yamukluğunu çoğaltarak kalemin uzun dişini uzatırdı. Bazı hattatlar da onun tam tersini yaparlardı. Bazıları ise her hat çeşidine göre uygun bir şekilde kat ederlerdi. İbnü’l-Vahîd dedi ki; “Keskin yamuk katetme şekli yazıdaki köşeleri iyi gösterir, elifleri ve lâmları ince gösterir.”

İbnü’l-Bevvâb dedi ki; “Muhakkaka göre reyhânî, neshe göre avâşî gibidir. Reyhânî harfler, muhakkak harflere benzemektedir. Harekeleri ise kalemin ucuyla yazılır. Bu iki çeşitte mîm, vâv, ayn ve fe’lerin gözleri açık olur. Kalemleri muharref (az yamuk) katedilir. Tevkî ve rıka’ ise bunların tersidir. Kalemleri de müdevver (yuvarlak) kesilir.” İbnü’l-Vahîd bir şiirde aynı bilgileri aktarmaktadır.

Mü’nekk “مؤنق” veya diğer adıyla A’s’âr “أشعار” nesih ve mahakkaktan terkip edildiği için her ikisinin kalemleriyle yazılabilir. İbnü’l-Buseys ve Şeyh Nasr gibi kâtipler sülüs yazmanın parmakları güçlendirdiğin ve diğer hatların yazmasında faydalı olduğunu kaydetmişler.

Muhakkak hattı, en güzel ve en zor hatlardandır. Onu mü’nekk ile karıştırmadan yazan kişi sayısı azdır. Bu iki hattın arasındaki fark ise vâv, nûn, râ ve yâ gibi müfret harflerin mü’nekte kısa ve derindir. Muhakkakta tam tersidir. Sülüste ise bu harfler kısa ve derin olmasına rağmen bu hattın sülüs ve muhakkaktan türediği doğru değildir. Bu ayrıntıları ifrat ve tefrit yapmadan bilen kimse yazı yazmada mükemmel olur. İbnü’l-Bevvâb, İbnü’l-Vahîd ve Abdurrahman es-Sâ’îğ’in dışında bu kudrete sahip olan kimseyi tanımadım. Bu üstatların yolunda ilerleyenler doğruyu bulur. Dışına çıkanlar ise katiplerin nezdinde kıymeti ve itibarı yoktur. Allah’a hamd edelim ki ben bu sanatı ârif üstatlardan öğrendim. Onlar; zikr olunan Şeyh Abdurrahman’ın arkadaşı, Allâme Nâsîrî Muhammed b. Küzel el-İsâvî, Dumyat’ın naibi. Bu sanatın üstadı olan ve kaidelerini iyi bilen allâme Şeyh Cemâlüddin el-Hitî’ye ve allâme Şeyh Şemsüddin el-Vesimîdir. Allah onlara rahmet eylesin. Bunların dışında dört şeyhim daha vardı hepsi vefat etti Şeyh Yâsin dışında fakat görme

kabiliyetini yitirmiş. Allah bizi hayra muvaffak etsin. O duaları kabul eden ve istekleri gerçekleştirendir. Yalnızca Allah'a hamd olsun.

Risâlenin kalan sayfalarında İbnü'l-Bevvâb'ın "el-Kasidetü'r-Râ'ie" adle risalesi bulunmakta olup bu risale bir başka nüshadan bu tezin 178. sayfasında incelenmiştir. Daha sonra İbnü'l-Bevvâb'ın mahir olduğu 16 adet yazı çeşidi örnekleriyle yazılmış olup buna ilaveten müellifin kendi icat ettiği 2 adet yazı çeşidi de bulunmaktadır.

Zikrolunan yazı çeşitleri şöyledir:

- 1- Sülüs Mü'tâd (bilinen sülüs)
- 2- Mensür
- 3- Muktarin
- 4- Tevâki' (Tevkî')
- 5- Celîlü's-Sülüs (Celî Sülüs)
- 6- Masahif (Mushaflar)
- 7- Müselsel
- 8- Gubâr
- 9- Neshü'l-Faddah (Nesih)
- 10- Celîlü'l-Muhakkak (Celî Muhakkak)
- 11- Reyhân (Reyhânî)
- 12- Rıka'
- 13- Riyâsî
- 14- Lü'lü'î
- 15- Havâşî
- 16- A's'âr

Müellife ait olan yazı çeşitleri:

- 1- El-'İkdü'l-Manzûm
- 2- Et-Ta'lîk

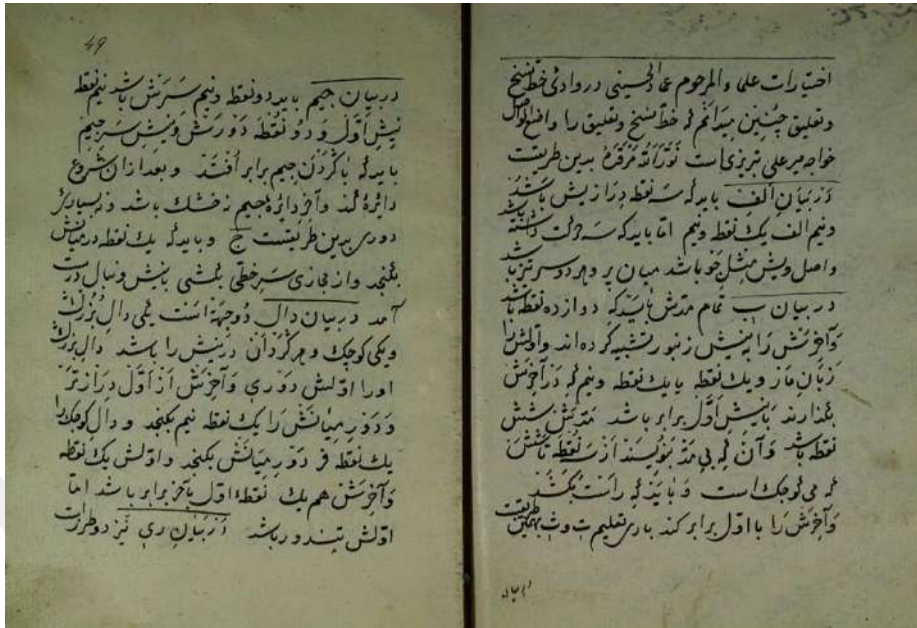
Bu hat çeşitleri değerlendirme bölümünde değerlendirilmiştir.

2.3. Farsça Yazmalar

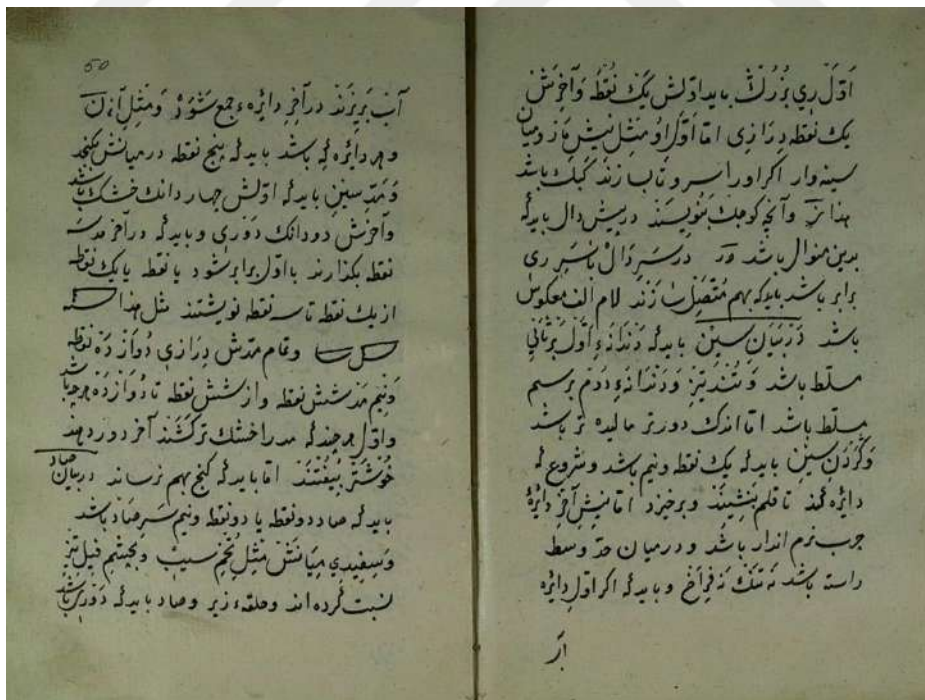
2.3.1. Risale der Hat

Eserin adı	Risale der Hat (Risale der Beyân-ı Hatt-ı Neshta'lik) رساله در خط (رساله در بیان خط نستعلیق)		
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü	Envanter Numarası	
	Süleymâniye Kütüphanesi- Reşid Efendi	434	
Dili	Farsça	Tarihi	Telif -
			İstinsah -
Müellifi	<i>Îmâd el-Hüseynî</i> (ö. 1024/1615)	Müstensihi	-
Eser Ebadı	20x14 cm.	Yazı Çeşidi	Ta'lik
Varak Sayısı	-	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	48b-54a
Satır Sayısı	13	Mürekkebi	-
Cildi	Çihar kûşe ebrû ciltlidir. Sırtı ve deri kısımlar kahverengindedir. Şirâzesi dağılmıştır.		
Tezhip	-		
Mühür ve Notlar	Risâlede ta'lik harflerinin özellikleri ve kâideleri anlatılmaktadır. Risâlenin sonunda Türkçe olarak, kalemin ve kâğıdın özellikleri hakkında özet bilgiler verilmektedir. 49-54 varak arasında yer almaktadır. Risâlenin sonunda kalem açma hakkında Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir paragraf mevcut olup ayrıca tercüme edilmiştir.		

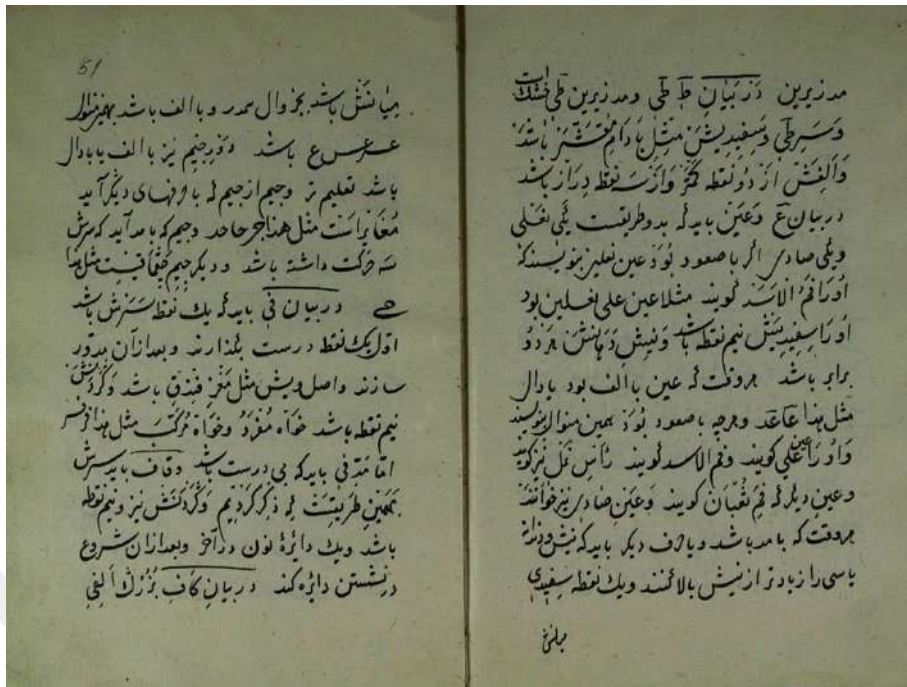
Risâlenin Görünümü:

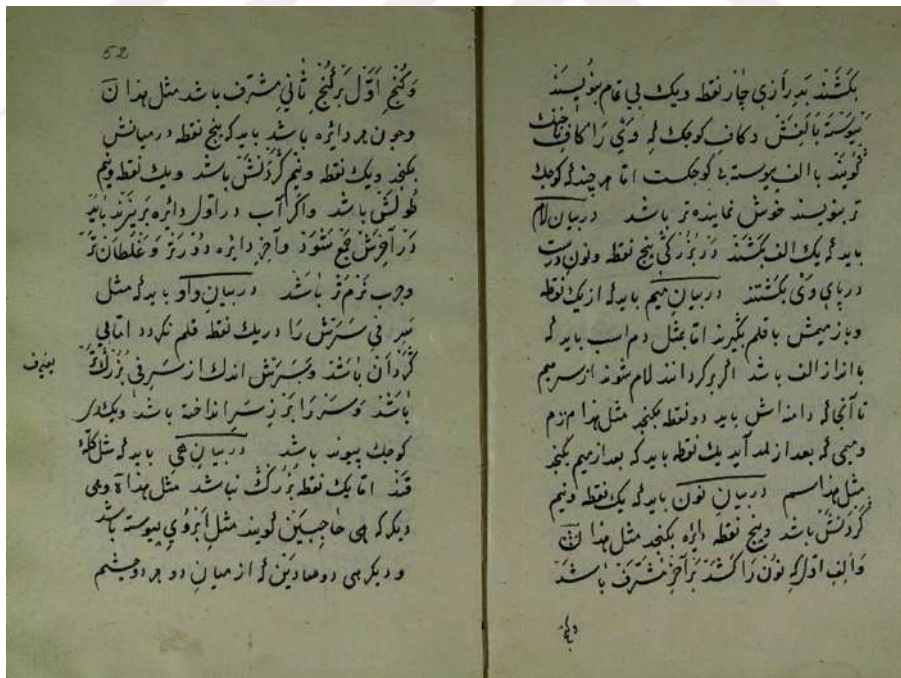
Resim-137: Risale der Beyân-ı Hatt-ı Neshta'lik'in 48b-49a Sayfaları.

Resim-138: Risale der Beyân-ı Hatt-ı Neshta'lik'in 49b-50a Sayfaları.

Resim-139: Risale der Beyân-ı Hatt-ı Neshta'lik'in 50b-51a Sayfaları.

Resim-140: Risale der Beyân-ı Hatt-ı Neshta'lik'in 51b-52a Sayfaları.

Risâlenin Tercümesi:

Nesh u Ta'lik (Nesta'lik)¹⁷⁰ hattı hakkında rahmetli âlimlerden İmad el-Haseni'nin görüşüne göre biliyorum ki, Nesta'lik hattının müellifi Hoca Mîr Ali Tebrizi'dir. Risâlede yer alan bölümler şu şekildedir;

Elif (ا) bölümü:

Bir Elif'in uzunluğu üç noktadır. Yarım Elif'in uzunluğu ise bir buçuk nokta olmalıdır. Elif'in yazılışı ise üç hareketle meydana gelir. Temel kaideye göre Elif, arpa gibidir. Ortası dolu ve iki ucu keskin olmalıdır.

Be (ب) bölümü:

Keşideli yazılırsa uzunluğu on iki nokta olmalıdır. Başu yılan diline, sonu ise arı iğnesine benzemektedir. Sonu başından bir veya bir buçuk nokta kadar alçak olmalıdır. Keşidesiz uzunluğu ise altı noktadır. Yazan da bu ölçüyü üç ile altı arasında yazabilir. Keşidesiz "be" harfinin başıyla sonu aynı istikamette olur. "te" (ت) ve peltek "se"nin (ث) tarifi "be" ile aynıdır.

Cîm (ج) bölümü:

Cîm'in başu iki buçuk noktadır. Baş kısmının ilk hareketi yarım kalemlle kalınlaşarak yazılırken sonuna doğru en kalın hali yarım nokta kadar olur. Cîm'in ikinci hareketi ise iki nokta uzunluğunda olup, başından ikinci hareketin bitişine kadar bölüm Cîm'in kalan kısmıyla eşit olur. Bundan sonraki bölüm bir daire şeklinde olmalıdır. Cîm'in dairesinin sonu ne küt ve ne de dolu olmalıdır. Dairenin ortasına bir nokta sığabilmeli. Ve kuyruğundan devam eden hayali bir çizgiyle tamamlanmalıdır.

Dâl (د) bölümü:

"Dâl" büyük ve küçük (kalın ve ince) şeklinde iki hareketten oluşur. Dâl'in ince kısmı, başındaki kalın kısmından daha uzun olup, ikisinin aralarındaki boşluğa

¹⁷⁰ Nesta'lik: bugünkü Türkiye Ta'lik olarak bilinen yazı türüdür. İsim konusundaki ihtilaf hakkında Ali Alparslan *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul, 1999. Kitabına bkz.

bir buçuk nokta sığabilmelidir. Dâl'in ince kısmı bir nokta uzunluğunda olup, başı ve sonu aynı incelikte olmalıdır.

Ra (ﺭ) bölümü:

Ra harfi de ikiye ayrılır. Ra'nın başı daha uzun olmalıdır. Başı bir nokta ve sonu daha uzun bir nokta olmalıdır. Baş kısmı yılanın başı ve ortası göğüs kafesi gibi olmalı, başına hayali bir daire çizilirse keklik kuşuna benzemelidir. Kendisinden önce sonrasında Dâl gibi birleşmeyen bir harf gelirse, küçük (kısa, mürsel olmayan) şekilde yazılır. Kendisinden önceki harfle birleşirse uzununu tercih edilir. Ters çevrilirse lâmelif "ﻻ" harfi gibi olur.

Sîn (ﺱ) bölümü:

Birinci diş ikinciye hükmetmiş gibi olmalı (daha yüksek), biraz daha keskin olmalıdır. Aynı şekilde ikinci diş üçüncüye göre daha yüksek, az daha derin ve geniş olmalıdır. Sîn'in boynu bir buçuk nokta olmalıdır. Çanak kısmını yazarken dairevi şekilde başlanmalıdır. Çanağın ortası düz olmalı ne dar ne de geniş olmalı ve son ucu biraz daha içe dönük olmalıdır. Çanağın başından su dökülürse sonunda toplanacak şekilde olmalıdır. Nun harfi aynı şekildedir. Çanağın içine tam beş nokta sığacak genişlikte olmalıdır. Keşideli Sîn olursa, keşideyi baştan itibaren dört nokta ve sonuna doğru iki nokta olmalıdır. Eğer iki nokta kadar daha uzatılacak olursa, bu bölüm baştaki dört noktalı bölümle eşitlenmiş olur. Tam keşideli Sin'in uzunluğu on iki nokta, yarım keşideli sin altı nokta şeklinde olur. Keşidenin başlangıcı ne kadar ince olursa o kadar güzel olur.

Sâd (ﺹ) bölümü:

Başı iki veya iki buçuk nokta olmalıdır. Harfin gözünün boşluğunu elma tohumuna veya fil gözüne benzetilmiştir.

Tâ (ﻁ) bölümü:

Tâ'nın alt kısmı incedir. Harfin gözü bademe benzetilir. Tâ'nın elifinin uzunluğu iki noktadan uzun üç noktadan kısa olmalıdır.

Ayn (ع) bölümü:

Na'lî (nala benzer) ve Sâdî (sâd harfine benzer) ikiye ayrılır, eğer yükselen bir harfle birleşerek yazılırsa ona *Na'lî Ayn* veya *Femmü'l-Esed* (Aslan ağzı) denir. örneğin Ali "علي" kelimesindeki Ayn Na'lî'dir. Baş kısmının iç boşluğu yarım noktadır. Ağız boşluğu her ikisinde eşit olmalıdır. Elif veya Dâl gibi yükselen harflerle yazılan Ayn harfine *Ayn-ı Ali* (عين علي) adı verilir. Femü'l-Esed (فم الأسد) veya *Ra'sü'l-Nemle* (karıncanın başı) (رأس النملة) olarak da adlandırılır. Diğer Ain'e (yükselen harflerle birleşmeyen Ayn) *Femü's-su'bân* (yılan ağzı) veya Ayn Sâdî adı verilir. Keşideli şekilde yazıldığında çenesi kaşına göre daha uzun olur. Orta boşluğu ise bir noktadır.

Fe (ف) bölümü:

Fe başı bir nokta kadar olmalıdır. Gövdesinin bir nokta kadarki kısmı düz, devamı dairevi şekilde, uç kısmı ise döndürülerek yazılır. Boynu yarım nokta kadar olmalıdır. Müfret veya birleşik olsa da bu şekilde yazılır. Ancak keşideli şekilde yazılacaksa "Be" harfi gibi yazılır.

Kâf (ق) bölümü:

Kâf'ın baş kısmı Fe "ف" harfi gibidir. Çanak kısmı ise Nûn "ن" harfi gibidir. Boynu yarım noktadır.

Kef (ك) bölümü:

Kef dört nokta büyüklüğünde bir elif harfinin, be harfi ile birleşmesinden oluşur. Üstüne de "Nâhonk-e Kef" diye adlandırılan küçük bir kef yazılır.

Lâm (ل) bölümü:

Lâm dört nokta büyüklüğünde bir elif harfinin, be harfi ile birleşmesinden oluşur.

Mîm (م) bölümü:

Mîm harfi yazılırken bir nokta konur ve iki nokta uzunluğunda bir genişlik bırakılır. Daha sonra elif uzunluğunda at kuyruğu şeklinde aşağıya doğru yazılır. Sîn gibi keşideli bir harften sonra yazılırsa genişliği bir nokta kadar olur.

Nûn (ن) bölümü:

Nûn harfinin başlangıç kısmının uzunluğu bir buçuk nokta kadar olur. Çanak kısmına beş nokta sığacak şekilde yazılır. Başlangıcı sonuna göre daha yüksektir. Çanağa su dökülürse sonundan doğru akmalıdır. Çanağın son kısmı biraz daha yuvarlak olur.

Vav (و) bölümü:

Vav harfinin başı fe harfinin başı gibi olup az daha büyüktür. Kalan kısmı da re harfine benzemektedir. Ancak başını kuyruğuna bağlayan kısım müfret re harfine göre daha incedir.

He (ه) bölümü:

He Başı bir noktadan büyük olmamakla beraber şekere benzer¹⁷¹. Diğer bir Hâ harfi ise (alttan yukarıya yazılan) kaşa benzetilerek buna *hâcibeyin* denir. İki gözlü Hâ harfine *Du Sâdeyin* denir ve bir gözü diğerine göre daha yüksektir. Keşideden sonra yazılan Hâ harfi, iki sâd harfinin aralarındaki boşluğu kaldırılarak yan yana yazmasında meydana gelir.

Yâ (ي) bölümü:

Yâ harfinin başı kısmında üç hareket var olup iki Dâl harfinin birleşmesinden oluşur. Bundan sonra çanağı yazılır. Yâ-ı Ma'kûs (ters yâ)'nın boynu iki nokta kadardır, boyun ile keşide arasına bir nokta sığabilmelidir. Ters yazıldığı için keşidesi

¹⁷¹ burada müfret he'den “ه” bahsedilmekte olup sarılmış şeker tanesine benzetilmiş olabilir.

baş kısmından önce gelir. Keşidesi ne çok düz ne çok yuvarlak olup altı ile on iki nokta uzunluğundadır. Baş ile keşide arası iki noktadır.

Risâlenin sonunda kalem açma hakkında Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir paragraf:

Der beyan-ı tıraş-ı kalem (kalem açma hakkında):

Kalem kesdikde (keserken) ne uzun ve ne kısa ola (olmalı), ve şakı çok açmaya pesend (makbul) olma (olmaz). Ve kalemi değdikde (değdirerek) nokta ile tecrübe edilir. Kalemden çok nokta iyi gele (geliyorsa) iyi yazı ve yazıla (yazılıyorsa) bu kalemlerin cümlesi Mîr-i Ali'den kalmıştır, vâzı'ı oldur (ortaya koyan o'dur). Ona Hz. Ali'den erişti. Kamış üzerinde kalem kesmeyeler (kesmesinler) tırnak misilli (tırnak gibi) olanda keseler (kessinler), ve kalemi muherref (yamuk) kesmeyeler (kesmesinler) hatadır, yürümez. Orta keseler revan ola. Eğer kalemin sedası olmaya (olmuyorsa) kalemde illet var, İmdi (şimdi) kalemi safi gerektir. Ve kâğıt dahi sağ (sağlam) gerektir (gerekmektedir). Yanmak alameti ve çürüklük alameti olmaya (olmuyorsa) gaflet olunmaya (olmasınlar) bunlar göze dile gelmez. Ve kalem almalı olursan, kalem içinde olan iç eğer düz olursa kalem iyidir, al. Eğer içi eğri olursa alma, fenadır. Ve eğer kalem kırmızı olursa, iyidir al. Ve eğer kırmızı olmazsa, fenadır. Baş parmakla ölçesen (ölçsünler) eğer çift gelirse alma. Ve eğer tek gelirse iyidir al. Vellahu a'lemü bi's-savâb. (Doğruyu en iyi Allah bilir)

2.3.2. Âdâb-ı Hat

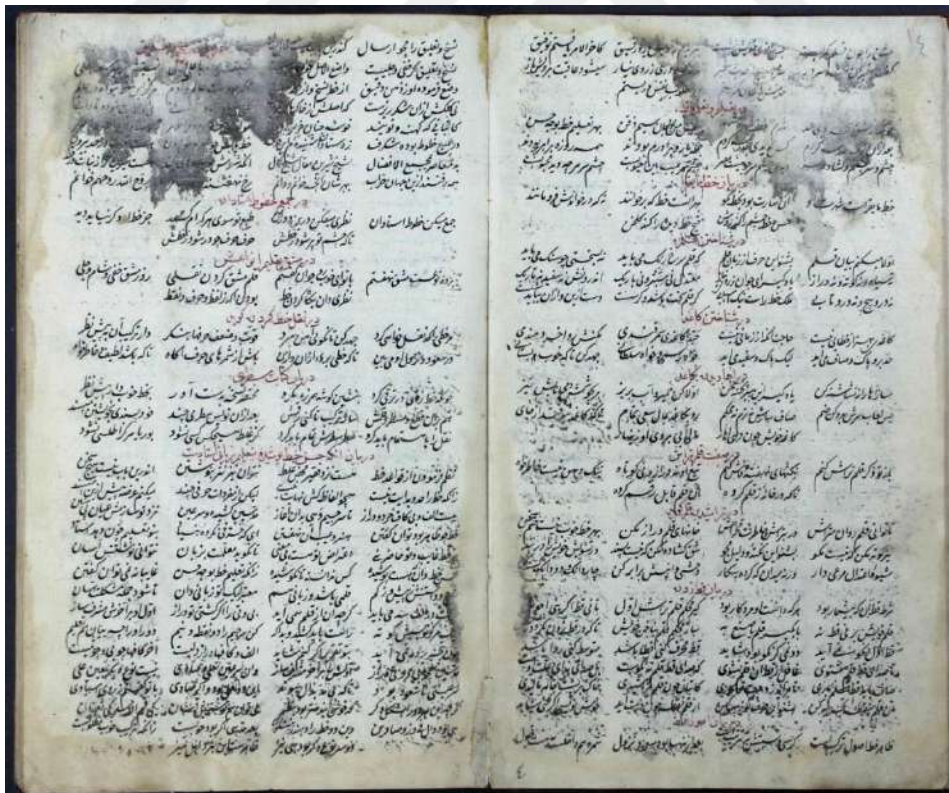
Eserin adı	Âdab-ı Hat آداب خط		
Adının Kendi Dilindeki Yazılışı	Bu alan boş kalsın		
Bulunduğu Yer	Kütüphane Adı ve Bölümü	Envanter Numarası	
	Süleymâniye Kütüphanesi- Reşid Efendi	3719	
Dili	Farsça	Tarihi	Telif -
			İstinsah -
Müellifi	<i>Sultan Ali el-Meşhedî</i> (ö. 926/1520) ¹⁷²	Müstensihi	-
Eser Ebadı	26x15 cm.	Yazı Çeşidi	Ta'lik
Varak Sayısı	3	Başlangıç ve Bitiş Varak Numaraları	7b-9a
Satır Sayısı	-	Mürekkebi	-
Cildi	Çihar kûşe ebrû ciltlidir. Deri kısımlar kahverengindedir. Miklepli ve şirâzelidir.		
Tezhip	-		
Mühür ve Notlar	Manzûmeye Peygamberimiz (s.a.v.)'e ve Hz. Ali (r.a.)'ye âit hüsn-i hatla ilgili hadîs-i şeriflerle başlanmaktadır. Kalem, kâğıt, kalemtraş gibi hat san'atına âit malzemelerin kullanılışı anlatılıp nesta'lik yazısı ve kaideleri hakkında bilgi verilmektedir. Manzume 202 beyiti ihtivâ etmektedir.		

¹⁷² Sultan Ali Meşhedî (ö. 1520/926H.), Leningrad Kütüphanesi'nde mesnevi tarzında 300 beyitten meydana gelen Risâle-i Manzûm der İlm-i Hatt-ı Nesta'lik, Sırâtü's-stûr (Kavâ'id-i Hutût) adlı önemli bir eseri bulunmaktadır. Bu nüsha Rus bilgini Galina Kastinova tarafından 1957'de bir mukaddimeyle birlikte tıpkıbasım olarak neşredilmiştir (Muhittin Serin, Ali Meşhedî, Sultan, *DİA*. Ankara 2020, (gözden geçirilmiş 2. basım) c.EK-1, s.79). Müellifin adı bu nüshayla karşılaştırarak tespit edilmiş olup 7a varakta "bende Sultan Ali ğulam-ı Ali est" ibaresi bu görüşü teyit etmektedir.

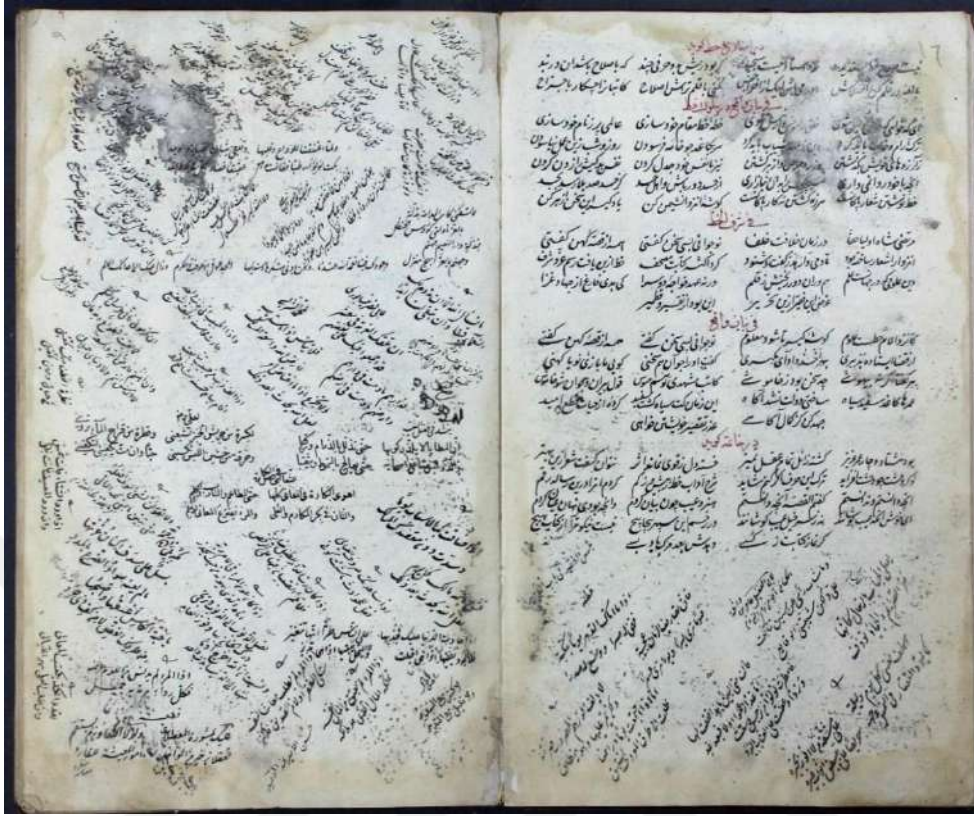
Risâlenin Görünümü:

Resim-143: Âdab-ı Hat'ın 6b-7a Sayfaları.

Resim-144: Âdab-ı Hat'ın 7b-8a Sayfaları.

Resim-145: Âdab-ı Hat'ın 8b-9a Sayfaları.

Risâlenin Tercümesi:

Ey kalem, Allah ve iki cihanın Efendisine hamd etmek için ifade dilini keskinleştirdi. O, Allah ki kalemi yarattı ve kaleminden kelimeleri meydana getirdi.

Geçmişte olan ve gelecekte olan her şeyi varlık defterinde kayıt etmişsin. Ey zat ki: Kâmil insanlar özünde yok olmuşlar ve tanımlayan insanlar seni tanımlamaktan aciz kalmışlar. Kendini öven ve kendisi Allah olan zat'a sende hamd etmez misin?

Na't-ı Nebi (a.s) hakkında:

Mustafa ki Allah'ın bir lütfudur. O'nun hakkında okumaya ve yazmaya gerek yoktur.

Levh-i mahfûz şüpheşiz O'nun kalbidir ve Kâb-ı kavseyin O'nun evidir.

Göklerin katmanlarındaki mücevherlerin başıdır O. Miracın izahını oku ve öğren. O' ki Haşim ve Ebu Tâlib soyundandır. Allah'ın selamı O'nun, âlinin ve O'nu sevenlerin üzerinde olsun.

Müminlerin Emîri Hat Üstadı Ali (r) Hakkında:

Ey Peygamberlerin Şahı'nın dönemindeki müminlerin Emîri (Ali), “kul” (قل) kelimesinin tecellisi oldu. Önce İbrânî ve ma'kılî hatlarında kalemleri tüketti. Kûfî yazısının mucididir Murtaza (Hz. Ali). Onu buldu ve geliştirdi ki, kendisinden sonra gelen hocalar O'nu taklit ederek diğer yazıları ortaya koydular. Bu hocaların isimleri arasında İbn-i Mukle ve İbnü'l-Bevvâb da yer almaktadır. Ancak hat ilminin nispetlilerini güzelce ilk ortaya koyan Hz. Murtaza (Ali) idi. O öyle bir zattır ki bütün ilimlerde alimlerin alimi idi. Ve bu bütün ilimler, ilim şehrinde elde edilir. Her kim ki ilim şehrinde bir şey öğrenirse, vaktiyle ilmin nakit hazinesi gibi olur.

Ali (r) Dedi Ki: “Hüsn-i hattı meslek edinin çünkü o, rızkın anahtarlarındandır”.

Güzel yazmayı sıkı tutun çünkü o rızkın anahtarlarındandır. Ali'nin yazısı lafz (söz)¹⁷³ ve noktadan ibaret değildi, O güzel kaidelere göre yazar ve güzel yazı yazmayı emrederdi. Peygamberlerin ilimde ve güzel huyda efendisi olan Hz. Peygamberimiz Hz. Ali'yi kastederek “O'nun yazısı, güzel hatların yarısıdır” demiştir. Bu nedenle Peygamberimiz “Güzel hat, ilmin yarısıdır.” diye ifade etmiştir.

Öyle bir yazı insan yazısı olabilir mi? O kalem başkadır ve o el başkadır. Eli rızık hazinesi, kalemi ise rızık evinin anahtarıdır. O efendinin kalemi cennet nehrinden sulanmıştır. Karanlığa gizlenmiş âb-ı hayatın hokkasına batırılan bu kaleme ve mürekkebine ne diyeyim?

Üzerinde Şah'ın (Hz. Ali) el yazısı olan kâğıt, meleklerin ve insanların buselerini kondurdukları yerdir. Kalbi bilen kişi, güzel yazının kalbin saflığı olduğunu bilir.

¹⁷³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul, 2006), 1242.

Saflık, hat sanatının alametidir; kirletmek değil. Aslanı (Hz. Ali) methetmek için yazılmış bu iki beyti dinleyin; Kâmil insanlar, Şah'ın (Hz. Ali) methinde dediler ki, bütün manevi kapıların açılması zordur. Benim hayretim dışında başka bir şeyin yok, Ka'be'ye gitmek istiyorum ama gücüm yok. Ya Rabbi! O nasıl bir kalem, o nasıl bir el idi, kalem buraya kadar geldi ve ucu kırıldı.

Nazmın (şiiirin) Sebebi Hakkında:

Gençliğimden beri yazıya karşı bir arzum vardı ve sen güzel yazı sevgisini benden kovdun. Dağ üzerinde beni yürüttün ve uğraştırabildiğin kadar kalemle beni uğraştırdın. Kaderden bir gün yazıyı seven bir zavallı yanıma geldi. Benden bir kalem ve kâğıt istedi yirmi dokuz harfi kâğıda yazıp bana verdi. İltifatından ve ilgisinden çok memnun kaldım. O zat Allah'ın dostu ve bir hal sahibiydi, hali Allah tarafından değiştirilmişti, bunun sayesinde yazıya sevgim tazelendi ve ben o basit adama bağlandım. Aradan çok zaman geçti ve benim yazı yazma hevesim azaldı, Ali'nin mezarını ziyaret etmek istedim ve kalemi tazeledim ki işimin düğümü çözülsün ve onun cemâli rüyama gelsin. Ta ki bir gece onu rüyamda gördüm. O yazımı gördü ve bana bir elbise bağışladı. Rüyamın hikayesini kısaca anlatacağım çünkü hikayesi çok uzundur. Benim çok konuşma ve dinlemeye tahammülüm yok. Kimse aklının perdesini yırtmasın ve benim hakkımda kötü düşünmesin diye. Ben Ali'nin kölesi, Sultan Ali'yim. Hattımın şöhreti Ali'nin adıyladır. Onun yanına gelen basit adam, gece gündüz, açıktan gizliye Resulden ve Veliden bahsederim, bu da onu zikrimdir.

Ömrün Vakitleri Hakkında:

Yirmi yaşına geldiğimde güzel yazmayı öğrenmek içimde canlandı, hiçbir şeyi umursamadan okula yönelip okulun köşesinde oturdum. Gece gündüz demeden yazardım, uykuyu, yemeği dert etmezdim, çoğu gün Ramazan günleri gibi tüm samimiyetimle oruç tutuyordum. Geceleri Rıza (İmam Rıza) türbesinde geçirir, başımı orada yaslayıp uyurdum, oradan eve geldiğimde annemin yanında bütün kalbimle anneme hizmet ettim ve isteklerimin üzerine kapıyı kapattım.

Talim ve Tea'llüm-ı Hat Hakkında:

O kadar sınırsız yazı yazdım ki Meşhed şehrinin hikayesi oldum. O yüzleri parlayan ve çekici insanlar yazı öğrenmek için Türkiye ve Tazik'ten bana geldiler.

Ma yukr'a (okunaklı yazı) hakkında:

Hattın şöhet, ma yukr'a "ما يُقرأ" (okunaklı) olması ile. Hat okumak içindir, okunmasından aciz kalmak için değil. Güzel hat gözü aydınlatır, çirkin görünen hat ise (okumayı) yavaşlatır.

Kalemi Tanımak Hakkında:

Öncelikle kalem hakkında anlatacağım, bunu kalemin dilinden duyacaksınız, kalem kırmızı olmalı taş gibi sert olmamalı. Siyah, kısa ve uzun olmasın, delikanlı bunu öğren ihtiyaca göre. ölçülü olmalı, kusurlu ve ince olmamalı, içi beyaz veya dar olmamalı, kalem sert ve gevşek olursa, eller bu kalemden yıkatılmalı (kurtulmalı).

Kâğıdı Tanımak Hakkında:

Hatayı (خطائي) dan başka güzel bir kağıt yoktur, ihtiyaç sahibi olan kimseye, Semerkandî kağıt ne şahanedir, eğer akıllı isen onu kaçırma. Yazı onun üzerinde pürüzsüz ve temizdir, resmi veya sultan için olsa da iyi olanı almaya çok çalış.

Kâğıt Âharı Hakkında:

Âharı nişastadan yap ve yapma şeklini bu olgun sözlü ihtiyardan öğren. Önce hamuru hazırla ve sonra üzerine su dök. Sonra ateşte onu biraz kaynat. Sonra üzerine biraz salya ekle ve pürüzsüz hale getir. Ne yumuşak ne sert şekilde kağıdı biraz ovala ve yerinden düşmesine izin verme. Kağıdını âhar yaptığında üzerine mavi su şey koymaktan kaçın.

Kalem tıraş Hakkında:

Size yine kalem tıraş hakkında bahsedip gizli sözleri ifşa edeceğim, bıçağı ne uzun ne de kısa, ne dar ne de geniş olacak. Bir evde bir kalem var olduğu sürece, o kalem ile yazılabilir.

Kalem Açmak Hakkında:

Kaleminizi mümkün olduğunca keskinleştirmeyin, keskinleştirin ama endişe etmeyin. Kaleminizin celfesini¹⁷⁴ (tırış edilen kısmı) uzatmayın. “Hat güzel değil” son söz olmamalı. Kaleminizi kısa kesmeyin, bunun olmayacağını söylemeyin ve delil getirmeyin. Ucunu genişletmeyin ve merak kapısını kendinize kapatmayın, kaygıya kapılmayın, ölçülü olma yöntemini gözlemleyin.

Kalem Kat etmek Hakkında:

Kalem kat etmenin şartları sayısızdır, bu şartları bilen mahir adamdır. Önce kalem tıraşını sımsıkı tut ve onu kalemin üzerine koy. Kestikten sonra kılıçık kalmamasına dikkat et. İlkinde başarılı olmasan da ikincisinde doğru olabilir. Muharref (yuvarlamsı) şekilde açarsan hata olur. Düz ile muharref arasında yaparsan doğru olur. Kalem açarken kalemin sesini işittiğinizde görmezden gelmeyin, bu ses mantığın gereğidir. Kalemle bir nokta yazarak onu tecrübe edin, ihtiyardan şu nasihatı duyarsınız, kalemin noktası doğru çıkarsa o kalemle hat yazılır.

Usulü Hat Hakkında:

Hattın görünümü ve terkinin temeli, kaidelerinin ve nispetlerinin düzgün olmasına bağlıdır. Bir yukarıya bir aşağıya nihayetinde kabul edilir hale gelir. Bazen yükselir ve bazen alçalır. Lütfen Nash-u Ta'lik (nesta'lik) hattı hakkında konuşmayın, çünkü bu alanda Kâl-u mekâl (قال ومقال) (söylenmiş söz) yoktur.

¹⁷⁴ Celfet'l-Kalem: kalemin açıldığı yerden ucuna kadar olan kısmıdır. (Mu'camü'l-Meanî, el-Cami', www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/جلفة/)

Neshu Ta'lik hakkında:

Nesih ve Ta'lik hattını ortaya koyan Hâcee Mîr Ali'dir. Ezelden beri onun nesebi Ali'ye ulaşır. Dünya ve Âdem varken bu yazılar (Nesih ve Ta'lik) yoktu. O parlak aklıyla nesih ve ta'lik hatlarını icat etti¹⁷⁵. Samanı şekerciden ve saf özü ise Tebriz toprağındandır. Bilmediğin için onu reddetme. O asla asılsız değildir. Eski ve yeni yazarların hepsi onun hasadından salkım seçiyorlar. Mevlevî Cafer ve Diğer-i Ezhar çok iyi hattatlardır. Bütün yazılarında fevkaladelik varmış. Ben bunu hocalardan duydum. Cafer'in hattı şiiri gibi ritmiktir ve övülme sınırları dışındadır. O faziletli, güzel sözlü Şeyh Kemal'in çağdaşıydı. O ki şiirleri Hucand'ın¹⁷⁶ meyveleri gibi şekerden daha tatlıdır. Herkes bu harap dünyayı terk etti ve yüzünü toprak maskesiyle kapattı. Ruhlarının ferahlaması için bildiğim her duayı okuyorum.

Ustaların Yazılarını Mütalaa Etmek Hakkında:

Bütün ustaların yazılarını toplamayın (yazdığınız hattın içinde birden fazla hattatın etkisi görülmesin) bir an buna ve bir an ona göz atmayın, tabiatınız kimi beğenirse onun yazısında başka bir şey görmemelisiniz, onun yazısı gözünüzde dolduğunda, sözleri mücevher olur kulağınızda.

Yazıları Taklit etmek:

Aktardığın her harfi, demir gibi sert olmasın diye gayret et, kelimelerin kuvvetli ve zayıf yönlerini fark et, terkipleri incele, yükselme ve alçalmalarına dikkat et ki ondan veya bundan ders çıkarabilesin. Harflerin tekrarlarına dikkat et, böylece yazın yumuşak ve akılda kalıcı olur.

Mıstar:

Tahtaya çizdiğin zaman bir köşeye otur ve eline küçük bir nüsha al. Güzelce önüne koy, sonra birkaç satır yaz, kendini beğenmişliği sevme, kopya özenle

¹⁷⁵ Bu metin, kasidenin orijinal metninden seçme beyitler şeklinde olduğu için bazı yerlerde mana kesintiye uğramıştır.

¹⁷⁶ Tacikistan'daki Lininâbâd şehrinin eski adı.

yapılmalı, satır satır bitirilmeli, kimse yanlışlıkla kimse olmadı, hasır asla saten olmadı.

Hüsn-i Hattı Bilen Hocadır:

Hattın kurallarını şiir haline yazmak bu fakir kulun katında sadece bir yanıştır. Ayrıca hattın kurallarını nesir olarak da yazmak da yanıştır ve bu konuda herhangi bir gerekçe yoktur. Çünkü hattın sınırı ve başlangıcı yoktur. Ama size bazı kelimelerin bilgilerin sunacağım.

Öncelikle Elif, Ba, Kâf ve Cîm'in başı hem küçük hem uzun olabileceğini bil. Sîn harfinin meddi ve Ayn harfinin başı uzun oluyor ve ben bunu sana açıklıyorum. Aynı görünen birkaç harften birini bil. Şiir olarak söylenecek harflerin durumu bu şekildedir. Bu hem doğru hem hatalı olabilir. Bu aslında eliften hemze ve noktaya kadar hattın müfredat ve mürekkebatı hakkında her şeydir. Satır için insan, kimseden gizlemeden bir veya iki çeşit kural söyleyebilir. Hat harflerin zahirini açıklayan bir sanattır, bunu gizlemek ise hatadır. Bir kelime yaratmamış olan ey kimse, sana öğretmen tarafından öğretilmeli. Hat sanatını sözlü anlatmak ve öğretmek imkansızdır. Eğer sen dinlemeye ve öğrenmeye hazır değilsen itirazının bir anlamı yok. Hat ilmi çok gizli bir ilimdir ve çabalımadan öğrenilmez. Hocan diliyle sana açıklamadıkça onu rahatça yazamazsın. Onu az çok öğrenebilmek için hem dil hem kalem olmalı. Bütün sorunların çözülmesi için dilden yani hocadan öğren .

Tashih-i Hat Hakkında:

El yazısını düzeltmek kabul edilemez, ustanın gözünde bu görüş dikkate alınmaz, kalem düzeltilmelidir ama asla atarak değil, kalemi kalemtraş ile düzeltmeyin, çünkü bizim işimiz cerrahlardan farklı.

Hat Yolu Hakkında:

Ey hattat olmak isteyen, mahlukata dost ve cana yakın olmak isteyen, işini ve gücünü hat yap. Kendi isminle dolu bir dünya yaratmak için, uyumayı ve rahatlamayı bırakıp gençliğini hatırla. Kendini kağıda ver ve kalemini tüket. Gece gündüz bu işten bıkmama, nefsinin ötesine geç, bu iş için açgözlü ol. Kendinle münakaşa et, kötü nefsinin

yen, kendine müsamaha etmediklerini, onunla kimseye rahatsızlık verme. Hasetten ve ehlinden uzak dur. Hasetten bedene yüz şer musallat olur. Salihlerin sloganı yazmaktır, boş boş gezmek değil, bir köşeye otur ve bu dediklerimi ezberle.

Hattın Şerefi Hakkında:

Murtaza (Hz. Ali) evliyalar şahıdır. Halifelerin halifeliği zamanında onunla ilgili herkesin anlattığı şu kıssayı sonuna kadar dinleyin; Gençlik çağında biraz rahatlamak için inzivaya çekildi ve Kur'an'ın çoğunu yazdı. Bundan dolayı yazısı bu kadar izzet ve şeref buldu. Başta bu ilmi olmak üzere, dini ilimlerin hepsini kalemle dışarıya döktü. Ki bu cihadın başka bir yoludur. Fakir'in (yazar) bu yazıdan maksadı hurma çekirdeğinin üzerindeki yarıktan ve Kıtım'ır'den (köpekten) daha aciz olduğunu göstermektir.

Son söz

Aziz ömür seksen dört oldu, temiz akıl tamamen yok oldu, kalp yorgun, güçlüsünden eser kalmadı. Bu şiirin daha güzeli söylenemez. Korkudan bahsetmek korkuyu çoğaltır. Konuşmayı bırakacağım artık. Adabı hat hakkında az çok konuştum. Belki bu risalede binlerce harf yazdım. Bildiklerimi ve bilmediklerimi, bildiklerimi burada dile getirdim, sanat ve kusurları dile getirdim, gizli olanları ortaya çıkardım. Önümde bu yuvarlak kalkan, senin kitaptan başka hiç güzel bir şeyin yok. ölümden sonra ben bu kitabımla hatırlanırım umarım.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEĞERLENDİRME

3.1. Yazının Tarihçesi ve Hüsn-i Hat Sanatının Fazileti

Tercüme edilen risâlelerden edinilen bilgilere göre hat sanatının menşei hakkında muhtelif rivayetler bulunmaktadır.

Hat ilk olarak Hz. Âdem (a.s) ile ortaya çıkmıştır. Daha sonra Hz. Nuh'un (a.s) tufanından sonra hat yeniden kullanıldı. İsmail peygamber (a.s) zamanında ise hat kemale erdi. Aynı risalede bir başka bilgiye göre hat Hz. İdris peygamber (a.s) tarafından icat edildiği yazmaktadır¹⁷⁷.

Yukarıdaki paragraf hangi eserlere göre ne dediği anlaşılmadığından aşağıdaki gibi kurgulanabilir ve değerlendirmenin tümü bu kurguya göre yapılabilir.

Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle adlı yazma eserde hattın ilk olarak Hz. Âdem (a.s) ile ortaya çıktığı ve Hz. Nuh (a.s) tufanından sonra ise hattın yeniden kullanıldığı ifade edilmiştir. Risale fi İlmi'l-Hat isimli yazma eserde ise Hz. İsmail (a.s) zamanında hattın kemale erdiği belirtilmektedir. Aynı risalede bir başka bilgiye göre hat Hz. İdris (a.s) tarafından icat edilmiştir.

Bugünkü kaynaklara bakıldığında Arap yazısının ortaya çıkışı hakkında çok farklı ve çeşitli rivayetler mevcuttur¹⁷⁸. Merhum Nihad M. Çetin (ö. 1991) bu bilgi ve rivayetleri üç ana grupta toplamıştır¹⁷⁹. Birinci görüş: Yazının kaynağı tevkîfi, yani ilâhîdir. Buna göre, bütün yazıların mucidi, ilk insan ve peygamber olan Hz. Âdem'dir. Hz. Âdem, yazıları balçıklar üzerine yazmış, Nuh tufanından sonra da her kavim kendi yazısını bulup öğrenmiştir. İlk Arap yazısını öğrenen Hz. İsmail olmuştur. İkinci görüş: Arap yazısının "Güney Arabistan yazısı" yahut "Himyerî" yazıdan türediği şeklindedir. Yazı Güney Arabistan'dan, ticarî münasebetler sebebiyle, önce Şam

¹⁷⁷ Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle, Risale fi İlmi'l-Hat

¹⁷⁸ Bkz.el-Belâzurî, *Fütuhu'l-Buldan*, çev. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987), 690-691; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali, el-Kalkaşendi, *Subhu'l-A'sâ fi Smâati'l-İnşâ*, III/111; Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbn Nedim, *el-Fihrist*, 4; Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam ibn Münebbih* (İstanbul: Bahar Yayınevi, 1967), 15; Rıfki Melül Meriç, *İslam Yazısının Menşei ve İntişârı* (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1977), 101; Mahmûd Es'ad Efendi, *İslam Tarihi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1983), 158-159; Ali Alparslan, "İslam Yazı Sanatı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1993); İsmail Hami Dânişmend, *İzahlı İslam Tarihi Kronolojisi* (İstanbul, 1960), 191-205; Selahaddin el-Müneccid, *Dirâsâtü't-Tarihî'l-hattî'l-Arabî* (Beyrut: Darul-Kitâbil-Cedîd, 1972), 12-27.

¹⁷⁹ Çetin, *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, 14.

bölgesine, daha sonra da Hicaz bölgesine intikal etmiştir. Üçüncü görüş ise: Arap yazısının “Nabat” yazısının değişiminden elde edildiği şeklindedir.

Bugün artık ilmî araştırmalar sonucu kabul edilen görüş, Arap yazısının Nabat yazısından türediği, hatta onun gelişmiş bir devamı olduğu şeklindedir. Nabatî yazısından Arap yazısına geçiş, IV. ve V. miladî asırda olmuş, yazının Hicaz bölgesine geçişi, Havran, Petra ve el-Ulâ üzerinden gerçekleşmiştir¹⁸⁰. Arap yazısı, Ârâmî halkasıyla Fenike yazısına bağlanmaktadır. Arâmî yazısından nabat yazısı geliştirilmiş ve bundan da Arap yazısı doğmuştur¹⁸¹.

Hat fazileti hakkında bilgi verilirken Kur’an-ı Kerim, Hadis-i Şerif ve Kelâm-ı Kibâr’dan alıntı yapılarak bu konunun ehemmiyetine dikkat çekilmiştir. Risâlelerde bahsi geçen alıntılar şöyledir:

“Sabüte’l-Arş sümme’n-Nakş”,

ثبت العرش ثم النقش¹⁸²

Manası: Evvela arş sabit kılındı sonra nakş nakşedildi¹⁸³

Nazm (şiiir)¹⁸⁴:

إذا شئت أن تحظى بحسن كتابةٍ ومرتبة في العالمين تزين

تخير ثلاثاً واعتمدها فإنها على بهجة الخط المليح تعين

مداداً وطرساً محكماً وراغَةً إذا اجتمعت قرت بها عيون

ولا بد من شيخ يريك شخوصها يساعده في ارشادها ويعين

ومن لا شيخ له وعاش بعقله فذاك هباءً عقله وجنون¹⁸⁵

¹⁸⁰ Nihad M. Çetin, “İslam Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi”, 276. B. Moritz, Arabistan (Yazı), İA, 1, 499; 276; a. mlf, İKMHS, 15.

¹⁸¹ Selahaddin el-Müneccid, *Dirâsâtüffîârihi 'l-hattî 'l-Arabî*, 19.

¹⁸² Âhar Mecmuası

¹⁸³ Kelâm-ı Kibâr

¹⁸⁴ Âhar Mecmuası

¹⁸⁵ Şairi tespit edilememiştir.

Manası: Güzel yazı yazma hazzına nail olmak ve insanların arasında itibar sahibi olmak istersen, iyi hattı daha da güzel kılan şu üç şeyi iyi seçmelisin; mürekkebi, sağlam kâğıdı ve kalemi. Çünkü üçü bir arada olursa müsterih olursun. Ve elbette ki bunların mahiyetlerini açıklayan, yardım eden ve yönlendiren bir şeyhin (hoca) olmalı ki şeyhi olmayıp kafasına göre yaşayanın akli heba olur ve akıbeti delirmektir.

Mîr Ali Hirevi'ye ait olan ve risâlede *خط حرف کنی نقد حیات* ayı diye başlayan Farsça şiirin asıl metni¹⁸⁶ tespit edilmiş olup şöyledir:

چند در وادی خط می کنی ای دل تک و پو بشنو این نکته زمن باز نشین فارغ بال

پنج چیز است که تا جمع نگردد با هم هست خطاط شدن نزد خرد امر مُحال

قوت دست و وقوفی ز خط و دقت طبع طاقت محنت و اسباب کتابت به کمال

گر از این پنج یکی راست قصوری حاصل ندهد فایده گر سعی نمایی صد سال¹⁸⁷

Manası: Ey kaç zamandır hat vadisinde yalnız başına olan, arkana yaslan ve boş kafayla benden bu nükteyi dinle; şu beş şey vardır ki bir araya gelinceye kadar hikmet sahibi hattat olmak mümkün değildir. Elinin gücü, yazı yazarken duraklamayı (nefes tutulması), keskinlik, dayanıklılık ve zorlanmaktır. Eğer bunların birinde kusurlu olursa yüz yıl uğraşsan fayda etmez.

Resûlullâh (s.a.v) buyurmuştur ki: Men ahsene kitâbete bismillâhirrahmânirrahîm dehale'l-cennete¹⁸⁸.

من احسن كتابة بسم الله الرحمن الرحيم دخل الجنة

Manası: kim besmeleyi güzel yazarsa cennete girer.

“El-hattu nısfü'l-ilm¹⁸⁹.”

¹⁸⁶ <https://faratarazhonar.ir>

¹⁸⁷ Risale fi İlmi'l-Hat

¹⁸⁸ Risale fi İlmi'l-Hat

¹⁸⁹ Risale fi İlmi'l-Hat

الخط نصف العلم

Manası: Hat, ilmin yarısıdır.

Hz. Ali (r) şöyle demiştir: “Aleyküm bi-hüsni’l-hatti feinnehû min mefâtihi’r-rızki¹⁹⁰.”

عليكم بحسن الخط فإنه من مفاتيح الرزق

Manası: Hüsni-hattı meslek edinin çünkü o rızkın anahtarlarındandır.

Ve ayrıca demiştir ki: “Elhattu zînetü’l-müte’eddibi ta’allem kavâme’l-hatti ya za’t-te’eddübi, fe’in künte zâ mâlin fehattuke zînetün ve in künte muhtâcen fe’l-fazlü müksebi¹⁹¹”

الخط زينة المتأدب، تعلم قوام الخط يا ذا التأدب، فإن كنت ذا مالٍ فخطك زينة وان كنت محتاجاً
فالفضل مكسب

Manası: Hat edepli olanın zinetidir. Ey edep sahibi, güzel yazı yazmayı öğren. Eğer ki mal mülk sahibiysen hattın zinetin olur ve eğer ki muhtaçsan hat sana kazanç sağlar.

“El-hattu li’l-fakiri mâl, ve li’l-ğaniyyi kemal¹⁹²”

الخط للفقير مال وللغني كمال¹⁹³

Manası: Hat fakir için mal, zengin için ise kemaldir.

“Hüsnu’l-hatti lisânü’l-yedi ve behcetü’z-zamîri¹⁹⁴”

¹⁹⁰ Risale fi İlmi'l-Hat

¹⁹¹ Risale fi İlmi'l-Hat

¹⁹² Risale fi İlmi'l-Hat

¹⁹³ Kelâm-ı Kibâr

¹⁹⁴ Risale fi İlmi'l-Hat

حسن الخط لسان اليد وبهجة الضمير¹⁹⁵

Manası: Hüsn-i hat elin dilidir ve vicdanın ferahlamasıdır.

“Kelâmü'l-hasen mesayidü'l-kulûb¹⁹⁶”

الكلام الحسن مصائد القلوب¹⁹⁷

Manası: Güzel sözler kalplerin tuzaklarıdır.

“El-hattu'l-hase nüzhetün lil-uyûni¹⁹⁸”

الخط الحسن نزهة للعيون¹⁹⁹”

Manası: Hüsn-i hat, gözlere ferahlıktır.

“El-hattu aslun fi'r-rûh²⁰⁰”

الخط أصل في الروح²⁰¹

Manası: Hattın ruhunda asalet vardır.

Hakîm Eflatun dedi ki: “El-hattu hendesetün ruhâniyetün zaharet bi âletin cismâniyetin²⁰²”

“الخط هندسة روحانية ظهرت بألة جسمانية”

Manası: Hat, cismani bir alet ile zuhur eden ruhani bir hendesedir.

Bakara sûresi, 282. âyetiyle “ولا يضار كاتب ولا شهيد.” “Kâtip de şahit de zarar görmesin²⁰³” Kur'an-ı Kerim'deki nasta sabit kılındı²⁰⁴.

¹⁹⁵ Kelâm-ı Kibâr

¹⁹⁶ Risale fi İlmi'l-Hat

¹⁹⁷ Kelâm-ı Kibâr

¹⁹⁸ Risale fi İlmi'l-Hat

¹⁹⁹ Kelâm-ı Kibâr

²⁰⁰ Risale fi İlmi'l-Hat

²⁰¹ Kelâm-ı Kibâr

²⁰² Günümüz kaynakları, bu sözün Öklid'e ait olduğunu göstermektedir. (bkz. Bu tez s.7)

²⁰³ Bakara 2/282.

²⁰⁴ Kitabü Câmiî Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi

Rivayete göre Peygamber (s.a.v) dedi ki: “Besmeleyi güzelleştirerek yazana, Allah ihsanda bulunur²⁰⁵”.

İbni Abbâs'tan (r) rivayet edildiğine göre Ahkâf sûresi 4. âyetindeki “Bir bilgi kalıntısı²⁰⁶” ibaresi hata işaret etmektedir.

Me'mûn²⁰⁷ dedi ki; “Eğer ki acem hükümdârları bize karşı atasözleriyle iftihar ederse, biz onlara karşı şerefli olan hattımızın çeşitleriyle iftihar ederiz. Çünkü o, her yerde okunan, her dile tercüme edilen ve her zamanda bulunan bir hattır.” Bu sebeple bazıları dediki; “Hat, sözden üstündür çünkü söz kulakların ötesine gitmez. İnsanlık ancak hatla gelişir. Öyle ki dil (söz) kayıp olur, kalem (hat) bâkî olur²⁰⁸”.

Bazıları dedi ki; “Hat iki lisandan biridir, çocuk azlığı iki kolaylıktan biridir, ümitsizlik iki rahatlıktan biridir ve umut, iki başarıdan biridir.²⁰⁹”

3.2. Hüsn-i Hat sanatında kullanılan malzemeler

3.2.1. Kalem

Kalem ne çok sert ne çok yumuşak olmalı. Orta uzunlukta, ok gibi düz ve yuvarlak, rengi de kıvılcı olmalı²¹⁰.

Tercih edilen kalemin alameti kıvılcıktan siyaha yakın olmasıdır. Aklığı gayet ak olmalı sarıya yakın olmamalıdır. Ağır ve tok olmalı. Lifleri düz ve açık olmazsa yazı yazmaya uygun değildir. Kalemin uzun olması gerekir. 16 parmak uzunluğunda olması gerekir dense de 12 parmak uzunluğundaki kalem de yazılabilir²¹¹.

Kalem, kuru ve düz kamışlardan seçilir. Yazı yazmaya önceden hazırlanmalı²¹². Orta boy olmalıdır. İnce tarafından açılır. Celfesini²¹³ orta kıvamda ne çok uzun ne de çok kısa yapılır. İki dişin kalınlığını eşitleyerek, şakı tam ortada yapılır.

²⁰⁵ Kitabü Câmiî Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi

²⁰⁶ Ahkâf 46/4.

²⁰⁷ Ebû 'Abbâs el-Memûn Abdullâh bin Hârûn Reşîd (ö. 833H.) 7. Abbâsî halifesi.

²⁰⁸ Kitabü Câmiî Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi

²⁰⁹ Kitabü Câmiî Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi

²¹⁰ Âhar Mecmuası

²¹¹ Risale fi İlmi'l-Hat

²¹² Hazırla kelimesi, kamışın önceden kesip kurutma, at gübresine gömme ve eğri ise düzeltme işlemine işaret ettiği muhtemeldir.

²¹³ Celfe (جلفة): Kalemin açıldığı yerden ucuna kadar olan bölüm.

Şahmesi²¹⁴ de ne çok kalın ne çok ince, orta olmalıdır. Kat' etme işlemi azimle yapılır. Çünkü kat' etmek kalem açmanın en önemli aşamasıdır. Kalem ağzı hafif yuvarlak ile düz arasında bir şekilde kesilmelidir²¹⁵.

Kalem, yazı yazmanın en üstün malzemesidir. “Allah’ın ilk yarattığı, ilk emir buyurduğu ve Kur’an’da ilk zikrettiği şey, kalemdir” denmiş²¹⁶.

Kalemin, ucundan tırnak kadar bir parça kesildiği için bu ismi aldığı söylenmiştir. Diğer bir görüşe göre yumuşaklığı bakımından “Kulâme” “قُلَامَة” adında bir ağacın dallarına benzediği için bu ismi almıştır. Keleme kesilinceye kadar karnı, kesildikten sonra kalem denir²¹⁷.

Kalem Açma:

Dört temeli vardır; Feth (yontmak), Naht (inceltmek), Şak etmek ve kat etmektir.

Yontmak: Eti kalın kalemlerde daha çok yuvarlak olur. Eti ince yumuşak kalemlerde biraz daha düz olur. Orta kalınlıkta ise ortası olur.

İnceltmek: Kalemin hem iki yanı hem karnı inceltilir. Yanlarından inceltilirken şakin sağ ve solu eşit olmasına dikkat edilir. Karnının inceletilmesi ise kalemin et kalınlığına bağlıdır. Eti sert ise o kalınlıktan gerektiği kadar alınmalıdır. Bu durumda kalemin ucu uzun bırakılabilir. Ama eti zayıf ve yumuşak ise sadece bükülmeyecek kadar inceltilir. Çünkü ucu bükülen bir kalemlerle yazmak harflerin bozulmasına sebep olur. İbnü'l-Vahîd²¹⁸ dedi ki; “Eti zayıf ise onu (kalem ucu) kısaltırsın, güçlü ise uzunluğu sana kalmış” orta sertlikte olan kelem ikisinin arasında olur.

Şak etmek: Kalemin sertliğine göre değişir. Kalem sert ise şak yontmanın başlangıcına kadar gelebilir hatta kalemin sertliğine göre orayı aşabilir. Kalem yumuşak ise yarısı kadar olur.

²¹⁴ Kalemim şahmesi (شحمة): Kalemin ucundaki et kalınlığı.

²¹⁵ Manzûme fi Hüsnî'l-Hat ve Usûlih

²¹⁶ Kitâbü Câmîi Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü 'Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi

²¹⁷ Kitâbü Câmîi Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü 'Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi

²¹⁸ Muhammed b. Yusuf İbnü'l-Vahîd (d.674H.) Şam Memlûk Devri hattatı. bkz. Muhammed Hamza İsmail el-Haddad, “Ahmet Müncî Ahmet M. Hattat İbnü'l-Vahîd'in Hat Üslubunun Analizi”, 129-224.

Kat etme: Bil ki, kalem açmanın en önemli aşaması katetmektir. Yazının güzelliğini ortaya çıkararak işlem odur. İbnü'l-Bevvâb dedi ki; “bütün azmini katetmeye sakla, çünkü işlemin özü ondadır, bunun tam sırrını benden duymaya tamahkar olma, ama söyleyebilirim ki o, yuvarlar ile düz arasındadır”. Burada üstat, her hat çeşidi için ayrı bir katetme şekli vardır demek istedi. Bu anlamda Yâkût gibi reyhânî ve muhakkakî güzel yazmak isteyen hattatlar az yamuk kat ederler. Tevkî' ve rıka' yazacak olanlar yuvarlar kat ederler. İbnü'l-Vahîd dedi ki; “tek bir kat etme şekliyle yazanlar sadece o şekle uygun hat çeşidini güzel yazarlar diğerleri hatalı olur”. İbn-i Mukle de katetmenin yamukluğunu çoğaltarak kalemin uzun dişini uzatırdı. Bazı hattatlar da onun tam tersini yaparlardı. Bazıları ise her hat çeşidine göre uygun bir şekilde kat ederlerdi. İbnü'l-Vahîd dedi ki; “keskin yamuk katetme şekli yazıdaki köşeleri iyi gösterir, elifleri ve lâmları ince gösterir.”²¹⁹

3.2.2. Kâğıt

Kâğıt şaplama:

Beyaz şap dövülür ve kaynar suyun içine atılıp iyice kaynatılır. İlaçsız (asitsiz) kağıt içine batırıp gölgede kurutulur. Bir kâse nişasta az miktarda suda eritilip kaynar suyun içine dökülür ve kokusu gidinceye kadar iyice kaynatılır. Serinledikten sonra, daha önce şaplanmış kağıt içine batırılıp gölgede kurutulur. Sonra sağlam bir mührü yapılır.

Kâğıt Âharlama Yöntemleri:

- 1- Beyaz balık tutkalı ıslatılır ve mermer üzerinde ezilir. Tamamen eriyip içindeki parçaları yok olduktan sonra bir kaba doldurulur ve âhar işleminde kullanılmak üzere saklanır. Bir kap suya 5 dirhem tutkal ilave ederek daha önce nişasta ile âharlanan kağıtlara sürülür.
- 2- 5 dirhem balık tutkalı, 2 dirhem Arap zamkı ve 3 dirhem Edirne tutkalını bir kâseye konup ıslatılır. Kâfi miktarda bir su içinde kaynatılır. Gayet sıcakken âharlanacak kağıtlara sürülür.

²¹⁹ Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi

- 3- 5 dirhem balık tutkalı iyice kaynatılır. Üstüne az suyla eritilen 10 dirhem nişasta eklenir. İyice kaynatılır ve ilaçlanacak kağıtlara sürülür.
- 4- Çokça kül suyun içinde ıslatılır. Üzerine 2 dirhem ezilmiş şap katılır ve iki gün bekletilir. Daha sonra bir kap içine koyulup iyice kaynatılır. Üzerine 2 dirhem suda eritilmiş nişasta koyulur ve tekrar kaynatılır. Beyaz renkli kağıtlara sürülür. Kurutulup tekrar üzerine sade su sürülür. Bu şekilde gayet kaygan olur.
- 5- Meşe palamudu çiçeği bir bez parçasının içine koyulup kaynatılır. Bu haliyle iki gün bekletilir. Daha sonra süzülür ve âhar olmuş kağıtlara sürülür. Bu şekilde kağıtlar daha kaygan olur.
- 6- Âharı çok olan pürüzlü kağıtlar tek seferde kar gibi soğuk sudan geçirilir ve üst üste gelecek şekilde rüzgârsız bir yerde 3 gün bekledikten sonra ayrı ayrı gölgede kurutulur. Bu şekilde kağıttaki pürüzler giderilir ve gayet kaygan olur.
- 7- 5 dirhem üstübeç mermer havanda ezilir. Sonra bir kap içinde karıştırılarak iyice kaynatılır. 10 dirhem nişastayla karıştırılır ve su ilave edilerek bir daha kaynatılır. El ayasıyla yumuşaklığı kontrol edilir. Eğer koyu ise tekrar su ilave edilir ve kaynatılır. Oluşan karışım bir tepsiye boşaltılır. Saç ayağı üzerine koyulan tepsinin altına bir miktar köz koyulur ve sıcak şekilde kağıtlara sürülür. Bu şekilde yapılan kağıtlar berrak olur.
- 8- Şam ve Halep'te üretilen tutkallar suda pişirilirse çok iyi olur. Diğer tutkallardan daha sağlamdır. Onun 10 dirhemini kaynatıp sıcakken ilaçsız kağıtlara sürülür ve gölgede kurutulur. Güzel bir âhar olur. Un değirmenlerinin duvarlarına yapışaun un tozu toplayıp kaynatılırsa ilaca muhtaç kağıtlara sürülürse güzel âhar olur.
- 9- Ördek veya tavuk yumurta akı bir kap içerisine koyulur, incir sütü veya taze koparılmış incir dalıyla karıştırılır. Ta ki incir sütünün veya dalın etkisiyle yumurtanın akı kesilinceye kadar. Daha sonra 2 veya 3 dirhem soğuk balık tutkalı bir bezden karışımın içine süzülür. Bir müddet dinlendikten sonra âbâdî kağıtlara sürülür ve gölgede kurutulur. Daha sonra yumurta akının yağını kâğıttan çıkartmak için tekrar sıcak sudan geçirilir ve yağdan eser kalmayınca kadar tekrarlanır. Daha sonra gölgede

kurutulur ve iyice mührelenir. Eğer kâğıdın sağlamlığı az olursa bu bahsedilen âharın üstüne ince bir nişasta suyu sürülürse güzel bir âhar olur. Şaplanmış kağıtların üstüne yumurta akı sürülür ve gölgede kurutulur. Daha sonra sıcak su sürülürse güzel bir âhar olur.

- 10- Hatmi çiçeğinin çiçek yaprakları toplanır ve havanda iyice ezilir. Daha sonra mengeneyle suyu sıkılır. Elde edilen salya bir tabak içinde kurutulursa tutkal gibi olur. Veyahut bahsedilen çiçeğin yapraklarını bir şişe içine koyup su doldurulur. 4-5 gün sonra o su kaynatılır ve her seferinde süzülerek defalarca kaynattıktan sonra âharda kullanmak üzere saklanır ve nişasta âharında tutkal yerine kullanılır. Veyahut yarısı miktarı balık tutkalı ile kaynatılıp kağıtlar sıcak olarak fazlaca sürülürse kağıtlar gayet berrak ve kaygan olur. Bu çiçeklerin yapraklarıyla yapılan bu âharlama yöntemi hattat Ahmed Karahisârî'den naklen rivayet edilmiştir.
- 11- Hatmi çiçeği ağacının çiçekleri mukavemetsiz olmasına rağmen ihtiyaç halinde kullanılabilir. Bu çiçeğin taze çiçek yaprakları kaynatılıp süzülür. Buna 5 dirhem balık tutkalı, 10 dirhem nişasta ve 2 dirhem Arap zamkı ilave edilerek kaynatılır. Bu şekilde âharlanan kağıtlar güzel olur.
- 12- Bir miktar pirinç saf suda kaynatılır. Daha sonra iyice ezilir ve ince bezden süzülür. İçine 2 dirhem miktarı Arap zamkı ile bir miktar su koyulup kaynatılır. Kıvamı çok katı olmadan kağıtlara sürülürse makbul gayet güzel olur.
- 13- Nişasta paluze²²⁰ kıvamında pişirilir. İçine 2 dirhem nöbet şekeri ve 2 dirhem beyaz şap koyularak ezilir. Bu karışım 10 gün bekletilir. Daha sonra miktarınca üzerine su koyulur ve kaynatılır. İlaça muhtaç kağıtlara sürülürse âharı güzel olur.
- 14- Bir ukiyye has güllabi bir buçuk dirhem misk üzerine konup azar azar ezilip karıştıktan sonra soğukken içine çiriş otu suyuyla ıslanmış 5 dirhem güllapla ezilir. Bu karışımla âharlanmış kâğıt kaygan ve hoş kokulu olur. Bu anlamda kağıtların hoş kokması için bu âhar karışımı diğer âhar yöntemlerine eklenebilir. Rüzgârsız bir yerde kurutulur.

²²⁰ Muhallebi kıvamında nişasta ve şekerle yapılan bir nevi tatlıdır.

15- Nişasta ve güllap veyahut nişasta ve sugayet suluyken kaynatılır. Daha sonra bir miktar ılık suya 10 tane incir sütüyle kesilmiş ve süzölmüş yumurta akı eklenip karıştırılır. Muhallebi kıvamında 3 gün durduktan sonra Sultânî ve Semerkandî kağıtlara sürölür ve gölgeye konur. Daha sonra bir iki defa sürölür ve kuruduktan sonra kaynar sudan geçirilip güzelce mührelenir. Böylece gayet latif ve parlak olur. Hattat Mîr İmad el-Hasenî'nin kağıtlarını bu şekilde âharladığı bilinmektedir. Bahsedilen bu âhar yönteminde Edirne tutkalıyla bir miktar balık tutkalı karıştırarak İstanbul kağıtlarında süröldüğünde iki veya üç defa yazılıp silinebilir.

16- Meşe odununun külü ile 3 dirhem şap bir bez içine konup iyice kaynatılır. Kül bu haldeyken bekletilir, tamamen durulduktan sonra başka bir kaba koyulur ve bir okka kınayla mayalanır. Daha sonra bahsedilen kül suyunu ısıyla mayalanan kınanın üzerine konur ve asla karıştırılmaz. Bir gün bir gece bekletilir. Sonra süzölüp safran suyunun defalarca yıkayarak çıkan sarı suların üstüne limon suyu ilave edilerek elde edilen su ile âharlı kağıtlar boyanırsa güzel olur. Buna sirke edilirse kızıl renginde olur.

Kâğıt Boyama Yöntemleri

- 1- Süsen çiçekleri toplayıp bir kap içine konduktan sonra üstüne 3 dirhem beyaz şap ilave edilerek kaynatılırsa yeşil renk olur. Şap koymadan havanda ezilip soğukken kağıtlara sürülüp hızlıca kurutulursa fersa-yı alâ ma'î renk olur. Acem diyarında gayet muteber olan fesa-yı ma'î kağıtları zebân-der-kafâ (Hazeran çiçeği) isimli bir çiçek ile boyarlarmış. O ise Anadolu'ya gelmemiştir.
- 2- Reng-i sehl, bahar ayında badem yaprağı toplanıp 2-3 dirhem şap ilave edilerek iyice kaynatılır. Sarı gibi gösterişli renk olur. Şeyh merhumun²²¹ kıt'aları ve meşk murakka'ları genellikle bu renktedir. Sonbaharda toplanan siyah üzüm yapraklarına elma yaprağı ilave edilir. Aynı yöntem kullanılarak güzel bir renk elde edilir. Kırmızı soğan kabuğuna 1 dirhem şap koyulup kaynatılarak elde edilen suyu kâğıda sürülürse kaygan olmaz. Ancak kağıdı bu suya batırarak boyanırsa kaygan olur.
- 3- Bakkam²²² (kabuğu) ezilir ve üzerine 2-3 dirhem şap koyulup kaynatılırsa rengi kızıl olur. Eğer kına suyuyla kaynatılır veyahut gül suyu, kına suyu ve karışımıyla bilinen şekilde kaynatılırsa gösterişli bir renk elde edilse de kaygan olmaz. Bu renklerle boyanan kağıtlar âharlanması gerekir.
- 4- Gelincik çiçeği toplanıp 2 dirhem şap ile kaynatılırsa rengi güzel olur.
- 5- Hatmi çiçeği, çöven suyu ve gül suyuyla kaynatılıp ilaçlı kağıtlara sürülürse rengi benzersiz olur.
- 6- Jengârî (pas rengi) keskin sirkeyle ıslatıp suyu çekildikten sonra ilaçlı kağıtlara sürülürse kağıtlar pas renginde olur. Ancak süsen gibi çiçeklerin kuvvetinde olmaz. Bu karışıma sirke dahil olmazsa kaygan olmaz. Lâ'l ile yumurta akı mermer havanda ezilip kıl fırçayla kağıtlara sürülürse hem berrak hem rengi latif olur.
- 7- Ayva çekirdeğini ıslayıp pürüzlü olan kağıtlara sürülür. Daha sonra bir miktar ayva yaprağı bir tane ayva ile tencereye koyup ağzını hamurla kapatıp kaynatılarak elde edilen su kâğıda sürülürse rengi gayet yumuşak olur.

²²¹ Hattat Şeyh Hamdullah.

²²² Doğal boyama yöntemlerinde kullanılan bir ağaç türü.

- 8- Altını ve gümüşü ezip tutkal ile âhar olmuş kağıtlar tutkal ile tamir edildikten sonra kıl fırçayla boyanırsa ve zer mührü ile mührülenirse parlak ve cilalı olur.

3.2.3. Mürekkep

- **La'î Mürekkep Hazırlama Yöntemleri:**

1- La'î Mürekkep: Üç ukiyye suyu bir çömleğe koyup, yarım dirhem çöğeni ezip bir bez ile çömleğe yerleştirin. Suyun yarısı kalana kadar kaynatın. Daha sonra bezi ve çöğeni çıkarıp, bir dirhem loturu²²³ ezip suyun içine ekleyin. Yirmi ila yirmi beş dakika kadar kaynatın, ardından beş dirhem kırmızı maddeyi iyice ezip çömleğe ekleyin. Sonra bir pipo tütününü içilecek süre kadar kaynatıp çömleği ocaktan alarak bir bezden süzün ve içine bir çekirdek şap ekleyip karıştırın. Çanakların içine dökün ve çökelti oluşana kadar bekleyin. Üstte kalan suyu alın ve çökeltiyi kurutup iyice ezerek kullanın. Süzülen suyu başka bir kaseye aktarın ve çökelti oluşana kadar bekleyin. İlk çökelti, en kaliteli olanıdır.

2- Diğer mürekkep-i Lali

Kırmızı	Çöğen	Lotur	Ab-ı Safi
5 dirhem	1 dirhem	2 dirhem	3 dirhem

Suyu tencereye koyup, çöğeni ezdikten sonra suyun içine ekleyin. Bezi suyun içine koyarak kaynatın ve ardından loturu ezip suya ekleyin. Yirmi dakika kadar kaynatın. Sonra kırmızı maddeyi ekleyin ve bir çubuk ile karıştırarak kaynatmaya devam edin. Tırnak üzerinde duracak kadar kaynadıktan sonra tencereyi ocaktan indirip içine bir miktar dövülmüş şap ekleyin.

3- Üç ukiyye suyu bir çömleğe koyup, yarım dirhem çöğeni ezip bir bez ile çömleğe yerleştirin. Suyun yarısı kalıncaya kadar kaynatın, ardından bezi ve çöğeni çıkarın. Bir dirhem lotru ezip suya ekleyin ve yirmi yirmi beş dakika kadar kaynatın. Sonra beş dirhem kırmızı maddeyi iyice ezip çömleğe ekleyin. Bir lüleyi (tütün içme

²²³ لوطور Lotur: Şekercilerde kullanılan bir nevi boyadır. (Nefeszade İbrahim, Gülzâr-ı Savab, s. 114)

malzemesi, pipo) dolduracak kadar tütün kaynatıp, çömleği ocaktan alın ve süzün. İçine ezilmiş bir çekirdek şap ekleyip karıştırın. Sonra karışımı bir çanağa süzerek bekleyin. Üstteki sıvıyı alın ve kalan tortuyu kurutarak tekrar ezip kullanın.

4- **Kırmızı Mürekkep (La'li) Karışımı:** Üç vakıyye suyun birini bir çömleğe koyup yarım dirhem çöğeni dövüp bir bez içine koyarak çömleğe yerleştirin ve suyun yarısı buharlaşana kadar kaynatın. Sonra bezi çıkarıp bir dirhem lotri dövüp suyun içine ekleyin. Yirmi dakika kadar kaynatın. Daha sonra beş dirhem kırmızı boyayı iyice dövüp çömleğe ekleyin ve on beş dakika daha kaynatın. Sonra çömleği indirip karışımı bir bezden süzün. Son olarak, bir çekirdek büyüklüğünde şapı dövüp ekleyin ve karıştırın. Karışımı bir yere koyup su buharlaşana kadar kurummasını bekleyin.

5- **Kırmızı Mürekkep (La'li):**

Kırmızı boya	çöğen	lukur	saf su
5 dirhem	1 dirhem	1 dirhem	2 ukiyye

Bir çömleğe iki ukiyye su koyup, iki dirhem çöğeni dövüp ekleyin. Ateşte iki taşım kaynatın. Kaynadıktan sonra ateşten indirip biraz bekleyin ve bu suyu sıkıca bir bezden süzün. Süzdükten sonra tekrar ateşe koyup üç taşım kadar kaynatın. Sonra ateşten indirip biraz bekleyin. Bu suya az az kırmızı boya ekleyip karıştırın. Tekrar ateşe koyup kahve köpüğü gibi olana kadar kaynatın. Biraz bekleyip soğumasını sağlayın. Soğuyunca dövülmüş lotriyi az az ekleyip karıştırın. Bir süre bekleyip büyük bir kaseye süzün. Durulduktan sonra başka bir kaseye süzün ve tekrar durulduktan sonra üçüncü bir kaseye süzün. Kase dibinde kalan süzüntüyü alıp kurutun. Böylece kırmızı mürekkep (la'li) elde edilir.

- **Yeşil Mürekkep Karışımı:**

Zırnıh-1 zehebî	Çivid
4 dirhem	4 dirhem

- **Mürekkeb-i Zerd (sarı)**

Sarı Mürekkep Karışımı:

Selifun	Zırnıh-ı zehebi
1 dirhem	1 dirhem

- **Mürekkeb-i Çemeni :**

Ot Yeşili Mürekkep Karışımı:

Zencar	Zaferan
2 dirhem	2 dirhem

- **Mürekkeb-i Firuzi**

Firuze (Turkuaz) Mürekkep Karışımı:

Zencar	Sefidâc
3 dirhem	2 dirhem

- **Mürekkeb-i Gül ü Şeftali**

Gül ve Şeftali Mürekkebi Karışımı:

Lök	Sefid
4 dirhem	4 dirhem

- **Mürekkeb-i Asumani**

Gökyüzü Mavisi Mürekkep Karışımı:

Çivid	Sefid
2 dirhem	2 dirhem

Tamam mermer üzerinde sahkdan sonra zamkla âdet üzere halt edeler.

Tamamen mermer üzerinde ezdikten sonra zamk ile geleneksel şekilde karıştırın.

• **Siyah Mürekkep Hazırlama Yöntemleri:**

1- Mürekkep: (Risâlede bu başlık kullanılmış olsa da karışımın içeriğine bakılırsa burada kastedilen siyah is mürekkebidir)

Dûde	Zamg	Mazı	Şap
62 dirhem	26 dirhem	13 dirhem	62 dirhem

Malzemeler:

Dûde veya hut Dûd: duman (is)

Önce mazıyı kaynatın, ardından üzüm şirasını kaynatıp mazı suyuna ekleyin. Sonra bu su ile zamkı ıslatın. Daha sonra yavaş yavaş is ekleyin. Süzün ve kaliteli mürekkep elde edin.

2- Siyah Mürekkep Karışımı: Neft yağı isini ve bezir yağı isini karıştırarak çok kaliteli siyah mürekkep elde edilir. Su içinde beklese bile rengi bozulmaz.

3- Kalıcı Siyah Mürekkep Hazırlama Yöntemi:

Mazi	Müressafi	Enzut	Efitmon	Şap
50 dirhem	10 dirhem	5 dirhem	5 dirhem	Bir miktar

Neft yağı isini ve bezir yağı isini karıştırarak çok kaliteli siyah mürekkep elde edilir. Bu mürekkep su içinde beklese bile rengini kaybetmez ve bozulmaz. Ayrıca, her birini su ile kaynatıp ardından hepsini bir araya karıştırarak süzün ve içine bir miktar mürekkep ekleyip kullanın.

4- A'lâ mürekkep ²²⁴:

Musul Mazısı	Sirke	Ma-i Safi	Zâc-ı Kıbrısı
5 dirhem	5 dirhem	100 dirhem	25 dirhem

²²⁴ A'lâ mürekkepten kasıt siyah kaliteli mürekkeptir bu sebeple bu yöntemler siyah mürekkep hazırlama yöntemleri başlığı altında sıralanmıştır.

Hepsini birlikte kaynatıp yarısı kalınca süzüp kullanın. Bir miktar Arap zamkı ekleyin. Ya da yarısını bundan ve yarısını mürekkep ilavesiyle karıştırarak en iyi mürekkebi elde edin. Mazıyı (meşe mazısı) birkaç gün önce dövüp sonra bırakırsanız daha güzel olur.

5- A'lâ Mürekkep 2:

Dûde (çıra)	Zamg	Mazı	Şap
62 dirhem	26 dirhem	13 dirhem	62 dirhem

Önce mazıyı kaynatıp yıkayın, ardından mazıya su ekleyin. Zamkı bu su ile ıslatıp is ile yavaş yavaş karıştırın ve su ilave edin. Süzdükten sonra kaliteli mürekkep elde edilir.

• **Yeşil Mürekkep Hazırlama Yöntemleri:**

1- Mürekkeb-i Sebz (yeşil) Mürekkep Karışımı:

Zırnıh-ı zehebî	Çivid
4 dirhem	4 dirhem

2- Mürekkeb-i Çemeni (Ot Yeşili) Mürekkep Karışımı:

Zencar	Zaferan
2 dirhem	2 dirhem

3- Mürekkeb-i Tavusi Tavus Mürekkebi (yeşil ve mavi tonlarında) Hazırlama Yöntemi:

Zamg	Mazı	Dude	Zac	Zaferan
10	10	2	3	1

4- Yeşil Mürrekep Karışımı:

Zırnıh-ı zehebî	Çivid
-----------------	-------

4 dirhem	4 dirhem
----------	----------

5- Ot Yeşili Mürekkep Karışımı:

Zencar	Zaferan
2 dirhem	2 dirhem

- **Mürekkebi düzeltmek ve akışkanlığını sağlamak için karışım**

Güllab	Zaferan	Zac	Mazı	Şap
100 dirhem	2 dirhem	10 dirhem	7 dirhem	6 dirhem

Belirtilen maddeleri ezdikten sonra bir kâsede gül suyu ile ıslatıp iki gün bekletin. Ardından temiz bir kapta yarım okka su ile ateşe koyup güzelce kaynatın. Sonra sık bir bezden süzün. Bir kez daha süzerek saf suyu elde edin ve bu suyu bir şişede saklayın. Gerekliğinde mürekkebe üç beş damla ekleyin.

3.2.4. Kalemtraş

Kalemtraşın (bıçağı) ne çok uzun ne de çok yassı olmalı, orta boyutlarda olmalıdır. Her iki tarafı da bilenmiş olmalıdır. Yassı kısmı, kalemin yapısına uygun olmalıdır. Katipler, kalem yontularını atmazlar, toplar ve saygı gösterirler²²⁵.

Kalemtraş: demiri ince, sanatkârane yapılmış olmalıdır. Keskin kısmın ortası kalın olmamalıdır. Aksi takdirde, şak açarken kalemin dişlerini (şakin sağ ve solu) bozar. Şakin yamukluğuna sebep olur ve böylece kalemin az mürekkep taşımaya neden olur, bu kalemin akışkanlığını azaltır. Bu sebeple bazıları dedi ki:

“Eğer ki şak kayar da sağ diş sol dişten ince olursa kalem takılır yavaş yazar. Sol diş sağa göre olursa, tahribat üstü tahribat olur. İkisinin birbirinden kötü, kalemin yavaşlamasına ve küsmesine sebep olur.”²²⁶

²²⁵ Risale fi İlmi'l-Hat

²²⁶ Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi

3.2.5. Boyalar

Âhar Mecmuası adlı risâlede boyalar hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Boyacıların destmâl (el bezi) ve saire boyadıkları çivitler

Çivit	kireç	Kalya taşı ²²⁷	Pekmez	Su	Nişadır ²²⁸
20 dirhem	20 dirhem	40 dirhem	50 dirhem	10 dirhem	5 dirhem

Önce çividi bir çömlek içinde on iki saat kadar su ile ıslatın, ardından taş üzerinde ezin. Sonra dövülmüş kalya taşı ve diğer malzemeleri suyun içine koyup iki gün bekletin. Daha sonra karışımı kaynatın ve sıcak iken el bezlerini ve diğer eşyaları boyayın.

Boyacıların siyah boya terkibidir

Su	Siyah Mazı	Zağ Kılıççılarının istimal ettiği	Zâc-ı Kıbrısı
4 dirhem	100 dirhem	75 dirhem	37 dirhem

Yarısı kalıncaya kadar kaynatıp, ardından bezi ve diğer eşyaları boyayın.

Sarı boya terkibidir

Su	Alacehr ²²⁹	Beyaz Mazı	Şab
5 dirhem	100 dirhem	2 dirhem	12 dirhem

Bu belirtilen yöntemlerin hepsi, yarısı kalıncaya kadar verilen miktarlarda kaynatılır.

²²⁷ Deniz otları ya da çöven yakılarak elde edilen bir madde, sodyum oksidi ([Potasyum karbonat - Wikipedi \(wikipedia.org\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Potasyum_karbonat))

²²⁸ نَشَادِر Neşadır: Amunyak (Şemseddin, Sami, Kâmûs-ı Türkî, s.1459)

²²⁹ Barut ağacı, Ateş tacı, Gövem Eriği

Mor sahtiyan (deri)

Tıraş edilmiş kırmızı deriyi, bir adet mazıyı dövüp kaynattıktan sonra zâc (kükürt ve demir karışımı²³⁰) ile karıştırarak elde edilen karışımın suyuna batırın. Suyu süzüp saf hale geldiğinde, tıraş edilmiş deriyi bu suya batırın ve düz bir tahta üzerine serin. Ardından limon suyu sürün ve iyice yayarak işlemi tamamlayın. Bu işlem sonunda mor renk elde edilir

Levn-i diğەر (diğەر renkler)

Tıraş edilmiş lacivert deriyi düz bir tahta üzerine yerleştirin ve üzerine limon kabuğu ile birlikte sürerek uygulayın. Bu şekilde deriye çok güzel bir renk verilir.

Bakkam rengi sahtiyan (kırmızı deri)

Beyaz deriyi, bakkam ağacını kaynatıp mazı ile karıştırdıktan sonra bu karışımla boyayın. Boyanan deriyi düz bir tahta üzerine serip limon suyu sürün ve ardından iyice yayarak işlemi tamamlayın.

Islah-ı ruğan-ı bezir (bezir yağının arıtılması)

Bezir	Talk (pudra)	Esfidâc ²³¹	Uhre (zamg)	Kırlarmini (kil)
3 Ükiyye	30 dirhem	30 dirhem	30 dirhem	30 dirhem

Bezir yağının içine bunları koyup kaynattıktan sonra, üzerinden sakızı alıp tekrar kaynatın, bu şekilde kaliteli yağ elde edilir.

Enva-ı boya (boya çeşitleri)

Yumurtaı pişirip beyazını alın, üzerine şap serpin ve elle karıştırın. Ardından güneşte kurutun ve içine kırmızı şerbet karıştırıp tekrar güneşte kurutun. Daha sonra

²³⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 679.

²³¹ Beyazlatıcı veya arıtıcı madde. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 109-110.

ezip yağ üzerine serperseniz harika bir kırmızı renk elde edersiniz. Aynı işlem Acem bakır pası için de geçerlidir. Eğer sarı renk isteniyorsa, safran suyu ile yapılır.

Diğer Malzemeler:

Hat sanatıyla doğrudan ilgisi olmayan, kitap sanatlarında kullanılan malzemelerle ilgili bilgiler şunlardır:

A'lâ kırmızı mektup mumu terkididir (Kaliteli kırmızı mektup mumu tarifi)

Gomalak ²³²	Beyaz Mastika	Kâfur	Şap	Venedik Termentisi ²³³	Sürh (kırmızı)
20 dirhem	4 dirhem	5 dirhem	2 dirhem	5 dirhem	25 dirhem

Tertib-i şâb (şap tarifi)

Su	Beyaz Mazı	Lotor	Tortu	Şap
5 dirhem	100 dirhem	3 dirhem	3 dirhem	50 dirhem

Amel-i Ebrî (ebrû yapımı)

Bir tekne içine kitreyi ıslatıp, ardından boyları iyice ezip öd ile karıştırarak kitrenin içine dökün ve limon ile karıştırın, böylece harika bir sonuç elde edersiniz.

Amel-i misk (misk yapımı)

Bir tavuğu hapsedip, yemini gül suyu ile ıslatın ve su yerine de gül suyu verin. On altı gün hapsedtikten sonra tavuğu kesip kanını alın. Üç çekirdek misk, on dirhem tarçın ve on dirhem karanfili ezip bu karışımı kanın içine koyun ve güneşte kurutun. Bu şekilde harika bir misk elde edersiniz.

²³² Mektup mumu yapımında kullanılan bir çeşit zamg. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 971.

²³³Yabancı fıstık ağacı veya çam türü ağaçlarından çıkan bir nevi boya, nef. bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 400.)

Amel-i iklîl (alın bağı; taç)

Bir dirhem kükürt, bir dirhem civa, bir dirhem tavşancıl otu ve bir dirhem kalay alıp bunları eritip ateşten çıkarın. İçine civayı dökün ve kükürt ile tavşancıl otu ezip şişe içine koyun. Bu şekilde harika bir sonuç elde edersiniz.

Altıncıların istimal ettikleri ruh ruganıdır (Altıncıların kullandıkları ruh yağıdır)

Ardıç Sakızı	Şarap Ruhı	Damla Sakızı	Venedik Termentisi
64 dirhem	240 dirhem	16 dirhem	32 dirhem

Önce, şarap ruhunu düz dipli bir şişenin içine koyun. Ardından üç parmak kalınlığında ince tatlı su kumu ile kaplayın ve şarap ruhunun içine ardıç sakızı ekleyin. Ocakta kum içinde çözülmesini sağlayın. Daha sonra sakızı başka bir kapta eritip şişeye karıştırın. Ardından diğer malzemeleri de aynı şekilde eritip şişeye karıştırın. Hepsini karıştıktan sonra tekrar kaynatın. Tamamen kaynadığında, karışımı sıcak iken bir kap içinde süzün ve şişede saklayın. Kullanılacak fırça daima şişenin içinde durmalıdır. Karışım sıcak olarak sürülürse daha iyi ve parlak sonuç verir.

3.3. Hattat silsileleri

Silsiletü'l-Hattâtîn adlı risâlede şöyle bir hattat silsilesi bulunmaktadır:

Ebu Bekir es'-Siddîk, Ömer-i Farûk, Osman Zinnureyin Ali b. Ebî Tâlib, el-Hasan, el-Hüseyin, Hasan Basrî, Muhammed bin İsmail el-Buharî, Ebu Ali Muhammed b. Hasan b. Mukle, Ebu Abdullah el-Hasanü'l-Fasîh, Ali b. Hilâl İbnü'l-Bevvâb, Muhammed bin Esad bin Ali, Ebu Abdullah el-Kâtib, Mevlânâ Ebü'd-Dür Yâkût el-Musta'simî el-Mâlikî el-Kâdirî, Abdullah Sayrafî, Abdullah Argun el-Kâmil, Şeyh Yahya Sûfî, Mübarekşâh el-Evvel, katibi es-Süyüfî Mübârekşah es-Sânî, Şeyh Ahmed Sühreverdî, Abdullah et-Tabbah Herevî, Seyyid Esedullah Kirmâni, Yahya er-Rûmi, Ali bin Yahya, Şeyh Şerefüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Said el-Busîrî eş-Şazelî, Hayruddin Mar'aşî, Şeyh Hamdullah, Şükrullah Halife, Pir Mehmet, Hasan

Üsküdârî, Halid b. İsmail, Halit Erzurûmî, Dervîş Ali, Mustafa Eyyubî, Hafız Osman, Seyit Abdullah.

3.4. Harf Bünyesinde Yapılan Tarifler

3.4.1. Harflerin Ölçüleri

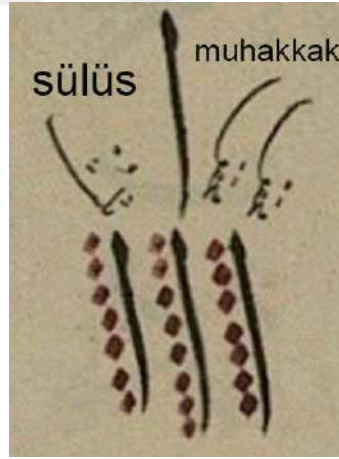
Bu bölümde, sülüs ve muhakkak harflerinin ölçülendirilmesi ve ta'lik harflerinin tanımlanması olmak üzere iki farklı başlık altında incelenmiştir:

Sülüs ve muhakkak harflerinin ölçülendirilmesi:

“Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde²³⁴ sülüs ve muhakkak hatlarındaki müfredât ve mürekkebât hakkında verilen bilgiler şöyledir:

Sülüs ve muhakkak hatlarında müfredat harflerin yazılışı ve ölçüleri:

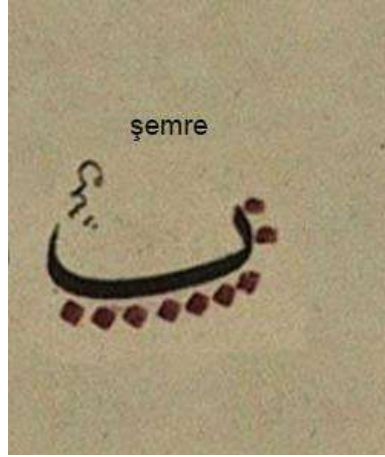
Elif Harfi: Elif-i Muhakkak harfi, sekiz noktadır ve dokuza ulaşınca kadar. Elif-i Sülüs harfi ise yedi noktadır ve sekize ulaşınca kadardır. (Resim 146)

Resim-146: Elif Harfi

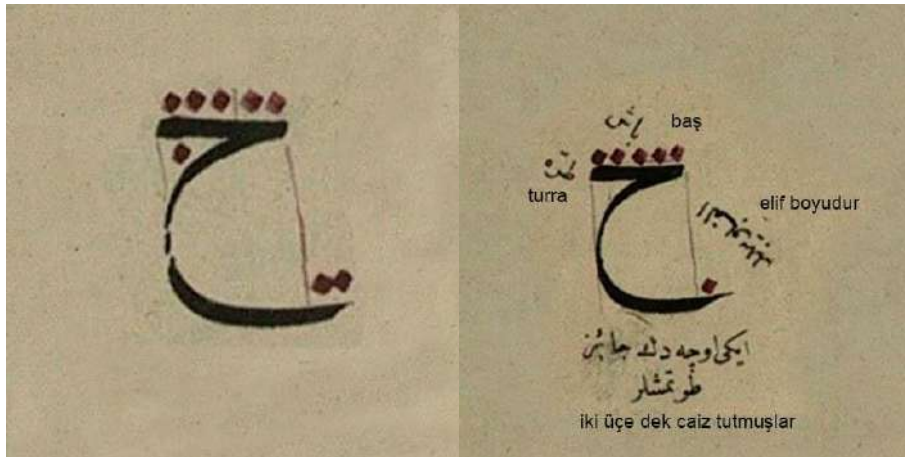
Bâ harfi: Başında 1,5 nokta olup, uzunluğu altı noktadır ve yediye ulaştığında caiz sayılır. (Resim 147)

²³⁴ Bu tez ss.96-117

Resim-147: Bâ Harfi

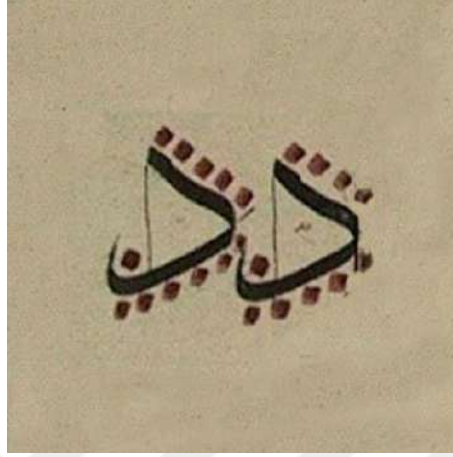
Cîm harfi: Başında turesi (nokta üstünde küçük bir işaret) ile birlikte beş nokta veya beş buçuk nokta olup, altıya ulaştığında caiz sayılır. Cîm harfinin dairesi, yarım yumurta şekline benzetilmiştir ve dâ'iresi cîmin başını geçmemelidir. Eğer cîmin başından aşağıya doğru bir hat çekilirse, daireye dokunur dokunmaz halde olmalı. Eğer cîmin başını geçerse, usûl dışı sayılır. Dairenin büyüklüğü elif harfinin büyüklüğüne denk olmalıdır ve dairenin aşağı ucu yukarı ucundan bir nokta veya üç noktaya kadar geçebilir. Cîmin dairesi ayrıldığı yere, iki bölük kalmalı veya yarısından ayrılmalıdır. Bu kaide terkipte de geçerlidir. Merhum Şeyh Cemâleddin Yâkût, cîmi genellikle iki bölük kalarak yazmıştır. (Resim 148)

Resim-148: Cîm Harfi

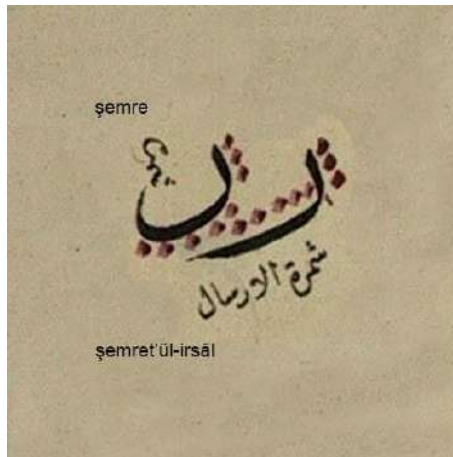
Dâl Harfi: Dâl harfinin yukarı yanı dört nokta olmalıdır, beş noktaya ulaşınca kadar. Eğer yukarı yanı dört nokta olursa, aşağı yanı beş nokta olmalıdır.

Eğer yukarı yanı beş nokta olursa aşağı yanı altı nokta olmalıdır. Yani yukarıdan aşağı bir nokta uzun olmalıdır. Şöyle ki, yukarıdan aşağı bir hat çeksen aşağısı bir nokta fazla kalmalıdır. (Resim 149)

Resim-149: Dâl Harfi

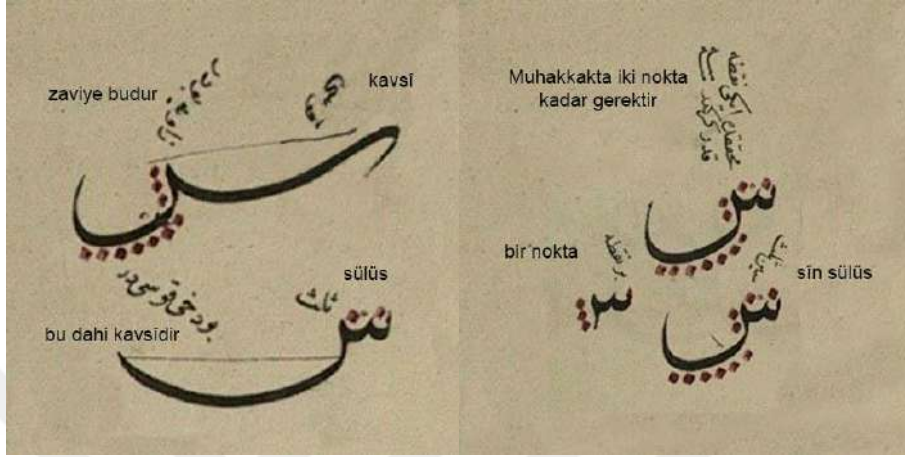
Râ harfi: Râ başı üç nokta olmalıdır. İnceden, yani râ başını aşağı çekince ince yer belli olur. O yüzden irsâl ederler. Üstatlar buna Şemretü'l-irsal derler. Uzunluğu altı nokta olmalıdır, yediye ulaşınca kadar. Eğer devirli yazılırsa şemre sayılmaz. Şemresiz beş nokta olmalıdır. (Resim 150)

Resim-150: Râ Harfi

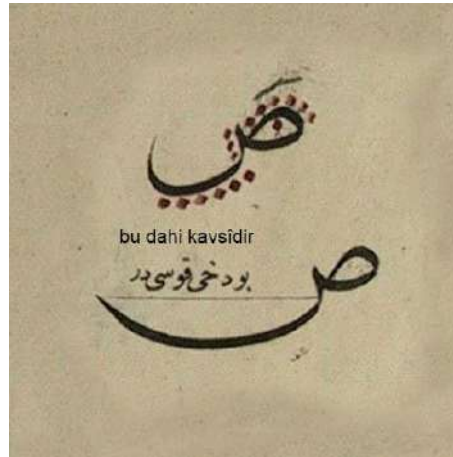
Sîn Harfi: İlk dişi bir nokta olmalıdır. İkinci dişi ise bir buçuk nokta olmalıdır. Dendânlar testere dişlerine benzemelidir. Üçüncü diştten sonra aşağıya iki nokta kadar çekilmelidir. Ancak Rûm üstatları dörde kadar caiz tutmuşlardır. Sîn harfinin bedeni

altı nokta olmalıdır, yediye kadar olabilmektedir. Eğer dişli değil keşideli yazılırsa, keşidenin evvelinden köşesine varacak bir çizgi çekilirse yaya benzemesi gerekir. (Resim 151)

Resim-151: Sîn Harfi

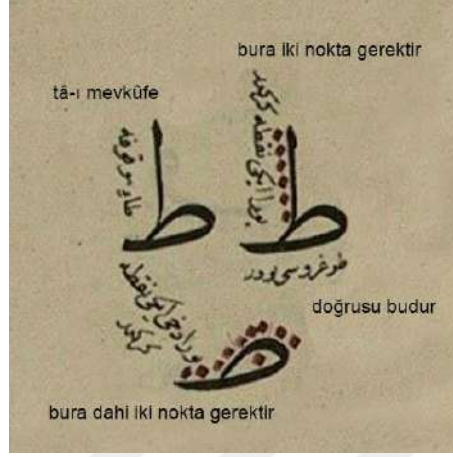
Sâd harfi: Dört bölüktür. Üstünde iki bölümü, aşağısında da iki bölümü yuvarlaktır. Sâd'ın beyazı bir buçuk noktadır. Çanağı sîn çanağı gibidir. Eğer köşesi keşideli yazılırsa sîn'in irsal-i kavsi gibi olmalıdır. (Resim 152)

Resim-152: Sâd Harfi

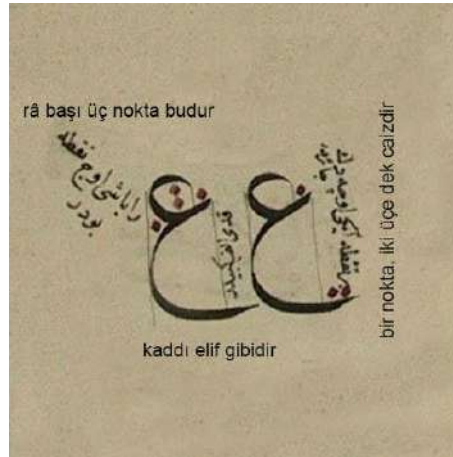
Tâ Harfi: Tâ harfinin elifi beş nokta olmalıdır. Tâ'nın üstü üç bölüktür. İki bölümü sağa doğru çekilir. Bir bölümü de yuvarlaktır. Aşağıya doğru sâd gibi yuvarlak yazılmalıdır. Şöyle ki üstten ucuna kadarki mesafe bir buçuk nokta veya iki nokta olmalıdır. Tâ'nın üstünün elif yerinden aşağı düze ulaştığı yere dek bir buçuk nokta

veya iki nokta olmalıdır. Tânin iç boşluğu sâd'ın iç boşluğundan daha az olmalıdır. Tânin boşluğu ustura gibi olmalıdır. (Resim 153)

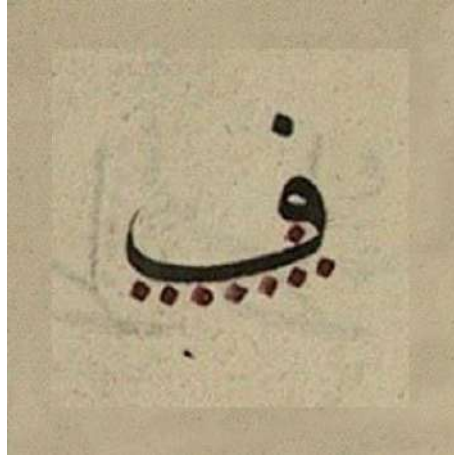
Resim-153: Ta Harfi

Ayın harfi: Aynın başı üç bölümden oluşur. Birincisi hilâl gibi, ikincisi râ başı gibi olmalıdır. Üçüncüsü ise sağ yana doğru çekilmelidir. Şöyle ki, hilâle benzer olan bölümü ayın harfinin çenesinden bir nokta kadar geride olmalıdır. Gövdesi ise cîminki gibi olmalıdır. (Resim 154)

Resim-154: Ayn Harfi

Fâ harfi: Fâ harfi başı dairevi değildir, üçgendir. İç boşluğu armut çekirdeğine benzerdir. Gerdanı (boynu) bir nokta kadar olmalıdır. Bedeninin uzunluğu bâ gibi olmalıdır. (Resim 155)

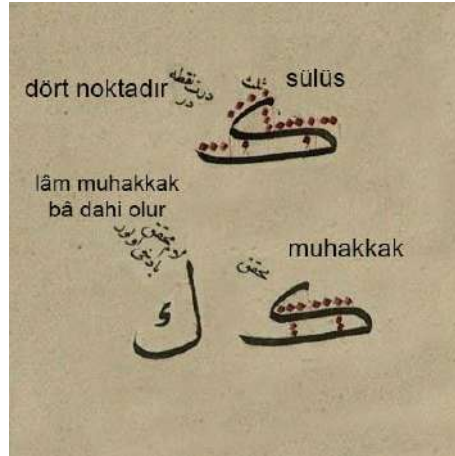
Resim-155: Fâ Harfi

Kâf Harfi: Kâf harfinin başı fâ başı gibi olmalıdır. Gerdanı iki nokta ve köşesi sîn gibi olmalıdır. (Resim 156)

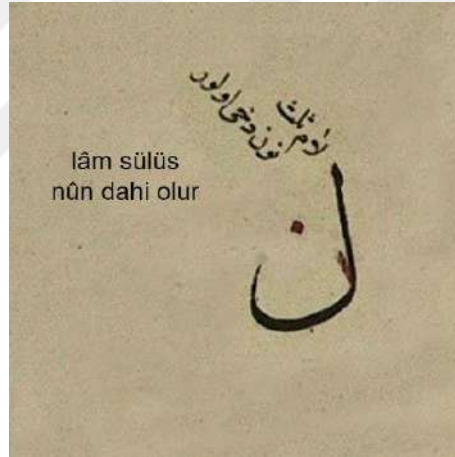
Resim-156: Kâf Harfi

Kef harfi: (Bu tarif kefi-zinâdiye veya borulu kefi diye adlandırılan kefi içindir.) Kef harfinin başı dört nokta ve uzunluğu sekiz nokta olmalıdır. Alt kısmı kefi başını üç nokta kadar geçmelidir. Kefin beyazı (borulu kefin iki yatay çizgisinin arasındaki boşluk) bir buçuk nokta veya iki nokta olmalıdır. Başının beyazı (başlangıç hareketi ile ters yönde çekilen ikinci hareketin arası) iki nokta olmalıdır. Ancak sülûste bir veya bir buçuk nokta kadar muhakkaktan fazla olmalıdır. (Resim 157)

Resim-157: Kef Harfi

Lâm Harfi: Lâm harfinin elifi, elif kadar olmalıdır. Çanağı muhakkakta bâ gibidir. Sülüste ise nûn çanağı gibi olmalıdır. (Resim 158)

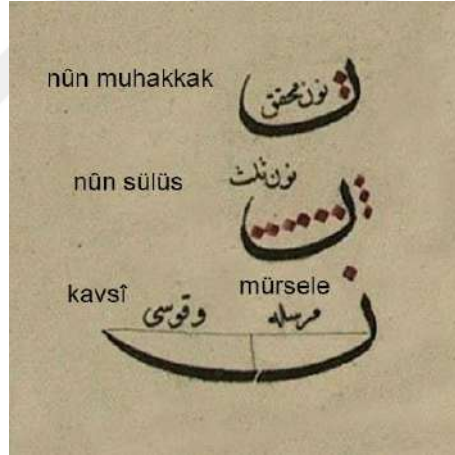
Resim-158: Lâm Harfi

Mîm Harfi: Mîm harfinin başı muhakkakta vâv başı gibi olmalıdır. Kuyruğu râ-1 mürsel gibi keşîdeli olmalıdır. Ancak sülüste mîmin başı üçgen şekilde olup iç boşluğu demircilerin örsü gibi olmalıdır. Kuyruğu çengel şeklinde olmalıdır. (Resim 159)

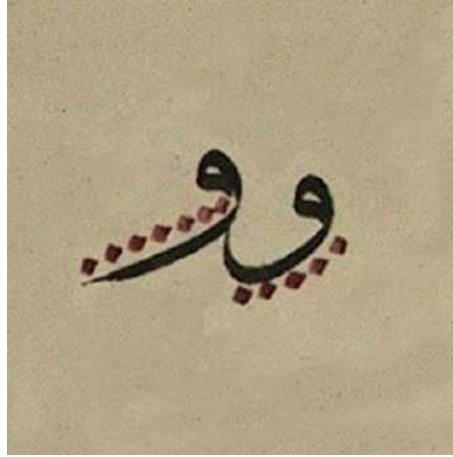
Resim-159: Mîm Harfi

Nûn Harfi: Nûn harfinin başı muhakkakta üç nokta olmalı ve uzunluğu bâ gibi olmalıdır. Sülüste ise iki noktadır, dörde kadar caiz tutmuşlardır. Çanağı sîn gibi olmalıdır. (Resim 160)

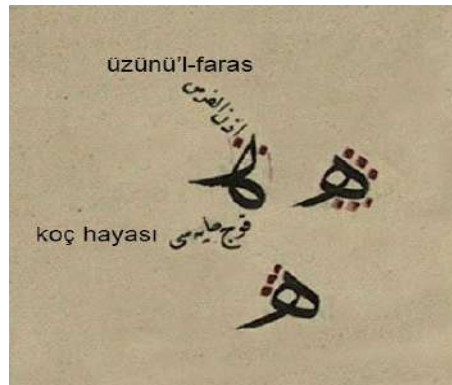
Resim-160: Nûn Harfi

Vâv Harfi: İki türlüdür. Biri müdevverdir diğeri ise mürseldir. Başı fâ başı gibi olmalıdır. Yuvarlak kısmı sülüste dört muhakkakta ise beş nokta olmalıdır. Altıya kadar caizdir. Uzun yazılırsa râ kadar büyük olmalıdır. (Resim 161)

Resim-161: Vâv Harfi

Hâ harfi: Üç çeşidi vardır. Birincisi aynu'l hirredir²³⁵, ikincisi üzünü'l farastır²³⁶, üçüncüsü ise lâm-elif gibi olanıdır. İç boşluğu Mevlevîler külâhı gibidir. Hâ-ı aynü'l- hirre üç bölümden oluşmaktadır. İlki râ başı gibi olmalıdır. İkincisi iki veya iki buçuk nokta olmalıdır. Üçüncüsü ise dört nokta ölçüsündedir. Yuvarlak bölüm keşişme yerine kadar gelmelidir. İki gözünün her biri bir nokta büyüklüğündedir. Hâ-ı üzünü'l farasın alt yuvarlak kısmı koç hayası gibi olmalıdır. Üstü ise üzünü'l farasinkine benzemektedir. Lâm-elife benzeyen hânın başlangıcı râ başı gibi üç nokta ölçüsündedir. Lâm-elif gibi yazılışına sol taraftan başlanır. İki buçuk nokta kadar aşağıya doğru meyilli yazılır. Ondan sonra sağa doğru beş nokta kadar çekilir. İçi boşluğu lâm-elifinki gibi Mevleviler külâhına benzemektedir. (Resim 162)

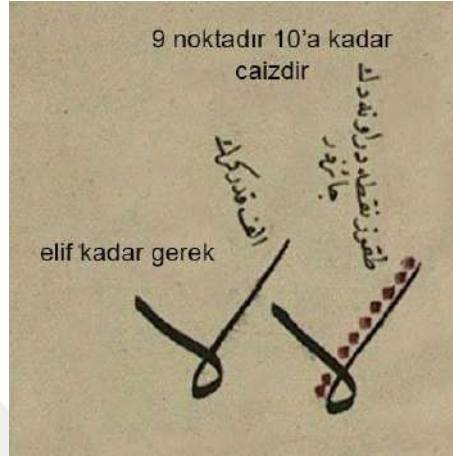

Resim-162: Hâ Harfi

²³⁵ Kedi gözü.

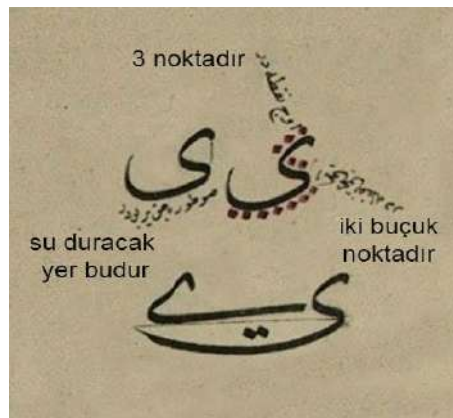
²³⁶ At kulağı.

Lâm-Elif: Lâm-elif üç çizgiden oluşmaktadır. İlki sol taraftan bir elif şeklinde çekilir. İkincisi, iki veya iki buçuk nokta olmalıdır. Üçüncüsü ise sağ tarafa doğru belki on nokta kadar çekilmelidir. Böylece üçgen bir şekil hâsıl olur. Hem müfret hâya hem dâle benzemiş olur. İç boşluğu da külâh-ı Mevlevî'ye benzer olmalıdır. (Resim 163)

Resim-163: Lâm-elif Harfi

Yâ Harfi: Yânın başı kefin başına benzemelidir. Ancak keften bir nokta kadar kısa olmalıdır. İkinci çizgisi sağa doğru iki veya iki buçuk nokta kadar çekilmelidir. Ayrıca bir karnı (çanağı) olmalıdır. İçine su koyarsan o su durmalıdır. Tamamına bakıldığında dâl şeklinde olmalıdır. Eski üstatlar su duracak yeri dikine yazmışlardır. Suyun durduğu yere kadar. Çanağı sîn Çanağı gibi olmalıdır. Başlangıç noktasından aşağıya doğru bir çizgi çekilirse çanağın başlangıcı o çizgiye dokunmamalıdır. (Resim 164)

Resim-164: Yâ Harfi

Harflerin müfret hallerini inceledikten sonra yine “Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde²³⁷ sülüs ve muhakkak hatlarındaki huruf-u mürekkebe hakkında şöyle bir bilgi yer almaktadır:

Elif: Elifin birleşmesi için önce gelmelidir. Kendisine birleşecek harf kendisinden sonra gelmelidir. Bu durum elifin bütün birleşmeleri için geçerlidir. Mesela “bâ” (بَا), “yâ” (يَا) ve benzeri kelimeler böyledir.

Bâ: Bâdan sonra cîm, kâf, vâv veya yâ gelirse bânın başı üç nokta olur. Rûm üstatları ise bâdan sonra cîm veya yâ gelirse bânın başını üç nokta yaparlar. Muhakkak hattında bâdan sonra sîn, ayın veya sâd gelirse bânın başı üç nokta kadar olmalıdır. (Resim 165)

Resim-165: Mürekkebe Bâ Harfi

Yâ ve nûn harfleri baştaki halleri bâ gibi olmalıdır. Sîn gibi dişli harflerin arasında kalırsa sînden ayırmak için üç nokta uzunluğunda yazılır.

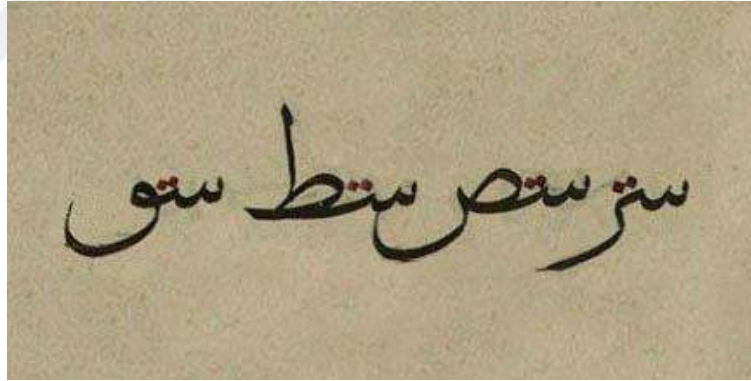
Cîm: Cîmden sonra elif, dâl, kef, lâm veya hâ gelirse cîmin iç boşluğu gonca benzeterek yazılmalıdır. Cîmden sonra bu harflerden başka bir harf gelirse cîm açık yazılır. (Resim 166)

²³⁷ Bu tez ss.96-117

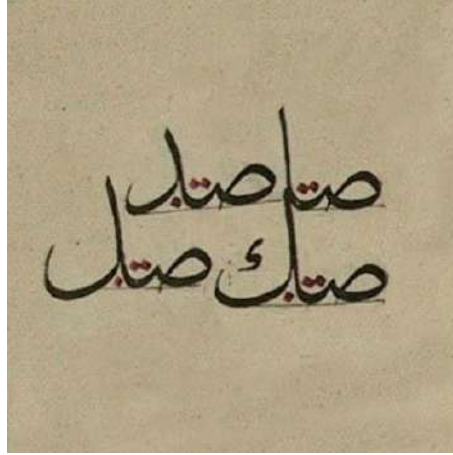
Resim-166: Mürekkep Cîm Harfi

Sîn: Sînden sonra bâ, cîm, lâm, dâl veya hâ harfleri gelirse bu harflerle sînin dişleri arasında sînin dişleri kadar boşluk bırakılır. Sînden sonra elif, râ, sâd, tâ, kâf veya vâv harfleri gelirse sîn ile bu harflerin arası iki nokta kadar olmalıdır ki üç bile olsa caizdir. (Resim 167)

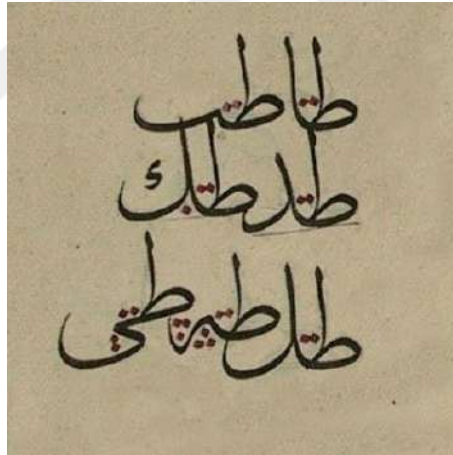
Resim-167: Mürekkep Sîn Harfi

Sâd: Sâdtan sonra elif, dâl, kef, lâm veya hâ gelirse sâd ile bu harflerin arası sînde olduğu gibi iki nokta olmalıdır. Buna benzeyenlerin tamamı böyle olur. (Resim 168)

Resim-168: Mürekkep Sâd Harfi

Tâ: Tâdan sonra elif, bâ, dâl, kef, lâm veya hâ harfleri gelirse tâ ile bu harflerin arası iki nokta kadar olmalıdır. Tâdan sonra yâ harfi gelirse tâ ile arası iki buçuk nokta olur, üçe kadar caizdir. Fakat noktalar tânın elifinden itibaren sayılır. (Resim 169)

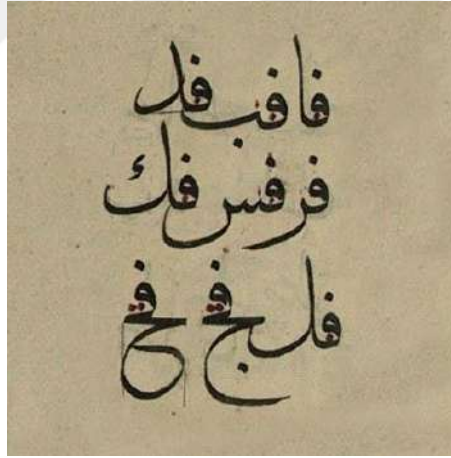
Resim-169: Mürekkep Tâ Harfi

Ayın: Ayından sonra yâ, çengel râ, elif, dâl, hâ veya lâm harfleri gelirse, o ayın na'lî ayın olmalıdır. Ayından sonra başka bir harf gelirse ayn-ı sâdî şeklinde yazılmalıdır. (Resim 170)

Resim-170: Mürekkep Ayın Harfi

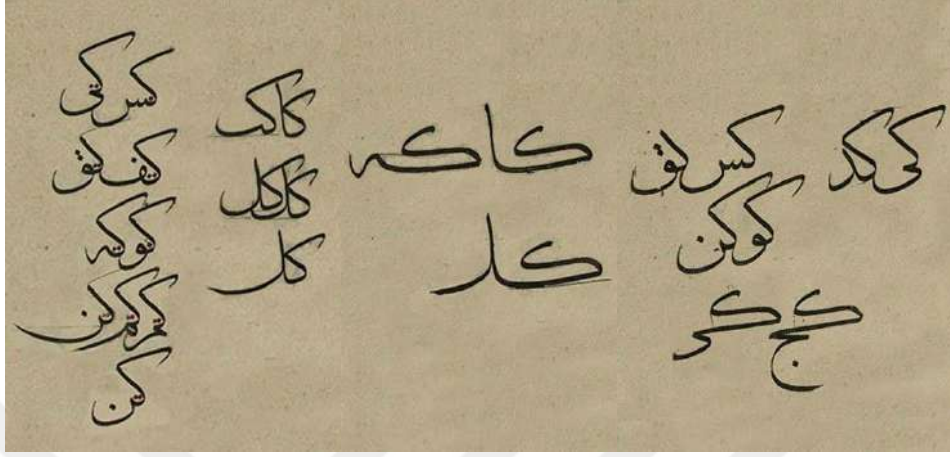
Fâ: Fâdan sonra elif, bâ, dâl, mürsel râ, sîn, kef, lâm veya hâ harfleri gelirse, fâ ile bu harflerin arası yarım nokta olmalıdır. Bir noktaya kadar caizdir. Fâdan sonra cîm harfî gelirse arası bir buçuk nokta kadar olur ve fânın başını geçmesi gerekmektedir. (Resim 171)

Resim-171: Mürekkep Fâ Harfi

Kef: Kef harfî bir terkinin başında gelirse iki noktadan az olmamalıdır. Kef-i dâlî veya diğer kef de olabilir. Kef-i dâlî, sonrasında elif, kef veya lâm gelirse tercih edilir. Ancak kefin başlangıcı yukarıya yükselen harfe dokundurulur. Keften sonra yâ, dâl, sîn, fâ, kâf, kef, mîm, nûn veya hâ harfleri gelirse bu harfler ile kefin arası iki nokta kadar olmalıdır. Ancak Rûm üstatları kef ile mîm arasını bir nokta kadar

yazmışlardır. Eğer keften sonra münhani cîm harfi gelirse iki buçuk nokta kadar mesafe bırakıp sonra cîmi yazmak gerekmektedir. (Resim 172)

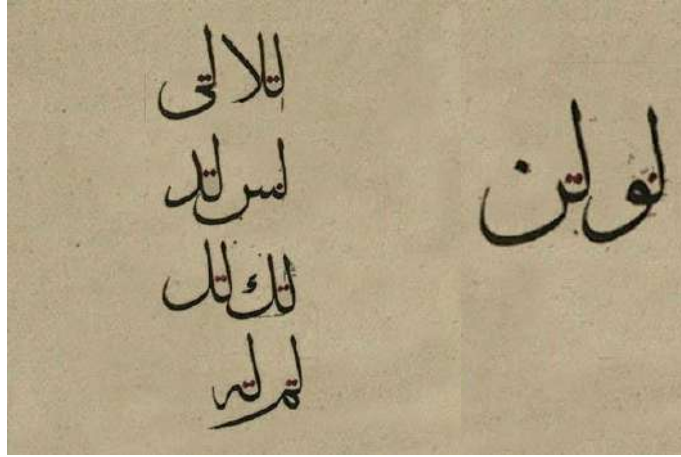

Resim-172: Mürekkep Kef Harfi

Keften sonra elif, dâl, hâ veya lâm harfleri gelirse müsattah²³⁸ kef kullanılmaktadır. Bu harfler ile kefin başı arası üç nokta olmalıdır. Keften sonra yâ, sîn, kâf, vâv veya nûn harfleri gelirse kef ile bu harflerin arası iki nokta kadar olması gerekmektedir. Müsattah keften sonra cîm veya yâ harfleri yazılacak olursa daha fazla uzatılması mümkündür, üç noktaya kadar caizdir.

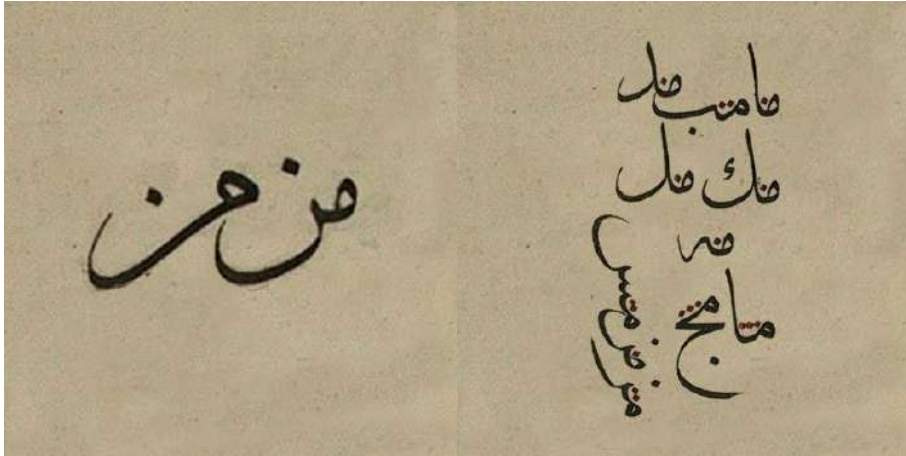
Lâm: Terkibin başında yazılan lâmdan sonra lâm-elif yazılırsa lâm ile lâm-elif arası iki nokta kadar olmalıdır. Lâmdan sonra yâ, dâl, sîn, kef, mîm, vâv, nûn veya hâ harfleri gelirse lâm ile bu harflerin arası iki nokta kadar olmalıdır. (Resim 173)

²³⁸ Günümüzde borulu kef olarak bilinmektedir.

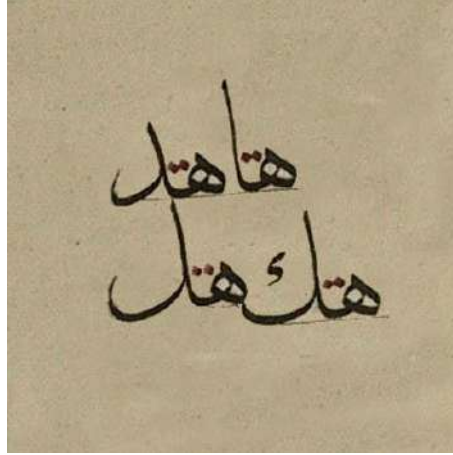
Resim-173: Mürekkep Lâm Harfi

Mîm: Terkibin başında yazılan mîm harfinden sonra elif, dâl, kef, lâm veya hâ harfleri gelirse mîm ile bu harflerin arası bir nokta veya bir noktadan az büyük bir boşluk bırakılmalıdır. Muhakkak hattında ise bu boşluk iki nokta olur ve üçe kadar caiz demişler. Mîmden sonra cîm olacak olursa üç nokta kadar boşluk bırakılır. Mîmden sonra râ, nû veya sîn harfleri gelirse mîm ile bu harflerin arası iki nokta kadar boşluk bırakılmaktadır. (Resim 174)

Resim-174: Mürekkep Mîm Harfi

Hâ: Terkibin başında hâ harfinden sonra elif, dâl, kef veya lâm harfleri gelirse hâ ile bu harflerin arası iki nokta kadar olması gerekmektedir. Kalan harflerle de buna kıyasen yazılmaktadır. (Resim 175)

Resim-175: Mürekkep Hâ Harfi

Ta'lik harflerinin tanımlanması:

Ta'lik harfleri “Risâle der Hat” adlı risâlede şöyle açıklanmıştır.

Elif: Bir elif'in uzunluğu üç noktadır. Yarım elif'in uzunluğu ise bir buçuk nokta olmalıdır. Elif'in yazılışı ise üç hareketle meydana gelir. Temel kaideye göre elif, arpa gibidir. Ortası dolu ve iki ucu keskin olmalıdır.

Bâ: Keşideli yazılırsa uzunluğu on iki nokta olmalıdır. Baş yılan diline, sonu ise arı iğnesine benzemektedir. Sonu başından bir veya bir buçuk nokta kadar alçak olmalıdır. Keşidesiz uzunluğu ise altı noktadır. Yazan da bu ölçüyü üç ile altı arasında yazabilir. Keşidesiz “be” harfinin başıyla sonu aynı istikamette olur. “te” (ت) ve peltek “se”nin (ث) tarifi “bâ” ile aynıdır.

Cîm: Cîmin başı iki buçuk noktadır. Baş kısmının ilk hareketi yarım kalemle kalınlaşarak yazılırken sonuna doğru en kalın hali yarım nokta kadar olur. Cîmin ikinci hareketi ise iki nokta uzunluğunda olup, başından ikinci hareketin bitişine kadar bölüm cîmin kalan kısmıyla eşit olur. Bundan sonraki bölüm bir daire şekline olmalıdır. Cîmin dairesinin sonu ne küt ne de dolu olmalıdır. Dairenin ortasına bir nokta sığabilmelidir. Kuyruğundan devam eden hayali bir çizgiyle tamamlanmalıdır.

Dâl: Dâl büyük ve küçük (kalın ve ince) şeklinde iki hareketten oluşur. Dâlin ince kısmı, başındaki kalın kısmından daha uzun olup, ikisinin aralarındaki boşluğa

bir buçuk nokta sığabilmelidir. Dâlin ince kısmı bir nokta uzunluğunda olup, başı ve sonu aynı incelikte olmalıdır.

Râ: Râ harfi ikiye ayrılır. Rânın başı daha uzun olmalıdır. Başı bir nokta ve sonu daha uzun bir nokta olmalıdır. Baş kısmı yılanın başı ve ortası göğüs kafesi gibi olmalı, başına hayali bir daire çizilirse keklik kuşuna benzemelidir. Kendisinden önce sonrasıyla dâl gibi birleşmeyen bir harf gelirse, küçük (kısa, mürsel olmayan) şekilde yazılır. Kendisinden önceki harfle birleşirse uzununu tercih edilir. Ters çevrilirse lâmelif "ل" harfi gibi olur.

Sîn: Birinci diş ikinciye hükmetmiş gibi olmalı (daha yüksek), biraz daha keskin olmalıdır. Aynı şekilde ikinci diş üçüncüye göre daha yüksek, az daha derin ve geniş olmalıdır. Sînin boynu bir buçuk nokta olmalıdır. Çanak kısmını yazarken dairevi şekilde başlanmalıdır. Çanağın ortası düz olmalı ne dar ne de geniş olmalı ve son ucu biraz daha içe dönük olmalıdır. Çanağın başından su dökülürse sonunda toplanacak şekilde olmalıdır. Nûn harfi aynı şekildedir. Çanağın içine tam beş nokta sığacak genişlikte olmalıdır. Keşideli sîn olursa, keşideyi baştan itibaren dört nokta ve sonuna doğru iki nokta olmalıdır. Eğer iki nokta kadar daha uzatılacak olursa, bu bölüm baştaki dört noktalı bölümle eşitlenmiş olur. Tam keşideli sînin uzunluğu on iki nokta, yarım keşideli sîn altı nokta şeklinde olur. Keşidenin başlangıcı ne kadar ince olursa o kadar güzel olur.

Sâd: Başı iki veya iki buçuk nokta olmalıdır. Harfin gözü boşluğunu elma tohumuna veya fil gözüne benzetilmiştir.

Tâ: Tâ'nın alt kısmı incedir. Harfin gözü bademe benzetilir. Tânın elifinin uzunluğu iki noktadan uzun üç noktadan kısa olmalıdır.

Ayın: Na'lî (nala benzer) ve Sâdî (sâd harfine benzer) olarak ikiye ayrılır, eğer yükselen bir harfle birleşerek yazılırsa ona Na'lî Ayın veya Femmü'l-Esed (Aslan ağızı) denir. Örneğin Ali "علي" kelimesindeki Ayın na'lî'dir. Baş kısmının iç boşluğu yarım noktadır. Ağız boşluğu her ikisinde eşit olmalıdır. Elif veya Dâl gibi yükselen harflerle yazılan ayın harfine Ayn-ı Ali (عين علي) adı verilir. Femü'l-Esed (فم الأسد) veya Re'sü'l-Nemle (رأس النملة) olarak da adlandırılır. Diğer Ayın'a

(yükselen harflerle birleşmeyen ayın) Femü's-su'bân (yılan ağzı) veya Ayın-ı Sâdî (sâdlı ayın) adı verilir. Keşideli şekilde yazıldığında çenesi kaşına göre daha uzun olur. Orta boşluğu ise bir noktadır.

Fâ: Fâ başı bir nokta kadar olmalıdır. Gövdesinin bir nokta kadarki kısmı düz, devamı dairevi şekilde, uç kısmı ise döndürülerek yazılır. Boynu yarım nokta kadar olmalıdır. Müfret veya birleşik olsa da bu şekilde yazılır. Ancak keşideli şekilde yazılacaksa “Bâ” harfi gibi yazılır.

Kâf: Kâfin baş kısmı Fâ “ف” harfi gibidir. Çanak kısmı ise Nûn “ن” harfi gibidir. Boynu yarım noktadır.

Kef: Kef dört nokta büyüklüğünde bir elif harfinin, bâ harfi ile birleşmesinden oluşur. Üstüne de "Nâhonk-e Kef²³⁹" diye adlandırılan küçük bir kef yazılır.

Lâm: Lâm dört nokta büyüklüğünde bir elif harfinin, be harfi ile birleşmesinden oluşur.

Mîm: Mîm harfi yazılırken bir nokta konur ve iki nokta uzunluğunda bir genişlik bırakılır. Daha sonra elif uzunluğunda at kuyruğu şeklinde aşağıya doğru devam eden kısmı yazılır. Sîn gibi keşideli bir harften sonra yazılırsa genişliği bir nokta kadar olur.

Nûn: Nûn harfinin başlangıç kısmının uzunluğu bir buçuk nokta kadar olur. Çanak kısmına beş nokta sığacak şekilde yazılır. Başlangıcı sonuna göre daha yüksektir. Çanağa su dökülürse sonundan doğru akmalıdır. Çanağın son kısmı biraz daha yuvarlak olur.

Vâv: Vâv harfinin başı fâ harfinin başı gibi olup az daha büyüktür. Kalan kısmı da râ harfine benzemektedir. Ancak başını kuyruğuna bağlayan kısım müfret râ harfine göre daha incedir.

---

²³⁹ ناخنک Nâhonk Farsçada tırnak manasındadır. (kefin üstüne koyulan küçük hemzeden bahsedilmektedir)

Hâ: Hâ başı bir noktadan büyük olmamakla beraber şekere benzer²⁴⁰. Diğer bir Hâ harfi ise (alttan yukarıya yazılan) kaşa benzetilerek buna *hâcibeyin* denir. İki gözlü Hâ harfine *Du Sâdeyin* denir ve bir gözü diğerine göre daha yüksektir. Keşideden sonra yazılan Hâ harfi, iki sâd harfinin aralarındaki boşluğu kaldırılarak yan yana yazmasında meydana gelir.

Yâ (ﻱ) bölümü:

Yâ harfinin başı kısmında üç hareket var olup iki dâl harfinin birleşmesinden oluşmaktadır. Bundan sonra çanağı yazılır. Yâ-ı Ma'kûs (ters yâ)'nın boynu iki nokta kadardır, boyun ile keşide arasına bir nokta sığabilmelidir. Ters yazıldığı için keşidesi baş kısmını geçerek uzanmaktadır. Keşidesi ne çok düz ne çok yuvarlak olup altı ile on iki nokta uzunluğundadır. Baş ile keşide arası iki noktadır.

3.4.2. Harflerin Yazılış Şekline Göre İsimlendirilmesi

Bu bölümde “Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi²⁴¹” ve “Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle²⁴²” adlı eserlerde harflerin yazılış şekillerine göre isimlendirildiği tespit edilmiştir. İki eserde harf sıralamasına göre isimlerin yazıldığı dildeki anlamları dile getirerek şekillerine göre yorumlanmıştır:

1. Elif Harfi:

Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi adlı risâlede elif harfi yazılış şekillerine göre aşağıda yer alan isimlerle yazılırken (Resim 176) “Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde elif harfine herhangi bir isim verilmemiştir.

²⁴⁰ Burada müfret hâ'dan “ﺵ” bahsedilmekte olup sarılmış şeker tanesine benzetilmiş olabilir.

²⁴¹ Bu tez ss.230-251

²⁴² Bu tez ss.96-116

Resim-176: Elif'in Çeşitleri

Mutlak: Ucu serbest şekilde bırakılmış kalemin gidiş yönüne doğru bitirilmiş anlamına gelir.

Muharraf: Ucu hafif kıvrılmış veya ucu hafif çıkıntılı anlamındadır.

Müşa'ar (kılıçkılı): Kalemin ucuyla yukarıya doğru kılı andıran bir hareketle yazılan elif harfine denir. Nitekim Muşa'ar kelimesi saç veya kıl anlamına gelen Şa'r (شعر) kökünden türetilmiştir.

2- Bâ Harfi:

“Kitabü Câmiî Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi” adlı eserde bâ harfi şöyle isimlendirilmiştir: (Resim 177)

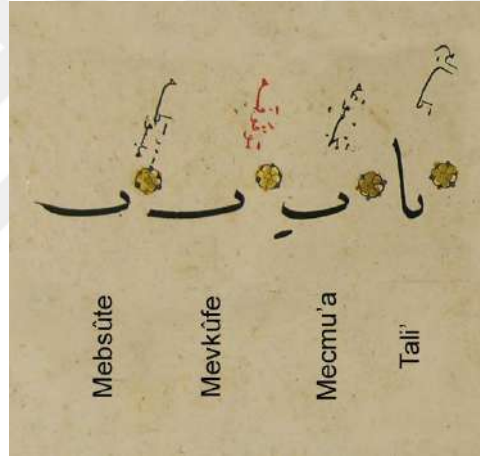
Tâli' (yükselen): Kendisinden sonra “elif, lâm, kef, dâl, lâm-elif” ve kelimenin ortasında (yâ, nûn gibi) dış olarak yükselen harflerle birleşen “Ba” ya verilen addır. Bu isim “bâ” harfine benzeyip sadece noktalarla ayırıt edilen (te, peltek se ve hecenin başında gelen yâ, nûn harfleri için de geçerlidir)²⁴³

²⁴³ Bundan sonra tezde bu harfler için “bâ ve benzerleri” tabiri kullanılacaktır.

Mecmu'a (ucu yuvarlak, toplu): Müfret veya kelimenin sonunda kalemi yukarıya doğru kıvrılarak yazılan "bâ ve benzerleri" harflere verilen addır. (Resim 180)

Mevkûfe (duraklamış – aniden kesilmiş): "bâ-i mecmu'adaki son yuvarlak kısmını yazmak yerine bânın yatay kısmını normal olan altı noktadan bir buçuk veya iki nokta kadar uzatarak ve kalem kalınlığı tam bir şekilde aniden bitirerek yazılan "bâ ve benzerleri" harflere verilen addır.

Mepsûte (yayılan, ucu açık bırakılan): Bâ-i Mevkûfede olduğu gibi normalinden biraz daha uzun yazılan ve kalemin tam kalınlığını kullanmak yerine kelemen ucuyla sivri bir şekilde bitirilerek yazılan "bâ ve benzerleri" harflere verilen addır. (Resim 177)

Resim-177: Bâ'nın Çeşitleri

Mecmu'a Müdgame: Sonu bâ-i mecmu'aya benzeyen "bâ" ismindeki müdgame ismini baş kısmındaki dişi yazmadan ve hafif alttan yukarıya doğru başlayarak yazılışından dolayı almıştır. Bir harfin bir sonraki harfin içine saklamak manasına gelen müdgem kelimesine bakılarak bu bânın ilk kısmı saklı tutulmasından dolayı bu ismi aldığını düşünmek mümkündür.

Mepsûte Müdgame: bâ-i mecmu'a müdgame olduğu gibi baş kısmını saklı tutulan ve sonu Bâ-i Mepsûtede olduğu gibi yazılan bu bâ harfine verilen addır.

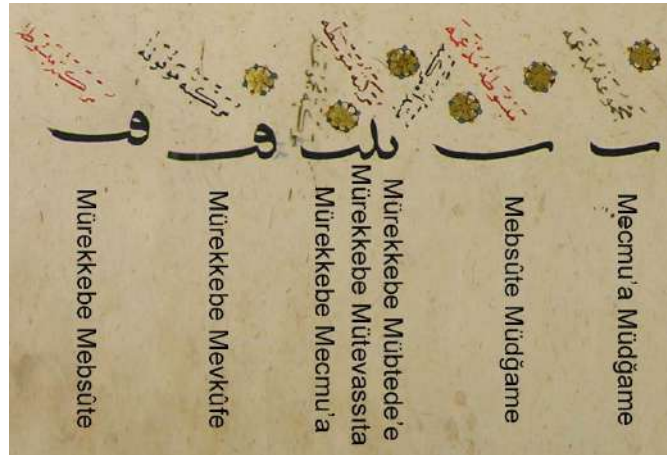
Mübtede'tün Mürekkebe: Bir kelimedede üç dişin yan yana gelince sin dişleri gibi görünmemesi için orta diş yükselterek yazılır. Bu durumda baş, orta ve son olarak “bâ ve benzeri” gibi harflerden oluşan bir kelimenin baş harfine (terkibin başı) anlamına gelen “Mübtede'tün Mürekkebe” adı verilmiştir.

Mürekkebe Mütevessita: Mübtede'tün Mürekkebe'de bahsi geçen üç dişli terkibin orta dişli harfine ise (terkibin ortası) anlamına gelen “Mürekkebe Mütevessita” adı verilmiştir.

Mürekkebe Mecmu'a: Bahsi geçen aynı terkibin sonunda yazılan “bâ” harfi ise “Bâ-i Mecmu'a” şeklinde yazıldığı için ona “Mürekkebe Mecmu'a” adı verilmiştir.

Mürekkebe Mevkûfe: Önden başka bir harf ile bileştiği için mürekkebe adını alan bu “bâ” harfi, birleşmeden itibaren bâ-i mevkûfe şeklinde yazıldığından Mürekkebe Mevkûfe adını almaktadır.

Mürekkebe Meksûte: Önden başka bir harf ile bileştiği için mürekkebe adını alan bu “bâ” harfi, birleşmeden itibaren Bâ-i Meksûte şeklinde yazıldığından Mürekkebe Meksûte adını almaktadır. (Resim 178)

Resim-178: Bâ'nın Çeşitleri

“Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde ise bâ harfinin beş tür üzere olduğu belirtilmiştir. Muzmar veya mecmu'a, meksûte veya mürsel, mevkûfe (kesik gibidir), mecmu'a müdgame ve biri mürsele veya meksûtedir. (Resim 179)

Resim-179: Bâ'nın Çeşitleri.

3-Cîm Harfi:

“Kitabü Câmii Mehâsini’l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli’l-Basairi ve’l-Elbâbi” adlı eserde cîm harfi şöyle isimlendirilmiştir:

Mürsele: Ucu kalemin gidiş yönüne göre baş kısmını geçecek şekilde serbest bırakılarak yazılan cîm harfine verilen addır. Başı kapalı olursa “Retkâ’ Mürsele” olarak adlandırılır.

Müsbele: Ucu kalemin gidiş yönüne göre baş kısmının hizasında kalarak yazılan cîmdir. Başı kapalı olursa “Retkâ’ Müsbele” olarak adlandırılır.

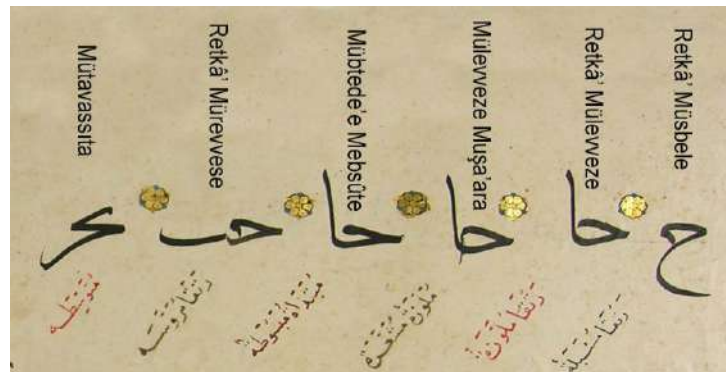
Mecmu’a: Kuyruk kısmı daireyi kapatacak şekilde toparlanarak yazılan cîme cîm-i mecmu’a adı verilmiştir. Başı kapalı olursa “Retkâ’ Mecmu’a” olarak adlandırılır. (Resim 180-181)

Resim-180: Cîm'in Çeşitleri.

Bir kelimenin veya hecenin başında yazılan cîm (kendisinden önce gelen harfle birleşmeyen cîm) harfi için beş farklı çeşit zikredilmiştir. Retkâ' Mülevveze: Levz (لوز) kelimesi Arapçada badem demektir. Buna göre mülevveze ise bademe benzer anlamına gelmektedir. İç boşluğu bademe benzeyen kapalı (retkâ') cîme "Retkâ' Mülevveze" adı verilmiştir. Aynı cîmin başlangıç noktasına bir kılçık bırakılırsa "Mülevveze Muşa'ara" denmektedir. (Resim 181)

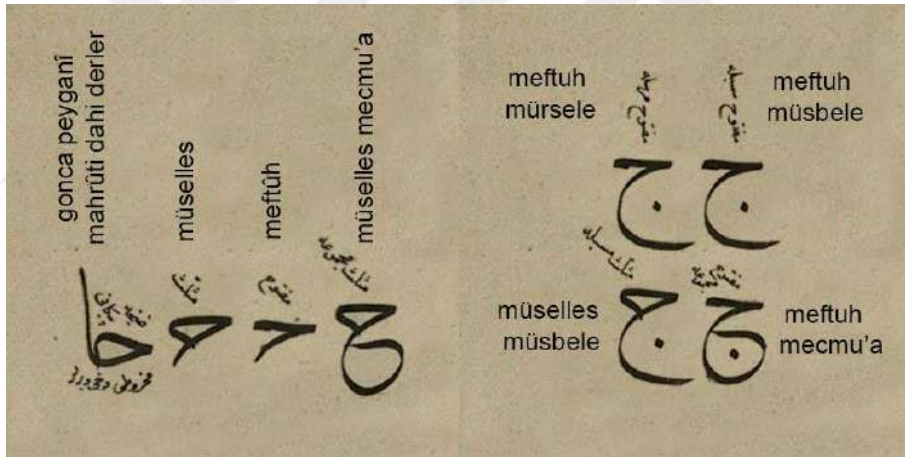
Baş kısmı kapalı olmayan cîm harfine başlangıçta kullanılan açık cîm manasına gelen "Mübtede'e Meksûte" adı verilirken kendisinden sonra "bâ ve benzerleri" harflerle birleşen kapalı cîmin adı "Retkâ' Mürevvese" olarak belirlenmiştir. İki birleşen harfin ortasında yazılan cime ise ortanca manasına gelen "Mütavassıta" ismi verilmiştir. (Resim 181)

Resim-181: Cîm'in Çeşitleri.

“Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde ise cîm harfinin (Resim 182)'de görüldüğü üzere yukarıda bahsi geçen cimlerle benzer isimlerle zikredilmiş olsa dahi, bazı ihtilaflar gözlemlenmiştir.

Yukarıda “retkâ” yani baş kısmı kapalı olan cîm harfi üçgene benzediği için burada Arapça'da üçgen manasındaki “müselles” kelimesiyle adlandırılırken “mülevveze” yerine “gonca” veya “peygânî” veyahut silindirik manasındaki “mahrûti” kelimeleri tercih edilmiştir. Yukarıda başı açık şekilde yazılan cîme ise yayılmış manasındaki “mabsûte” kelimesi kullanılırken bu risalede “meftûh” kelimesi tercih edilmiştir. Nitekim bu risâlede cîmin beş çeşidi olduğunu belirtilmiştir. “Meftûh müsbele”, “meftûh mürsele”, “meftûh-i mecmu'a”, “müselles müsbeledir.” ve “müselles mecmu'a”dır. Cîm başı ise birden fazla çeşidi vardır. “Meftûh”, “mülhak müselles”, “gonca”, “peygânî” ve “mahrûti”dir. (Resim 182)

Resim-182: Cîm'in Çeşitleri.

4-Dâl Harfi:

“Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi” adlı eserde dâl harfi şöyle isimlendirilmiştir:

Mecmu'a: Ucu yuvarlak şekilde yazılan müfret dâl harfine toplu veya yuvarlak manasındaki “Mecmu'a” adı verilmiştir.

Muhtelese²⁴⁴: Ucu yuvarlamadan ani bir şekilde bitirilen müfret dâl harfine verilen addır.

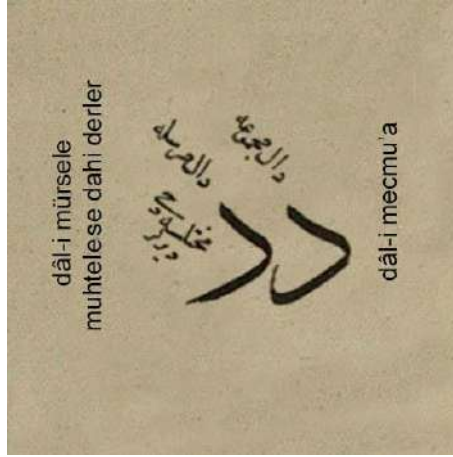
Dâl harfi mürekkep yazıldığında ise önceden bâ ve cîm harflerinde açıklandığı üzere “Mürekkebe Mecmu’a”, “Mürekkebe Muhtelese”, “Mürekkebe Muşa’ara” ve “Mürekkebe Mabsûte” olarak adlandırılmıştır. Bunlara ilaveten bükülmüş manasındaki “Mürekkebe Ma’tûfe” ve ucu kılçıklı dışbükey şeklinde yazılan “Mürekkebe Muhaddebe Muşa’ara” isimleriyle de isimlendirilmiştir. (Resim 183)

Resim-183: Dâl'in Çeşitleri.

“Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde ise müfret dâl harfine aynı isimler verilmişse de “muhtelese” kelimesi kullanılırken “muhtelese veya mürsele” olarak dile getirilmiştir. Bu durumda “muhtelese” veya “mürsele” kelimelerinin, genel olarak ucunu yuvarlak yazmak yerine kalemin gidiş yönüne doğru serbest bırakılan harflere verilen isimler olduğu anlaşılmaktadır. (Resim 184)

²⁴⁴ Arapça bir kelime olup اختلاس İhtilâs kökünden gelmektedir. Anlamı: bir şeyi hızlıca ve fark ettirmeden çalmaktır.

Resim-184: Dâl'in Çeşitleri.

5-Râ Harfi:

“Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi” adlı eserde râ harfi şöyle isimlendirilmiştir:

Müfret râ harfinin dört çeşidi vardır: Mecmu'a, Mukavvere, Meksûte ve Müdğamedir. (Resim 185)

Resim-185: Râ'nın Çeşitleri.

Daha önce “mecmu'a”, “meksûte” ve “müdgame” isimleri açıklanmıştır. Bu isimlerle birlikte mürekkep râ harfi “müreккеbe müdgame”, “müreккеbe mecmu'a” ve “müreккеbe meksûte” şeklinde adlandırılmıştır. “Mukavvere” kelimesi ise oyulmuş manasında olup yuvarlak şekilde yazılan râ harfine verilen addır. (Resim 185)

“Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde ise râ harfi üç çeşit olduğu kaydedilmiştir. “Müdğame”, “mecmu'a” ve “mürsele”dir. Mürsele yerine “mebsûte” de denir. (Resim 186)

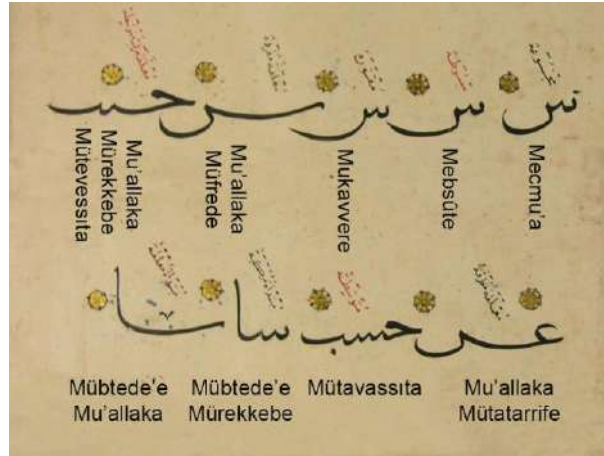

Resim-186: Râ'nın Çeşitleri.

6-Sîn Harfi:

“Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi” adlı eserde râ harfi şöyle isimlendirilmiştir:

Müfret sîn harfi daha önce açıklanan “Mecmu'a”, “Mepsûte” ve “Mukavvere” adlarıyla adlandırılırken dişsiz, keşideli ve başı kancalı müfret sîn harfine Arapçada asılı duran manasındaki “Mu'allaka Müfrede” adı verilmiştir. Mürekkep sîn harfi ise kelimenin veya hecenin başında dişli şekilde yazıldığında “mübtede'e”, kelimenin ortasında iki birleşen harfin arasında yazıldığında da “mütevassita” şeklinde adlandırılmıştır. Aynı şekilde “mu'allaka” diye adlandırılan dişsiz keşideli sîn harfi kelimedeki konumuna göre baştaysa “mübtede'e mu'allak” ortadaysa “mu'allaka mürekkebe mütavassita” sonda ise “mu'allaka mütatarrafe” şeklinde adlandırılmıştır. (Resim 187)

Resim-187: Sîn'in Çeşitleri.

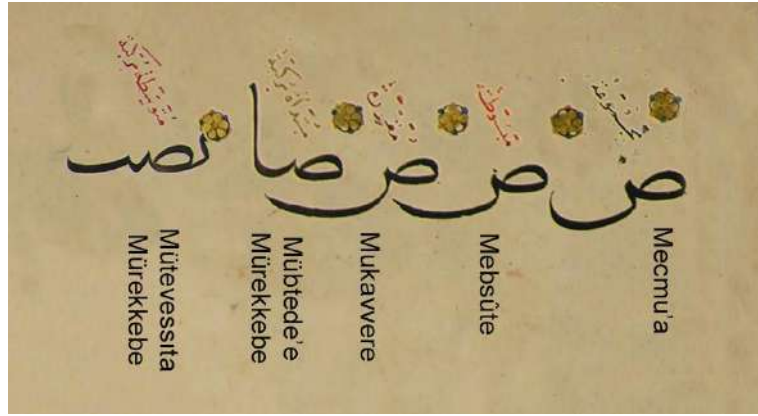
“Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde verilen bilgiye göre ise sîn harfi üç çeşittir. “Mecmu'a”, “mürsele” veya “mabsûte” ve “mukavvere” veya yaya benzer manasındaki “kavsî”dir. (Resim 188)

Resim-188: Sîn'in Çeşitleri.

7-Sâd Harfi:

“Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi” adlı eserde müfret sâd harfi “mecmu'a”, “mabsûte” ve “mukavvere” olmak üzere üç çeşide ayrılmıştır. Mürekkep sâd harfinin başta yazıldığında “mübtede'e mürekkebe” denirken ortada yazıldığında ise “mütevassita mürekkebe” denmiştir. (Resim 189)

Resim-189: Sâd'in Çeşitleri.

“Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde de sâd harfine benzer isimler verilirken “mukavvere” ve “mebsûte” ve hatta “kavsî” isimleri aynı sâd harfine verilmesi dikkat çekmektedir halbuki “Câmiî Mehâsini'l-Küttâb”ta “kavsî” diye bir çeşit bulunmazken, “mukevvere” sâd harfi “mebsûte” sâd harfine göre daha derin olduğu görülmektedir. (Resim 190)

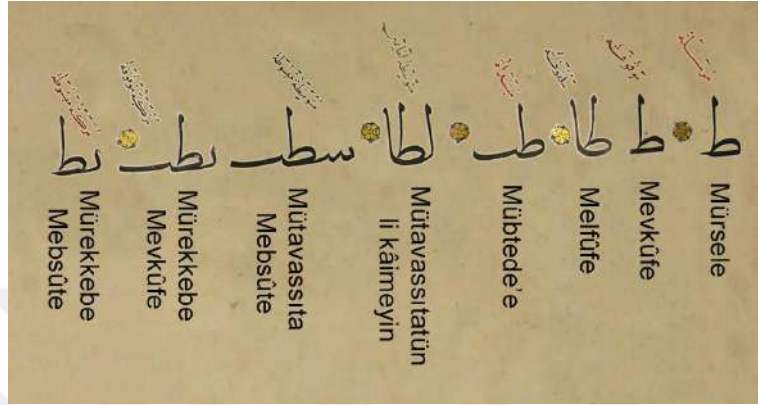

Resim-190: Sâd'in Çeşitleri.

8-Tâ Harfi:

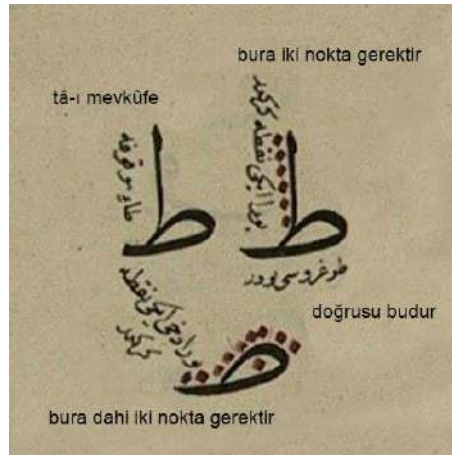
“Kitabü Câmiî Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi” adlı eserde müfret tâ harfi “mürsele” ve “mevkûfe” olmak üzere iki çeşide ayrılmıştır. Mürekkep tâ harfi başta yazıldığında “mübtede'e” ve “melfûfe” iki farklı isimle anılmıştır. Arapça'da sarılmış manasına gelen “melfûfe” kelimesi elif gibi yükselen harflerin öncesinde yer alan tâya denmiştir. Lâm ve elif gibi iki dikey harfin ortasında

yer alan tâ harfine de iki dikeyin ortası manasına gelen “mütevassıtâtün li kâimeyin” denmiştir. Bir kelimenin ortasında yer alan tâ harfine “mütevassıta mebsûte” adı verilirken kelimenin sonunda yazılan tâya “müreккеbe mevkûfe” veya “müreккеbe mürsele²⁴⁵” adları verilmiştir. (Resim 191)

Resim-191: Tâ'nın Çeşitleri.

“Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde ise tâ harfinin çeşitlerinden bahsedilmezken tânın ölçülerini gösteren şekilde “tâ-ı mevkûfe”ye yer verilmiştir. (Resim 192)

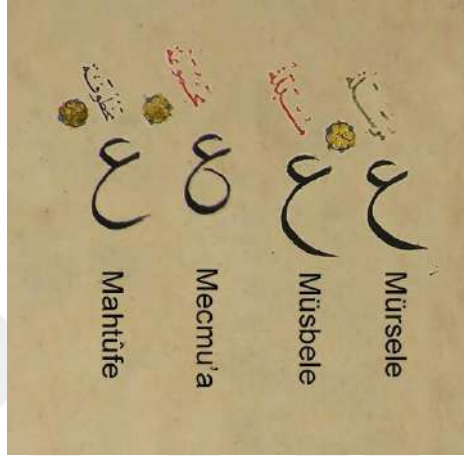

Resim-192: Tâ-ı Mevkûfe.

²⁴⁵ Resmin sonunda “müreккеbe mebsûte” yazısı sahven hatalı yazıldığı düşünülmektedir çünkü şekli itibariyle baştaki “mürsele” tâya benzemektedir.

9-Ayın Harfi:

“Kitabü Câmii Mehâsini’l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli’l-Basairi ve’l-Elbâbi” adlı eserde müfret ayın harfi “mürsele”, “müsbele”, “mecmu’a” ve “mahtûfe” olmak üzere dört çeşide ayrılmıştır. İlk üçü daha önce açıklanmışsa da dördüncüsü “mahtûfe” ayın harfi, kaçırmış veyahut koparılmış manasına gelmektedir. (Resim 193).

Resim-193: Müfret Ayın'ın Çeşitleri.

Mürekkep ayın harfi başta yazıldığında, at nalına benzetilene “na’liye”, sâd harfine benzetilene “sâdiye” ve ikisinin arasında kalana “muhayyere” adları verilmiştir. Kendisinden gelen harfe göre farklılık gösteren bu ayınlar Resim 194’te belirtildiği üzere şu şekilde açıklanmıştır:

Resim-194: Baştaki Ayın'ın Çeşitleri.

Na'lîye yeliha su'udun kâmil: Kendisinden sonra tam yükselen harf gelen na'lî ayın.

Muhayyeretün ba'daha nısfu suûd: Net olmayan iki seçenek arasında kalan manasına gelen bu ayın, kendisinden sonra yarım yükselen harfler gelir.

Sâdiyetün yelihâ mâ hüve fi hükmi'l-mesbût: sâdiye olan bu ayın, kendisinden sonra mesbût hükümünde yani ne yükselen ne de keşideli olan harfler gelir.

Sâdiyetün yelihâ mesbût: sâdiye olan bu ayın, kendisinden sonra mesbût yani keşideli harfler gelir. (Resim 194)

Kaşı, kendisinden önce yazılan elif harfinin ucuna kadar uzanan ayının şekli itibariyle aslan çenesi manasına gelen “fekkü'l-esed” kelimesiyle adlandırılmıştır. Buna göre gövdesinin şekline ve kelimedeki konumuna göre dört farklı isimle zikredilmiştir. Bu isimler şöyledir: “sâdiyye mecmu'a”, “fekkü'l-esed muhayyeretün mürsele”, “fekkü'l-esed na'lîye mürrekkebe” ve “fekkü'l-esed mürrekkebe”dir. (Resim 195)

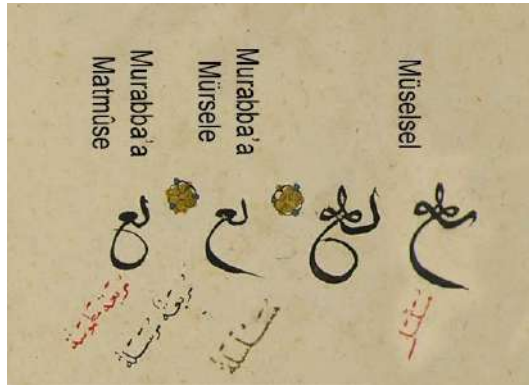
Resim-195: Mürrekkep Ayın'ın Çeşitleri.

Kendisinden önceki harfle birleşen ayın harfinin baş şekline göre dört farklı verilmiştir. İlki çapraz manasına gelen “murabba'a”dır. İkincisi kesik manasına gelen “betrâ”dır. Üçüncüsü kalemi kaldırmadan yazılan ve çiçeği andıran “müselsel”dir. Dördüncüsü ise murabba'aya benzeyip baş kısmı doldurulmuş olan “matmûse”dir.

Ayın harfi, baş şekline göre verilen bu dört isimle beraber, gövdesinin şekline göre “murabba’a müsbele”, “murabba’a mürsele”, “murabba’a mecmu’a”, “murabba’a mahtûfe”, “betrâ’ müsbele”, “betrâ’ mecmu’a”, “murabba’a mürsele” ve “murabba’a matmûse” isimleriyle isimlendirilmiştir. (Resim 196-197)

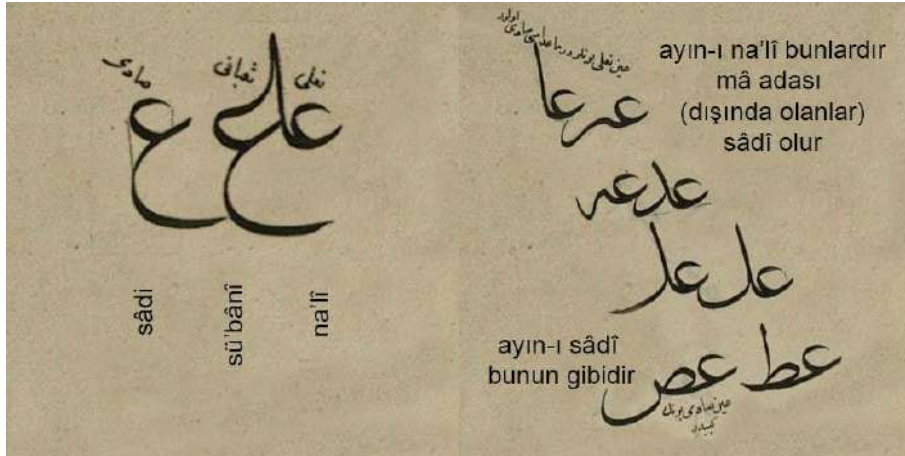

Resim-196: Mürekkep Ayın'ın Çeşitleri.

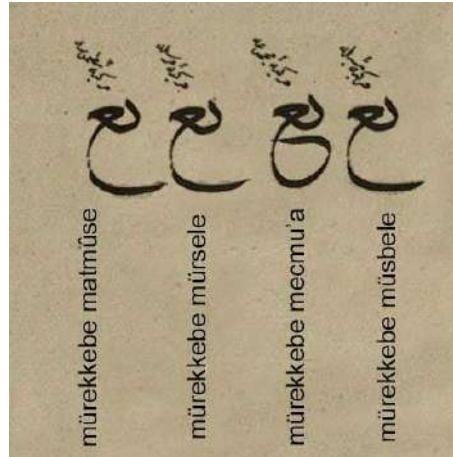
Resim-197: Mürekkep Ayın'ın Çeşitleri.

“Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde ayın harfinden bahsedilirken bir önceki eserde olduğu gibi “na’lî” ve “sâdî” ayınlar zikredilmiştir. Ancak daha önce “fekkü’l-esed” (aslan çenesi) diye adlandırılan ayın harfine burada “sü’bânî” yani yılanlı (yılan ağzı) adı verilmiştir. “Na’lî” ve “sâdî” ayırımı yapılırken elif, dâl, hâ, lâm ve kef gibi yükselen harflerle birleşen ve alt çene çizgisi daha kısa olan ayın harfine “na’lî” denirken, bunun dışında kalan ve alt çene çizgisi daha uzun olan ayın harfine “sâdî” denmiştir. (Resim 198)

Resim-197: Ayın'ın Çeşitleri.

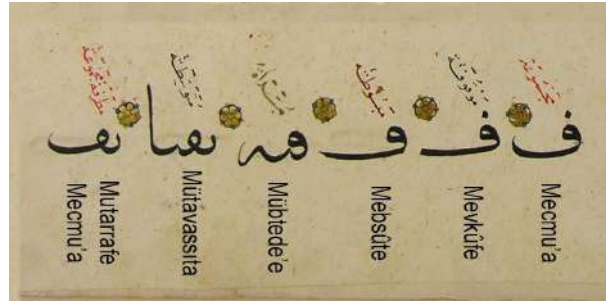
Yukarıda “matmûse” diye adlandırılan ayının başı kapalıyken bu risâlede açık bırakılmıştır tıpkı yukarıda “murabba’a” ayın harfinde olduğu gibidir. (Resim 198)

Resim-198: Mürekkep Ayın'ın Çeşitleri.

10-Fâ Harfi:

“Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi” adlı eserde müfret fâ harfi “mecmu'a”, “mevkûfe” ve “mepsûte” olmak üzere üç çeşide ayrılmıştır. Mürekkep fâ harfi başta yazıldığında “mübtede'e” ortada yazıldığında “mütevassıta” sonda yazıldığında ise “mutarrafe” diye adlandırılmıştır. “mutarrefe” fâ harfi, çanağın yazılış şekline göre yuvarlaksa “mutarrefe mecmu'a”, serbestse “mutarrefe mepsûte” ve kesikse “mutarrefe mevkûfe” adlarıyla adlandırılmıştır. (Resim 199-200)

Resim-199: Fâ'nın Çeşitleri.

Resim-200: Fâ'nın Çeşitleri.

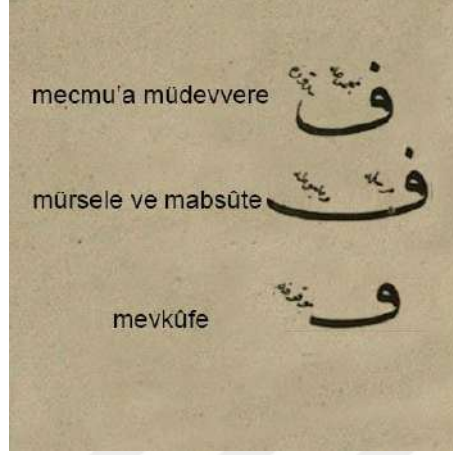
Kâf harfi başta ve ortada fâ harfi ile aynıdır. Sonda yazıldığında ise çanağı daha derin olmakla beraber fâ harfine verilen “mecmu'a”, “mabsûte” ve “mukavvere” isimlerini almıştır. Buna göre kelimenin sonunda yer alan kâf harfine “mecmu'a mutarraf'e”, “mabsûte mutarraf'e” ve “mutarraf'e mukavvere” adları verilmiştir. (Resim 200-201)

Resim-201: Kâf'ın Çeşitleri.

Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde ise fâ harfi “mecmu'a” veya “müdevvere”, “mabsûte” veya “mürsele” ve “mevkûfe” olmak üzere üç çeşidi

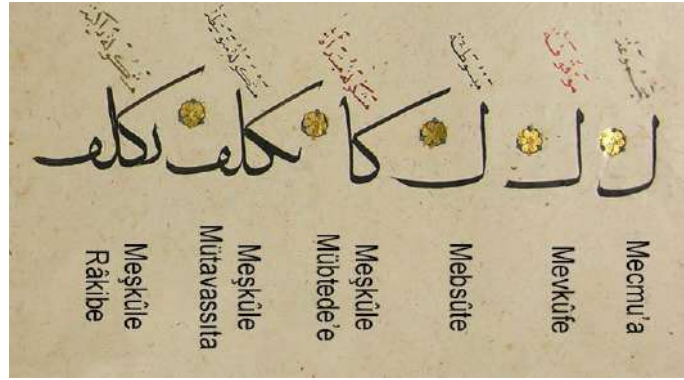
vardır. Bu isimlerden anlaşıldığı üzere “mecmu’a” kelimesi yerine “müdevvere”, “mebsûte” kelimesi yerine de “mürsele” kelimeleri kullanılmaktadır. (Resim 202)

Resim-202: Fâ'nın Çeşitleri.

11-Kef Harfi:

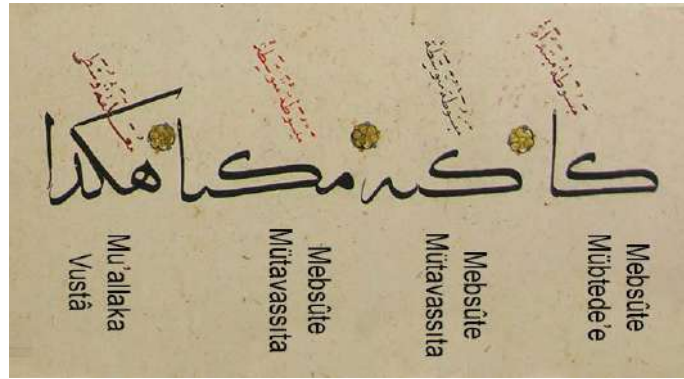
“Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi” adlı eserde müfret kef harfi “mecmu’a”, “mevkûfe” ve “mebsûte” olmak üzere üç çeşide ayrılmıştır. Kendisinden sonra gelen elif veya lâm harfleriyle birleşen mürekkep kef harfine “meşkûl” adı verilmiştir. Meşkûl kelimesi Arapça’da saplanmış manasındadır. Bu nedenle kefin sereni keften sonra yükselerek gelen elif veya lâm harfine saplanmış gibi görüldüğü için kef harfinin bu ismi almış olması muhtemeldir. Buna göre başta yazılan meşkûle kefe “meşkûle mübtede’e” adı verilirken, ortada yazılana meşkûle kefin bir önceki harfle birleşme şekline göre “meşkûle mütevassıta” ve “meşkûle râkibe” olmak üzere iki farklı isimle zikredilmiştir. “meşkûle mütevassıta”da kef harfi kendisinden önce gelen hafin devamında kalemi kaldırmadan su’ûd (yükseliş) ve nüzûl (iniş) hareketleriyle yazılmaktadır. “meşkûle râkibe”de ise keften önce gelen harfin yazılışı tamamlanıp sonunun üzerine kef harfi bindirilmektedir. Zaten “râkibe” kelimesinin manası “binen” veya “bindirilen” olduğuna göre bu yazılışına binaen bu ismi almış olması muhtemeldir. (Resim 203)

Resim-203: Kef'in Çeşitleri.

Günümüzde “borulu kef” adıyla bilinen ve Arapça kaynaklarda insanın bükülmüş koluna benzetildiği için “el-kâfu’z-zinâdiye²⁴⁶” adıyla bilinen kef harfinden “Câmiî Mehâsini'l-Küttâb”ta bahsedilirken “mabsûte” kelimesi kullanılmıştır. Kelimedeki konumuna göre baştaki kefe “mabsûte mübtede’e” ortadakine “mabsûte mütevassıta” denilmiştir. (Resim 204).

Yazılış itibariyle “meşküle” kefe benzeyip kendisinden sonra elif veya lâm gelmeyen kef harfine (başka bir harfe dayanmadığı için olsa gerek) “mu’allaka” adı verilmiştir. Böylece kelimenin ortasında kullanılan bu harf “mu’allaka vustâ” ismini almaktadır.

Resim-204: Mürekkep Kef'in Çeşitleri.

Kelimenin sonunda yer alan kef harfine “mutarrafe” adı verilmiştir. Buna göre kelimenin sonunda yazılan kefin yazılış şekline göre “meşküle mutarrafe mecmu’a”,

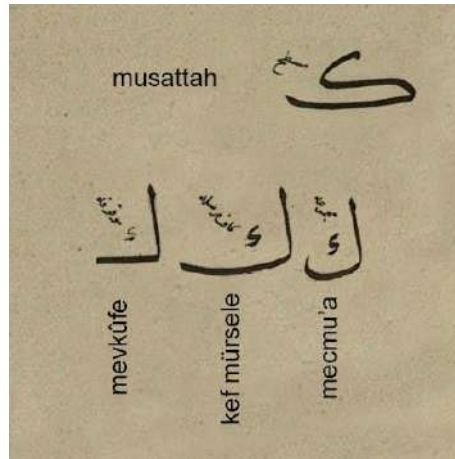
²⁴⁶ Zind: kolun omuzla birleştiği yer. (www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/الزند/?)

“mevkûfe meşkûle ukavvere” ve “meşkûle mutarrafe mebsûte” isimlerini almıştır. (Resim 205)

Resim-205: Mutarrafe Kef'in Çeşitleri.

Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde ise kef harfinin dört çeşit olduğu kaydedilmiştir. Birincisi “musattah” veya “münhanî” diye adlandırılan keftir. Bu kef yukarıda “mebsûte” olarak geçmektedir. İkincisi “mecmu'a”dır. Üçüncüsü “mürsele”dir. Dördüncüsü ise “mevkûfe”dir. (Resim 206)

Resim-206: Kef'in Çeşitleri.

12-Lâm Harfi:

“Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi” adlı eserde diğer harflerin aksine müfret lâmla ilgili herhangi bir isim tasnifi

bulunmamaktadır. Bunun yerine sadece lââm harfine has bir üslup tasnifi yapılmıştır. Bu tasnife göre lââm çanağının yazılış şekline göre üç farklı üslupta yazılmıştır:

İlkine, İbnü'l-Bevvâb'ın mezhebi denmiştir. Bu mezhepte yazılan lââmın çanağı nûn harfine benzemektedir.

İkincisine, Yâkut'un mezhebi denmiştir. Bu mezhepte yazılan lââmın çanağı kâf harfine benzemektedir.

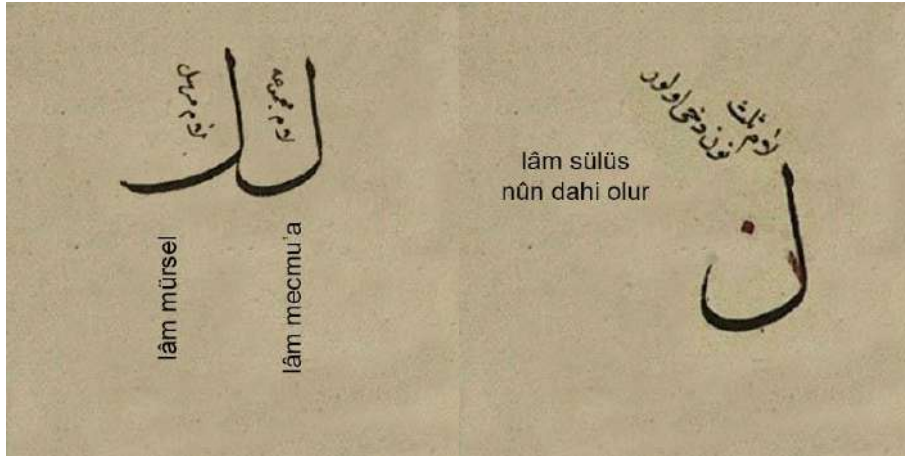
Üçüncüsüne de, İbnü'l-Afif'in mezhebi denmiştir. Bu mezhepte yazılan lââmın çanağı yâ harfine benzemektedir.

Mürekkep lââm harfi ise “mutarrafe mecmu'a mukavvere” adında tek bir örnekle zikredilmiştir. (Resim 207)

Resim-207: Lââm'ın Çeşitleri.

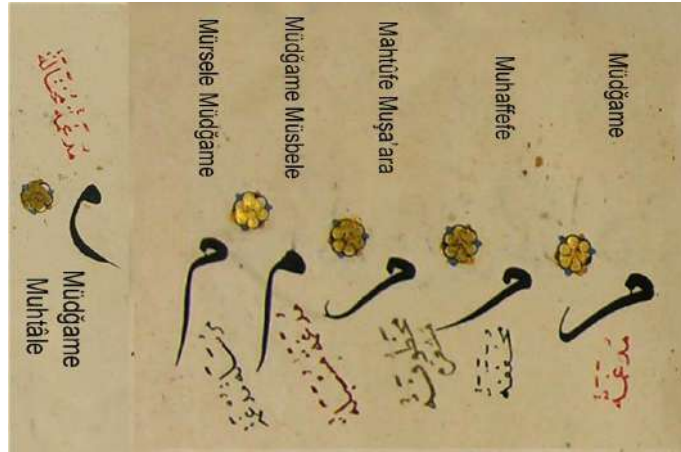
Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde, lââm harfinin “mecmu'a” ve “mürsele” olmak üzere iki çeşit olduğu kaydedilmiştir. Sülûs lââmın çanağı da nûn harfine benzetilmiştir. (Resim 208)

Resim-208: Lâm'ın Çeşitleri.

13-Mîm Harfi:

“Kitabü Câmii Mehâsini’l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli’l-Basairi ve’l-Elbâbi” adlı eserde müfret mîm harfi “müdğame”, hafifleştirilmiş manasındaki “muhaffefe”, koparılmış kılçıklı manasındaki “mahtûfe muşa’ara”, gözü kapalı aşağıya sarkıtılmış manasındaki “müdğame müsbele”, “mürsele müdğame” ve “müdğame muhtâle²⁴⁷” olmak üzere altı çeşide ayrılmıştır. (Resim 209)

Resim-209: Mîm'in Çeşitleri.

Mürekkep mîm harfini kelimedeki konumuna göre tasnif etmek mümkündür. Şöyle ki; kelimenin veya hecenin başında yazılan mîmin “mübtede’e”, “mübtede’e

²⁴⁷ مختاله Muhtâle: Arapçada kendini beğenerek yürüyen manasındadır. Buradaki mîm harfinin mail bir duruşa sahip olduğu içi bu benzetmenin yapılmış olması muhtemeldir.

mülevveze” ve muhakkak hattındaki mîme benzediği için “mübtede’e muhakkaka” olmak üzere üç çeşidi vardır.

Kelimenin ortasında yazılan mîm harfini, kafa kısmının ve gövdenin yazılış şekillerine göre tasnif etmek mümkündür. Kafası, ters vâv harfine benzeyen mîme “maklûbe”, bademe benzeyen mîme “mülevveze”, kafa boşluğu olmayan mîme “müdğame”, muhakkak mîmine benzeyen mîme “muhakkaka” ve ters vâv gibi yazılıp gözü kapalı olan mîme “melfûfe” denmiştir. Bu isimler yukarıda müfret mîme verilen isimlerle birleşince mürekkep mîm harfinin çeşitleri şu şekilde sıralanabilir: “vusta maklûbe”, “vusta müdğame”, “vusta muhakkaka”, “vusta mülevveze”, “mülevveze müsbele²⁴⁸”, “mülevveze mecmu’a”, “müdğame mürsele”, “melfûfe müdğame”, “maklûbe mecmu’a”, “maklûbe müsbele”, “maklûbe mahtûfe” ve “maklûbe muşa’ara”. (Resim 210-211).

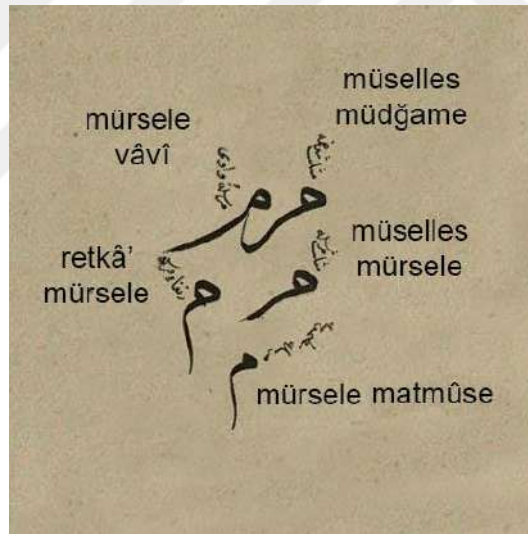
Resim-210: Mürekkep Mîm'in Çeşitleri.

²⁴⁸ Resimde yazılan “maklûbe müsbele” ibaresi iki kere tekrarlandığına göre ve bu mîmin gözü bademe benzediğine göre, bu mîmin adı yanlışlıkla “maklûbe mülevveze” yerine “maklûbe müsbele” yazılmış olma ihtimali yüksektir.

Resim-211: Mürekkep Mîm'in Çeşitleri.

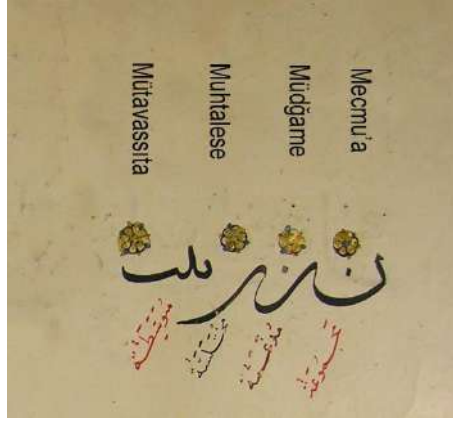
Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle" adlı eserde ise mîm harfinin beş çeşit olduğu kaydedilmiştir. Kafası üçgene benzediği için "müselles müdğame", "müselles mürsele" veyahut "müselles muhaffefe", kuyruğu mürsel vâv harfine benzediği için "mürsele-i vâvî", "retkâ-ı mürsele" ve "mürsele-i matmûse"dir. (Resim 212)

Resim-212: Mîm'in Çeşitleri.

14-Nûn Harfi:

"Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi" adlı eserde müfret nûn harfinin "mecmu'a", "müdğame" ve "muhtelese" olmak üzere üç çeşidi vardır. Ortada yazılan nûn harfine "mütevassıta" denilmektedir. (Resim 213)

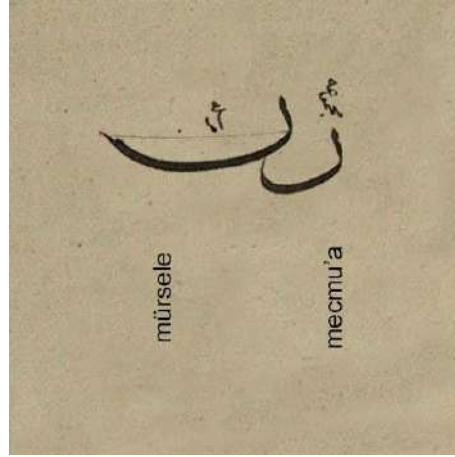
Resim-213: Nûn'un Çeşitleri.

Kelimenin sonunda mürekkep nûn harfinin ise “mutarrefe mecmu'a”, “mürekkebe mebsûte”, “mürekkebe mukavvere”, “mürekkebe müdgame” ve “mürekkebe muhtalese” olmak üzere beş çeşidi bulunmaktadır. (Resim 214)

Resim-214: Mürekkep Nûn'un Çeşitleri.

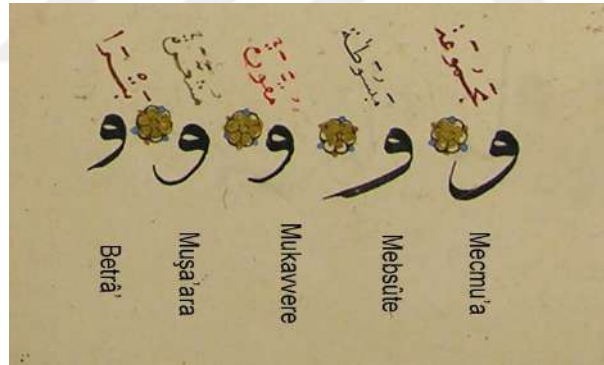
Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde ise nûn harfinin iki çeşidi vardır. Biri “mecmu'a” diğeri ise “mürsele”dir. (Resim 215)

Resim-215: Nûn'un Çeşitleri.

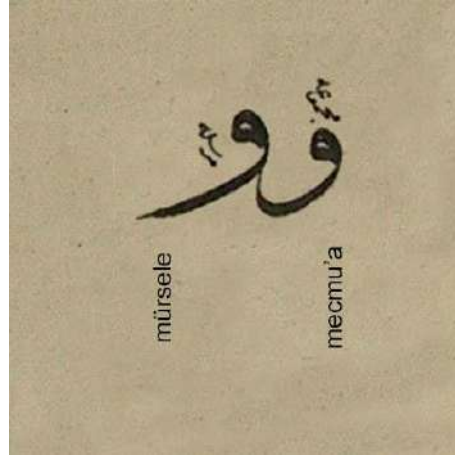
15-Vâv Harfi:

“Kitabü Câmiî Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi” adlı eserde müfret vâ harfinin “mecmu'a”, “mepsûte”, “mukavvere”, “muşa'ara” ve “betrâ” olmak üzere beş çeşidi bulunmaktadır. (Resim 216)

Resim-216: Vâv'ın Çeşitleri.

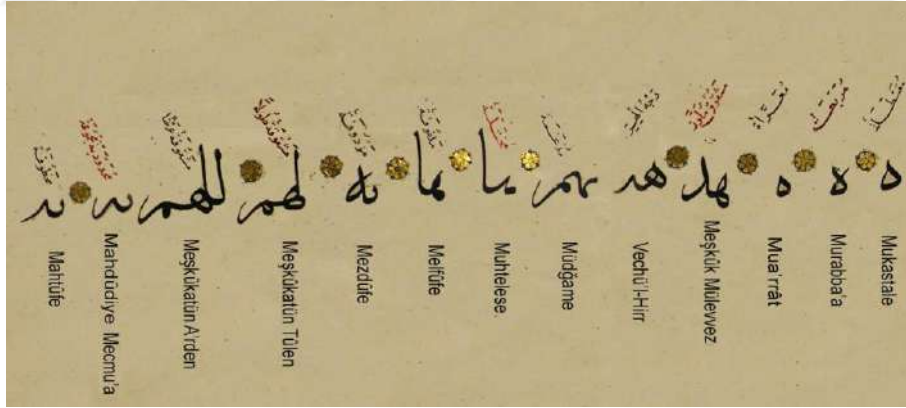
Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde ise vâv harfinin iki çeşidi vardır. Biri “mecmu'a” veya “müdevvere” diğeri ise “mürsele” veya “mepsûte”dir. dahi derler. (Resim 217)

Resim-217: Vâv'ın Çeşitleri.

16-Hâ Harfi:

“Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi” adlı eserde müfret hâ harfinin kestaneye benzeyen manasındaki “mukastale”, çapraz manasındaki “murabba'a” ve çıplak manasındaki “mua'rrât” olmak üzere üç çeşidi vardır. (Resim 218)

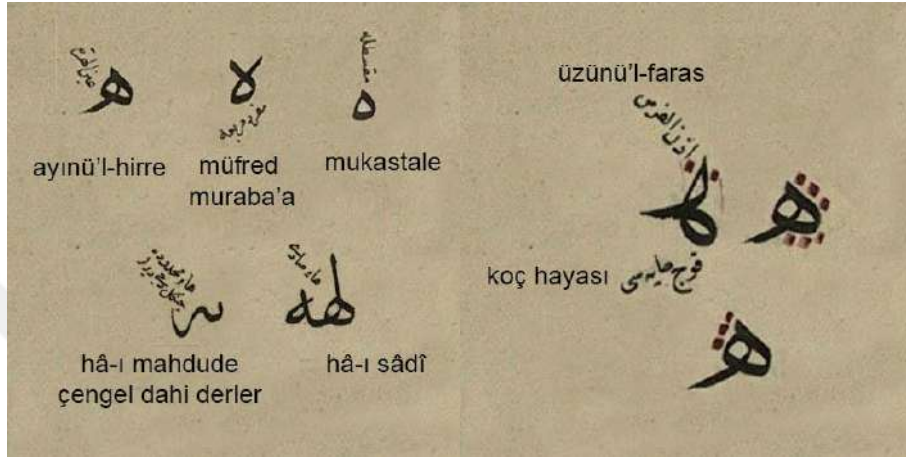

Resim-218: Hâ'nın Çeşitleri.

Mürekkep hâ harfi ise, bademe benzeyen, şak edilmiş manasındaki “meşkûk mülevvez”, kedi yüzüne benzeyen manasındaki “vechü'l-hirr”, “müdgame”, “muhtelese”, sarılmış manasındaki “melfûfe”, örtülü manasındaki “mezdûfe”, dikey olarak ikiye ayrılan manasındaki “meşkûkatün tülen”, yatay olarak ikiye ayrılan manasındaki “meşkûkatün a'rden”, sınırlayıcı yuvarlak manasındaki “mahdüdiye

mecmu'a" ve koparılmış manadaki "mahtûfe" isimleriyle tasnif edilmiştir. (Resim 218)

Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle" adlı eserde ise hâ harfinin beş çeşidi vardır. "Mukastale", ecmu'a" diğeri ise "mürsele"dir. (Resim 219)

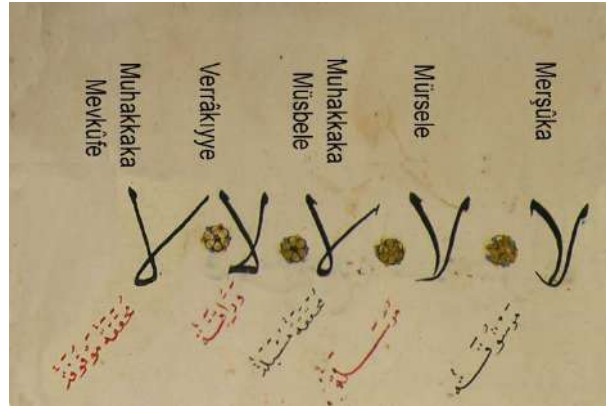

Resim-219: Hâ'nın Çeşitleri.

Amma hâ beş türdür Biri mukasteledir, müfred-i murabba' dahi derler. Ve biri aynu'l hirredir. Ve biri üzünü'l faras'dir. Amma kelime ortasında mümkün değildir, üzünü'l faras yazılır. Eğer aynu'l hirre dahi yazılır. Amma zarûretledir. Ve lâmdan sonra ve bâdan sonra hâ sa'di ve üzünü'l faras yazarlar. Amma kelime sonunda hâ-yı mahdûde yazarlar. Türk dilinde hâ-yı çengel derler.

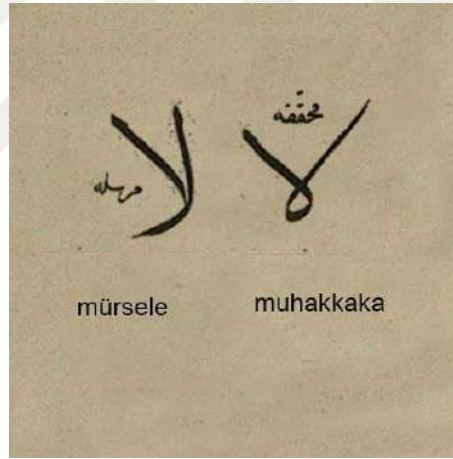
17-Lâm-Elif:

"Kitabü Câmiî Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi" adlı eserde müfret lâ-elifin ince ve zarif manasındaki "merşûka", "mürsele", muhakkak hattındaki lâm-elife benzeyen "muhakkaka müsbele", "verrâkıyye" "muhakkaka mevkûfe" olmak üzere beş çeşidi vardır. (Resim 220)

Resim-220: Lâm-Elif'in Çeşitleri.

Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde lâmed-elifin birkaç türde yazıldığını belirtilse de, eserde “mürsele” ve “muhakkaka” olmak üzere sadece iki çeşidin örneklerine yer verilmiştir. (Resim 221)

Resim-221: Lâm-elif'in Çeşitleri.

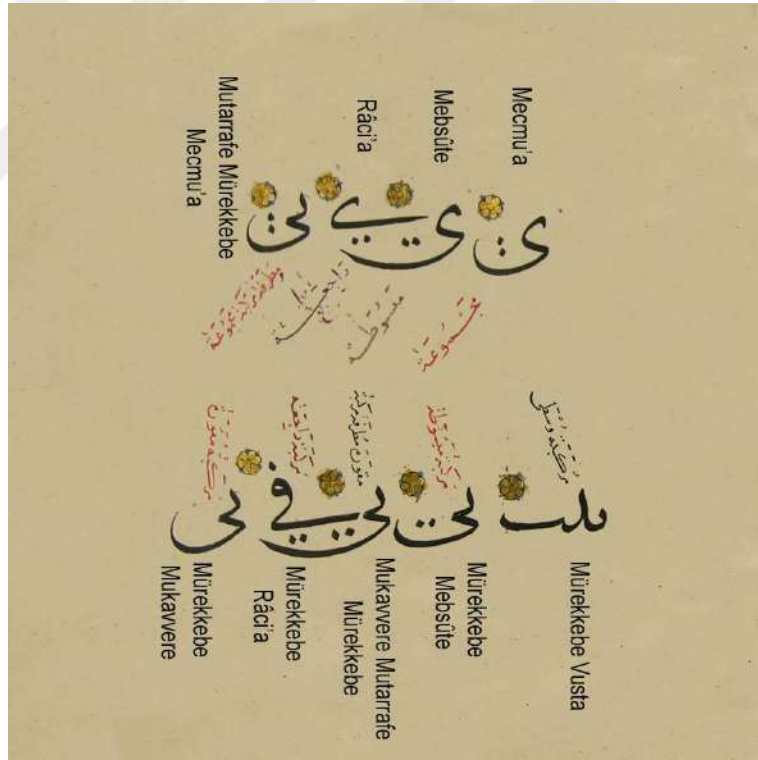
İki eserdeki lâmed-eliflerin çeşitlerine bakıldığında her iki eserde çapraz şekilde yazılan lâmed-elife muhakkaka adı verildiği görülmektedir. Her iki eserde de “mürsele” lâmed-elifler aynı şekilde yazılmıştır. (Resim 221)

Ancak “Câmiî Mehâsini'l-Küttâb”ta çapraz lâmed-elifin sağ ucu çıkıntılı yazılırsa “muhakkaka müsbele” denilirken söz konusu uç düz ve ani şekilde bitirildiğinde lâmed-elife “muhakkaka mevkûfe” denildiği anlaşılmaktadır. “Verrâkıyye” adının ise hangi sebepten ötürü kullanıldığı hakkında fikir yürütmek

zordur. Nitekim lâm-elifin bu şekliyle sülüs veya mahakkak hatlarında değil, nesih hattında kullanılmaktadır.

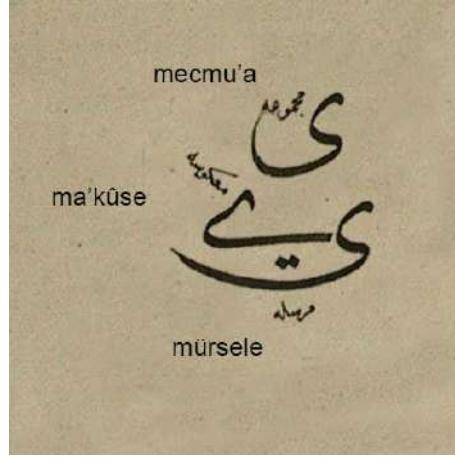
18-Yâ Harfi:

“Kitabü Câmii Mehâsini’l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli’l-Basairi ve’l-Elbâbi” adlı eserde müfret yâ harfinin “mecmu’a”, “mebsûte” ve geriye giden manasındaki “râci’a” olmak üzere üç çeşide ayrılmıştır. Mürekkep yâ harfi ise müfret hallerinin isimleri göz önünde bulundurarak, kelimedeki konumuna göre “mutarrafe mürekkebe mecmu’a”, “mürekkebe vusta”, “mürekkebe mebsûte”, “mukavvere mutarrafe mürekkebe”, “mürekkebe râci’a” ve mürekkebe mukavvere” isimleriyle isimlendirilmiştir. (Resim 222)

Resim-222: Yâ'nın Çeşitleri.

Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle” adlı eserde ise yâ harfi “mecmu’a”, “ma’kûse” ve “mürsele” olmak üzere üç çeşide ayrılmıştır. (Resim 223)

Resim-223: Lâm-elif'in Çeşitleri.

Her iki risâlede benzer isimler bulunsa da ters yöne doğru yazılan yâ harfi için aynı mana taşıyan “râci'a” ve “ma'kûse” kelimeliri kullanılmıştır. Ancak “ma'kûse” kelimesi günümüz hat sanatının terimleri içinde daha çok tercih edildiği söylemek mümkündür.

3.5. Risâlelerde İsmi Geçen Hattatları

Hattat Şeyh Hamdullah'ın Terceme-i Hâli Risâlesi:

Adından anlaşıldığı gibi bu risâle Hattat Şeyh Hamdullah'ın hayatı ve sanatı hakkındadır. Ancak güncel bilgililer doğrultusunda risâlede geçen şu 2 hususla ilgili düzeltme yapılabilir:

- 1- Şeyh'in Ömrü: Risâlenin 102a sayfasında yer alan “*insanlara fayda veren ise yerde kalır*” mealindeki Ra'd Suresi 12. Âyeti kerimesi mucibince Hak sübhanehu teala şeyhe yüz on yıl ömür verip yeryüzünde uzunca yaşatmıştır” ibaresinde Şeyh'in 110 yaşına kadar yaşadığını belirtilse de, Tuhfe-i Hattîn'de yer alan doğum tarihi (840/1436) doğru olarak görülürse milâdî takvime göre seksen dört yaşında vefat ettiği bilgisi doğrultusunda bu risâlede Şeyhin ömrü 110 şeklinde verilmesi mübalağalı olduğu anlaşılır²⁴⁹.
- 2- Şeyhin Mezar Taşı: Risâlenin 102B sayfada, Şeyh Hamdullah'ın mezarı, Üsküdar'da Taşçılar yakınındaki orta mezarlıkta bulunmakta olup Mezarın üzerindeki sütun şeklindeki mezar taşının yazısı kendi el yazısı olduğuna dair bilgi verilmiştir. Halbuki güncel bilgilere göre Şeyh'in mezar taşı kitabesi II. Mustafa'nın saray hattatı Şâhin Ağa (ö. 1113/1701) tarafından yazılmıştır. Kitâbesinde, “Reîsülhattâtîn Hamdullah el-ma'rûf bi'bni'ş-şeyh rahmetullâhi aleyh” ibaresi yer alır²⁵⁰. Günümüzde var olan mezar taşındaki 927 tarihi, mezar taşının yüz yıl kadar önce çekilmiş fotoğrafında bulunmayıp daha sonra hakkedilmiştir ve hatalıdır.

Muhtasar Tezkere-i Hattâtîn adlı risâlede adı geçen hattatlar şöyledir:

Şeyhzâde Sühreverdi: Bağdatta ikamet ettiğinden dolayı şehirdeki birçok yapının kitabesini yazmıştır. Bağdat camisine de Kehf Suresini yazmıştır. Zamanın geçmesiyle de hat üslubu oldukça zayıflamıştır.

²⁴⁹ Serin, “Hamdullah Efendi, Şeyh”, 15/449.

²⁵⁰ Serin, “Hamdullah Efendi, Şeyh”, 15/449.

Argun Kamil: Semerkantlı olup Bağdat'a yerleşmiştir ve medrese kitabesi yazmıştır.

Pir Yahya Sufi: Diğerlerine nazaran oldukça maharetli olup riyazet ehli olduğundan dolayı İlhanlı sultanları yani Cengiz Oğullarına yakınlığı vardı, Necef'te bulunan yapılara kitabeler yazmış ve büyük bir şöhrete sahip olmuştur.

Mübarekşah: Zerrin Kalem hattı müselsel ve bağlantılı yazardı ve kaidelere riayet ederdi. Sultan Üveys Celayir bir imaret inşa ettirmiş ve rüyasında Hazreti Ali ibn Ebî Tâlib'i (RA) rüyasında görür. Bu kitabeyi Mübarekşah'a yazdırın diye buyurmuştur. Mübarekşah o esnada İran'da bulunduğundan dolayı bu kitabeyi bölgeye adam göndererek yazdırmıştır. Evliyaların ruhaniyeti ile de Mübarekşah, zerrin kalem olmuştur.

Yusuf Meşhedî: Gece gündüz Hoca Yakût'un hizmetinde durmuş, tahrir, kağıt mühürleme ve âharlama gibi hizmetlerini yerine getirirdi. Vefat edene dek Tebriz'de yaşamıştır.

Sayrafi: Aynı hocanın öğrencilerindedir reyhânî yazmış ve Bağdat'ın iyi hattatlarından sayılmıştır. Aslında kitabe yazısında diğerlerini aciz bırakacak bir mertebeye ulaşmıştır. Sultan Ebu 'id zamanında imar edilen Üstâd u Şâkird Medresesinin kitabesini de Sayrafi yazmıştır. Sayrafi'nin dört öğrencisi vardır, bunlardan birincisi Muhammed Benduz, ikincisi Muineddin Kaşi, üçüncüsü Mevlânâ Şemsüddin, dördüncüsü ise Pir Muhammed Şirazi'dir.

Molla Abdullah Tabbah: Horasan'ın Yakût'u olarak adlandırılmış ve büyük bir şöhrete sahip olmuştur. Aslında nesih ve rika yazısı Yakût'tan kötü değildir, hatta oldukça latif ve nazik yazmıştır.

Baysungurizâde: Şahrüh Mirza oğludur, hattı oldukça hoştur, üstatlar zikredildiğinde onlarla birlikte anılır ve hiçbirinden daha kötü değildir. Gevher Şad Hanım'ın inşa ettirdiği caminin kitabesini yazmıştır ve hattaki mertebesi o kitabetten malumdur.

Mirza İbrahim: Mirza Şahruh oğludur, İran hâkimiydi. Şiraz'da bulunan birçok yapının kitabesini bizzat kendisi yazmıştır. Timur'un hizmetinde izzet ve hürmete mazhar olmuştur. Hatay seferinde Timur vefat edince, Şahruh Mirza oğlu Uluğ Bey Mirza ve İbrahim'den başka dost bulamamıştır. Timur tarihine dair İsmail Şerafeddin Yezdi tarafından yazılan Zafername adlı eser de onun tarafından yazdırılmıştır.

Abdülhak Sebzvarî: Abdullah Tabbah öğrencilerindedir. İyi bir hattat olmuş ancak hattı biraz karga ayağına benzer, yani çanak ve harfleri birbirinden ayrı yazmakla hattı ayıplıdır. İmam Musa er-Rıza kitabesini de kendisi yazmıştır.

Hafız Nuta: İyi hattatlardandır, Abdülhak ile dostlukları vardı. Hattı güzeldir ancak sülüsü hepsinden üstün yazmıştır.

Molla Bahşi: İyi hattatlardandır. Abdülhaka yakın bir hattı vardır ancak sülüsü üstadlık seviyesindedir.

Üçüncü Fası:

Divânî olarak şöhret bulan ta'lik yazının üstatlarından bahsedilecektir. Irak ve Horasan'a bağlı yerlerde en çok kullanılan hat budur.

Hoca İbrahim El-Münşi: Ta'lik yazısını ortaya koyan kişidir.

Hoca Abdülhak: Kimin öğrencisi olduğu bilinmemekle birlikte hattı bir nebze kötüdür. İran diyarının eski şahlarının hüküm ve nişanlarını kendisi yazmıştır.

Mevlânâyı Derviş: Hattı güzel ve rağbetlidir, nesta'lik'te hayret verici seviyelere erişip, kimse onun kadar mükemmel yazmamıştır. Şöhretini, Hoca Yakût'a benzetirler.

Hoca İhtiyar El-Münşi: Derviş'in öğrencisidir. Hattı oldukça hoş ve saftır.

Hoca İbrahim: Mükemmel yazmıştır ama Hoca'ya mukabil değildir. Kendisi de Derviş'in öğrencilerindedir.

Bahaeddin El-Münşi: Kendisi Hoca İbrahim Münşi'den iyidir. Ancak kalemi filcümle altı derler. Hattı kemale erdiğinde Hoca İbrahim, Bağdat'a gitmişti. İmam Rıza (r) Asitane'sinde hizmet etmiş ancak imaret kitabesini Mevlânâ Hoca Bahaeddin yazmıştır.

Hoca Abdullah: Oldukça güzel yazardı, bazı kimseler onun hattını Hoca İhtiyar Münşi'den fark etmemiştir. Nezaket bakımından iyi hattatlar seviyesine çıkmıştır. Özellikle de Mevlânâ Cami ve Mîr Hüseyin Vaizi Mîr Hand Horasani'nin kitaplarını yazmıştır. Şiirde de oldukça mahirdi. Mushaf-ı Şerifin yarısını ağaç üzerine yazmıştır. Bu da Buhara padişahları tarafından muhafaza edilmiştir.

Silsiletü'l-Hattâtîn adlı risâlede adı geçen hattatların şöyledir:

Mustafa Dede, Şeyh Hamdullah, Şükrü'l-lah Halife, Pîr Mehmet Dede, Nefeszâde Seyit İsmail, Hasan Üsküdarî, Halit Erzurûmî, Dervîş Ali, Mustafa Eyyubî, Hafız Osman, Seyit Abdullah.

Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi²⁵¹ ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi risâlesinde ise:

Ali bin Hilâl İbnü'l-Bevvâb, İbnü'l-Vahîd, Abdurrahman es-Sâ'îğ, Nâsirî Muhammed b. Küzel el-İsâvî, Şeyh Cemâlüddin el-Hitî, Dahhak b. Aclân,

3.6. Hat Çeşitleri

Risale fî İlmi'l-Hat adlı eserde hat çeşitleri hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Sülüs: “تثلث” cemîü'l-hutut diye bilinir. Çünkü öncesinde muhakkak bilmek gerek, nesih onun tâbiidir. Nitekim reyhânî tâbi'-i muhakkaktır. Bu sebeptendir ki usul-ı muhakkak ile reyhânî bir tutmuşlardır. Zarafet bakımından Reyhân bitkisine benzeterek Reyhânî adı verilmiştir.

²⁵¹ Bu tez ss.230-251

Nesih: “نسخ” Nesih diye ad verildi çünkü kitapların çoğu bu hatla yazılmıştır. Buna göre diğer hatların nâsihi oldu (ortadan kaldırdı).

Tevkî: “توقيع”. Tevkî derler çünkü yarısı yuvarlak sonu düzdür. Bu sebepten ma’kılî ve kûfî hatlarına benzetilmiştir. müşabehet bulunmadı. Ve kuzât sicillât-ı mahkeme-i (mahkeme kayıtları) tevkîâtı bu hatla yazarlar.

Rikâ’ “رقاع” deyü ad verildi. Zira ol zamanda ruk’aları bu hatla yazarlar imiş. Altıncı kısım reyhânîdir ki zikrolundu ve dahi bazıları hatt-ı tomari dahi bir kısım tutmuşlar aksâm-ı hattı yedi tutmuşlar. Ammâ asıl ve sun’da hutut şeş cihattan tutmuşlar. Pes her gâh ki bir hattı bir hattan kavi yazsalar tomar olur ve eğer ince kalemle yazsalar gubâr olur. Pes bu delille hutut sekiz kısım olur ve aksam-ı ihtilaf kalemle vaz’ eyleseler aksâm-ı hat bî-had olur. Hiç kimse bilmek mümkün olmazdı. Ammâ ol hutut ki usul üzerine konulmuştur. Her biri bir asılla birbirinden mümtazdır. Şöyle ki zikrolundu.

Kitabü Câmii Mehâsini’l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli’l-Basairi ve’l-Elbâbi Risâlesi: bu risâlede adı geçen hat çeşitleri örneklerle gösterilmiş olup çeşitler hakkında herhangi bir açıklama veya tarife rastlanmamıştır. Risâlede yer alan hat çeşitleri şöyledir:

Kalemü’l-Ikdi’l-Manzûm “قلم العقد المنظوم”: “intizamla düğümlenmiş (zincirlenmiş) hat” anlamına gelen bu hat çeşidi (Resim 165) yapısından görüldüğü gibi bir zincir mahiyetinde harflerin belli bir intizam içinde birbirine bağlanmasından dolayı bu ismi almış olasılığı muhtemeldir.

Resim-224: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi, varak 19a-20b

Kalemü'l-Mensür: “قلم المنثور” Serpiştirilmiş Kalem olarak tercüme edilebilen bu hat çeşidi (Resim 166) resimde görüldüğü üzere harfler adete birbirinden bağımsız mümkün olduğu kadar birleşmelerden uzak bir şekilde yazılmıştır. Bu sebepten dolayı bu ismi almış olması muhtemeldir.

Resim-225: Kitabu Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi, varak 21a

Kalemü't-Ta'lik: “قلم التعليق” (Resim 167) Asılı Hat olarak tercüme edilen bu hat çeşidinde harflerin adeta birbirine asılı bir şekilde yazıldığı görüldüğü gibi, İran’da icat edilen ve eski adı “Ta’lik” bugünkü adı “Nesta’lik” olan hattın bam başka bir hat olduğu anlaşılır. Bu bugünkü hat literatürüne girmeyen bu hat çeşidi isim benzerliği yüzünden bilgi karışıklığına sebebiyet verebilir.

SONUÇ

Kütüphaneler, geniş coğrafyalara yayılan İslam medeniyetinin bir ürünü olan yazmaların okunması ve anlaşılmasını sağlayan önemli bilgi ve belgelerin muhafaza edildiği ve geçmişin kültür mirasını barındıran yapılardır. Bu tezde Türkiye’deki kütüphanelerin veri tabanları taranarak hat sanatıyla ilgili yazma eserlere ulaşılmıştır. Tarama işlemi Süleymaniye Kütüphanesi veri tabanıyla-başlamıştır. Aynı çalışma yöntemi ile başta İstanbul olmak üzere Türkiye Yazmalar Kurumu veri tabanına bağlı kütüphanelerin tamamı taranmıştır. Hat, hattat, hattattan, hattatin, hutut, hüsn-i hat, katip, küttap, ketebe, kalem, kâğıt, mürekkep, hibr, divit, devat, midad gibi anahtar kelimeler kullanılarak yapılan tarama sonucunda elde edilen bilgi ve belgeler bu araştırmanın amacına yönelik kullanılmıştır. Tez konusuyla bağlantılı olduğu tespit edilen 25 adet yazma eserin dijital nüshaları temin edilmiştir.

“Türkiye Yazma Eserler Kurumu’na Bağlı İstanbul Kütüphanelerindeki Hüsn-i Hat Konulu Yazmaların İncelenmesi” başlıklı araştırmada, hat sanatını konu alan risâleler incelenmiştir.

Bu inceleme neticesinde; Hat sanatının tarihçesi ve fazileti, Hattat silsileleri, Hattat biyografisi, Harflerin yazılışı ve İsimlendirilmesi gibi başlıklara dair günümüz hat sanatının literatürüne katkı sağlayacağı düşünülen bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgiler ışığında, hat sanatının günümüzde geldiği noktanın hangi aşamalar sonucu oluştuğuna dair önemli bilgilere ulaşıldığı söylenebilir.

Araştırmada hat sanatına yönelik ulaşılan bilgiler alt başlıklar halinde şu şekilde ifade edilebilir:

Hat sanatının tarihçesi ve fazileti: Yazının icadıyla ilgili bu tezde yer alan eserlerde, yazının ilâhî bir lütfun olduğu ve Hz. Âdem’e öğretildiği ve İdris (a.s)’ın kaleme ilk yazı yazan kişi olduğu görüşüne benzer bilgiler bulunmaktadır.

İncelenen eserlerin birçoğunda hat sanatına teşvik eden âyet ve hadislerin yanı sıra, kelimeler, kibâr, şiirler, öğütler ve hattat tavsiyelerine bulunmaktadır. Bu ve benzeri ibarelerde kaleme özel bir kutsallık atfedildiği görülmektedir.

Hat çeşitleri: Çalışmada, bilinen aklâm-ı sittenin yanı sıra yaygın olmayan ancak hat sanatında Subhü'l-A'sâ gibi temel kaynaklarda adı geçen bazı hat çeşitleri tespit edilmiş olup görselleriyle beraber gün ışığına çıkarılmıştır. Bu hatların bazıları isim bakımından günümüz hat sanatında yer alan bazı hatlara benzerlik gösterse de bu hatlara örnek olarak ve incelenen risalelerde yer alan örneklerin çok farklı hatların olduklarını tespit edilmiştir.

Harflerin yazılışı ve İsimlendirilmesi:

Hat çeşidine göre yazılış açısından farklılıklar gösteren harflerin nokta ölçüsü, kalemin gidişi ve tahriki bakımından hem sülüs hem de ta'lik hattında nasıl yazıldığıyla ilgili bilgelere ulaşılmıştır. Harflerin yazılış şekline göre isim almaları da ulaşılan bilgiler arasındadır.

Hat malzemeleri: Tezde incelenmiş eserlerde yer alan malzemeler şunlardır:

Kalem: kamyın önceden hazırlaması, seçimi, sertliği, kalınlığı, rengi, düz ve yuvarlak yapısı, eğriliğinin düzeltilmesi, kalemin yontularına gösterilen hürmeti gibi konular hakkında bilgilere ulaşılmıştır.

Kâğıt: kâğıtların kullanım amacına göre farklılık gösteren kâğıt boyama yöntemleri ve kullanılan malzemeleri, kâğıdın âharı ve âharda kullanılan malzemeler, kâğıdın kurutması, bozulmuş kâğıtlara yapılan müdahaleler ve kâğıdın mühresi hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Mürekkep: mürekkeplerin yapıliş reçeteleri tablo halinde verilmiş olup rengine göre başlık kullanarak tasnif edilmiştir. Elde edilen verilere göre:

Kırmızı (la'l) mürekkebin yapılişıyla ilgili (5), yeşil mürekkebin (5), siyah mürekkebin (3) ve al'â mürekkebin (2) yöntem bulunurken, sarı, firûzî, tâvûsî, âsumânî renkli mürekkeplere birer yöntem tespit edilmiştir. Ayrıca mürekkebin temizlenmesi, kalıcılığı ve akışkanlığı hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır.

Kalemtraş: kullanım amaçlarına göre farklı yapılara sahip olan kalemtraşlar hakkında ayrıca nasıl bir şekle sahip olması gerektiği ve ne gibi isimlerle anıldığıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Boyalar: Elde edilen bilgiler doğrultusunda, sarı ve mor boyaların hazırlama yöntemleri yanı sıra kumaşçılar ve ciltçilerin kullandıkları boyalar hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca boya yapımında kullanılan şapın terkiibi de tespit edilmiştir. Bunların yanında ebrû sanatı, mektup mumu ve bezir yağıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Hattat Silsileleri: icazet usulü gereği silsile halinde birbirini takip eden hattat isimleri zikredilmiş olup Şeyh Hamdullah gibi bazı hattatların mensup oldukları hat silsileleri tespit edilmiştir.

Harflerin ölçüler ve bünyelerinde yapılan tarifler: Aklam-ı sitte ve ta'lik hatlarındaki harflerin nasıl ve hangi nokta ölçüsünde yazıldığına dair bilgilere ulaşılmıştır.

Harflerin Yazılış Şekline Göre İsimlendirilmesi: Bazı harflerin yazılışı esnasında harfin bünyesinde yapılan birtakım değişikliklere binaen bu harflere farklı isimler verildiği görülürken, bazıları ise bir hayvana veya hayvanın bir organına benzeterek isimlendirildiği tespit edilmiştir.

Hat Çeşitleri: Günümüz hat sanatında yaygın olan hat çeşitleri dışında eski dönemlere ait bazı hat çeşitlerine ulaşılmıştır. Bu hat çeşitlerinin örnekleriyle ve varsa mucitleriyle beraber sunulmuştur.

Son olarak, bu çalışma, Türkiye'deki tüm kütüphane ve müzelerde bulunan hüsn-i hat konulu yazma eserlerini içeren daha kapsamlı bir çalışmanın başlangıcı olma hedefiyle yapılmış olup burada dile getirilen konuların boşluklarını tamamlamak ve hüsn-i hat sanatının sağlam bir veri tabanına sahip olabilmesi için ileride kat edilecek uzun yolunun küçük bir adımını teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Kur'an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı (Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut), Ankara, 2012.
- Alparslan Ali. "İslam Yazı Sanatı". *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. C. XIV. İstanbul: Çağ Yayınları, 1993.
- Alparslan Ali. *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*. İstanbul, 2016.
- Alparslan Ali. *Ünlü Türk Hattatları*. Ankara, 1992.
- Altıkulaç Tayyar. *Mushaf-ı Şerif (Bibliothèque Nationale, Paris)*. İstanbul, 2011.
- Baltacıoğlu İsmayıl Hakkı. *Türk Plâstik Sanatları*. Ankara, 1971.
- Buhârî. *el-Cami's-Sahih*. Yayına Haz. Abdülkâdir Şeybe el-Hamed, Riyad, 2008.
- Cürcani Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, Arif Erkan. *et-Ta'rifat*. İstanbul, 1997.
- Çetin, Nihad M. "Aklâm-ı Sitte". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/276-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çetin, Nihad M. *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*. İstanbul, 1992.
- Çetin M.Nihad. "İslam Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi". *İslam Tedkikleri Dergisi* 9 (1995), 1-50.
- Dânişmend İsmail Hami. *İzahlı İslam Tarihi Kronolojisi*. İstanbul, 1960.
- Derman M. Uğur. "Hat". *Yeni Türk Ansiklopedisi*. C. IV. İstanbul, 1985.
- Derman Uğur. "Yazı Sanatının Eski Matbaacılığımıza Akisleri". 97-118, ts.
- el- Belâzuri Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Futûhu'l-Buldân*. thk. Abdullah Enis ed-Dabba', Ömer Enis ed- Dabba'. Beyrut, 1987.
- el-Belâzurî. *Fütuhu'l-Buldan*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.
- el-Haddad Muhammed Hamza İsmail. "Ahmet Müncî Ahmet M. Hattat İbnü'l-Vahîd'in Hat Üslubunun Analizi". *Türizm ve Otelcilik Dergisi*, 129-224.
- el-Kalkaşendi Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî,. *Subhu'l-A'sâ fi Sınâati'l-İnşâ*. XV. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

- el-Kettânî Muhammed Abdülhay. *et-Terâtübü'l-İdariyye: Nizâmü'l-Hükûmeti'n-nebeviyye*. II Cilt. Rabat, 1346.
- et-Taberî Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî (Târîhu'l- Ümem ve'l-Mülûk)*. I-VI Cilt. Beyrut, 1988.
- el-Müneccid Selahaddin. *Dirâsâtffîârîhi'l-hattî'l-Arabî*. Beyrut: Darul-Kitâbil-Cedîd, 1972.
- es-Sûlî Ebu Bekir. *Edebü'l-Küttâb*. thk. Muhammed Behcet el-Eserî. Bağdat, 1341.
- eş-Şırvânî Muhammed b. Mahmud b. Hacı, *Ravzatü'l-İtr (Şifa Bahçesi)*, Tahkik ve çeviri, Muammer Sarıkaya ve Celal Turgut Koç, Ankara, 2022.
- Faza'ilî Habibullah. *Atlasu'l-Hat ve'l-Hutût*. çev. Muhammed et-Tuncî. Şam: Dâr Tılas Yayınları, 2002.
- Gedik, Ahmet. *Hat Sanatı Bakımından Kudüs ve Çevresindeki Eyyübî Kitâbeleri*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Günüç Fevzi. "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Celî Sülüs Hattı". Konya, 1995.
- Günüç, Fevzi. "Hat Sanatının Asr-ı Saâdet'teki Durumu ve Gelişmesi Hakkında Bazı Düşünceler". *İstem* 4 (2004), 145-157.
- Habib Efendi. *Hat ve Hattâtân*. İstanbul: Matbaa-i Ebuuziya, 1888.
- Hamidullah Muhammed. *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam ibn Münebbih*. İstanbul: Bahar Yayınevi, 1967.
- Hamidullah Muhammed. "Allah'ın Elçisi (s.a.v.) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı". *İslamî Araştırmalar* II/7 (ts.), 95-102.
- İbn Nedim Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1994.
- İbn Kuteybe. *Edebü'l-kâtib*. thk. Ali Fâûr. Beyrut, 1988.
- Kara Hacer. "Konya Müze Müdürlüğüne Bağlı Müzelerdeki Hat Sanatı Araç Gereçleri". 164-188. Ankara, 2020.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin. *Tuhfe-i Hattâtîn*. thk. İbnülemin Mahmud Kemal. İstanbul, 1928.
- Mahmûd Es'ad Efendi. *İslam Tarihi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1983.
- Memiş Mehmet. "Osmanlıda Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk Ve İcazet Geleneği". *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* vol2/3 (2018), 68.
- Meriç Rıfki Melûl. *İslam Yazısının Menşei ve İntişârı*. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1977.

- Mutçalı Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul, 1995.
- Münâavî Muhammed Abdür-rauf. *Feyzü'l-kadîr Şerhü'l-Camii's-Sağîr*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1972.
- Necib Âsım, *Orhun Âbideleri*, İstanbul H.1341
- Nefeszâde İbrahim. *Gülzar-ı Savâb*. thk. Kilisli Muallim Rifat. İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1938.
- Ögel Bahaettin. *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına göre, Esin, İslamiyet'ten Önceki Türk Tarihi ve İslamâ Giriş, Türk Kültürü El-Kitabı, c.2, İstanbul, 1978.*
- Özkafa Fatih. "Çizgilerdeki Kadim Estetik: HAT SANATI". *Yüksek Öğretim Dergisi* 13 (2019), 26-31. Abdülhamid Tüfekçioğlu. *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*. İstanbul, 2001.
- Abdülhamit Tüfekçioğlu. *İstanbul Kütüphanelerinde Hat Sanatı İle İlgili Yazma Eserler ve Seyyid Ahmed el-Vehbî'nin Risâle-i Esrâr-ı Hatt'ı*. İstanbul, 1994.
- Ali Alparşan. "İslam Yazı Sanatı". *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. C. XIV. İstanbul: Çağ Yayınları, 1993.
- Ali Alparşan. *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*. İstanbul, 2016.
- Ali Alparşan. *Ünlü Türk Hattatları*. Ankara, 1992.
- Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürçani, Arif Erkan. *et-Ta'rifat*. İstanbul, 1997.
- Ali Alparşan. "Divanî". *İslam Ansiklopedisi*. 9/445-446. İstanbul, 1994.
- Arthur Upham Pope. *A Survey of Persian Art*. Londra, 1965.
- Aydın Taneri. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı*. Ankara, 1978.
- Çetin, Nihad M. "Aklâm-ı Sitte". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/276-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çetin, Nihad M. *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*. İstanbul, 1992.
- Ebu Bekir es-Sülî. *Edebü'l-Küttâb*. thk. Muhammed Behcet el-Eserî. Bağdat, 1341.
- Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Târîhu't-Taberî (Tarîhu'l- Ümem ve'l-Mülûk)*. I-VI Cilt. Beyrut, 1988.
- Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir el- Belâzuri. *Futûhu'l-Buldân*. thk. Abdullah Enis ed-Dabba', Ömer Enis ed- Dabba'. Beyrut, 1987.
- Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî, el-Kalkaşendi. *Subhu'l-A'sâ fi Sınâati'l-İnşâ*. XV. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbn Nedim. *el-Fihrist*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1994.
- el-Belâzurî. *Fütuhu'l-Buldan*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Fevzi Günüş. "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Celî Sülüs Hattı". Konya, 1995.
- Gedik, Ahmet. *Hat Sanatı Bakımından Kudüs ve Çevresindeki Eyyübî Kitâbeleri*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Günüş, Fevzi. "Hat Sanatının Asr-ı Saâdet'teki Durumu ve Gelişmesi Hakkında Bazı Düşünceler". *İstem* 4 (2004), 145-157.

- Habib Efendi. *Hat ve Hattâtân*. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1888.
- Habibullah Faza'ilî. *Atlasu'l-Hat ve'l-Hutût*. çev. Muhammed et-Tuncî. Şam: Dâr Tılas Yayınları, ts.
- Hacer Kara. "Konya Müze Müdürlüğüne Bağlı Müzelerdeki Hat Sanatı Araç Gereçleri". 164-188. Ankara, 2020.
- İbn Kuteybe. *Edebü'l-kâtib*. thk. Ali Fâûr. Beyrut, 1988.
- İsmail Hami Dânişmend. *İzahlı İslam Tarihi Kronolojisi*. İstanbul, 1960.
- M. Uğur Derman. "Hat". *Yeni Türk Ansiklopedisi*. C. IV. İstanbul, 1985.
- Mahmûd Es'ad Efendi. *İslam Tarihi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1983.
- Mehmet Memiş. "Osmanlıda Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk Ve İcazet Geleneği". *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* vol2/3 (2018), 68.
- Muhammed Abdülhay el-Kettânî. *et-Terâtîbü'l-İdariyye: Nizâmü'l-Hükûmeti'n-nebeviyye*. II Cilt. Rabat, 1346.
- Muhammed Abdür-rauf Münâavî. *Feyzü'l-kadîr Şerhü'l-Camii's-Sağîr*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1972.
- Muhammed b. Ali Râvendî. *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*. çev. Ahmet Ateş. Ankara, 1957.
- Muhammed Hamidullah. "Allah'ın Elçisi (s.a.v.) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı". *İslamî Araştırmalar* II/7 (ts.), 95-102.
- Muhammed Hamidullah. *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam ibn Münebbih*. İstanbul: Bahar Yayınevi, 1967.
- Muhammed Hamza İsmail el-Haddad. "Ahmet Müncî Ahmet M. Hattat İbnü'l-Vahîd'in Hat Üslubunun Analizi". *Türizm ve Otelcilik Dergisi*, 129-224.
- Mustafa Yıldırım. "Emevîler Dönemi Sanatı". *Türk İslam Sanatlarına Giriş*. ed. Mustafa Yıldırım. Konya: Palet Yayınları, 2017.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin. *Tuhfe-i Hattâtîn*. thk. İbnülemin Mahmud Kemal. İstanbul, 1928.
- Nefeszâde İbrahim. *Gülzar-ı Savâb*. thk. Kilisli Muallim Rifat. İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1938.
- Nihad M. Çetin. "İslam Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi". *İslam Tedkikleri Dergisi* 9 (1995), 1-50.
- Osman Turan. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesîkalar*. Ankara, 1958.
- Özkafa, Fatih. "Çizgilerdeki Kadim Estetik: HAT SANATI". *Yüksek Öğretim Dergisi* 13 (2019), 26-31.
- Pekalın, Osman Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Rıfkı Melûl Meriç. *İslam Yazısının Menşei ve İntişârı*. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1977.
- Selahaddin el-Müneccid. *Dirâsâtffîârîhi'l-hattî'l-Arabî*. Beyrut: Darul-Kitâbil-Cedîd, 1972.
- Serdar Mutçalı. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul, 1995.
- Serin, Muhittin. "Hamdullah Efendi, Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/449-452. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Serin, Muhittin. *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul, 2010.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul, 2006.

EKLER

Resimler Listesi

Resim-1: İslam Öncesi Arap Kitabeleri (Serin'den).	9
Resim-2: Kûfî hattıyla bir Mushaf sahifesi, hattatı meçhul (Serin'den).	14
Resim-3: Emevî devrine ait kûfî mesafe taşı (Serin'den).....	14
Resim-4: İbnü'l-Bevaâb hattıyla muhakkak-reyhânî bir sayfa. Selâme b.Cendel dîvânından (Serin'den)	18
Resim-5: Yakût Musta'sımî tarafından sülüs-nesih hatlarla yazılmış bir sayfa (Serin'den)	19
Resim-6: Şeyh Hamdullah Sülüs Nesih Yazısı (Serin'den).	31
Resim-7: Hattat Hafız Osman Sülüs Nesih Yazısı (Serin'den)	35
Resim -8: Hattat Yesârîzâde Ta'lik Yazısı (Serin'den)	40
Resim-9: Şeyh Hamdullah tarafında yazılmış muhakkak hattıyla bir kıta (Alparslan'dan).	41
Resim-10: Şeyh Hamdullah tarafında Reyhânî hattıyla yazılmış bir kıta (Alparslan'dan).	42
Resim-11: Şevki Efendi'nin sülüs-nesih meşk kıtası (Alparslan'dan).	43
Resim-12: Şeyh Hamdullah tarafında tevkî' hattıyla yazılmış bir kıta (Alparslan'dan).	44
Resim-13: Şeyh Hamdullah tarafından Rikâ' ve Tevki' hattıyla yazılmış bir kıta(Alparslan'dan)	45
Resim-14: Hulusi Efendi, Ta'lik Yazı (Serin'den).....	46
Resim-15: Aziz Efendi'nin Divanî Yazısı (Mekkâvî'den).	47
Resim-16: Halim Efendi'nin Rık'a Yazısı (Serin'den).	48
Resim-17: Kalem çeşitleri (Serin'den).	49
Resim-18: Kalem Traş. Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonu (Serin'den).....	50
Resim-19: Makta'lar (Serin'den).....	51
Resim-20: Osmanlı dönemine ait hokka takımı (Derman'dan).....	52
Resim-21: Eyüplü Raşid Efendi Tarafından Mehmed Ali Vasfi Efendiye 1291/1874 Tarihinde verilen Kıt'a Formunda Bir İcazetnâme Örneği (Mehmet Memiş'ten). ...	58

Resim-22: Âhar Mecmuası 1a sayfası	62
Resim-22: Âhar Mecmuası 1b-2a sayfaları	62
Resim-23: Âhar Mecmuası 2b-3a sayfaları	63
Resim-24: Âhar Mecmuası 3b-4a sayfaları	63
Resim-25: Âhar Mecmuası 4b-5a sayfaları	64
Resim-26: Âhar Mecmuası 5b-6a sayfaları	64
Resim-27: Âhar Mecmuası 6b-7a sayfaları	65
Resim-28: Âhar Mecmuası 7b-8a sayfaları	65
Resim-29: Âhar Mecmuası 8b-9a sayfaları	66
Resim-29: Âhar Mecmuası 9b-10a sayfaları	66
Resim-30: Âhar Mecmuası 10b-11a sayfaları	67
Resim-31: Âhar Mecmuası 11b-12a sayfaları	67
Resim-32: Âhar Mecmuası 12b-13a sayfaları	68
Resim-33: Âhar Mecmuası 13b-14a sayfaları	68
Resim-34: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 1a sayfası	97
Resim-35: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 1b-2a sayfaları	97
Resim-36: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 2b-3a sayfaları	98
Resim-37: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 3b-4a sayfaları	98
Resim-38: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 4b-5a sayfaları	99
Resim-39: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 5b-6a sayfaları	99
Resim-40: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 6b-7a sayfaları	100
Resim-41: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 7b-8a sayfaları	100
Resim-42: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 8b-9a sayfaları	101
Resim-43: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 9b-10a sayfaları	101
Resim-44: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 10b-11a sayfaları	102
Resim-45: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 11b-12a sayfaları	102
Resim-46: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 12b-13a sayfaları	103
Resim-47: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 13b-14a sayfaları	103
Resim-48: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 14b-15a sayfaları	104
Resim-49: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 15b-16a sayfaları	104
Resim-50: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 16b-17a sayfaları	105
Resim-51: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 17b-18a sayfaları	105

Resim-52: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 18b-19a sayfaları.	106
Resim-53: Hattın Kavâ'id ve Tarihine Dair Risâle'nin 18b sayfası.	106
Resim-54: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 1a sayfası.	118
Resim-55: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 1b-2a sayfaları.	118
Resim-56: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 2b-3a sayfaları.	119
Resim-57: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 3b-4a sayfaları.	119
Resim-58: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 3b-4a sayfaları.	120
Resim-59: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 4b-5a sayfaları.	120
Resim-60: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 5b-6a sayfaları.	121
Resim-61: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 6b-7a sayfaları.	121
Resim-62: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 7b-8a sayfaları.	122
Resim-63: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 8b-9a sayfaları.	122
Resim-64: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 9b-10a sayfaları.	123
Resim-65: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 10b-11a sayfaları.	123
Resim-66: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 11b-12a sayfaları.	124
Resim-67: Risâle fî İlmi'l-Hat'ın 12b-13a sayfaları.	124
Resim-68: Hattat Şeyh Hamdullah'ın Terceme-i Hâli-101b-102a.....	139
Resim-69: Mîzânü'l-Hat'ın ilk sayfası 1b-2a.	147
Resim-70: Mîzânü'l-Hat'ın son sayfası 19b.	147
Resim-71: Devhatü'l-Küttâb'ın ilk sayfası 1b-2a.....	149
Resim-72: Devhatü'l-Küttâb'ın son sayfası 232b.	149
Resim-73: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 1a sayfası.....	151
Resim-74: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 1b-2a sayfaları.....	151
Resim-75: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 2b-3a sayfaları.....	152
Resim-76: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 3b-4a sayfaları.....	152
Resim-77: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 4b-5a sayfaları.....	153
Resim-78: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 5b-6a sayfaları.....	153
Resim-79: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 6b-7a sayfaları.....	154
Resim-80: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 7b-8a sayfaları.....	154
Resim-81: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 8b-9a sayfaları.....	155
Resim-82: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 9b-10a sayfaları.....	155
Resim-83: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 10b-11a sayfaları.....	156

Resim-84: Muhtasar Tezkire-i Hattâtîn'in 11b sayfası.....	156
Resim-87: Hucetü'l-Hattî'l-Hasen'in 4b-5a sayfaları.....	179
Resim-88: Hucetü'l-Hattî'l-Hasen'in 5b-6a sayfaları.....	179
Resim-89: Hucetü'l-Hattî'l-Hasen'in 6b-7a sayfaları.....	180
Resim-90: Hucetü'l-Hattî'l-Hasen'in 7b-8a sayfaları.....	180
Resim-91: Hucetü'l-Hattî'l-Hasen'in 8b-9a sayfaları.....	181
Resim-92: Hucetü'l-Hattî'l-Hasen'in 9b-10a sayfaları.....	181
Resim-93: Hucetü'l-Hattî'l-Hasen'in 10b-11a sayfaları.....	182
Resim-94: Hucetü'l-Hattî'l-Hasen'in 11b-12a sayfaları.....	182
Resim-95: Hucetü'l-Hattî'l-Hasen'in 12b-13a sayfaları.....	183
Resim-96: Hucetü'l-Hattî'l-Hasen'in 13b-14a sayfaları.....	183
Resim-97: Hucetü'l-Hattî'l-Hasen'in 14b-15a sayfaları.....	184
Resim-98: Hucetü'l-Hattî'l-Hasen'in 15b-16a sayfaları.....	184
Resim-99: Hucetü'l-Hattî'l-Hasen'in 16b-17a sayfaları.....	185
Resim-100: Kasidetü'r-Râ'iyye'nin 55b-56a sayfaları.....	210
Resim-101: Kasidetü'r-Râ'iyye'nin 56b-57a sayfaları.....	210
Resim-101: Kasidetü'r-Râ'iyye'nin 57b-58a sayfaları.....	211
Resim-102: Silsiletü'l-Hattâtîn'in 98bb-99a sayfaları.....	215
Resim-103: Silsiletü'l-Hattâtîn'in 99b-100a sayfaları.....	215
Resim-104: Silsiletü'l-Hattâtîn'in 100b-101a sayfaları.....	216
Resim-105: Silsiletü'l-Hattâtîn'in 103b-104a sayfaları.....	216
Resim-106: Silsiletü'l-Hattâtîn'in 104b-105a sayfaları.....	217
Resim-107: Silsiletü'l-Hattâtîn'in 105b-106a sayfaları.....	217
Resim-108: Silsiletü'l-Hattâtîn'in 106b sayfası.....	218
Resim-109: Risâle Fi'l-Hat'in 46a sayfası.....	227
Resim-110: Risâle Fi'l-Hat'in 46b-47a sayfaları.....	227
Resim-111: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 8b-9a sayfaları.....	232
Resim-112: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 9b-10a sayfaları.....	232
Resim-113: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 10b-11a sayfaları.....	233
Resim-114: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 11b-12a sayfaları.....	233
Resim-115: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 12b-13a sayfaları.....	234
Resim-116: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 13b-14a sayfaları.....	234

Resim-117: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 14b-15a sayfaları.	235
Resim-118: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 15b-16a sayfaları.	235
Resim-119: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 16b-17a sayfaları.	236
Resim-120: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 17b-18a sayfaları.	236
Resim-121: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 18b-19a sayfaları.	237
Resim-122: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 19b-20a sayfaları.	237
Resim-123: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 20b-21a sayfaları.	238
Resim-124: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâb'ın 21b-22a sayfaları.	238
Resim-125: Müfret Harfler	240
Resim-126: Elif ve Bâ Harfleri	240
Resim-127: Cîm Harfî	241
Resim-128: Dâl ve Râ Harfleri	241
Resim-129: Sîn Harfî	242
Resim-130: Tâ Harfleri	242
Resim-131: Ayn Harfî	243
Resim-132: Fe ve Kâf Harfleri	243
Resim-133: Kef Harfî	244
Resim-134: Mîm Harfî	244
Resim-135: Nûn, Hâ ve Vâv Harfleri.	245
Resim-136: Lâmelif ve Yâ Harfleri	245
Resim-137: Risale der Beyân-ı Hatt-ı Neshta'lik'in 48b-49a Sayfaları.....	253
Resim-138: Risale der Beyân-ı Hatt-ı Neshta'lik'in 49b-50a Sayfaları.....	253
Resim-139: Risale der Beyân-ı Hatt-ı Neshta'lik'in 50b-51a Sayfaları.....	254
Resim-140: Risale der Beyân-ı Hatt-ı Neshta'lik'in 51b-52a Sayfaları.....	254
Resim-141: Risale der Beyân-ı Hatt-ı Neshta'lik'in 52b-53a Sayfaları.....	255
Resim-142: Risale der Beyân-ı Hatt-ı Neshta'lik'in 53b-54a Sayfaları.....	255
Resim-143: Âdab-ı Hat'ın 6b-7a Sayfaları.....	262
Resim-144: Âdab-ı Hat'ın 7b-8a Sayfaları.....	262
Resim-145: Âdab-ı Hat'ın 8b-9a Sayfaları.....	263
Resim-146: Elif Harfî	294
Resim-147: Bâ Harfî	295
Resim-148: Cîm Harfî	295

Resim-149: Dâl Harfi	296
Resim-150: Râ Harfi	296
Resim-151: Sîn Harfi	297
Resim-152: Sâd Harfi	297
Resim-153: Ta Harfi	298
Resim-154: Ayın Harfi	298
Resim-155: Fâ Harfi	299
Resim-156: Kâf Harfi	299
Resim-157: Kef Harfi	300
Resim-158: Lâm Harfi	300
Resim-159: Mîm Harfi	301
Resim-160: Nûn Harfi	301
Resim-161: Vâv Harfi.....	302
Resim-162: Hâ Harfi.....	302
Resim-163: Lâm-elif Harfi	303
Resim-164: Yâ Harfi.....	303
Resim-165: Mürekkeb Bâ Harfi	304
Resim-166: Mürekkep Cîm Harfi	305
Resim-167: Mürekkep Sîn Harfi	305
Resim-168: Mürekkep Sâd Harfi.....	306
Resim-169: Mürekkep Tâ Harfi.....	306
Resim-170: Mürekkep Ayın Harfi.....	307
Resim-171: Mürekkep Fâ Harfi.....	307
Resim-172: Mürekkep Kef Harfi	308
Resim-173: Mürekkep Lâm Harfi	309
Resim-174: Mürekkep Mîm Harfi	309
Resim-175: Mürekkep Hâ Harfi	310
Resim-176: Elif'in Çeşitleri.....	314
Resim-177: Bâ'nın Çeşitleri	315
Resim-178: Bâ'nın Çeşitleri	316
Resim-179: Bâ'nın Çeşitleri.	317
Resim-180: Cîm'in Çeşitleri.....	318

Resim-181: Cîm'in Çeşitleri.....	318
Resim-182: Cîm'in Çeşitleri.....	319
Resim-183: Dâl'in Çeşitleri.....	320
Resim-184: Dâl'in Çeşitleri.....	321
Resim-185: Râ'nın Çeşitleri.....	321
Resim-186: Râ'nın Çeşitleri.....	322
Resim-187: Sîn'in Çeşitleri.....	323
Resim-188: Sîn'in Çeşitleri.....	323
Resim-189: Sâd'in Çeşitleri.....	324
Resim-190: Sâd'in Çeşitleri.....	324
Resim-191: Tâ'nın Çeşitleri.....	325
Resim-192: Tâ-ı Mevkûfe.....	325
Resim-193: Müfret Ayın'ın Çeşitleri.....	326
Resim-194: Baştaki Ayın'ın Çeşitleri.....	326
Resim-195: Mürekkep Ayın'ın Çeşitleri.....	327
Resim-196: Mürekkep Ayın'ın Çeşitleri.....	328
Resim-197: Mürekkep Ayın'ın Çeşitleri.....	328
Resim-197: Ayın'ın Çeşitleri.....	329
Resim-198: Mürekkep Ayın'ın Çeşitleri.....	329
Resim-199: Fâ'nın Çeşitleri.....	330
Resim-200: Fâ'nın Çeşitleri.....	330
Resim-201: Kâf'in Çeşitleri.....	330
Resim-202: Fâ'nın Çeşitleri.....	331
Resim-203: Kef'in Çeşitleri.....	332
Resim-204: Mürekkep Kef'in Çeşitleri.....	332
Resim-205: Mutarrafe Kef'in Çeşitleri.....	333
Resim-206: Kef'in Çeşitleri.....	333
Resim-207: Lâm'ın Çeşitleri.....	334
Resim-208: Lâm'ın Çeşitleri.....	335
Resim-209: Mîm'in Çeşitleri.....	335
Resim-210: Mürekkep Mîm'in Çeşitleri.....	336
Resim-211: Mürekkep Mîm'in Çeşitleri.....	337

Resim-212: Mîm'in Çeşitleri.....	337
Resim-213: Nûn'un Çeşitleri.....	338
Resim-214: Mürekkep Nûn'un Çeşitleri.....	338
Resim-215: Nûn'un Çeşitleri.....	339
Resim-216: Vâv'ın Çeşitleri.....	339
Resim-217: Vâv'ın Çeşitleri.....	340
Resim-218: Hâ'nın Çeşitleri.....	340
Resim-219: Hâ'nın Çeşitleri.....	341
Resim-220: Lâm-Elif'in Çeşitleri.....	342
Resim-221: Lâm-elif'in Çeşitleri.....	342
Resim-222: Yâ'nın Çeşitleri.....	343
Resim-223: Lâm-elif'in Çeşitleri.....	344
Resim-224: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi, varak 19a-20b	350
Resim-225: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi, varak 21a.....	351
Resim-226: Kitabü Câmii Mehâsini'l-Küttâbi ve Nüzhetü Üli'l-Basairi ve'l-Elbâbi, varak22-a	352